СКАРЫНІЧ

ЛІТАРАТУРНА-НАВУКОВЫ ГАДАВІК

Выпуск 5

Мінск
«Беларускі кнігазбор»
2002

УДК 882.6.09
ББК 83.3 (4 Беи)
С 42

Укладанне, прадмова, каментар
Аляксея Каўкі

С 42 **Скарыніч**: Літ.-навук. гадавік. Вып. 5 / Укл. А. Каўка. — Мн.: «Беларускі кнігазбор», 2002. — 232 с.
ISBN 985-6638-62-3.

Пяты выпуск «Скарыніча» доўжыць скразную нацыянальна-адраджэнскую ідэю папярэдніх нумароў выдання праз новыя або малавядомыя тэксты М. Янчука, Б. Тарашкевіча, Я. Ляцкага, Р. Зямкевіча, М. Каспяровіча, І. Дварчаніна, М. Шкялёнка, М. Улашчыка, кс. Адама Станкевіча, лісты М. Гарэцкага, М. Сяднёва. Асобнымі раздзеламі вылучаны пытанні скарыназнаўства, падборка твораў сучасных беларускіх, польскіх, украінскіх паэтаў, а таксама архіўныя дакументы.

УДК 882.6.09
ББК 83.3 (4 Беи)

Складальнік выказвае падзяку
Аляксандру Улашчыку і Міхалу Шкялёнку
за чынны ўдзел у выданні зборніка.

Шчырая падзяка
Тамары Яўгенаўне Аросевай, Софіі Іванаўне Астроўскай
за дапамогу ў падрыхтоўцы рукапісу да друку.

ISBN 985-6638-62-3

НА ТЫМ РАЗВІТАЕМСЯ

Ітак, «Скарыніч» прычакаў сціплага юбілею — дзесяці гадоў прысутнасці на культуровым абшары краіны. Прыдаўся б, пад нагоду, якісь пахвальны прыметнік: актыўнай, прызнанай і г. д. Але мусім асаджваць спакусніцу-пыху і лічыцца з сумнымі рэаліямі. Гадавік, асабліва апошнія нумары, трапляе на вочы адзінкавым чытачам — пераважна апантанцам запаветнага «Каб не умёрлі!». Не перабольшваем зробленага, хаця і лішнім не лічым адно-другое паленца на падтрыманне нацыянальнага цяпельца для маральнага паратунку ад цямрэчы савінае. Дзеля абнаўленчае раніцы-світальніцы, прадказанай Паэтам-вешчуном:

Прайшло засляпленне, мінае трывога;
На небе ўжо новая відна зара.
Шырок прада мною гасцінец-дарога.
Ўжо днее! ўжо днее! — к сваім мне пара.

(Янка Купала. Ужо днее. 1908)

Так што плакацца не выпадае. Да чагось іншага кіруе нашыя спадзяванні творчы досвед папярэднікаў — вопыт увогуле жыццесцвярджальны, хоць найчасцей і аплочаны трагічнымі выдаткамі. Гэтаю пуцяводнаю думкай аб гістарычнай трывучасці Беларусі, неадольнасці яе нацыянальна-адраджэнскага руху і вызначаецца агульны змест «Скарынічаў», уключна з чародным, пятым.

Развітанне, пазначанае на пачатку, разумеем як непазбежны прыпынак на абраным шляху, перад новымі сустрэчамі на старонках шостага, ... дзесятага «Скарыніча», — падхапі паходню хтосьці з маладых, дужэйшых рупліўцаў супольнае справы.

Застаецца, на завяршэнне, сардэчна падзякаваць сябрам-скарынічам — аўтарам, рэдактарам, фундатарам, выдаўцам, натуральна, і чытачам з рэцэнзентамі разам (здаралася, і жарсткаватымі) за спрыянне ў нашай працы.

Аляксей Каўка

ШЛЯХАМ СКАРЫНЫ

Чеслав СИПОВИЧ

ДОКТОР ФРАНЦИСК СКОРИНА И ЕГО БИБЛЕЙСКИЕ ТРУДЫ*

К 450-й годовщине перевода и издания Библии на белорусском языке

6 августа 1517 года доктор Франциск Скорина, сын купца Луки из славного и древнего белорусского города Полоцка, напечатал в столице Богемии Праге свою первую книгу: Псалтырь.

Издание Псалтыри стало его первым трудом и в то же время первой печатной книгой на белорусском, или, по тогдашнему, «руском», языке.

Франциск Скорина умер в начале второй половины XVI века. Прошло более 200 лет со дня его смерти, прежде чем ученые всерьез приступили к изучению его жизни и его трудов. Одним из первых его наследием заинтересовался библиотекарь Российской академии наук И. Бакмейстер. (...) [Затем последовали описания статей и других ученых.]

Но важнейшей работой, посвященной белорусскому переводчику Библии, был труд П. В. Владимирова «Доктор Франциск Скорина, его переводы, печатные издания и язык» (СПб., 1888).

Это весьма ценная работа. Следовавшие за Владимировым другие ученые добавили отдельные детали, как бы довершая его труд. Выделим среди них С. Виндакевича, А. Брюкнера, И. Огиенко, В. Пичету, Г. Ловмянского, Ад. Станкевича, А. Флоровского, С. Брагу. Сымон Брага является одним из наиболее известных исследователей наследия Ф. Скорины среди белорусских эмигрантов.

---

* Тэкст друкуецца ў скарочаным варыянце (тут і далей заўв. А. Каўкі).

В Советской Белоруссии среди значительных работ о Скорине выделялась вышедшая в 1926 году в Минске книга, посвященная 400-летию со дня выхода в свет первой белорусской печатной книги: 1525—1925[1]. Лучшие статьи этой книги принадлежали перу профессора Пичеты. К сожалению, когда Сталин приступил к подавлению любого выражения национального, гражданского и религиозного духа в Белоруссии, эта книга была изъята и сожжена, так что обнаружить ее в наше время стало настоящей проблемой. (...)

С тех пор, как Владимиров написал свой фундаментальный труд о Скорине, исследования, посвященные великому литвину, стали значительно глубже, а знания о нем намного полнее, об этом свидетельствуют около тридцати вновь найденных документов и актов, неизвестных во время Владимирова, а также множество статей о Скорине научного и научно-популярного характера. (...)

Франциск Скорина родился в Полоцке, древнем городе Беларуси, о котором летописи упоминают уже в 862 году.

В 1105 г. в Полоцк прибыл епископ Мина, только что посвященный в епископский сан в Киеве. С 1105 по 1167 год горожане Полоцка были очевидцами подвижнических деяний святой Ефросиньи, заложившей чудесный храм и основавшей монастырь, распространявший образованность среди монахинь и народа.

Полоцк занимал важное место среди независимых княжеств средневековой Руси, а затем вместе с другими белорусскими землями вошел в состав государства, именовавшегося Великим княжеством Литовским, которое, в свою очередь, при княжении великого князя Владислава Ягайло объединилось с Польшей. (...)

Государственным языком Великого княжества Литовского в те годы был белорусский язык. Культура Великого княжества Литовского, основанная на белорусской почве и уходящая своими корнями в киево-византийский мир, остается достаточно сильной и верной своим вековым традициям, несмотря на многочисленные живые контакты дворян и князей с Польшей и Западом.

Молодой Скорина, сын полоцкого купца Луки, поступил в 1504 году в краковский Ягеллонский университет, где получил степень бакалавра философии. После этого он упоминается как доктор свободных искусств. В 1512 году Скорина выдерживает экзамены на звание доктора медицины в Падуанском университете. Падуя — этот просвещенный город, знаменитый своим старым университетом, основанным еще в 1222 году, привлекал в те времена студентов со всех стран Европы. (...)

---

[1] Гаворка пра выданне «400-лецьце беларускага друку», у якой абок артыкулаў У. Пічэты не меншую навуковую вартасць мелі і маюць працы М. Шчакаціхіна, іншых аўтараў гэтага зборніка (гл. далей арт. «Скарыназнаўства»).

По сведениям профессора Виндакевича, который собрал подробнейшие данные о польских студентах, посещавших Падуанский университет в XIV веке, их количество достигало 1800 человек. Среди этой польской молодежи могли, безусловно, быть урожденные литовцы и белорусы, что, собственно, и видно по некоторым именам. Скорина же был записан в Падуе под именем студента-русина. После успешной сдачи «докторского» экзамена он пропадает из нашего поля зрения. Возможно, он находился в это время в Венеции, изучая секрет типографского искусства при самой знаменитой печатни Европы, открытой Альдом Мануцио в 1488 г. Там же, вероятно, он приобрел и инструменты, необходимые ему для предстоящей работы печатника и резчика по дереву.

Однако несомненно, что уже в то время он приступил к переводу Библии. В 1517 году мы встречаем его в Праге, в Богемии. (...)

За три года неустанной работы в Праге были напечатаны 23 книги всего Святого Писания, составивших 1196 печатных страниц. Если мы вспомним, что каждый напечатанный Скориной том сопровождался предисловием и короткими комментариями, расположенными в конце каждой книги, что для украшения издания каждый том был декорирован многочисленными иллюстрациями и гравюрами, не говоря уже о заставках к заглавным буквам, то должны будем признать, что труд, исполненный Скориной, был трудом гения и титана трудолюбия.

По причинам, неясным для нас до сих пор, возможно из-за тоски по Родине, на которой он страстно желал распространять свои книги, Скорина прерывает свою деятельность в Праге и переселяется в Вильно, столицу Великого княжества Литовского, где вновь обращается к своим трудам в 1524—1525 годах[1].

Здесь, в 1525 году, выходят в свет книга литургий, включающая в себя Деяния Апостолов и Послания Апостолов, и «Малая подорожная книжка». Содержание «Малой подорожной книжки» было достаточно богатым. В нее входили: часослов, акафисты, каноны, список служб на всю неделю и т. д. Среди акафистов один посвящен «Животворящей Гробнице Господней», который редко встречается в современных изданиях церковных книг византийско-славянского обряда, другие Архангелу Михаилу, Иоанну Предтече, Блаженной Деве Марии, апостолам Петру и Павлу, святителю Николаю, Животворящему Кресту, Сладчайшему Имени Господа нашего Иисуса Христа. Также включены и каноны, посвященные тем же святым.

Большую ценность представляет репродукция образа Благовещения, помещенная перед акафистом Блаженнейшей Матери Божьей.

---

[1] Аб выданні Скарынам у Вільні «Малой падарожнай кніжкі» раней, напярэдадні 1523 г., стала вядома пасля так званай «капенгагенскай» знаходкі (гл. арт. «Скарынаўнаўства»).

Скорина был приверженцем культа Богоматери. Почти каждая его книга посвящена Богу Единому и Триединому и Чистейшей, Святейшей Матери Божьей.

Скорина много путешествует, как мы это уже узнали из его многочисленных биографий, и, будучи человеком глубоко набожным, он ощущает необходимость иметь под рукой священную книгу не толстую, но в то же время практичную и богатую молитвами, удобную для чтения во время путешествий.

Весьма вероятно, что Франциск Скорина перевел все книги Библии, но не успел их напечатать. Тексты переведенных им книг в различных поздних славянских компиляциях распространялись в виде рукописей, но не были изданы.

Сегодня нам точно известно, что Франциск Скорина в 1525—1533 годах отправлялся в Москву и привез в этот город свои книги. Но встречены они были жителями Московии весьма необычно и по приказу Василия III принародно сожжены.

В 1530 году граф Альбрехт Прусский, «прослышав про похвальное воспитание и удивительную ученость» доктора Скорины, пригласил его в Кенигсберг. Возможно, именно в этом городе Франциск встретился с другим ученым мужем, протестантским проповедником Павлом Сператусом, или Спретт, автором известных книг, написанных и изданных им в то же самое время. Как раз в 1530 году Павел Сператус был посвящен в сан лютеранского епископа в Померании. Единственным до сих пор явным доказательством встречи Скорины со Сператусом помимо их одновременного пребывания в Кенигсберге было наличие книги Скорины в Британском музее, на которой изображен дворянский герб рядом с сокращенным именем Павла Сператуса. Сператус, став епископом, продолжал пользоваться дворянским гербом, но уже без букв П и С, поставленных рядом. Из этого можно заключить, что книга Скорины попала в руки Сператуса до 1530 года, те есть до его посвящения в епископский сан. До тех пор, пока не будут приведены другие доводы, можно полагать, что эта книга не была вручена Сператусу непосредственно из рук самого Скорины, хотя все обстоятельства заставляют нас сделать обратное предположение.

В любом случае этот скориновский экземпляр из Британского музея доказывает, что его книги имели распространение еще при жизни автора. (...)

Распространение трудов Скорины среди славян. Чтобы оценить важность и заслуги трудов Скорины в развитии культуры славянского мира, следует рассмотреть ситуацию, сложившуюся в области переводов и печатания Библии до и после деятельности Скорины.

Первые славянские книги были напечатаны с единственной целью — удовлетворить запросы священнослужителей и верующих.

Вначале использовались два алфавита: глаголица и кириллица. Издания на обоих алфавитах печатались в типографиях, расположенных в ареале современной Югославии.

Первые издания на глаголице отпечатаны в 1483 году, а на кириллице десятью годами позже, в 1494 году, и были подготовлены черногорским монахом Макарием. Поскольку нас интересуют, в основном, книги, напечатанные на кириллице, отметим, что первыми в хронологическом отношении появляются книги, отпечатанные в 1491 году в Кракове под руководством Швайпольта Фиоля, издавшего четыре литургические книги: Октоих, Часослов и две Триоди. (...)

Дело Фиоля было продолжено черногорским монахом Макарием. После турецкого завоевания он бежал в 1508 году в Румынию, где напечатал на церковнославянском языке «Литургикон», Октоих и Евангелие.

В первой половине XIV века в Югославии было напечатано значительное количество книг на славянском языке. В 1506 году в Венеции была напечатана чешская Библия, которой для своих переводов пользовался Скорина. Там же, в Венеции, в 1510 году выходят несколько славянских книг под руководством Божидара Вуковича. Дошли да нас и имена монахов и священников, помогавших ему в печатне. Дело Божидара Вуковича было продолжено его сыном Виченцо, оказывавшим услуги также и Ватикану. Несомненно, что венецианские книги Вуковича, тщательно напечатанные и богато украшенные, были известны в Вильно, в Беларуси, и доходили вплоть до Москвы. В Венецию, блиставшую своим богатством и торговлей, превратившуюся в международный центр, стекались культура и образованность всей Европы. На венецианской набережной находилось место, получившее название «славянский берег». С 1512 года в Венеции процветала армянская типография Акопа Мегопарта. В этом городе изучал типографское искусство Т. Любавич, который впоследствии приобрел славянский шрифт и привез его в Румынию.

В Сербии, при монастырях Руянским, Грачаница, Милешевским и в Белграде, в XIV веке находились одни из самых знаменитых типографий. Повсюду, где работала типография, возникало культурное средоточие, влиявшее на окрестные земли и на всю страну.

Это хорошо понимал Франциск Скорина, который из-за недостатка необходимых условий для своего книгоиздательского начинания в родном Полоцке, перебирается в Прагу. Отсюда ему было много легче поддерживать связи с Нюрнбергом, Аугсбургом, Венецией и Вильно. В Праге находилась основанная супругой Ягайллы, королевой польской Ядвигой, Литовская коллегия, на чью помощь мог рассчитывать Скорина.

Скорина страстно желал обогатить свою Родину, свой народ всей массой знаний, необходимых для образования и воспитания. Он не знал лучшего пути для исполнения своего желания, чем раскрытие сокровищ Святого Писания, этого, по его словам, источника всех наук.

В то время белорусский язык находился в полном расцвете и им повседневно пользовались как князья и дворяне Великого княжества Литовского, так и средние сословия, и низшие слои населения. Будучи сам незнатного происхождения, он желал принести свой труд во благо простого люда и среднего сословия, о чем и написал на титульном листе своей «Бивлии руской». (...)

«Руский», или «русинский», говорилось в ту пору на любом восточнославянском языке. Во времена Скорины словом «русины — руские» назывались белорусы и украинцы, тогда как великороссы обычно назывались жителями Московии, московитами. И если сегодня на современных славянских языках название «Библия руска» кажется несколько двусмысленным, то во времена Скорины оно звучало вполне определенно, особенно из-за ее языка. (...)

Текст Святого Писания, которым Скорина пользовался для своего перевода, был на вульгате (латинский перевод) и взят из чешской Библии, напечатанной в Венеции в 1506 году. Безусловно, под рукой у Скорины лежали рукописные книги на старославянском, возможно, отдельные издания Фиоля, черногорца Макария и, конечно же, Божидара Вуковича. Заслуга и слава Скорины состоят в том, что он был прежде всего первым издателем Библии для восточных славян, опередив в этом деле многие народы и того же самого Мартина Лютера.

Если во всех переведенных книгах Скорина строго следует канонам Флорентийского собора, подтвержденным впоследствии Тридентским собором, то порядок, в котором печатаются отдельные книги, отвечает его личному предпочтению, а не строго установленному канону. Переплеты каждой книги Скорины настолько изящны, что являются плодом не только удивительного усердия издателя, но и знаком его гения. Литеры кириллицы несут на себе отпечаток высокой индивидуальности и искусства, не превзойденного ни в современных, ни в последующих после Скорины изданиях. У него училось последующее поколение белорусских издателей: Тяпинский, Будный, Мамонич; на Украине — Федоров (издание в Остроге); в Германии — Примус Трубер; в Польше — Вуйек; в Италии — Амброзиус.

Какое влияние имели труды Скорины на его Родине и за ее пределами?

П. Амманн в книге «История церкви в России и в сопредельных странах» отмечает, что «труд Скорины не оказал большого влияния, потому что намного опережал запросы православного духовенства и мирян-литвинов». Под литвинами он подразумевает белорусов Великого княжества Литовского.

И чуть дальше он добавляет: «Мы уже видели, что могучая деятельность Скорины не нашла отклика в народе, а издание его Библии не оказало какого-либо влияния, слишком убогой была культура высшего и низшего духовенства, среднего образованного сословия еще не существовало...»

Можно определить и другие причины неблагодарного приема, оказанного трудам Скорины, помимо тех, на которые указывает П. Амманн. К примеру, отсутствие какого-либо одобрения или покровительства распространению его Библии со стороны как католических, так и православных церковных властей. Его перевод представлял собой новый подход к языку; всегда были и будут защитники чистоты старославянского языка в Библии и литургии, то есть противостояния классического языка и языка «вульгарного». Не надо забывать и о политических причинах, повлиявших на отношение к белорусской Библии в Московии, всегда полной недоверия ко всему тому, что появлялось по ту сторону ее пределов. Подобное отношение видно и на примере несчастной судьбы Максима Грека, подвергнутого суровому суду и брошенного в темницу до конца его жизни.

И, наконец, в свободном переводе, сделанном Скориной, были некоторые неточности, связанные с влиянием «гуситской ереси».

Но вопреки всем этим препятствиям и трудностям книги Скорины имели большой успех прежде всего в Белоруссии и на Украине.

Пераклад з італьянскай Уладзіміра Паўловіча

Друкуецца паводле: Sipovic Ceslao. Il dottor Francesco Skaryna e la sua opera, biblica... Estrato da «Unitas» Edizione Italiana. Anno XXIII — Aprile — Giugno, 1968. З фондаў Беларускай бібліятэкі імя Францішка Скарыны ў Лондане.

Генадзь КІСЯЛЁЎ

ЦІ БЫЎ СКАРЫНА ВІЛЕНСКІМ ШКАЛЯРОМ?

(Апокрыф Кіркора і сучасныя падыходы)

Дакладная, зафіксаваная ў аўтэнтычных дакументах біяграфічная храналогія Ф. Скарыны пачынаецца з 1504 г. (час паступлення ў Кракаўскі універсітэт). Але невядома, паехаў ён у Кракаў непасрэдна з роднага Полацка або некаторы час перад гэтым жыў і вучыўся ў Вільні — палітычным і культурным цэнтры Вялікага Княства Літоўскага, дзе былі значныя магчымасці для адукацыі і можна было атрымаць досыць грунтоўную папярэднюю падрыхтоўку.

Меркаванне пра раннія сувязі Скарыны з Вільняй у рознай форме выказвалася многімі даследчыкамі, пачынаючы яшчэ з XIX ст. Так лічыў, напрыклад, вядомы гісторык, археолаг, этнограф, выдавец і літаратуразнавец Адам Кіркор (1818—1886), які ў беларускім томе «Живописной России» (1882) прапанаваў наступную схему жыцця і дзейнасці нашага

першадрукара: «Скорина в юных годах прибыл из Полоцка в Вильно. Покровителем его явился виленский старший бургомистр Яков Бабич. Последний послал его в Краков учиться. Здесь он в академии получил степень доктора медицины и изящных искусств. Некоторые из русских вельмож обратили на него внимание, как на человека весьма способного, и, сознавая необходимость иметь библию на родном языке, поручили ему это великое дело. Через вельмож Скорина получил доступ даже к королю Сигизмунду I, который во всю жизнь оказывал ему свои милости. Скорина усердно взялся за перевод, но вероятно типография Фиола (колішняя кракаўская друкарня Ш. Фіёля. — *Г. К.*) оказалась недостаточною для издания библии, и потому Скорина отправился в Прагу, где и начал ее печатание в 1517 г., продолжая его до 1520 г. Между тем в Вильне, стараниями того же Бабича, основана была значительная типография, переданная им потом братьям Мамоничам. Тогда Скорина поспешил в Вильно и здесь продолжал печатание, оконченное в 1525 г. Кроме перевода библии Скорина издал несколько других книг, как, напр., Каноник, или Акафистник, Псалтырь и несколько других русских книг. Издания его украшены великолепными по времени политипажами, сделанными в Нюренберге. Понятно, как много стоили в то время подобные издания, и потому легко предположить, что не один только Бабич, но и другие лица, из знатных вельмож, принимали в этих изданиях участие»[1].

Тэкст гэты, якому не адмовіш у знешняй стройнасці, вымагае крытычнай ацэнкі, пры яго чытанні паўстае нямала пытанняў, найперш крыніцазнаўчых. Да прыкладу, пра прыхільнае стаўленне да Скарыны караля Жыгімонта I Кіркору, трэба думаць, было вядома з дзвюх прывілейных каралеўскіх грамат 1532 г., апублікаваных у 1858 г. яго калегам з Віленскай археалагічнай камісіі М. Круповічам, хоць Кіркор, мабыць, схільны ў дадзеным выпадку адвольна пераносіць канкрэтныя звесткі больш позняга перыяду на папярэднія дзесяцігоддзі («...во всю жизнь оказывал ему свои милости»). Мог абапірацца Кіркор і на гіпатэтычнае меркаванне чэшскага славіста І. Добраўскага адносна таго, што Скарына суправаджаў Жыгімонта I у дыпламатычнай паездцы на Венскі з'езд 1515 г. Пэўныя перабольшанні ў ацэнцы адносін Жыгімонта I і Скарыны дапускаюць часам і некаторыя сучасныя даследчыкі. У аглядзе вынікаў першых Скарынаўскіх чытанняў ў Мінску 1986 г. дасведчаны гісторык-крыніцазнавец Г. Галенчанка заўважыў у сувязі з падзеямі 1532 г.: «Здаецца, рашучае ўмяшанне Жыгімонта I у гэтую справу (два каралеўскія прывілеі Ф. Скарыну) тлумачыцца тым, што апошні ў той час выконваў абавязкі сакратара віленскага

---

[1] Живописная Россия: Отечество наше в его земельном, историческом, племенном, экономическом и бытовом значении: Литовское и Белорусское Полесье: Репринт. воспроизведение изд. 1882 г. 2-е изд. Мн., 1994. С. 100.

біскупа Яна (пазашлюбнага сына Жыгімонта I). Няма падстаў, як гэта адчувалася ў асобных выступленнях, прадстаўляць Жыгімонта Старога апекуном беларускага першадрукара. Патрыятычна-асветніцкая і выдавецкая дзейнасць Ф. Скарыны ніяк не адпавядала палітычным і канфесійным мэтам вярхоўнай улады Польшчы і каталіцкай іерархіі»[2].

Можна адзначыць і іншыя нацяжкі і недакладнасці прыведзенага тэксту з «Живописной России». У прыватнасці, у часы Кіркора яшчэ не было вядома, што ступень доктара медыцыны Скарына атрымаў у Падуі. Адсюль меркаванне, што гэта здарылася ў Кракаве. Вылучаючы на пярэдні план мецэната Бабіча, Кіркор чамусьці зусім абмінае ўдзел у пражскіх скарынаўскіх выданнях Багдана Онкава, а пра гэта яшчэ на пачатку XIX ст. пісалі В. Сопікаў і П. Кепен. Адным словам, пытанняў шмат. Разам з тым пакінуць без увагі Кіркораву думку аб раннім з'яўленні Скарыны ў Вільні нельга, хоць вучоны і не паклапаціўся пра спасылку на канкрэтныя гістарычныя крыніцы. Вельмі магчыма, што і тут мае месца своеасаблівая крыніцазнаўчая інверсія, перанос звестак аднаго перыяду на другі. У нейкай меры на Кіркора мог уплываць у гэтым плане і артыкул пра Скарыну ў «Слоўніку рускіх пісьменнікаў» Я. Балхавіцінава (1845), пачатак якога гучыць так: «Скорина (Франциск), родом из Полотска, Доктор Медицины, живший в Вильне при старшем Бургомистре Виленском Якове Бабиче, около первой четверти 16 столетия. Он достопамятен тем, что перевел Библейские книги с Латинского Иеронимова текста, или Вулгаты, на употреблявшийся тогда около Полотска Русский язык и напечатал оные в Праге и Вильне, с 1517 г. до 1525 г.»[3] Але, вядома ж, Кіркор быў досыць самастойным даследчыкам, выдатным знаўцам беларуска-літоўскай мінуўшчыны, у прыватнасці, гісторыі Вільні. Усё гэта нельга не ўлічваць.

У поўным аб'ёме пытанне пра ўклад Кіркора ў скарыназнаўства можа быць тэмай асобнага даследавання[4]. Тут адзначым толькі, што яго зварот да постаці Скарыны ў «Живописной России» быў далёка не першым. Блізкі тэкст з некаторымі новымі нюансамі і падрабязнасцямі знаходзім у яго кракаўскіх лекцыях пра літаратуру славянскіх народаў (1874). Цікавы для

---

[2] Галенчанка Г. Скарынінскія чытанні ў Мінску // Шляхам гадоў. Мн., 1990. [Вып. 1]. С. 350.

[3] Евгений [Болховитинов]. Словарь русских светских писателей, соотечественников и чужестранцев, писавших в России. М., 1845. Т. 2. С. 169.

[4] У агульнай форме гэты ўклад высока ацэнены А. Каўкам у вядомай кнізе пра лёс Скарынавай спадчыны ў гісторыі беларускага народа. Гл.: Каўка А. Тут мой народ. Мн., 1989. С. 156. Кіркораўскія звесткі з «Живописной России» выкарыстоўвае Г. Лебедзеў пры аналізе пытання пра час узнікнення друкарні Бабіча ў Вільне: Лебедзеў Г. Скарына — першадрукар? Не, Скарына — першавыдавец // Беларусіка-Albaruthenica. Мн., 1993. Кн. 1. С. 294.

нас у дадзеным выпадку фрагмент пададзім у перакладзе з польскай мовы: «У маладосці, можа, яшчэ ў дзяцінстве, жыў ён (Скарына. — *Г. К.*) у доме Якуба Бабіча, старшага віленскага бурмістра. Віленскае мяшчанства, а таксама і іншых літоўскіх гарадоў, як Брэст, Полацк, Мінск, было ў жыгімонтаўскія часы заможнае, рупнае да сваёй нацыянальнасці і рэлігіі. Большасць была яшчэ ўсходняга абраду, але былі ўжо, хоць яшчэ вельмі нешматлікія, і каталікі. Да гэтых апошніх належаў і Бабіч; ён першы наймацней паўплываў на даравітага Скарыну, каб Святое Пісанне пераклаў на родную мову. Скарына падаўся спачатку ў Кракаў, дзе вучыўся ў акадэміі і атрымаў ступень доктара медыцыны і вызваленых навук. У Кракаве паводле рэкамендацыі Бабіча ён пазнаёміўся з панамі з Русі, якія адкрылі яму доступ да караля Жыгімонта І. Як відаць, кароль яго ўпадабаў і да канца жыцця ўдастойваў сваёй ласкі... Невядома чаму для публікацыі сваёй працы ён перабраўся ў Прагу...»[5] Цікава, што ў кнізе, адрасаванай польскаму чытачу, Кіркор гаворыць пра каталіцкае веравызнанне Бабіча і апускае гэтую дэталь у «Живописной России», разлічанай на зусім іншую чытацкую аўдыторыю. Дарэчы, сучасныя даследчыкі адносяць Бабіча, як і другога віленскага мецэната Скарыны — Багдана Онкава, да праваслаўнай канфесіі[6]. У цэлым жа падкрэслім, што ў сваёй аснове выпрацаваная Кіркорам схема жыцця і дзейнасці Скарыны аставалася нязменнай на працягу дзесяцігоддзяў. Мяняліся, шліфаваліся толькі асобныя дэталі. І пачынаў Кіркор кожны раз з канстатацыі ранніх стасункаў Скарыны з Вільняй, з Бабічам.

Думка пра раннія сувязі Скарыны з Вільняй (прынамсі, пра магчымасць такіх сувязяў) падтрымліваецца многімі сучаснымі даследчыкамі.

«Першымі буйнымі гарадамі, дзе давялося пабываць яму (Скарыну. — *Г. К.*), былі, напэўна, Вільня і Рыга... У Полацку або ў Вільні будучы асветнік набыў грунтоўныя веды па лацінскай мове, без чаго нельга было марыць пра далейшае навучанне ва універсітэтах Заходняй Еўропы», — мяркуе В. Чамярыцкі ў падагульняючым артыкуле пра Скарыну, напісаным для шасцітомнага біябібліяграфічнага слоўніка «Беларускія пісьменнікі» (Т. 5. 1995). Даволі настойліва вар'іруе гэтую думку В. Дарашкевіч: «Скарына ў Вільню прыязджаў у дзяцінстве, магчыма, тут вучыўся...»[7] Або яшчэ: «Атрымаўшы ў Полацку ці Вільні неабходныя для паступлення ва універсітэт веды па латыні, Скарына накіраваўся ў Кра-

---

[5] Kirkor A. O literaturze pobratymczych narodów słowiańskich. Kraków, 1874. S. 27—28.

[6] Владимиров Л. И. Издательская деятельность Франциска Скорины в Великом княжестве Литовском // Белорусский просветитель Франциск Скорина и начало книгопечатания в Белоруссии и Литве. М., 1979. С. 38.

[7] Францыск Скарына: Зб. дакументаў і матэрыялаў / Укл. В. І. Дарашкевіч. Мн., 1988. С. 315.

каў»[8]. І ў іншым месцы: «Тое, што Скарына закончыў універсітэт за два гады, сведчыць, што на радзіме (у Полацку ці Вільні) ён атрымаў добрую гуманітарную падрыхтоўку»[9].

Гэтага ж погляду прытрымліваўся У. Калеснік. У прыватнасці, ва ўводзінах да скарынаўскай энцыклапедыі ён адзначыў: «Каб заняцца навукай, Ф. Скарыне спатрэбілася засвоіць латынь — тагачасную мову навукі. Таму мае падставу меркаванне, што ён павінен быў нейкі час вучыцца ў Вільні або ў школе пры адным з каталіцкіх кляштараў у Полацку»[10]. Праўда, выказанае ва ўводзінах меркаванне чамусьці не знайшло ніякага адлюстравання ў спецыяльным артыкуле гэтай энцыклапедыі «Віленскі перыяд у жыцці і дзейнасці Ф. Скарыны», дзе матэрыял адразу, у падзагалоўку, храналагічна абсякаецца, ставіцца ў жорсткія часавыя рамкі: 1520 — сярэдзіна 1530-х гадоў. Думаецца, што гэта недахоп артыкула.

Найбольш поўна і пэўна паставіў пытанне пра ранняе знаходжанне Скарыны ў сталіцы ВКЛ А. Мальдзіс у сумеснай з А. Лапінскене кнізе «Перазовы сяброўскіх галасоў» пра беларуска-літоўскія літаратурныя сувязі. Сутнасць пытання (і адпаведна даследчыцкая задача) фармулюецца так: «Калі ж Францыск Скарына ўпершыню прыехаў у Вільню? Паводле цвёрда ўстаноўленых звестак — толькі ў 1520 г. Каб у 1522 г. выдаць тут «Малую падарожную кніжку» (або прынамсі яе частку з Пасхаліяй).

Аднак заканамерным будзе меркаванне, што гэта адбылося год на дванаццаць раней — яшчэ да паступлення Скарыны ў Кракаўскі універсітэт»[11].

Прыводзіцца разнастайная аргументацыя. Парафіяльнай школы пры полацкай філіі бернардзінцаў, мяркуе даследчык, у часы Скарыны яшчэ не было. Полацк традыцыйна быў звязаны з Вільняй бойкім гандлёвым трактам. Хутчэй за ўсё, бацька беларускага першадрукара меў у сталіцы сваё «прадстаўніцтва», свайго чалавека, які вёў гандаль, устанаўліваў новыя кантакты (такім чалавекам мог быць старэйшы брат Францыска Іван, які пазней нават лічыўся віленскім мешчанінам). У Вільні існавала цэлая сістэма «лацінскай» адукацыі, паспяхова дзейнічала школа пры кафедральным саборы. Таму, на думку вучонага, ёсць усе падставы лічыць, што першапачатковую лацінскую адукацыю Скарына атрымаў менавіта ў Вільні. Пацвярджэнне сваёй думкі А. Мальдзіс знаходзіць у выказваннях С. Палуяна (арт. «Калі друкавалася першая беларуская Біблія?», 1909) і М. Гарэцкага (арт. «Доктар Францыск Скарына», 1917).

---

[8] Францыск Скарына: Зб. дакументаў і матэрыялаў. С. 7—8.

[9] Тамсама. С. 319.

[10] Францыск Скарына і яго час: Энцыклапедычны даведнік. Мн., 1988. С. 218.

[11] Мальдзіс А. У «великославном месте Виленском» // Лапінскене А. П., Мальдзіс А. І. Перазовы сяброўскіх галасоў: Беларуска-літоўскае літаратурнае ўзаемадзеянне ад старажытнасці да нашага часу. Мн., 1988. С. 12.

У рэшце рэшт робіцца цвёрдая і ў той жа час па-навуковаму карэктная выснова: «Вядома, пытанне пра вучобу Францыска Скарыны ў Вільні застаецца гіпатэтычным да таго часу, пакуль не будуць знойдзены адпаведныя дакументы. Аднак пастаноўка такога пытання з'яўляецца заканамернай.

Пра адно, прынамсі, можна сказаць з цвёрдай упэўненасцю: шлях Скарыны з Полацка ў Кракаў ляжаў толькі праз Вільню, па таму ж Полацкаму тракту. І перапыняўся ў сталіцы літоўскага княства»[12].

Даволі ўпэўнена пра вучобу Скарыны ў Вільні гаворыць Г. Галенчанка, адзін з лепшых знаўцаў тагачасных гістарычных крыніц і рэалій: «Полацкія бернардзіны мелі цесныя сувязі з віленскімі. Зразумела, што гэта магло садзейнічаць пераезду Скарыны ў сталіцу Вялікага княства Літоўскага. Тут, напэўна, ён завяршыў сваю школьную вучобу, а поспехі ў навуках далі магчымасць яму паступіць ва універсітэт»[13]. У свой час Г. Галенчанка правёў спецыяльнае карпатлівае даследаванне, якое вылілася ў артыкул «Студэнты Вялікага княства Літоўскага ў Кракаўскім універсітэце» (1976), і пераканаўся, што віленская кафедральная школа актыўна пастаўляла для Кракава студэнцкія кадры. Праз гэтую школу прайшоў, няйнакш, і Скарына.

Трэба думаць, ранняе знаходжанне ў Вільні дазволіла Скарыну не толькі завяршыць школьную адукацыю, але і завязаць карысныя сувязі. М. Гарэцкі ў згаданым артыкуле «Доктар Францыск Скарына» пісаў: «Сваімі выдатнымі здольнасцямі, добрым гадаваннем, выхаваннем і людскасцю [малады Скарына] звярнуў на сябе ўвагу віленскіх магнатаў, а яны і паслалі яго ў Кракаў да універсітэта, каб мець потым у родным месце і княстве вучонага мужа»[14].

Хутчэй за ўсё Гарэцкі абапіраўся тут якраз на працы Кіркора (вядома, што беларускі том «Живописной России» быў вельмі папулярным у асяроддзі нацыянальна свядомай моладзі яшчэ з часоў гоманаўцаў, з'яўляўся пэўным стымулятарам у самаідэнтыфікацыі беларусаў)[15]. Праўда, мяркуючы па ўсім, найбольш падтрымалі Скарыну не магнаты ў поўным сэнсе слова, а прадстаўнікі гарадской купецкай эліты. Гэтая акалічнасць знаходзіць шырокае прызнанне ў навуцы. Можна сказаць, агульным месцам у сучасным скарыназнаўстве з'яўляюцца пасажы кшталту: «В 1517, пользуясь материальной поддержкой влиятельных виленских мещан Богдана Онкова и Якуба Бабича, организовал в чешской Праге типографию и за

---

[12] Лапінскене А. П., Мальдзіс А. І. Перазовы сяброўскіх галасоў. С. 15.

[13] Галенчанка Г. Я. Францыск Скарына — беларускі і ўсходнеславянскі першадрукар. Мн., 1993. С. 88.

[14] Гарэцкі М. Творы. Мн., 1990. С. 200.

[15] Запрудскі І. Ля вытокаў беларускай эсэістыкі: (Мастацкія асаблівасці нарысаў Адама Кіркора) // Полымя. 2000. № 10. С. 194, 211.

три года издал 23 книги «Ветхого завета»...»[16], «Пры падтрымцы віленскіх мецэнатаў Якуба Бабіча і Багдана Онькава стварыў у Празе першае ў гісторыі бел. выдавецтва»[17]. Гэтыя і падобныя выказванні грунтуюцца на прызнанні факта ранняга (не пазней 1517 г.) збліжэння Ф. Скарыны з віленскай гарадской элітай. Прычым не толькі з Б. Онкавым (гэта пацвярджаецца дакументальна), але і з Я. Бабічам, сувязь якога са Скарынам на падставе аўтэнтычных крыніц (на жаль, у гэтым выпадку асабліва скупых і няпоўных) прасочваецца толькі з 1525 г.[18]

Тым большую цікавасць для даследчыкаў могуць мець апакрыфічныя (не дакументаваныя, не ўзаконеныя ў належнай ступені крыніцазнаўствам) звесткі Кіркора.

БЕЛАРУСКІЯ АДРАСЫ А. В. ФЛАРОЎСКАГА

Прапануемую ніжэй публікацыю можна было б таксама назваць «Скарыніянай у ліставанні», як гэта зрабіў у «Запісах» БІНіМ (Нью-Ёрк, 1988. № 18) Вітаўт Тумаш пры абнародаванні свае перапіскі з вядомым рускім і чэшскім славістам, скарыназнаўцам. На жаль, у дадзеным выпадку паштовы кантакт паміж Прагай і Вільняй прадстаўлены толькі адным бокам, «віленскім»; лісты А. Флароўскага да А. Луцкевіча, верагодна, загінулі разам з прыватным архівам нашага дзеяча-адраджэнца ў выніку яго арышту органамі савецкай бяспекі пасля заняцця Чырвонай Арміяй Вільні ўвосень 1939 г. Але і частка гэтае эпісталярыі, збераженая Флароўскім і перададзеная пасля смерці вучонага яго спадкаемцамі разам з іншымі паперамі ў Архіў Расійскай акадэміі навук (былой АН СССР; ф. 1609) мае бясспрэчную каштоўнасць для даследчыкаў. У лістах прыўздымаецца завеса над абсягамі скарыназнаўчых пошукаў вучонага з Прагі, над колам яго віленскіх карэспандэнтаў (апрача Луцкевіча Флароўскі абмяняўся некалькімі лістамі з Хведарам Ільяшэвічам адносна выдавецкай дзейнасці Мамонічаў; з кс. Уладзіславам Талочкам — наконт некаторых крыніц па гісторыі славянскага, у прыватнасці, польскага кнігадруку). А перадусім, гэтыя ж лісты ў нечым ажыўляюць, абагачаюць творчы партрэт іх аўтара —

---

16 Коршунов А. Ф. Скорина // Краткая литературная энциклопедия. М., 1971. Т. 6. Стб. 893.

17 Конан У. М., Шматаў В. Ф. Скарына // Энцыклапедыя літаратуры і мастацтва Беларусі. Мн., 1987. Т. 5. С. 8. Варыянт: Конан У. Боская і людская мудрасць: (Францішак Скарына: жыццё, творчасць, светапогляд). Мн., 1990. С. 18.

18 На думку Г. Лебедзева (Лебедзеў Г. Назв. тв. С. 294— 298), тэкст з імем Бабіча, які захоўваўся ў «Апостале» 1525 г., у сапраўднасці адносіцца да 1521 г., але гэтае меркаванне пакуль што не атрымала колькі-небудзь шырокай падтрымкі ў скарыназнаўстве.

славутага нашаніўца і, як вынікае з тэкстаў, праніклівага даследчыка спадчыны Скарыны, старабеларускага пісьменства.

Змяшчаем таксама ліст Ул. Самойлы (з таго ж самага фонду), цікавы, абок іншага, новымі біяграфічнымі драбніцамі вядомага крытыка-публіцыста: кантактамі з рускім філосафам М. А. Лоскім, загадваннем бібліятэкай Беларускага навуковага таварыства ў Вільні.

З ліста А. В. Флароўскага да М. Р. Судніка (1967 г.), тагачаснага дырэктара Інстытута мовазнаўства АН БССР, даведваемся аб намаганнях пражскага вучонага паяднаць дзеля Скарыны ўсё лепшае, навукова вартаснае на «мацерыку» і ў эміграцыі, пра што лішні раз нагадвае спомненае на пачатку яго ліставанне з В. Тумашам.

К. А.

Антон Луцкевіч — А. В. Фларoўскаму

Вильно, 12. IV. 1935

Многоуважаемый профессор!

Охотно выполняю Ваши поручения и в первую очередь посылаю выписку актов о Скорине из «Собрания» Круповича. В ближайшие дни постараюсь пересмотреть весь этот том — в поисках интересующих Вас сведений. Если что-либо найду, выпишу для Вас, как пошлю книгу.

Относительно архива виленского епископата я выяснил нижеследующее.

Капитульный архив сохранился. В поисках «Scoriniana» в нем работали d-r Jan Fijołek, prof. Semkowicz и m-lle Dłuska, magistrantka Universitetu Stefana Batorego. Доступ в архив очень затруднен: духовенство ревниво оберегает его и допускает лишь тех, кого считает во всех отношениях «благонамеренными». Во всяком случае, сделаю попытку добраться туда — лично или направив «благонамеренного» человека. Постараюсь также разузнать про m-lle Длусскую и — если она в Вильне — побеседовать с ней по интересующему Вас вопросу. Едва ли, однако, удастся это сделать до праздников.

Кстати: в «Ateneum Wileńskie» III — 1925, str. 167—9 в статье проф. Ловмянского (H. Lowmiański), а также в «Kwart[alniku] Histor[yczym] XL — 1926, str. 474 есть кое-что относящееся к биографии Скорины. Имеете ли Вы это? Если нет, можно будет сделать выписки.

Очень охотно сделаю (или лучше: сделаем, т. к. и мои сотрудники готовы помочь Вам) все, что сделать возможно, чтобы содействовать Вашей ценной работе.

Шлю искренний привет и уверение в глубоком уважении.

Ваш *Антон Ив. Луцкевич.*
Wilno, ul. Piwna, 2, 8.

Архіў РАН, ф. 1609, воп. 2, № 286, арк. 1.

Вильно, 21.V.[19]35.

Многоуважаемый профессор!

Простите великодушно, что в течение столь долгого времени я ничего по делам Скорины не делал. Причина та, что во время праздников болел мой сынишка, а потом — на смену — и сам я расхворался. Только несколько дней, как я опять «пришел в движение» и первым делом подумал о возложенных Вами на меня заданиях.

Сегодня был я у кс[ендза] прелата Савицкого, в ведении которого находится капитульный архив. Несмотря на весьма любезный — внешне — прием, вопрос о моем проникновении в архив был решительно отклонен, взамен чего мне обещано «посмотреть», нет ли чего-либо относящегося к Скорине, и предложено прийти за ответом через неделю. Т[ак] к[ак] сомневаюсь, чтобы это «смотрение» дало позитивные результаты, то буду все же добиваться непосредственной возможности сделать розыски. Беседовал сегодня с одним из местных профессоров университета, Заёнчковским, который высказал весьма большое сомнение относительно сколько-нибудь благоприятных результатов моей акции. Архив, по его словам, в таком хаосе, что трудно в нем что-либо найти. Ну, все же попытаемся.

Со своей стороны хочу обратиться к Вам с просьбой, касающейся того же Скорины.

По мнению проф. Щекотихина, Скорина родился в 1486 году. Щекотихин базируется на том, что Скорина пользовался как бы своим гербом — знаком, изображающим Солнце, прикрытое Луной. Щ. полагает, что рождение Скорины связано с затмением Солнца и указывает, что рождение это могло совпасть с виденным в Полоцке затмением, бывшим 6 марта 1486 г. Эту дату он и считает наиболее вероятной как дату рождения Скорины, тем более что приняв ее, совершенно иначе и притом гораздо правдоподобнее будет исчисление возраста Ск[орины] к моменту поступления в Краковский университет [18 лет] и получения докторского диплома в Падуе [26].

Так вот: белорусские организации подняли вопрос о том, праздновать ли 6 марта 1936 года 450-летие со дня рождения Скорины? Чтобы решить этот вопрос, мы собираем мнения компетентных исследователей, и поэтому я прошу Вас сообщить мне о нем Ваше мнение, основанное, быть может, на неизвестных нам данных. За ответ буду весьма благодарен.

С искренним уважением *Ант. Луцкевич.*

Кстати: если Янчук[1] Вам нужен, могу Вам его книжку прислать. Довнар-Запольского в Вильне нет[2]. Не откажите написать Ваше отчество!

А. Л.

Архіў РАН, ф. 1609, воп. 2, № 286, арк. 2 — 2 адв.

---

[1] Верагодна, маецца на ўвазе кніга М. А. Янчука «Нарысы па гісторыі беларускай літаратуры: Старажытны перыяд» (1922) са звесткамі пра Ф. Скарыну.

[2] Пра якую працу М. В. Доўнар-Запольскага згадвае аўтар, цяжка меркаваць.

[1935]

Многоуважаемый профессор!

Давно я уже не корреспондировал с Вами и не помню, сообщил ли о полной неудаче моей попытки проникнуть в капитульный архив для розысков следов Скорины. Сейчас обращаюсь к Вам с просьбой, касающейся того же Скорины. Останавливаясь на вопросе о том, почему Скорина начал свою издательскую деятельность в Праге (более близкий Краков пришлось, понятно, исключить ввиду преследований, коим там подвергся Фиоль), я сделал предположение, что эта деятельность могла быть побочной, а основной причиной поселения в Праге должно было быть получение там работы профессиональной — места врача при королевском дворе, о чем Вы мне в свое время говорили. Я имею лишь сомнения относительно времени получения этого места: помнится, что Вы его не указывали. Вот я и прошу Вас не отказать мне сообщить, касаются ли Ваши открытия времени до издания Библии Скорины или после. Мне это нужно для доклада, который собираюсь прочитать в нашем научном обществе — в связи с предположением о рождении Скорины в III.1486 г. Хотелось бы дать обзор тех исследований о жизни Скорины, которые уже опубликованы в разное время, дополнив указанием на Ваши открытия. Хотелось бы узнать, как продвигается Ваша работа. Может быть, она уже печатается или — еще лучше — напечатана? С Прагой последнее время я переписывался мало и потому не в курсе ее научной жизни.

Буду Вам благодарен за Ваш любезный ответ.

С искренним уважением *Ант. Луцкевич.*

Wilno, ul. Piwna, 2, m. 8.

Архіў РАН, ф. 1609, воп. 2, № 286, арк. 3 — 3 адв.

Вильно, 27.II.[19]36

Многоуважаемый Антон Васильевич!

Сердечно благодарю за Ваше любезное сообщение о сделанном Вами чрезвычайно важном открытии, о котором — с Вашего разрешения — сообщу членам нашего научного общества на заседании, посвященном Скорине, в связи с дискуссией о предполагаемом дне его рождения [гипотеза Щекотихина]. Сообщение это сделает у нас несомненную сенсацию и побудит работающую на научной почве молодежь к дальнейшему труду и изысканиям о Скорине, т[ак] к[ак] Ваше открытие показывает, что не все следы его в прошлом погибли. За присылку оттисков Вашей статьи о Скорине и его пребывании в Праге буду чрезвычайно Вам обязан.

В ответ на Ваши вопросы сообщаю, что на съезде польских историков Скориной никто не занимался... К сожалению, структура съезда наперед

исключила эту тему: темы задавались организационным комитетом по разработанной им программе, и все, что в эту программу не входило, отпало. Из шести наших докладов приняты были т[аким] о[б разом] только два! В печати кое-что нового есть и как раз на почве вопроса о вероисповедании Скорины. Вопреки утверждению Владимирова, что в Полоцке в конце XV и начале XVI стст. не было ни одного католического костела, ks. dr. K. Kontak в труде своем «Bernardyni Polscy» (Lwów, 1933) утверждает, что бернардинский орден осел в Полоцке уже в 1498 г. О существовании в 1502 г. католического костела в Полоцке говорит документ в собрании старых актов еще Даниловича («Scarbec dyplomatów», Wilno, 1862. T. II, № 5119). Согласно данным того же Даниловича (№ 2104), был там даже один бурмистр католик. На основании названного труда Контака в III книжке журнала белорусского «Калосьсе» (Вильно, 1935) кс. Вл. Толочка делает предположение о том, что Скорины могли быть обращены бернардинами в католичество, и направляет белорусских исследователей к полоцким архивам. К сожалению, Минск от нас отрезан так радикально, что не имею уверенности в том, что этот голос будет там услышан и принят во внимание.

Я все же должен отметить, что едва ли правильным является связывание тезиса о исповедании Скорины с двойственностью его имени. Уже Владимиров обращал внимание на такую двойственность имен у заведомых православных белорусов (Константин Острожский, как сказано в предисловии к Острожской Библии, был «во св. крещении Евфимий» и т. д.). В «Слуцком помяннике» 1517 года, который имеется в нашем музее в числе почитаемых, имеет [место] запись «князя Андрея Можайского, нареченного в святом крещении Максима». Что сей сон значит? К сожалению, замечание Владимирова, скромно помещенное в выноске, не заинтересовало исследователей, хотя проблема двойственности имен — «во святом крещении» и обиходного — чрезвычайно интересна сама по себе, а в отношении Скорины — интересна вдвойне. Любопытно, что среди евреев в нашем крае сплошь и рядом мальчиков и девушек с малолетства называют не тем именем, которое записано в метрических книгах. Не имеет ли это общих корней с двойственностью имен у белорусов? Мне смутно вспоминается, что где-то в этнографических записях я встречал указание на то, что таким образом родители болезненных детей старались [обмануть] не то болезнь, не то смерть. Во всяком случае — это тема для исследования. Впрочем, может, кто-либо над этим работает, только я об этом не знаю? Если бы Вы наткнулись на какие-либо исследования в этой области, не откажите сообщать мне.

Если у нас что-либо новое о Скорине откроется, немедленно уведомлю Вас. Я, во всяком случае, не отказался от мысли найти лазейку в капитульный архив, — если не прямо (что мне не удалось), то окольным путем.

Правда, что состояние архива таково, что проф. Заёнчковский назвал это прямо скандалом. Но, быть может, именно этот хаос послужит ключом для какого-либо «благонадежного» с клерикальной точки зрения исследователя к залежам капитульных актов.

Еще раз большое спасибо за ценную информацию.

Искренне уважающий Вас *Ант. Луцкевич.*

Архіў РАН, ф. 1609, воп. 2, № 286, арк. 4, 4 адв. — 5.

Вильно, 25.VII.1936

Многоуважаемый Антон Васильевич!

Сердечное спасибо за присланный оттиск Вашей ценной статьи о Скорине. Осенью сделаю доклад в нашем научном обществе о Ваших открытиях; статья уже переводится на белорусский язык. Кстати: я сравнивал знаки на гравюре Фр. Скорины со знаками астрологическими и нашел два довольно близких скориновским: (у Скорины) и (у Скорины). Хотя первый знак кажется мне у Скорины вензелем из нескольких букв, в том числе И, но очень правдоподобно, что предположение Владимирова о влиянии астрологических знаков действительно здесь имело место. В Двинске сейчас б. сотрудник Сапунова, Б. Брежго, работает над статьей о дворянском архиве Витебщины. Ему я послал письмо з [так у тэксце] просьбой обратить особое внимание на все то, что могло бы разрешить вопрос о сословной принадлежности рода Скоринов, который, как мне сдается, не был дворянским до XVII ст.

В. И. Самойло, наш библиотекарь, обратился к Вам с письмом с просьбой дать ему адрес Лосского. Получили ли Вы его письмо? Если будете писать, не откажите ответить и Самойло.

Шлю искренний привет.
Уважающий Вас

Ант. Луцкевич.

Архіў РАН, ф. 1609, воп. 2, № 504, арк. 24—27.

19.II.[19]37

Многоуважаемый Антон Васильевич.

Спешу сообщить Вам, что новая книжка «Ateneum Wileńskie» (Rocz. XI) ксёндз Jan Poplatek напечатал «Wykaz alumnów Seminarium Papieskiego w Wilnie 1582—1773». Кажется, что это и есть тот материал, которого Вы искали в других статьях его же. Автор помещает довольно много биографических данных (происхождение!) алюмнов. Думаю, что в Праге эта

книжка должна уже быть. Это толстый том, и пересылка его обойдется дорого. Но если бы в Праге его не оказалось, охотно Вам вышлю. «Okteus» получил обратно — спасибо! С Бельским [«Хроніка» М. Бельскага. — *Уклад*.] у меня все еще не улажено. Шлю искренний привет.

Уважающий Вас *Антон Луцкевич.*

Архіў РАН, ф. 1609, воп. 2, № 286, арк. 6.

Вильно, 22.VII.[19]38

Многоуважаемый Антон Васильевич.

Спасибо за письмо и обещанную чешскую статью, которой на сегодняшний день еще не получил. Боюсь, не затерялась ли она на почте. Спасибо и за добрые пожелания нашему изданию. Вырезку Вашей заметки при сем посылаю. Отдельных оттисков, к сожалению, сделать не удалось из-за переноса типографии, во время печатания, в другое помещение: результатом переноса была такая неразбериха в шрифтах и наборе, что выход «Записов» запоздал больше, чем на месяц.

Отвечаю на Ваши вопросы. О Ладыженском [?] по моей просьбе делал разведку член нашего общества о. Толочка, письмо которого, написанное непосредственно к Вам, при сем посылаю. К сожалению, результаты разведки оказались довольно бедными.

Относительно Ивана Мамонича я запросил нашего сотрудника Федора Ильяшевича, автора монографии о типографии Мамонича (труд его печатается, к сожалению, на польском языке, так как нам сделать это оказалось не по силам). По его указанию я нашел в предисловии Крачковского к тому XX Актов [Виленской археографической комиссии], стр. LXXVI, следующие строки: в XVI ст. «у Ивана Мамонича было сукно зеленогорское, гермицкое, муравское, лунское, фалюндышевое и сукно подлого фалюндышу» и многое другое, в том числе указываются и библии священных книг тридцать восемь экземпляров. О нем же упоминается у Батюшкова «Памятники русской старины в Западных губерниях», вып. VI, стр. 4 (2-й столбец). Крачковский ссылается еще на Археографич[еский] сб[орник], т. III, стр. 290—316, но его у нас нету, и проверить лично не мог. Не подлежит сомнению, что Иван Мамонич был отцом Лукаша Мамонича, последний в актах именуется Ивановичем. Но есть ли этот Иван тот самый [неразб.], который жил, по Вашим сведениям, в начале XVII в.? Ильяшевич собирается лично завязать с Вами переписку по этому вопросу — о связях Мамоничей с Прагой. Посылаю ему Ваш адрес и буду лично очень благодарен, если дадите ему необходимые сведения для его работы. Кстати, досмотрев XX т. актов, я нашел там документ (стр. 201) № 156, где

речь идет о Лукаше Ивановиче Мамониче, скарбном Кн[яжества] Л[итовского], так что имя отца его несомненно установлено.

Шлю искренний привет.

Уважающий Вас *Антон Луцкевич.*

P. S. Почему-то марки на Вашем письме оказываются непроштампелеванными. Возвращаю их Вам.

Архіў РАН, ф. 1609, воп. 2, № 286, арк. 7 — 7 адв.

Уладзімір Самойла — А. В. Флароўскаму

27.III.[19]36

Многоуважаемый Антон Васильевич,

разрешите обратиться к Вам с небольшой просьбой. Библиотеке нашей встретилась надобность в издававшемся в свое время под редакцией Лосского журнале «Мысль». Я написал Н[иколаю] О[нуфриевичу], прося ответить, есть ли у него, или вообще в Праге комплект этого журнала. Но ответа не получаю — писал на у[ниверситет]. Вспомнив, что с Вами переписка у нас идет успешно, решил обратиться к Вам. Не откажите в любезности справиться — б[ыть] м[ожет], проще всего при встрече у самого Н. О. Кстати, передайте ему мой поклон, если помнит меня, конечно, не как студента (35-летнего), сдававшего у него философию, но как «кадета» — встречались и беседовали на съездах в 1917 г.

Если комплект журнала имеется, тогда подумаем, как сделать нужную нам справку. Думаю, что возможна была бы присылка — за наш, конечно, счет — к нам в Вильно, а может, я подошлю кого-либо из нашей молодежи к Вам для просмотра. Словом, пока нужно только знать, есть ли комплект. Очень был бы обязан Вам за скорый ответ. Кстати, сообщите адрес Лосского. Ваши розыски о Скорине очень интересуют наших* белорусов — ждем с нетерпением выхода Вашей работы. Примите искренние пожелания всяких благ.

Уважающий Вас *Владимир Самойло.*

Вильно, Zarzeczna, 20/13/.

Архіў РАН, ф. 1609, воп. 2, № 398, арк. 1 — 1адв.

---

* Беларускага навуковага т[аварыст]-ва ў Вільні *(заўв. У. Самойлы).*

А. В. Флароўскі — М. Р. Судніку

[1967?]

Глубокоуважаемый Михаил Романович.

С большим интересом читал Ваше сообщение о Ваших минских планах отметить 450-летие начала пражского издательства Скорины. Буду рад принять участие в Ваших начинаниях и, в частности, прежде всего своими «Заметками о Скорине».

Что касается свода биографических материалов о Скорине, то он не потребовал бы много места. Большая часть документов известна по разным изданиям Круповича, Хмеля, Шляпкина, Миловидова, Владимирова, «Белорусского архива», Флоровского и др. До сих пор не были изданы полностью лишь те материалы, которые обнаружила в Познанском архиве М. Войцеховская, надо бы выписать микрофильм оттуда, я не знаю их состава и размера. При этом нужно было бы, вероятно, латинские и иные иноязычные тексты дать и в переводах русских или белорусских. Но думаю, что все это составило бы около 5 печатных листов, причем надо было бы дать и несколько репродукций. Репродукции предисловий потребуют, конечно, несколько более листа, но и то — не так-то много, ведь предисловия занимают в книгах Скорины по 2—5 страниц, а всего книг 25 — значит, дело идет о 10 печатных листах максимум. А такое издание со всеми виньетками и иллюстрациями было бы и очень эффектно, и чрезвычайно нужно. В Чехии, насколько знаю, никто из чешских ученых сейчас специально Скориною не занимается. Но думаю, что кое-что могли бы подготовить некоторые ученые. Имею в виду прежде всего члена-корреспондента Академии наук проф. Франка Сольмана, который писал кое-что о Скорине в своих работах по истории славянской культуры в XV—XVI вв. Затем кое-что мог бы дать проф. Иосиф Вашица, написавший большую рецензию на мою основную работу о Скорине, он — большой специалист по вопросам истории церковнославянской письменности разных эпох. Может быть, написал бы что-нибудь теперешний директор основной библиотеки Академии наук д[окто]р Горак, он специалист по истории чешского книгопечатания и редактор описания чешских изданий 1800 г.; кстати, в 1968 г. будет отмечаться 500-летие первой чешской печатной книги. Думаю, что можно было бы обратиться к этим лицам с предложением подготовить что-либо для юбилея Скорины. К сожалению, ничего нового в смысле материалов в Чехии о Скорине не обнаружено. Кстати, дошла ли до Вас работа покойной А. С. Зерновой о Скорине? Судя по ее иным работам, она могла бы кое-что интересное сказать. И еще. Я не возражаю против того, чтобы взяться за подготовку обзора «Скоринианы» за 1926—1966 [гг.]. Но боюсь, что многое останется недоступным и [неизвестным?], в частности, и работы, вышедшие в Белоруссии за это время. И только в последние

месяцы я узнал, что в Мюнхене и Нью-Йорке в рамках тамошних институтов белорусской культуры ведется весьма интенсивная работа по изучению Скорины и в ряде белорусских изданий было уже опубликовано немало ценных соображений и сопоставлений, в частности, С. Браги (псевдоним). Я имею сведения, что в Америке готовы были бы издать и свод биографических материалов о Скорине и даже переиздать всю библию Скорины! Все это надо бы в «Скориниане» своевременно учесть. Во всяком случае, я не отказываюсь от этой мысли, хотя мог бы ее осуществить только к концу года; до сентября я буду вне Праги и вне возможности рыться в библиотеках.

Только что мне удалось раздобыть еще один экземпляр моей основной книги о Скорине, к сожалению, без титульной обложки. Посылаю Вам одновременно со всеми своими иными оттисками о Скорине. Буду рад, если они окажутся полезными для Вашей работы и для Академии БССР. Но за то я хотел бы, если возможно, получить минские работы о Скорине и прежде всего книжки Алексютовича и Чепко. Они сюда не попали в продажу, а обойтись без них при работе над «Скоринианой» было бы нельзя.

В связи с обнаружением документа о том, что Скорина в 1512 г. был «секретарем короля Дании» я обратился к ректору Копенгагенского университета с просьбой выяснить, нет ли в Дании каких-либо прямых данных об этом. На днях получил весьма любезный ответ, увы — отрицательный. Произведенный широкий просмотр в архивных и печатных датских материалов не дал никаких результатов. Конечно, возможно, что документы того времени — т[о] е[сть] самого начала XVI в. — утрачены. Но это не двигает вопроса далее, молчание в Дании полное! А С. Брага делает на основании этого падуанского документа ряд выводов, которые хотелось бы положительно подтвердить.

Буду рад получить от Вас дальнейшие указания относительно того, что делается в связи с подготовкой чествования Скорины и готов посильно участвовать в Ваших начинаниях.

С наилучшими пожеланиями.

Прадмова, публікацыя Кастуся Атрашэўскага

Архіў РАН, ф. 1609, воп. 2, № 90, арк. 1 — 2 адв.

Аляксей КАЎКА

СКАРЫНАЗНАЎСТВА

Галіна кнігазнаўства, філалогіі, філасофіі, мастацтвазнаўства, багаслоўя, спецыялізаваная на вывучэнні, папулярызацыі жыцця і дзейнасці, эпохі, творчай спадчыны, асветніцкіх традыцый Ф. Скарыны.

Першыя прамыя ці ўскосныя звесткі пра кнігі Скарыны занатаваны яшчэ пры жыцці іх аўтара (віленскі святар Мацвей, 1522; пратэстанцкі біскуп Прусіі П. Сператус, каля 1530; італьянскі мовазнавец Тэзей Амброзій Альбанезі, 1539 і інш.). Кнігі беларускага першадрукара на працягу XVI—XVII стст. сустракаюцца ў інвентарах манастыроў, звестках пра прыватныя кнігазборы, з'яўляюцца іх рукапісныя копіі, апраўцоўкі. На Скарыну, яго выданні спасылаліся С. Будны (1574,1576), італьянец П. Верджэрыо (1559), нямецкі выдавец П. Трубер (1561), польскі пісьменнік С. Старавольскі (1625), нямецкі арыенталіст І. Міхаэліс (1777) і інш. Са Скарынам палемізавалі А. Курбскі (паміж 1560—1570; лічыў яго біблійныя друкі цалкам ерэтычнымі, маўляў, перакладзенымі «с препорченных книг жидовских»), уніят А. Сялява (1622; ушчуваў палачан за іх гордасць знакамітым суродзічам: «...смакавалі яго кнігі, варты чалавек, казалі, русін, брат наш гэта друкаваў» (пер. з польскае), ускосна — харват Ю. Крыжаніч (1661; лічыў беларускія старадрукі, уключна з Бібліяй, скажэннем «рускае мовы», упадабаненнем да польскае — «лешского ізговора і пісанія»). Бібліяграфічнае апісанне васьмі Скарынавых пражскіх выданняў, раней, верагодна, належачых Сімяону Полацкаму, упершыню зрабіў яго вучань, рускі бібліёграф С. Мядзведзеў («Оглавления книг, кто их сложил», рукапіс, паміж 1675—1689; друкам выдаў В. М. Ундольскі, 1846). Тагачасныя згадкі пра Скарыну наогул рэдкія, зместам, пераважна, маргінальныя, што ў многім было абумоўлена крызісам і заняпадам беларускага пісьменства ў XVII—XVIII стст. У XIX ст., з нараджэннем новай беларускай літаратуры, гістарыяграфіі М. К. Баброўскі, М. Палінскі-Пелка, І. І. Грыгаровіч, пазней Я. Чачот, А. Рыпінскі, І. Цытовіч, У. Сыракомля, В. Дунін-Марцінкевіч, Ф. Багушэвіч пачнуць звяртацца да забытай айчыннай кніжнай традыцыі, згадваць постаць Скарыны як сімвал гістарычнай трывучасці народа, яго культуры. У скарыназнаўстве новага часу галоўная роля прыпадае расійскім даследчыкам П. А. Аляксееву, Д. Сямёнаву-Рудневу (епіскап Дамаскін), І. Бакмейсцеру, Л. Бакмейсцеру, Г. Ф. Мілеру, І. Г. Штрытэру, графу М. П. Румянцаву, К. Ф. Калайдовічу, П. М. Строеву, П. І. Кепену, якія паклалі пачатак сыстэматычнаму выяўленню і апісанню Скарынавых друкаў. Найбольш грунтоўна ўсе наяўныя пад той час выданні апісаў В. С. Сопікаў, звярнуў увагу на беларускі характар іх мовы. Пазней І. П. Каратаеў дапоўніў бібліяграфію Скарынавых выданняў тэкстамі прадмоў. Адначасна да прац беларускага першадрукара звяртаюцца чэшскія, славацкія, польскія вучоныя

Й. Добраўскі (першым згадаў у друку ў 1796 г. пра «Малую падарожную кніжку»), П. Шафарык, І. Лялевель, С.-Б. Ліндэ, Е.-С. Бантке, М. Вішнеўскі, біблеісты Э. Гендэрсан (Шатландыя), Дж. Таўнлі (Англія). Павышаную зацікаўленасць выклікалі пытанні нацыянальнага паходжання, веравызнання, мовы твораў Скарыны. «Руская» самаатэстацыя Палачаніна нярэдка атаясамлівалася з яго ўласна «русской» (вялікарускай) прыналежнасцю. Адносна канфесійнасці адны аўтары схіляліся на карысць каталіцкасці Скарыны (А. Навіцкі, мітрапаліт Макарый (М. П. Булгакаў), А. Аганоўскі), другія лічылі яго пратэстантам і рэфарматарам (В. Копітар, Я. Ф. Галавацкі, І. А. Чыстовіч, І. Я. Яўсееў, А. С. Будзіловіч), трэція — праваслаўным (А. Я. Віктараў, А. М. Пыпін, П. М. Бацюшкаў, К. В. Харламповіч, украінскі гісторык М. С. Грушэўскі). Праблему мовы Скарыны, «узору беларускай гаворкі пачатку XVI ст.» першым навукова паставіў Ф. І. Буслаеў. Падобнай думкі прытрымліваліся Аганоўскі, П. У. Уладзіміраў, М. Мурко, украінец М. П. Драгаманаў, чэшскі філолаг І. І. Первольф, польскія даследчыкі Ліндэ, М. Вішнеўскі, А. Брукнер, Л. Васілеўскі. Працілеглыя меркаванні выказвалі Кепен, В. М. Бадзянскі, Галавацкі — выдаючы мову Скарыны за недасканалую разнавіднасць польскай або разнамоўны сімбіёз, на якім «ніхто ніколі не гаварыў і не гаворыць» (Галавацкі). Не пагаджаўся з поглядамі аб «рускім» (беларускім) характары Скарынавых твораў А. І. Сабалеўскі, лічыў іх мову царкоўнаславянскай. На асобе Скарыны-пісьменніка, яго наватарскай ролі ў развіцці «беларускае кніжнае мовы», айчыннага вершаскладання засяродзіўся І. М. Лабойка ў сваім «Курсе гісторыі рускай славеснасці» (1833, рукапіс; захоўваецца ў Інстытуце рускай літаратуры Расійскай акадэміі (Пушкінскі дом). (Пазней, у XX ст., асаблівасці Скарынавай паэтычнай і гімнаграфічнай спадчыны спецыяльна даследуюць П. Н. Беркаў, М. М. Грынчык, А. А. Лойка, І. В. Саверчанка, А. А. Яскевіч). Абок Скарынавых друкаваных кніг выяўляюцца іх рукапісныя копіі, у прыватнасці, рукапіс Свята-Ануфрыева манастыра, каля Львова, у якім побач з выдадзенымі змешчаны тэксты, адсутныя ў «Біўліі рускай» (кнігі Ездры, Товіт, 16 прарокаў і г. д.). Частку гэтага рукапісу набыў М. П. Пагодзін і выказаў меркаванне, што Скарына пераклаў усе кнігі Святога Пісання, але не ўсе яны захаваліся да нашага часу.

Этапная роля ў скарыназнаўстве належыць манаграфіі П. У. Уладзімірава «Доктар Францыск Скарына. Яго пераклады, друкаваныя выданні і мова» (1888) — грунтоўнае даследаванне, пабудаванае на карпатлівым аналізе першакрыніц, літаратуры, узважанае на сцвярджэннях, гіпотэзах і вывадах. Жыццёвы шлях першадрукара прасленджаны на фоне эпохі, сацыяльнага і культурнага развіцця Полацка, усяе краіны Вялікага княства Літоўскага, з улікам яе насычаных міжнародных сувязяў, прааналізаваны крыніцы Скарынавага перакладу, асабліва царкоўнаславянскія спісы і чэшская Біблія 1506 г., адзначаны, услед за У. В. Стасавым, Дз. А. Равінскім,

высокія паліграфічна-мастацкія вартасці яго выданняў, іх уплыў на далейшае развіццё ўсходнеславянскага, часткова і заходнееўрапейскага кнігадрукавання. Мову Скарыны даследчык акрэсліў помнікам «беларускай гаворкі» пачатку XVI ст. Зазначыў факт распаўсюджанасці яго першадрукаў на абшарах Беларусі, Украіны, Масковіі. Кніга П. Уладзімірава выклікала шырокі рэзананс сярод навуковай грамадскасці, інсціравала рост творчага інтарэсу да неардынарнай, у многім загадкавай фігуры першавыдаўца «Біўліі рускай». Новыя звесткі пра Скарыну — дактарызацыя ў Падуанскім універсітэце, наведванне ў Крулеўцы (Кёнігсбергу) герцага Прусіі Альбрэхта Брандэнбургскага, зняволенне ў вязніцы Познані і вызваленне адтуль па асабістаму ўказу караля і вялікага князя Жыгімонта I — уводзяць у навуковы ўжытак у другой палове XIX — пач. XX ст. М. А. Круповіч, І. А. Шляпкін, А. І. Мілавідаў (апошні, магчыма, пры садзеянні І. Луцкевіча), польскія даследчыкі Брукнер, С. Віндакевіч, Т. Вяржбоўскі.

На пагранiччы XIX—XX стст., затым у так званы нашаніўскі перыяд засноўваецца ўласна беларускае скарыназнаўства: публікацыі А. Кіркора, М. В. Доўнара-Запольскага, А. Ельскага, А. П. Сапунова, І. І. Луцкевіча, А. І. Луцкевіча, В. Ю. Ластоўскага, Л. Гмырака, Р. А. Зямкевіча, пазней М. І. Гарэцкага, У. М. Ігнатоўскага, М. А. Янчука і асабліва акадэміка Я. Ф. Карскага, які ўпершыню зрабіў грунтоўны лінгвістычны аналіз Скарынавай мовы, падкрэсліў яе народна-беларускую аснову, а таксама вызначыў універсальна-творчае аблічча асветніка-гуманіста як раўназначнага буйнейшым фігурам еўрапейскага Рэнесансу. Адным з «найлепшых прадстаўнікоў» беларускае інтэлігенцыі назваў Скарыну М. Багдановіч, ён жа даў першы ўзор мастацкага асэнсавання вобраза асветніка (верш «Безнадзейнасць»); следам З. Бядуля, М. Гарэцкі, Я. Драздовіч, выканаўца першай графічнай і скульптурнай выяў Ф. Скарыны, кладуць падваліны пад нацыянальную мастацкую Скарыніяну (агляд гэтай часткі скарыназнаўства за межамі нашага артыкула).

Для далейшага развіцця скарыназнаўства прынцыповае значэнне мела адбудова беларускай дзяржаўнасці ў форме БНР, затым БССР, фарміраванне нацыянальнай сістэмы асветы, навукі, кнігадруку. Скарыназнаўчая тэматыка становіцца неад'емнай часткай школьнага навучання, даследчай практыкі, наогул культурнага развіцця краіны. У 1925 г. адзначаецца 400-гадовы юбілей айчыннага кнігадрукавання; намаганнямі Інстытута беларускай культуры выдадзены зборнік «400-леццe беларускага друку» (аўтары В. Д. Друшчыц, І. В. Воўк-Леванові, М. К. Любаўскі, У. М. Перцаў, У. І. Пічэта, М. М. Піятуховіч, М. М. Шчакаціхін, Дз. М. Ягораў, А. М. Ясінскі), у якім Скарынава творчая постаць асэнсавана ў кантэксце тагачаснае рэнесанснае эпохі, беларускіх культуратворчых традыцый і нацыянальна-адраджэнскае ідэі. Вылучаецца артыкул Шчакаціхіна, прысвечаны разгляду гравюрна-ксілаграфічнага комплексу Скарынавых кніг, адметных гарманічным спалучэннем мастацтва слова і графікі; аўтар абгрунтаваў прыпуш-

чэнне аб даце нараджэння Скарыны — 6 сакавіка 1486 г., пабудаванае на факце тагачаснага сонечнага зацьмення у Полацку, верагодна, на думку даследчыка, адлюстраванага ў алегарычнай форме на вядомым кніжным знаку (сігнеце) першадрукара з выявай зацемненых сонца і месяца (да гэтае або прыблізнае даты схіляюцца многія сучасныя даследчыкі — Я. Л. Неміроўскі, Г. Я. Галенчанка, а. М. Уляхін і інш.). У зборніку змешчана таксама «Скарыніяна» У. Пічэты — крытычны агляд адпаведнае літаратуры за 1776—1926 гг. У Вільні выходзіць навукова-папулярны нарыс кс. А. Станкевіча «Доктар Францішак Скарына — першы друкар беларускі» (1925, лацінкай); чатырма гадамі раней пабачыла свет філасофска-публіцыстычнае эсэ І. Абдзіраловіча (І. Канчэўскага) «Адвечным шляхам», у якой нацыянальна-асветніцкі ідэал Скарыны прадстаўлены ўзорнай дамінатнай на цывілізацыйным шляху самабытна-творчага самасцвярджэння беларускай супольнасці, пры яе неадназначным геапалітычным становішчы паміж візантыйскім Усходам і рыма-каталіцкім Захадам. У Карлавым універсітэце І. С. Дварчанін абараняе кандыдацкую дысертацыю «Францішак Скарына як культурны дзеяч і гуманіст на беларускай ніве» (1926, рукапіс на чэшскай мове; выдадзена ў перакладзе на беларускую мову ў Мінску ў 1991 г.). Асобным раздзелам постаць і спадчына Скарыны вылучаны ў капітальнай працы В. Ластоўскага «Гісторыя беларускай (крыўскай) кнігі» (Коўна, 1926), дзе сярод іншага акцэнтавана значэнне Скарынавага досведу ў разумным спалучэнні народнасці і канфесійнасці, якое, на думку аўтара, не набыло ў Беларусі належнае раўнавагі, паколькі царква, і праваслаўная, і каталіцкая, апынулася тут на ўзбоччу нацыянальна-культурных інтарэсаў народа, стала закладнікам і праваднікам асімілятарскай палітыкі, этнакультурнай пераарыентацыі тутэйшага карэннага насельніцтва.

Далейшая пазітыўная распрацоўка пытанняў скарыназнаўства ў БССР на мяжы 20—30-х гг. была практычна спынена — у абставінах ідэалагічна-выкрывальніцкай кампаніі бальшавіцкіх урадаў супраць так званага нацыянал-дэмакратызму, старадаўніх культурных традыцый («Пачатак беларускай культуры, — даводзіў услед за В. Г. Кнорыным філосаф С. Я. Вальфсон, — не ад сярэдневяковага манаха» Скарыны, як цвердзяць беларускія нацыянал-дэмакраты, але «ад рэвалюцыі»), павальных рэпрэсій у адносінах да навуковай і творчай эліты краіны.

У дадзены перыяд да жыцця і творчасці Скарыны працягваюць звяртацца рускія, украінскія, польскія, чэшскія даследчыкі А. С. Емельянаў, А. І. Някрасаў, А. У. Мезьер, М. І. Шчалкуноў, М. П. Папоў, І. Агіенка, А. Ярэмчанка, Я. Белявы, Я. Махал, Ч. Зібрт, Ю. Вольф, Ф. Паўлоўскі, Ф. Цеплы, Т. Шчэрба, М. Вайцяхоўская (паведаміла пра актавы матэрыял у архіве Познані, звязаны з Іванам і Ф. Скарынамі). Асабліва ўзбагаціла скарыназнаўства праца А. В. Флароўскага «Чэшская біблія ў гісторыі рускай культуры і пісьменнасці» (Прага, 1940—1946), дзе ўстаноўлены факт

паўторнага побыту Скарыны ў Празе на пасадзе каралеўскага садоўніка, весткі пра двух ягоных сыноў — Францішка і Сімяона, узмоцнена верагоднасць разгледжанай раней І. Первольфам версіі пра падарожжа Палачаніна ў Маскву, адзначана крайняя, не пазней 1552 г., дата ягонае смерці, дадзена разгорнутая характарыстыка беларускага гуманіста як чалавека «новай сваёй эпохі, новага культурнага еўрапейскага духу». Папулярызацыі асветніцкіх ідэй першадрукара спрыяюць беларуская палітычная эміграцыя ў Празе — П. Крэчэўскі, Т. Грыб; час. «Іскры Скарыны»: «Адвечны шлях — гэта шлях Скарыны!» (1935, № 5, перадавіца).

Узнаўленне скарыназнаўчае тэматыкі ў Беларусі прыпадае на пачатак 40-х гг. (М. У. Ларчанка, І. С. Бас). Ва ўмовах Другой сусветнай вайны, барацьбы з гітлераўскім фашызмам да імя, вобраза Скарыны як сімвала патрыятычнага гарту беларусаў звяртаюцца ў публіцыстычных і мастацкіх творах палітыкі, дзеячы культуры. У пасляваенны перыяд з'явай стала манаграфія М. А. Алексютовіча «Скарына, яго дзейнасць і светапогляд» (1958) — спроба аб'ектыўнага і markednабаковага асэнсавання феномена Скарыны, пераадолення ранейшых вульгарна-сацыялагічных напластаванняў у скарыназнаўстве. Станоўчыя зрухі на гэтым шляху адлюстраваны таксама ў зборніку «450 год беларускага кнігадрукавання» (1968), дзе сярод іншых разгледжаны праблемы мовы Скарыны як беларускай рэдакцыі царкоўнаславянскай (А. І. Жураўскі; першым падобнае меркаванне выказаў у канцы XIX ст. Будзіловіч), яго сувязі з чэшскім кнігадрукаваннем (А. С. Мыльнікаў), уплыву на дзейнасць С. Буднага, В. Цяпінскага, братоў Мамонічаў, І. Фёдарава, П. Мсціслаўца; прааналізаваны вынікі скарыназнаўства за 1926—1965 гг. (Флароўскі; звесткі аўтара пра замежнае скарыназнаўства ў друк не трапілі). Выхад у свет зборніка «Прадмовы і пасляслоўі Скарыны» (1969), перад тым «Хрэстаматыі па старажытнай беларускай літаратуры (1959; у абодвух выпадках укладальнік А. Ф. Коршунаў), альбома «Гравюры Скарыны» (1972, укладальнік Л. Ц. Баразна), «Слоўніка мовы Скарыны» (тт. 1—3, 1977—1994, укладальнік У. В. Анічэнка) садзейнічалі пашырэнню непасрэднага доступа навуковай чытацкай грамадскасці да першакрыніц. Скарыназнаўчыя раздзелы і старонкі арганічна ўваходзяць у акадэмічныя выданні, манаграфіі па гісторыі Беларусі, нацыянальнай літаратуры, мове, філасофскай, прававой, эстэтычнай думцы, айчынным кнігадрукаванні, кніжнай графікі і г. д. (Галенчанка, В. К. Зайцаў, У. А. Калеснік, С. К. Майхровіч, А. І. Мальдзіс, М. І. Прашковіч, В. А. Чамярыцкі, Жураўскі, Л. М. Шакун, М. Г. Булахаў, А. М. Булыка, У. М. Конан, С. А. Падокшын, Я. І. Парэцкі, А. С. Майхровіч, В. Ф. Шалькевіч, І. А. Юхо, С. А. Александровіч, В. Ф. Шматаў). Паглыбленаму кнігазнаўчаму, філалагічнаму, мастацказнаўчаму аналізу Скарынавай спадчыны, пашырэнню міжнародных абсягаў скарыназнаўства садзейнічаюць даследаванні расійскіх, украінскіх, літоўскіх, польскіх, чэшскіх, італьянскіх, англійскіх вучоных — А. А. Сідарава, А. С. Зёрнавай, П. Н. Беркава, І. М.

Галянішчава-Кутузава, Т. М. Капрэевай, В. І. Лук'яненка, М. І. Талстога, Неміроўскага, Ю. А. Лабынцава, В. Г. Пуцко, А. А. Турылава (упершыню выявіў акравершы з імем і прозвішчам Ф. Скарыны), Б. В. Сапунова, П. П. Ахрыменка, Я. Дз. Ісаевіча, А. П. Запаска, А. Апрымене, П. Уладзімірава, Н. Фейгельманаса, А. Кавецкай-Грычовай, М. Космана, Ф. Сяліцкага, П. Пакорнага, Ф. Горака, Ф. Сокалавай, К. Белінаці, Дж. Дынглі, А. Макміліна, Г. Пікарды. Скарыне, традыцыям айчыннага кнігадрукавання прысвяцаюцца зборнікі прац у Вільні (1975), Маскве (1979), навукова-папулярны нарыс пад эгідай ЮНЕСКО (1979, 1980; Галенчанка, Шматаў, Чамярыцкі; на англійскай, французкай мовах). У серыях «Мыслители прошлого», «Жизнь замечательных людей» выходзяць у свет масавым тыражом біяграфічна-творчыя партрэты Скарыны (М., 1980, 1990, аўтары, адпаведна, Падокшын, Лойка). Узбагацілі скарыназнаўства даследчыкі з беларускай эміграцыі на Захадзе, кансалідаваныя вакол Беларускага інстытута навукі і мастацтва (Нью-Ёрк), Беларускай бібліэтэкі імя Ф. Скарыны (Лондан), часопісаў «Конадні» (пазней «Запісы»), «Божым шляхам», «The Journal of Byelorussian Studies», — С. Брага (В. Тумаш), складальнік першага бібліяграфічнага зводу па скарыназнаўству (акты, запісы Скарынавых кніг, адпаведная літаратура, мастацкая Скарыніяна, 1970; асобнае пашыранае выданне,1989), публікатар (разам з Я. Садоўскім) актавых матэрыялаў пра Скарыну «скарыназнаўчага» ліставання з Флароўскім, аўтар арыгінальных распрацовак і версій аб дактарызацыі Палачаніна ў Падуанскім універсітэце, службе сакратаром у караля Даніі (раней згадалі пра гэта італьянскі славіст Э. Ла Гата, Флароўскі), канфіскацыі Скарынавых кніг у Вроцлаве, падарожжы Скарыны ў Маскву; падтрымаў прыпушчэнне В. П. Грыцкевіча пра сустрэчу Скарыны з Парацэльсам у Вільні; Садоўскі, аўтар доктарскай дысертацыі, прысвечанай лінгвістычнаму аналізу Скарынавых кніг (Рым, 1964; Лондан, 1967); а. А. Надсан — апісаў экземпляр «Малой падарожнай кніжкі» Скарыны з поўным тэкстам «Пасхаліі» на 1523 г., выяўлены ў Нацыянальнай бібліятэцы Капенгагена (раней пра знаходку паведамілі супрацоўніца бібліятэкі Х. Кроне, ізраільскі славіст М. Альтбаўэр), што дазволіла ўдакладніць пачатак кнігадрукарскай дзейнасці Скарыны на радзіме не пазней канца 1522 г. Да папулярызацыі Скарыны ў заходнім свеце спрычыніліся таксама Ч. Сіповіч, а. Л. Гарошка, С. Станкевіч, Я. Станкевіч (перакладчык поўнага зводу Свяшчэннага Пісання на сучасную беларускую мову, 1973), Ф. Жук-Грышкевіч, Р. Жук-Грышкевіч, А. Калубовіч, Р. Максімовіч, В. Пануцэвіч, Я. Пятроўскі, П. Урбан, В. Кіпель (В. Зубкоўскі), Я. Запруднік (А. Загорны). Не абыдзены беларускі гуманіст у даследаваннях украінскіх славістаў на эміграцыі — Дз. Чыжэўскага, Ю. Шэраха (Ю. Шэвялёва).

Прыкметная актывізацыя, паглыбленне скарыназнаўчае думкі прыпадае на канец XX — пачатак XXI ст. і звязаныя з 500-мі ўгодкамі Скарыны, выкананнем адпаведнай праграмы НАН Беларусі, абвяшчэннем незалеж-

най Рэспублікі Беларусь, утварэннем Нацыянальнага навукова-асветніцкага цэнтра імя Ф. Скарыны, Міжнароднай асацыяцыі беларусістаў, пашырэннем і ўмацаваннем агульнабеларускай духоўна-культуровай прасторы (мацярык, эміграцыя, дыяспара), ідэалагічным разняволеннем, дэмакратызацыяй грамадскіх навук на постсавецкім абшары, нарэшце, вяртаннем у навуковы кругабег нескажоных хрысціянскіх традыцый і каштоўнасцяў. Істотна ўзмацняецца крыніцазнаўчая, інфармацыйная база скарыназнаўства ў выніку выдання найбольш поўнага збору дакументаў і матэрыялаў, звязаных са Скарынам (укладальнік, аўтар прадмовы, каментара В. І. Дарашкевіч), зводных каталогаў беларускіх старадрукаў (Галенчанка), Скарынавых выданняў (Неміроўскі), «Твораў» Скарыны (абок прадмоў і пасляслоўяў, акафістаў з акравершамі, Пасхаліі), энцыклапедычнага даведніка «Францыск Скарына і яго час», фотатыпічнага ўзнаўлення Скарынавай Бібліі (т. 1—3, 1990—1991). Юбілею беларускага асветніка-гуманіста быў прысвечаны «круглы стол» на X Міжнародным з'ездзе славістаў (Сафія, 1988), які прыняў рэкамендацыі ў справе Скарынавага юбілею і перавыдання яго першадрукаў; паводле пастановы ЮНЕСКО 1990 г. быў аб'яўлены годам Скарыны.

Комплексна даследуюцца традыцыйныя праблемы Скарыназнаўства ў матэрыялах Першых (1986) і наступных Скарынаўскіх чытанняў, міжнародных навуковых канферэнцый у Мінску, Гомелі, Варшаве, Вільнюсе, Маскве, Лондане, Падуі (1988—1992); у калектыўных працах «Фрацішак Скарына — беларускі гуманіст, асветнік, першадрукар» (1989, на рускай мове), «Скарына і яго эпоха» (1990), «Мова выданняў Скарыны» (1990). Кнігазнаўчаму аналізу спадчыны, месца і ролі Скарыны ў міжславянскім і еўрапейскім кнігатворчым працэсе, развіццю скарыназнаўства прысвечаны манаграфіі Галенчанкі (1989, 1993), Лабынцава (1990), Неміроўскага (абедзве 1990), Шматава (1990); пераемнасці Скарынавай асветніцкай традыцыі ў гісторыі беларускай літаратуры — А. К. Каўкі (1989); філасофскай думкі — Падокшына (1990); вершатворчасці Скарыны ў кантэксце старадаўняй беларускай паэзіі — Саверчанкі (1993); жанравым, паэталагічным асаблівасцям Скарынавых твораў — Яскевіч (1995); стоеным сэнсам яго кніжна-выяўленчай сімволікі — У. У. Агіевіча (2000). Узрастае ўвага да пытанняў хрысціянскага пачатку ў беларускай культуры (Конан, І. Э. Багдановіч, В. А. Салееў), гісторыі, кананічнасці беларускіх перакладаў свяшчэнных і богаслужэбных тэкстаў (С. А. Шупа, А. С. Яскевіч, В. М. Дышыневіч), выкарыстання роднай мовы ў царкоўна-літургічнай практыцы на Беларусі (І. А. Чарота, а. С. Гардун, М. А. Матрунчык), да спецыфікі беларускага духоўна-рэлігійнага адраджэння, адметнага, паводле некаторых аўтараў, ад заходнееўрапейскага Рэнесансу (А. А. Яскевіч, Л. В. Ляўшун, Г. П. Тварановіч, Агіевіч), да сімвалогіі, гісторыяграфіі, археаграфіі Скарынавых кніг, скарыназнаўства (У. Пауловіч, М. Палкаўнічэнка, Пікарда, М. Б. Батвіннік, Г. В. Кісялёў), да ўласна полацкага, вілен-

скага асяроддзяў у біяграфіі Скарыны (Г. Лебедзеў, Г. Кісялёў, Уляхін), да скарынаўскае традыцыі ў старабеларускім пісьменстве (У. Г. Кароткі, М. В. Нікалаеў).

У ліку найбольш прыкметных набыткаў, адкрыццяў, гіпотэз у скарыназнаўстве апошніх гадоў вызначаюцца набыццё Беларускай бібліятэкай імя Ф. Скарыны ў Лондане новага канвалюта з Скарынавымі выданнямі (кніг Іоў, Прытчы Саламонавы, Ісус Сірахаў, Эклезіяст, Прамудрасць Божая), Нацыянальнай бібліятэкай у Празе — рукапіснае копіі «Апостала» віленскага друку 1525 г. (рукапіс другой паловы XVI ст., упершыню апісаны Сокалавай), устанаўленне тэкставых запазычанняў у Скарыны Максімам Грэкам (Х. М. Олмстэд, ЗША); развязанне даўніннае версіі аб двуіменнасці Палачаніна Францішак (Францыск) — Георгій (яе памылковасць раней адзначалі Г. Лаўмянскі, М. М. Улашчык, У. М Казбярук, многія іншыя) — на падставе азнаямлення ў архіве Познані (Галенчанка) з запісам з арыгінала каралеўскага прывілею 1532 г., дзе ў адрозненне ад «геаргінскай» памылкі (ад «georgius») у цытаванай раней копіі гэтага дакумента, адпаведны фрагмент пададзены ў першасным запісе: «...egregii Francisci Scorina de Poloczko…» («...выдатны [знакаміты] Францыск Скарына з Полацка…»).

Сучасны этап у развіцці Скарыназнаўства прыкметны павышанай цікавасцю даследчыкаў да этнакультурных, рэлігійных, палітыка-дзяржаўных вытокаў, прадумоў і абставін, нацыянальнай матывацыі Скарынавага асветніцтва, спецыфікі, а таксама ўплыву тагачаснага Беларускага адраджэння на сумежныя славянскія і балтыйскія народы; да аэнсавання сутнасных каардынат яго святагляду і дзейнасці, падначаленых слугаванню грамадскай справе, «дабру паспалітаму», пашырэнню ў народзе мудрасці сакральнай і свецкай, маральнаму самаўдасканальванню чалавека на падставе Бога-чалавекалюбства, альбо «закону ласкі», а таксама — непрамінальнае прысутнасці Скарыны ў лёсах айчыннай культуры, у гістарычным самапазнанні і самасцвярджэнні беларускай супольнасці. Штораз выразней увідочніваецца заснаваны на хрысціянстве духоўна-маральны, грамадскі ідэал Скарыны, асвечаны шматвяковымі традыцыямі Еўфрасінні Полацкай, Кірылы Тураўскага і ўзбагачаны гуманістычнымі ідэямі і пошукамі новага часу. Гэтым канкрэтна-нацыянальным вектарам у многім абумоўлена далейшае ўясненне ўласна беларускага, агульнаславянскага і ўсееўрапейскага маштаба аўтара «Бівліі рускай» — доктара мастайтваў і медыцыны, перакладчыка і рэдактара, філосафа-мысляра, рытара-публіцыста, паэта-гімнографа, творцы унікальнага моўна-літаратурнага стылю, дастойнага беларускага арганаўта на ростанях сусветнае культуры. Павышаная палемічнасць, здараецца, канфесійная староннасць некаторых даследаванняў не падважвае агульнае «поліфанічнае» атмасферы скарыназнаўчых пошукаў; падобна Скарынавай пчале, «кожны нясе свой узятак у агульны вулей айчыннай культуры» (Кісялёў).

Літаратура

Анічэнка У. Скарынаўскія традыцыі ў Маскве // Беларусіка-Albaruthenica. Мн., 1993. Кн. 1.

Батвіннік М. Акадэмічныя погляды на Ф. Скарыну ў мінулым // Голас радзімы. 1997. 22 мая.

Батвіннік М. Навука і невуцтва: Скарыназнаўства ў Акадэміі навук БССР і ў Польшчы (1928—1941) // Полымя. 2000. № 12.

Галенчанка Г. Я. Праблемныя дакументы Скарыніяны ў кантэксце рэальнай крытыкі // 480 год беларускага кнігадрукавання: Матэрыялы Трэціх Скарынаўскіх чытанняў. — Беларусіка-Albaruthenica. Мн., 1998. Кн. 9.

Галенчанка Г. Я. Скарыназнаўства // Энцыклапедыя гісторыі Беларусі: У 6 т. Мн., 2001. Т. 1. Кн. 1.

Жураўскі А. Вывучэнне мовы Ф. Скарыны ў славянскім свеце // Беларусіка-Albaruthenica. Мн., 1993. Кн. 1.

Кіпель З. Скарыніяна ў бібліятэках Амерыкі // 480 год беларускага кнігадрукавання: Матэрыялы Трэціх Скарынаўскіх чытанняў. — Беларусіка-Albaruthenica. Мн., 1998. Кн. 9.

Кісялёў Г. «Писал доктор Скоринич Францискус». Пасланне, атрыманае праз пяць стагоддзяў, або Ці заўсёды можна верыць бібліёграфам? // Літ. і мастацтва. 2001. 26 студз.

Мурьянов М. Ф. Несколько уточнений к словарю языка Скорины // Советское славяноведение. 1989. № 4.

Немировский Е. Л. По следам Франциска Скорины. Мн., 1990.

Немировский Е. Л. Франциск Скорина. Жизнь и деятельность белорусского просветителя. Мн., 1990.

Петрашкевич А. Л. Энциклопедия «Францыск Скарына і яго час» и проблемы скориноведения // Великою ласкою: Ф. Скорина в традициях славянского просветительства. Мн., 1994.

Пікарда Г. Алегарычная геральдыка Францішка Скарыны і кароткі дапаможнік па беларускай геральдыцы // Спадчына. 1992. № 5, 6; 1993. № 1, 2.

Рекомендации X Международного съезда славистов в связи с 500-летием Ф. Скорины // Скарыніч. Мн., 1991. Вып. 1.

Сапуноў Б. Кнігі Ф. Скарыны ў рускіх бібліятэках XVI—XVII стст. // Беларусіка-Albaruthenica. Мн., 1993. Кн. 1.

Селицкий Ф. Франциск Скорина в польской науке // Советское славяноведение. 1990. № 5.

Сокалава Ф. Вывучэнне жыцця і дзейнасці Ф. Скарыны чэшскімі даследчыкамі // Беларусіка-Albaruthenica. Мн., 1993. Кн. 1.

Справа Францыска Скарыны ў еўрапейскім кантэксце // Скарыназнаўства. Кнігазнаўства. Літаратуразнаўства. — Беларусіка-Albaruthenica. Мн., 1993. Кн. 20.

Франциск Скорина и его время: Энциклопедия. Мн., 1990.

Францыск Скарына: Жыццё і дзейнасць: Паказальнік літаратуры / Склад. Я. Л. Неміроўскі, Л. А. Осіпчык. Мн., 1990.
Францыск Скарына: Жыццё і дзейнасць: Паказальнік літаратуры, дадаткі за 1530—1988 гг., 1989—1993 гг. / Склад. В. Грышкевіч, Л. Юрэвіч. Мн., 1995.
Францыск Скарына: Зб. дакументаў і матэрыяляў / Прадм., уклад., каментарыі, паказ. В. І. Дарашкевіча; выд. Ф. Скарыны: звод каталог, апісанне Я. Л. Неміроўскага. Мн., 1988.
Францыск Скарына і яго час: Энцыклапедычны даведнік. Мн., 1988.
Чамярыцкі В. А. Гаворыць з намі праз стагоддзі: Ф. Скарына ў водгуках нашых сучаснікаў // Голас Радзімы. 1986. 11 снеж.
Чамярыцкі В. А. Думкі на свята [Скарынаўская анкета] // Скарыніч. Мн., 1993. Вып. 2.
Чамярыцкі В. А. Скарыназнаўства на сучасным этапе // Славяне: адзінства і мнагастайнасць [Вып.] 3. Гуманізм, асветніцтва ў славянскіх культурах. Мн., 1990.
Five Centuries of Scoriniana = Пяць стагоддзяў Скарыніяны. XVI—XX / Апрац. В. Тумаш. N.Y., 1989.
Francisko Skoryna v dile českých Slavistú. Praha, 1992.
Niemirovskij E. Gestmatkatalog der Frünhdrucke in kirilischer Schrift. B. III. Die Prager drückerei von Francisk Scorina. Baden-Baden, 1998.
Sadouski J. Scaryna Studios in the West since World War II // Запісы БІНіМ. № 17. N.Y., 1988.

З ТАГО, ШТО ПОМНІЦЦА

Мікалай УЛАШЧЫК

ГАЛЕНЬЧЫК*

Галеньчык Міша (Міхаіл Ігнатавіч) варты спецыяльнага раздзелу. Яго дзед ці бацька купіў у Харошкі 20 дзесяцін зямлі на траіх дарослых братоў. Гэта было ня надта, тым больш што куплена было часткова ў крэдыт, каб не таўчыся траім на 20 дзесяцінах, два пайшлі ў «навуку», сталі кавалямі добрай кваліфікацыі. Пра тое, што іх спроба заснаваць кузьню ў Віцкаўшчыне кончылася нічым, ужо пісаў. Браты вярнуліся ў Мінск, сталі працаваць у дэпо і добра зараблялі, але адзін з іх моцна піў. Гэта выклікала дома сваркі. Жонка, відаць, баба энергічная, урэшце прымусіла свайго мужыка даць прысягу, што ён перастане піць. Гэта была падзея, бо прысягаў Галеньчык усенародна ў царкве (у чыгуначнікаў была свая царква «пад візанціку»). Яе, зразумела, [пазней] узарвалі, не прыдумаўшы нічога больш разумнага. Прысягнуўшы, Галеньчык перастаў піць гарэлку, але заміж яе стаў піць віно. Невядома што горш, ва ўсякім разе гарэлкі ня піў. Ці ня варта было б у наш час зрабіць тое самае.

На зямлі застаўся адзін — бацька Мішы. Дома ў нас гаварылі, што бацька быў надта клапатлівы і разумны чалавек. Убачыўшы ў нас стол, зроблены майстрам-сталяром з Каварлян Сянькевічам, ён захацеў зрабіць такі самы, прытым зрабіць самому. З аршынам ці якою другою меркаю ён часта прымяркоўваўся, запісваў памеры, вывучаў форму, і казалі, што змайстраваў сабе стол калі і не лепшы, то і не горшы, чым Сянькевічаў. Памёр маладым, відаць, меў мала больш за 30 і памёр ад хцівасьці. Зімою веча-

* З «Хронікі» М. М. Улашчыка. Друкуецца з захаваннем арфаграфіі і стылю аўтара.

рам некалькі гаспадароў дамовіліся назаўтра (у базарны дзень) ехаць у Мінск прадаваць япрукоў, але ўночы ўзнялася такая нялюдская завея, што ніхто не захацеў ехаць. Адзін Галеньчык вырашыў, што раз такая мяцеліца, то прывоз будзе малы, а значыцца, цэны вялікія. Паехаў, прадаў за добрыя грошы, але схапіў запаленне і праз некалькі дзён памёр. На тагачаснай фатаграфіі ён мае вельмі прыемны выразны твар, голеная барада і невялікія вусы. Побач жонка і Міша, якому, відаць, гадоў пяць-шэсць. Жонка была (нават і не па вясковых нормах) тоўстая і маўклівая. Нарадзіла толькі аднаго, што па нормах таго часу лічылася занадта мала. Покуль быў жывы гаспадар, падначальвалася яму, а пасля, як троха падрос сын, стала падначальвацца яму.

Міша з самага малку паказваў свой характар (можа, таму, што быў адзін). Казалі, што калі бацька паміраў, маці паклікала Мішу снедаць. Міша таго, што прапанавала маці, не захацеў і пачаў намагацца, каб дала яечню. Пачуўшы гэта, бацька паклікаў сына, ухапіў яго і адсьцёбаў (можа, проста патузаў за валасы ці пакруціў за вуха, бо ўжо быў слабы). Вёска, зразумела, доўга ўспамінала пра гэта.

Застаўшыся ўдавою, Галеньчыха прадала коней, наогул скаціну, заставіўшы сабе толькі падсьвінка і курэй. Па звычаю таго часу, арандатар павінен быў аддаваць гаспадару палавіну ўсяго сабранага на зямлі, але Галеньчыха дамовілася, што ёй павінны даваць столькі і столькі бульбы, жыта (ці мукі), заставіла сабе частку агарода, рэшту — грашыма.

Адкуль прыехалі арандатары, ня ведаю. Бацька-арандатар быў мужчына гадоў пад 40—45. У кантакты з віцкаўцамі ён не ўваходзіў, і ўся знешняя палітыка ішла праз нежанатага брата, той вадзіў пасвіць коні, ездзіў, калі была патрэба (у прыватнасці, пачынаючы з 1919 г., калі без канца пачалі ганяць), «у абоз». Прывёўшы коней на пашу, гэты чалавек, якая б ні была пагода, нават у летнюю спякоту, збіраў якое натрапіць ламачча і раскладваў вогнішча, а затым садзіўся, закурваў люльку і пачынаў пра штонебудзь апавядаць. Пра тое, каб яго хто слухаў, ён не клапаціўся, бубніў і бубніў. У свой час ён хадзіў ваяваць з туркамі. Вайна была гадоў сорак назад, але нам здавалася гэта так даўно, нібы ў мінулую эпоху.

Рыжэўскія (афіцыйна Рыдзеўскія) былі каталікі і таму лічыліся палякамі, але гаварылі, у прыватнасці дзядзька, на такой чыстай беларускай мове, ад якой віцкаўцы ўжо пачалі адыхоцзіць. Ад яго, пасучы коні, я чуў ці ня самыя цікавыя паведамленні пра тое, «як даўней было» (у свята даўней людзі як выйдуць, дак ува ўсім белым, усе як адзін). Жылі Рыжэўскія надта ізалявана, сустракаліся хіба ў полі: ні яны ні да каго, і да іх ніхто. Кантакты з людзьмі меў толькі хлапчук Адам, бойкі, смелы. Затое двое дарослых дзяўчат сядзелі ўвесь час дома. Відаць, у іх недзе былі сваякі, да якіх яны часам наяжджалі, але пра гэта, можа, ніхто ня ведаў. Жылі Рыжэўскія надта ашчадна, пра што пазьней.

Міша быў хлапчук жвавы. Сядзець дома з маткай было нудна, і таму ў большасці знайходзіўся ў суседзяў ці наогул у каго-небудзь. Падросшы, ён вельмі асвойтаўся з нашаю сям'ёю. Два старэйшыя браты былі толькі на некалькі гадоў старэйшыя за Мішу, а сёстры амаль равесніцы. У нас, у Паўла[1], быў гармонік, пасля набылі яшчэ балалайку. Калі зрабілі «гіганы», то наш двор улетку стаў цэнтрам, куды збіралася моладзь. Бойкі, прыгожы Міша, да таго ж добры танцор (ці ня нашы дзяўчаты навучылі яго танцаваць), з харошым голасам быў на такіх зборышчах на месцы.

У 1912 г. Косьцік[2], скончыўшы двухкласнае вучылішча ў Самахвалавічах, паступіў у трэці клас Койданаўскага вышэйшага пачатковага вучылішча, з ім паехаў і Міша, які паступіў у першы клас. Відаць, ён прайшоў там тры класы, бо калі я ў 1917 г. паступіў у першы клас Мінскага выш[эйшага] пачатковага, то Міша знайшоўся там ужо ў чацвёртым класе. Гэта быў не проста Міша Галеньчык, але таварыш старшыні вучнёўскага камітэта. Гэта была асоба.

Па тых часох Міша быў добра апрануты (боты, галіфэ, нейкая тужурка), у зубох папяроса. Трымаўся ён ужо ў той час як нейкі алігант. У ім ужо не было нічога ад вясковага хлопца, які ўсунуўся сярод паноў, наадварот, часта мінчукі выглядалі каля яго як няўклюдныя вяскоўцы. У далейшым гэтыя знешнія паказьнікі аліганта яшчэ падвысіліся.

Міша часта заходзіў да нас у наступные гады (1918—1921). Можна думаць, што ў 1918 г., калі ў нас ужо былі немцы, ён скончыў школу і атрымаў адпаведны дакумент. Па сучаснаму гэта была сямігодка, а прымаючы пад увагу, што ўсё адбывалася ў вельмі неспакойны час, то ведаў у яго было небагата. Неяк у 1918 ці 1919 г. Ніна[3] казала, што Міша спявае ў хоры і што яго для гэтага надта смешна адзелі: рубашка на спіне са зборкамі — як насілі раней у самых глухіх вёсках, і г. д. Відаць, гэта быў хор Тэраўскага, які надта скора набіраў у той час вядомасці. Калі жыў дома, то карміла маці з таго, што даваў арандатар, а ў Мінск за кватэру, часткова за ежу плаціў, відаць, тым, што меў ад таго ж Рыжэўскага за арэнду. Грошы ў 1919—1921—1922 гг. хадзілі самыя разнастайныя, агульнае ў іх было тое, што яны былі надта танныя, асабліва ў 1920—1921 гг. Відаць, у Мішы была нейкая канвенцыя з арандатарам, згодна з якою той плаціў Мішу па нейкаму курсу, а скарэй за ўсё золотам, бо як высветлілася пасля, у арандатара залатыя грошы былі.

У 1921 г. у Мінску адчыніўся Політэхнічны інстытут, куды паступіў разам з Косьцікам і Галеньчык. Скора ён прыйшоў да нас у форменнай шапцы нейкага тэхнічнага інстытута з малаточкамі заміж цэшкі. У тыя

---

[1] Павел Мікалаевіч Улашчык.

[2] Канстанцін Мікалаевіч Улашчык.

[3] Ніна Мікалаеўна Улашчык.

часы мы жылі ўжо ў Гаўрыліхі, пакой быў адносна прасторны, і да нас набівалася столькі хлопцаў (тым больш калі набягалі і дзяўчаты), што недзе было і сесці. Праз год інстытут зачынілі (у маленькай, кволай рэспубліці ня ставала сродкаў на універсітэт і інстытут), а студэнтам прапанавалі паехаць у Ленінград (у той час Петраград) і там паступаць у тэхналагічны (можа, можна было падацца і яшчэ куды-небудзь, але ведаю толькі пра тэхналагічны). Блізкіх прыяцеляў сабралася чалавек дзесяць, але наогул паехала больш. Амаль усе гэта былі вясковыя, амаль усе былі на вайне, часткова — афіцэрамі (падпаручнікі, паручнікі), даць з дому што-небудзь, каб у тым Петраградзе хоць троха забяспечыць, не было чаго. Косьціку далі, пэўна, коўдру, падушку, пару прастынь са свайго палатна, сала, можа, кілбасу, масла. Усяго гэтага хапіла, можа, на пару месяцаў ды і то не ўва ўсіх.

Як жылі першы час, ня ведаю, але пасля ім (блізкім да Косьці) далі вялікую кватэру на Екацярынінскім канале (зараз канал Грыбаедава). Патроху яны набылі сякую-такую мэблю (сталы, ложкі, крэслы), а можа, былыя гаспадары гэта не паспелі спаліць. Трэба было не толькі вучыцца, але і зарабляць на жыццё. Каб даць які-небудзь заробак студэнтам, забяспечылі дзейнасць на «Гарачым полі», гэта значыцца ў парту, грузіць вугаль, відаць, той, які прывозілі з Англіі, бо Донбас толькі-толькі пачынаў дыхаць. Грузіць хадзілі прыблізна раз у два месяцы, вярочаліся адтуль чорныя як чэрці, работа была, што называецца, «тая».

Міша не любіў хадзіць мурзатым і скора ўладкаваўся там у начальнікі, стаў нібы касірам, які вёў з партовым начальствам разрахункі. Асабісты яго заробак, відаць, стаў на той час добры, а паколькі ён любіў выпіць, то заробак у добрай частцы пайшоў туды. Відаць, займаючыся грашыма, ён пазнаёміўся някепска з бухгалтарскаю працаю, ва ўсякім разе ў скорым часе ён пачаў працаваць на нейкім прадпрыемстве, дзе меў справу з грашыма. Гэта была пара нэпа. У газетах часта паведамлялі пра тое, што вось тут укралі, там укралі. «Растратчык» стаў вельмі папулярнаю фігураю. Не пазбег гэтай папулярнасці і Міша. Неяк мы з Паўлам Салаўём, прыяцелем Косьці, ішлі па Садовай, недалёка ад Неўскага, і Салавей, паказваючы на рэстаран, які знайходзіцца з тылу Публічнай бібліятэкі, сказаў: «Во ў гэтым рэстаране Міхаіл Ігнатавіч прасадзіў свае тысячы». Вясковаму хлопцу, прывабнаму на выгляд, добраму танцору, да якога ліплі жанчыны, захацелася «пажыць», а паколькі пад рукою былі грошы, а кантроль над імі слабы, то ён і вырашыў «пажыць». Скора аднак у ўстанове тыя, хто памагаў набываць і траціць грошы, заўважылі, што надыходзіць усяму канец, што зараз трэба будзе несці адказнасць, і прапанавалі пашпарт і грошы з тым, каб Міша знік. Тады можна будзе ўсю адказнасць ускласці на яго. Міша і сам бачыў, што залез глыбока. Узяў грошы і паехаў у Віцкаўшчыну. Маці яго к таму часу памерла (казалі, проста з галаду). Міша дамовіўся з арандатарам, што перадае яму ўсю гаспадарку, інакш кажучы, адмаўляецца ад усяго на карысць Рыжэўскага, а той яму плоціць 700 рублёў. Гэта

быў 1926 ці 1927 г., грошы былі ў цане. Казалі (гэта ішло ад самога Галеньчыка), што ён атрымаў гэтыя грошы золатам. Зважаючы на тое, як жыў арандатар (надта ашчадна) і што былі гады, калі прадукты надта высока цаніліся, такія грошы ў арандатара маглі быць. Атрымаўшы грошы, Міша паехаў спярва ў Маскву, дзе прагуляў як след, праз некаторы час, ужо з тым, што засталося, прыехаў у Петраград, напалохаўшы сваіх калегаў, бо суд у такім разе быў непазбежны.

Сапраўды, Мішу скора арыштавалі і судзілі. Суды ў час нэпа былі літасцівыя. Украў? Украў. А якога паходжання? Пралетарскага! Прымаючы пад увагу пралетарскае паходжанне, даць яму два гады, але зважаючы на паходжанне, няхай будзе ўмоўна.

Забіў? Забіў! За што? Гэта мой класавы вораг (гэта, праўда, ужо ў 1930 г.). З класавым ворагам належыць змагацца. Залічыць умоўна два гады, а было, што і так: раз класавы вораг, то можна забіваць без адказнасці.

Галеньчыку далі два ці тры гады, не ўмоўна, а сапраўды. К таму часу ён зусім разбазарыўся, піць стала неабходнасцю, а за што піць? Няма за што. Скора аднак і ў гэтым неяк палепшала. Як студэнта, значыцца, чалавека адукаванага, да таго ж такога, які ўмеў трымацца на людзях, яго скора прызначылі культурным дзеячом з правам выхаду ў пэўныя часы з турмы. Гэта было скарыстана ў такім сэнсе, што ён прыходзіў у «запароскую сеч» (так звалася тая кватэра, дзе змясціліся мінчане) і каго заставаў дома, камандаваў: «Стаў паўлітра». Для народа небагатага, які і сам любіў выпіць, гэта быў цяжкі падатак. Выпіў бы і сам, дак няма за што, ідзі пазыч, камандаваў госць. Адбіцца было цяжка, пачыналася сварка.

Яшчэ праз нейкі час госць стаў прыходзіць рэдка, бо турма пачала даваць свайму культурніку грошы на набыццё розных рэчаў. Культурнік прапіў іх і тады трапіў у суд у другі раз. Канец быў кепскі: 10 гадоў. Галеньчыка адправілі з Ленінграда ў Ладзейнае Поле, але скора разгарнуліся падзеі, у параўнанні з якімі ўсё мінулае стала драбніцаю. Кулак быў абвешчаны горшым, чым самы горшы драпежнік, і яго пачалі вывозіць мільёнамі на Поўнач. Асабліва «папулярнымі» ў той час сталі Котлас і Архангельск. Штодня паміралі тысячы, асабліва касіла смерць дзяцей і старых. Хто заставаўся жывы, трэба было неяк карміць, каб гэта было не дарма, трэба было даць работу. Экспарт лесу, мільёны кубоў якога нагналі ў Архангельск, не адбываўся — яго [за граніцай] адмовіліся купляць. Як ратунак была абвешчана пабудова Беламорска-Балтыйскага канала. Рэклама гэтага прадпрыемства была пастаўлена на высокі, нават надта высокі ўзровень. Абвяшчалася, што там ня толькі ўсякія злачынцы перарабляюцца ў дабрадзейных грамадзян (нават лепшых за тых, хто і ня быў злачынцам), разам даводзілася да ведама, што жывуць злачынцы ў добрых умовах і робяць вельмі патрэбную справу: злучаюць каналам Балтыцкае мора з акеанам. У дадатак да ўсіх дабрачыннасцяў, якія ўрад рабіў злачынцам, на пабудове быў адчынены тэхнічны інстытут, дзе злачынцы маглі падвысіць

сваю кваліфікацыю. Не пісалі толькі пра тое, што будаваць пачалі ў глухой мясцовасці, што будаўнікі жылі ў палатках, а мароз пры ветры па трыццаць градусаў, што летам там усіх елі камары і наогул розная поскудзь. Гэта была так сабе, дробязь, пра якую ня варта і ўспамінаць. У інстытуце (трэба так думаць) выкладалі сапраўдныя спецыялісты, якіх у лагеры было даволі. У 30-я гады (у пачатку трыццатых) самае моднае злачынства, побач з «агітацыяю», было шкодніцтва. Барацьба з гэтаю бядою была ўзнята на такі узровень, што амаль усе спецыялісты сталіся шкоднікамі. Зразумела, іх адсылалі на «перакоўку» ў лагеры, а там тым, каму пашчасціла, сталі выкладчыкамі інстытута.

Галеньчык, які к часу свае бяды лічыўся на трэцім курсе Тэхналагічнага інстытута, да таго ж стаўся добрым арганізатарам, быў прызначаны начальнікам аднаго вучастку канала ў вельмі складаных умовах, а разам ён паступіў у інстытут, які і скончыў. Пад камандаю Мішы працавала, здаецца, 800 чалавек, сярод якіх, можа, былі выдатныя спецыялісты, у якіх ён шмат чаму навучыўся. Піць там можна было патроху (ды, можа, занятасць самога ня надта цягнула на п'янку). Як бы там ні было, але калі будова скончылася, Галеньчыка (як і амаль усіх, хто быў на будове) вызвалілі. Здаецца, што ў яго набралася і грошай колькі-небудзь. Пры такіх умовах Міша збіраўся трыумфальна ехаць у Ленінград, аж тут здарылася! Нейкая камісія, правяраючы работу, дацікавала, што ў сектары Галеньчыка недабрана 20 см скальнага грунту, і што, значыцца, усе тыя прэміі, якія выдаваліся яму як начальніку, выдаваліся дарма. Было так сапраўды ці было вынікам нейкіх сварак сярод начальства — невядома. Ва ўсякім разе ў тым двухтомніку, які выйшаў у 1934 г. і павінен быў праславіць тых, хто камандаваў усёю справаю, у раздзеле «Туфта» напісана, што Галеньчык абманваў дзяржаву. За гэта яму далі тры гады лагераў. Летам 1933 г., заміж таго каб ехаць у Ленінград, ён прыехаў у Марыінск, дзе ў той час (як і зараз, дарэчы) была сталіца Сібірскіх лагераў. Прыехаў ён туды з некаторымі са сваіх памочнікаў. Галеньчыку як вядомаму спецыялісту адразу даручылі ўзначаліць будаўніцтва ў Суслаўскім аддзяленні Сіблага. Пазней ён казаў, што пачатак быў цьмяны. Кіраўнікі Сіблага сказалі, што ў першую чаргу ён павінен будаваць ЗОСС. Ніколі нідзе не чуўшы пра такое, Галеньчык моўчкі ківаў галавою, а сам пацiху распытваў — што гэта такое — ЗОСС. У Суслава Галеньчык трапіў летам 1933 г. і некаторы час быў падканвойным, пасля яго расканваіравалі. Я трапіў у тое ж Суслава ў кастрычніку 1933 г. і стаў пры ім дзелаводам. Як казалі старэйшыя лагернікі, да Галеньчыка начальнікам будаўніцтва быў нейкі Сіманаў, чалавек нібы не зусім нармальны, які надта любіў здзеквацца над людзьмі. Неяк цьмяна здаецца, што сярод яго забавак была і такая, што ён з нейкім прыяцелем (ці ня вольнанаёмным) цешыліся тым, што стралялі з паляўнічай дубальтоўкі (значыцца, шротам) у людзей. Стралялі не зблізка, значыцца, забіць не спад-

зяваліся (цэлілі не ў голаў), але наогул: ці пападу. А паколькі абодва пры гэтым былі п'яныя, то пападалі рэдка, але што магло стацца з п'яным.

У параўнанні з Сіманавым Галеньчык быў джэнтльмен, культурны чалавек, які адносіўся да сваіх падначальных, часта людзей высокай кваліфікацыі, з пашанаю, рабочыя таксама лічылі яго не проста «чалавекам», але чалавекам харошым, разумным начальнікам.

У Чухіля, начальніка аддзялення, Галеньчык карыстаўся неабмежаваным аўтарытэтам: «Инженер Галенчик», — крычаў у тэлефон начальнік. «Инженер Галенчик», — казаў ён, сустрэўшыся дзе-небудзь на аб'екце.

Каб мы, не надта асвечаныя, маглі пабачыць, якія могуць быць начальнікі, нам прыслалі намесніка Галеньчыку. Раз Галеньчык, увайшоўшы ў пакой, дзе мы сядзелі вечарам, сказаў: «Ну, зараз мне прысылаюць памочніка, інжынера Валынскага. Ён вам дасць прыкурыць». Праз дзень сапраўды прыехаў гэты інжынер. Быў ён надта блізарукі, але справа не ў гэтым. Адзін з масквічоў атрымаў нядаўна пасылку. Валынскі зайшоў у пакой якраз у той час, калі масквіч карыстаўся пасылкаю. Інжынер выйшаў і праз хвіліну прыйшоў Лукіч, загадчык гаспадаркаю Галеньчыка, і звярнуўся да масквіча: «Алег Аляксандравіч. Паслаў мяне Валынскі да вас, каб вы далі яму селядца» і чагосьці яшчэ. Лукіч прасіў прабачэння, канфузіўся, але зрабіць нічога не мог, бо выконваў загад начальніка. Пасылкі прыходзілі мала каму, і рабавацъ даводзілася мала каго. Пасля даведаліся, што і выпіць інжынер любіць толькі за чужы кошт. Між іншым, Галеньчык да гэтага не даходзіў ніколі (ну, апрача сваіх сяброў). Скора намеснік паказаў сябе і як будаўнік. Выехаўшы ў адзін з філіялаў (здаецца, гэта была Перековка — назва надзвычайна папулярная ў той час, у памяць тае «перакоўкі», якая праводзілася на людзях на канале), сказаў, што там не ўмеюць будаваць. Стары сібірак, які быў там прарабам, рыхтуючы да пабудовы хлеў, загадаў капаць канавы, каб закласці падмурак. Гэта было неабходна, каб будынак пасля ня сеў. Валынскі сказаў, што гэта глупства і загадаў класці сцены з саману проста на дошку. Шкодніцтва ў той час было надта папулярна, і праграб, ведаючы, чым скончыцца такая навіна ў будаўніцтве, прыімчаўся да Галеньчыка, паведамляючы, што робіцца. Валынскага паклікалі назад і адаслалі з першым этапам невядома куды. Пасля намеснікам стаў другі, вядомы па Сібіры, інжынер, добры спецыяліст і не на ЗОССы. Юзік Бараноўскі[4] пытаў у мяне, чым мне можна памагчы? Ходзячы ўвесь час галодным, я хацеў сухароў. Неяк вышла так, што дамовіліся — Юзік пашле грошы гэтаму інжынеру, дакладней кажучы, жонцы інжынера, той загадае жонцы купіць мукі, спячы хлеба і насушыць сухароў, а інжынер перадасць мне, а таксама рэшту, бо не [на] 100 рублёў сушыць сухары. Юзік грошы выслаў, жонка інжынера атрымала іх,

[4] Юзік Бараноўскі, сябра М. М. Улашчыка па універсітэту (медык), рэпрэсаваны таксама ў пачатку 30-х гг.

інжынер забраў і прапіў да апошняй капейкі. Нават для прыліку мне не дастаўся ні адзін з сухароў, якіх і не было. Невядома, што горш, — ці басяк Валынскі, ці вядомы на ўсю Сібір спецыяліст. Стары чалавек, калі давялося гаварыць пра гэта з ім, сядзеў і плакаў. Даехалі!

Начальнікам будаўніцтва Сібірскіх лагераў быў Чыбрыкаў — малады, прыгожы, разумны. Наш тэхнік Уманскі, які ведаў шмат што, казаў, што Чыбрыкаў скончыў будаўнічы тэхнікум, але яму падначальваліся сапраўдныя спецыялісты, якіх у лагеры было даволі (у адным філіяле Суслаўскага аддзялення прарабам быў Іван Іванавіч Зайцаў, нядаўна галоўны інжынер Наркамлегпрома). Чыбрыкаў часам прыяжджаў да нас конна на сівым пародзістым кані. Ездзіць ён умеў. Той самы Уманскі казаў, што Чыбрыкаў марыць, каб выбрацца скарэй з лагера, але няма яму намесьніка, і ён ужо пагадзіўся з начальствам, што як Галеньчык скончыць тэрмін (у яго заставаўся прыблізна год), то начальнікам будзе прызначаны Галеньчык. Так яно і сталася, але ўжо тады, калі я быў вольным.

Часам Галеньчык выязджаў у Марыінск, часам на філіялы (яны зваліся камандзіроўкі), каб выпіць і пагуляць з дзяўчатамі. У сакавіку 1935 г. у Іванава прыехаў Калцуняк, архітэктар і скрыпач з Львова, які быў тэхнікам у стройчасці. Ён расказаў пра бяду Грыгаровічаў, якія атрымалі вялізную спадчыну ў Амерыцы, пра вольнага Галеньчыка ён ведаў мала што, бо той, стаўшы начальнікам, перабраўся ў Марыінск. Думаю, што ў яго стала розуму і культуры, каб не паказваць сябе вялікім чынам у праўленні, але ня піць ён ня мог. А тут, вядома, знайшлося даволі тых, хто браўся арганізоўваць усё гэта на «самым высокім узроўні», гэта значыцца стол павінен быць засланы не газетаю, але сурвэтаю, гарэлка не ў бутэльках, а ў карафінах, але такі ж усё гэта не на Садовай, а ў Марыінску. Больш верагодна, што не зракаючыся прымітывізму, начальнікі балявалі ня столькі ў жабрацкім рэстаране, але дома, тым больш што дома было значна больш прывольна адносна дзяўчат.

Ці быў Галеньчык генералам? Пэўна сцвердзіць не магу, але бачыў сам, як нядаўны з/к хадзіў у шынялі з ромбам ці двума, але ён раней быў супрацоўнікам ГПУ.

Нехта пазней казаў, што Галеньчык быў начальнікам нядоўга, з год. Зволілі яго (думаю, што ня сам пайшоў) за бесперапыннае п'янства і яшчэ больш пэўна за дзяўчат: начальству забаранялася кантактаваць з жанчынамі з/к. Патроху, ведама, было можна, але тут магло стацца, што не «троха». Усё гэта плёткі. Але вось і ня плёткі. Косьцік, будучы ў Маскве ў 1936 ці 1937 г., напаткаў Мішу, якога нейкі расхлістаны мужчына клікаў, і Міша, не пагаварыўшы, адразу пайшоў за ім. Відаць, пасля яшчэ Ціхаміраў казаў, што Галеньчык быў прызначаны начальнікам будаўніцтва недзе каля Архангельска, але не затрымаўся і там, а ўжо перад самаю вайною, калі я спаткаўся з ім сам, ён сказаў, што ў 1937 г. быў прызначаны начальнікам будаўніцтва ў Калужскай ГЭС.

Прадчуваючы ў Ніны бяду, летам 1937 г. пачаў шукаць ёй месца[5], каб выбрацца з Мінска. Трэба было знайсці нейкую кватэру, якую можна было памяняць на Мінск. Гэта было цяжка (уладкаваў толькі ў Саратаве Бібілу[6]). Быў па гэтай справе і ў Калузе, не знайшоўшы нічога, паехаў далей.

Нечакана спатканне адбылося перад самаю вайною ў Ленінградзе. Было ня больш як два тыдні да вайны, калі пазваніў Косьцік: «Прыехаў Міша, спыніўся ў [гатэлі] «Асторыя», кліча абавязкова ўсіх на банкет». Разумеючы, што там будзе, я не пайшоў, тым больш што ў школе ішлі экзамены, на якіх я павінен быць. Назаўтра яшчэ званок ні то ад Косьціка, ні то ад Мішы: сёння абавязкова прыходзь да Косьці. Міша вечарам ад'яжджае на работу, трэба сустрэцца і развітацца. Прыйшоў. Даведаўся, што адбывалася ўчора. Банкет быў у нумары, было ўсяго. Зважаючы, што быў выданы закон, які караў за спазненне больш чым на 20 хвілін турмой у шэсць месяцаў, Косьцік вырашыў спыніць гулянку недзе каля пяці рана. Ён залез у халодную ванну, троха адышоў і а шостай быў дома, каб паказацца, што жывы.

Вечарам у яго сабраліся самыя блізкія з Мінска. Галеньчык быў прызначаны ўзнаўляць Карэльскі перашэек. Гадзін каля 12 ночы ён паехаў на вакзал і з таго часу знік, што сталася — невядома.

Звычайны віцкавец быў рахманы, нават ціхі. Штукарствам вызначаўся Міхась Мамкаловіч, любіў паказаць сябе, нават надта любіў «чорны цыган» — Матусэвіч, але, бясспрэчна, самаю яскраваю асобаю стаўся Міша Галеньчык.

Публікацыя Аляксандра Улашчыка

Алеся БАБАРЭКА

ДЗЯДЗЬКА ІГНАСЬ

Мае дзядуля Антон Бабарэка і бабуля Анастасія, у дзявоцтве таксама Бабарэка, родам абодва з вёсак Копыльскае воласці, — брукавыя сяляне, не меўшыя ворнае зямлі. Затое карысталіся прывілеем займацца без мыты рамяством і гандлем. Дзед Антон, заможны гаспадар, але хворы на сухоты, змяніў па загаду лекара, што лячыў яго, некалькі заняткаў, у тым ліку шаўца, млынара, покуль не спыніўся на гандлю. Гандаль вёў галантарэяй у сваёй вёсцы Слабадзе-Кучанцы. Мелі мае дзяды трох сыноў: Антона, Адама (майго бацьку) і Ігнася. Дочкі таксама нараджаліся, але паміралі ў дзяцінстве.

---

[5] Н. М. Улашчык, настаўніца ў Мінску, жонка рэпрэсаванага ў пачатку 30-х гг. І. К. Бялькевіча, у хуткасці была таксама рэпрэсавана і саслана на Калыму.

[6] Ю. І. Бібіла — супрацоўніца Дзяржаўнай бібліятэкі БССР, у 30-я гг. рэпрэсавана, вызвалена перад вайной.

Пражыла Анастасія доўгі, але цяжкі век. Адама нарадзіла на 45-м годзе свайго жыцця, малодшага сына Ігнася — на 49-м. Старэйшага яе сына Антона года нараджэння не ведаю. Аўдавеўшы неўзабаве пасля нараджэння Ігнася (муж памёр ад сухотаў), узяла ў дом прымака, аднасяльчаніна Длугашэўскага, удаўца з сынам. Сумесных дзяцей не мелі. Гаспадарам без уласнай зямлі трэба было карміць чацвярох хлапцоў. Длугашэўскі ад'ехаў на заробкі ў Амерыку.

Вярнуўшыся на радзіму з грашыма на зямельку і набытым у Амерыцы трактарам, да жонкі ўжо не прыйшоў. Жыў паасобку ў той жа вёсцы, дык атрымаў ад аднасяльчан мянушку «Амерыканец». Набытую маёмасць страціў у 17-м годзе. Але сына вучыў, падняў — потым той займаў відную пасаду ва ўладах горада Менска.

Засталася Анастасія зноў адна. Трэба было падымаць сыноў. Праўда, старэйшага заможны бацька паспеў вывучыць, і Антон займаў пасаду ўрадніка ў сваёй воласці. Адама, як здольнага да вучобы і сірату, на казённы кошт прынялі ў Слуцкую бурсу, а па сканчэнню яе — у менскую Духоўную праваслаўную семінарыю. Малодшы сын Ігнась атрымаў толькі пачатковую адукацыю.

Пасля Кастрычніцкага перавароту 1917 года ў сям'і паўсталі немалыя цяжкасці. Антон, да таго часу жанаты, пакінуўшы на сваю маці жонку Проню, родам з Крэменчуга, і сынка Ігара, хаваўся ад новае ўлады на Украіне. Адам, выйшаўшы з семінарыі, некаторы час працаваў настаўнікам у роднай вёсцы, быў мабілізаваны ў армію і, паланёны палякамі, перажыўшы страшэнныя пакуты ад пілсудчыкаў, страціў здароўе, захварэў на сухоты. У доме маткі ўжо непамагаты, паехаў Адам у Менск лячыцца, працаваць і далей вучыцца ва універсітэце.

Ну а як жылі ў слабада-кучанскае хаце? Бабуля Анастасія Цімафееўна, вельмі працавітая, трымала жывёлу: кароўку і авечак, птушку і парсючкоў. Пры сядзібе быў сад і гарод. Прала, ткала, жывёлу даглядала. Калі сын Адам ажаніўся, дык у ягоную менскую кватэру завезла Анастасія два вялікіх скруткі кужэльнага палатна, ручнікі саматканыя, баваўняную посцілку на ложак. Тымі рэчамі, калі Адам папаў ў ссылку ў Прыуралле, карысталася Адамава сям'я. І да гэтае пары як памяць аб бабулі Анастасіі захоўваюцца ў мяне тканыя ёю ручнік, кавалачкі палатна і посцілкі.

Далейшы лёс Адама Бабарэкі вядомы. Таленавітым даследчыкам М. М. Ількевічам у Смаленску выдадзены пра Адама Бабарэку дзве кніжкі: у 1999 годзе — «Адам Бабарека, арест, лагерь, смерть» і ў 2001 годзе — «Угасание. Письма Адама Бабареки из ссылки, тюрем, лагеря». Ёсць і мой успамін пра бацьку ў чацвёртым выпуску штогодніка «Скарыніч». Пра Антона, Проню і Ігара мала што вядома. Сведчаць капыльскія родзічы, што Антона забілі вяскоўцы, а жонка і сын ягоныя з'ехалі з вёскі.

Бабуля Анастасія перажыла ободвух сваіх старэйшых сыноў. Дажывала з малодшым Ігнасем, памагала нявестцы Алене выхоўваць дзяцей Лёню, Толю і Акцябрыну. Як доўжылася жыццё ў тыя трудныя на вёсцы гады,

калі сяляне замест хлеба елі лебяду, жыццё Анастасіі Цімафееўны адлюстравана ў ліставанні Ігнася да нашае сям'і.

Захавалася 14 лістоў і паштовак ад Ігнася да Адама і братавай Ганны. Змест іх сведчыць аб сардэчных адносінах паміж братамі і іх сем'ямі, а таксама аб высокай чалавечнасці Ігнася, адданасці сям'і брата, кінутага ў жорны савецкае дэспатыі. З гэтых лістоў вынікае стан жыцця братоў і іх сямей так яскрава, што ў нейкім разе непатрэбны і каментар. Таму, каб здзейсніць задуманае, уваскрасіць вобраз гэтага любага чалавека, таксама, як і ягоны брат Адам, перамолатага тымі жорнамі, дадаю па большасці цалкам памянутыя лісты Ігнася. Змяшчаю іх як яны ёсць — без ніякае карэктуры, бо хачу цераз тое звярнуць увагу на здольнасць і вялікае жаданне гэтага чалавека самабытнае культуры з іранічнымі рысамі ў складзе розуму — авалодаць самастойна беларускай граматай. Ад ліста да ліста мова чысцей і чысцей, граматнасць паляпшаецца, і нават каліграфія змяняецца, набліжаючыся да Адамавай, вельмі роўненькай і дробненькай, так што становіцца цяжка адрозніць іхнія почыркі.

* * *

Ігнат Антонавіч, які акрамя пачатковае школы другой адукацыі не меў, працаваў на калгаснай зямлі. Быў вельмі кемлівы, то і час ад часу прызначалі яго старшынёй калгаса ў Слабадзе-Кучанцы ці па суседству. Жыццё было галоднае. У паштоўцы ад 26.07.35 г. піша Адаму, што не памятае, калі еў чысты хлеб без кошанкі, гэта значыць травы, і дадаваў, што і таго не хапае. Немагчыма было з галоднымі калгаснікамі выканаць усе тыя жорсткія ўстаноўкі, што зыходзілі ад вышэйшае ўлады. Дык з-за таго час ад часу і здараліся ў калгасе няўпраўкі па абавязацельствах перад дзяржавай, а Ігнась пападаў пад суд. Брат Адам дапамагаў у такіх выпадках грашыма. Тады ў Ігнася з'яўляўся новы клопат, што прадаць з хатняе маёмасці, каб грошы брату вярнуць. Вось ад такога калгаснага жыцця марыў Ігнась перабрацца да ссыльнага ў Вятку, працаваць чорнарабочым. Ён бачыў, што выйсця яму няма з таго правалу, у які зваліўся паміж галоднымі вяскоўцамі і «патрабавальнымі вышэйшымі». Шчыры па натуры чалавек, ён сам гатоў быў прыйсці на помач іншаму.

Пачынаючы з першае Адамавай бяды, хваробы на сухоты, Ігнась вызваўся дапамагаць матэрыяльна лячэнню брата. Вось цалкам ягоны ліст да Адама ад 16.06.25 г. са Слабады-Кучанкі ў Менск:

«Дараги братка, я 16-га числа получив твое письмо вельми печальна стала. Як став читать тваю вестку и дачитався да твайго здаровья. Мама стала безпакоица и плакать гаварить можа кап жив дома можа адчув-бы лепей на сваем здаровьи. Мы нимагли даждаца твайго приезду каждый день ждали будем ждать и тепер гетые тры тыдни здадуца нам годам здаеца што мы табе николи нипрычакаем. Грошы получили вельми шчира дя-

куем. Але треба было нислать мыб як нибудь абышлися, а табе тепер треба. — Нишкадуй грошай для свайго здаровья, мы таксама ничога ни пашкадуем для цябе кали што треба. Наша здаровье. Мама вядома што далей так силы убываюць бо уже апанавала старасць, а я адчуваю с сваим здаровьем як и раней. Покуль што живем у згоди. Я напишу и вестку Ганни бо яна гетак сама з нивесёлыми думками асталася адна[1]. Больш братка нима чаго [неразб.]. Я жду штоб скарей ты приехав дадому тагды пагаворим пра усе жытье. Желаем табе найскарейшаго Выздаравления скорей угледеца снами.

Горячо целующия тебе твои родныя *Игнась* и *Мама*».

Наступны ліст-паштоўка Ігнася, што захаваўся, датаваны 20.05.31 г. і накіраваны з Копыля ў Менск на Гарбарную, 18 — 1 да «Ганны Иванавной Бабарэка». У гэты час пасля арышту бацькі ў 30-м годзе засталася мама з намі малымі адна. Ігнась не пакінуў сям'ю брата без дапамогі і ў харчаванні, і ў іншых патрэбах. Пры першай магчымасці, што выпала Ганне для спаткання з Адамам пасля ягонага выхаду з вяцкае турмы і высылкі ў пасёлак Слабадскі, паўстала пытанне, як быць з дзецьмі. Пяцігадовую Лору згадзілася патрымаць ў сябе добрая прыяцелька маміна Ніна Каляда, жанчына маламоцная, бо ад роду мела сухую пакалечаную руку. Дык тут і адгукнуўся Ігнась, знайшоў з кім пераправіць мяне малую да яго ў Слабаду-Кучанку. Паштоўкай паведамляе братавай аб маім прыбыцці.

«Аня, Алдана і Лялька приехали 21.05 вечарам яшча была видна. Лялячка вясёлая, спявае і хвалітца, што яна [неразб.] першыя ночи сніла. [неразб.] у яе сапсавався желудак. Я лічу што гэта із-за таго што довга ехала на падводе».

Далей дзякуе Ганне, што напісала яму пра Адама, і прапануе з Нінай пераправіць да яго і Лору.

Покуль мама ездзіла да бацькі ў Слабадскі, на Гарбарную, 18 па-зладзейску ўлезлі праз вакно і пасяліліся ў нашае кватэры якіясь людзі. Вось што прапанаваў братавай, дазнаўшыся аб тым, Ігнась.

«*3/IX 31.* Аня дрэнныя абставіны слажыліс вакол вашае сям'і. Я проста не прыдумаю як вы будете жыць гэту зіму у Менску. Мама ніхоча ехаць у Менск і хто будзе глядзець детей калі вы будете хадімоть на працу ды гэтага мала. Як вы будете жыть у тым адным пакоі. Я толькі ні ведаю які пакой атнялі ат вас[2]. Можа большы то там німа ніякай магчымасті жыть.

---

[1] Адам Бабарэка ад'ехаў у Ялту на лячэнне.

[2] У кватэры было два пакоі: вялікі, памерам каля 30 м^2, і маленькі — 12 м^2.

Можа бы лепей была кінуть гэтую службу, прыехать дадому на адну зіму бо так вам будя не жытё а целая каторга. Дома хлеб есть атак сама што вы будете свободны. А там на другое лета паедете к Адаму. Лорочка і Ляля весёлыя гуляють у яслях. Калі вы адкажате мне на гэту маю думку я к чыслу 15-му прывезу цягнiком черэз Негорэлоя сюдою будя таней. Адаму я напісаў ліст. Усё адпісаў што ён прасіў.

Ну бывайте *Игнась*».

Але ўжо было ў бацькоў маіх усё вырашана пра наш ад'езд у Слабадскі. Калі ўся нашая сям'я сабралася спачатку ў Слабадскім, а потым пераехаў бацька ў Вятку-Кіраў, дазналіся мы з чарговага Ігнасевага ліста, як пагоршылася ягонае слабада-кучанскае жыццё.

«*6 III 35.* Добры дзень Адам і Аня.

Выбачайця, што гэтак довга нічага ні адказваў на ваш ліст. Усё неяк німа часу нека усе безладзіца у хаці то дзеці хворыя то мама была хвора недель две але ужо крыху по паправляліся усе. Ніколі ні ізжывеш гэтых недахопаў ізноў пачало адно аднаго не дагоняць, а патрэбы усё растуць ну, а калі ешче прыбавіць і культуру то ні трэба і уміраць.

Працую я цепер у сваім [калгасе] фізічна[3] важу молоко на завод у Свінку аднолькава як той шерка на чаўні. С дня у день думаю кінуць гэту работу бо прызнаца ні к майму твару гэта работа. Мене прыглашалі у Севідзічы брыгадірам полеводства была ужо згодівся, а потым заўчора напісаў у с/с[авет] адказаўся бо вельмі цяжка тепер із нізу набіраць темпы хаця жыцё чалавека есць барацьба. Усё мыслі есць пераехаць із Сл[абады]-Кучанкі ешче рашыў папрацаваць гэты год у сваім к/г[асе]. У парцію мене не востановілі із апеляцыей я спазнівся калі падаваў у Маскву.

Ну пару слоў пра калгас. Як вядома — што наш к/г як і усе с часу у час усе моцнее, ваздвігаюца новыя і новыя будынкі велізарного аб'ёма ешча асталося 3,5 калечаных адно-асобнікаў але і гэтыя к часу пасевной будуць у калгасе. У 34 г. атрымалі мы на працадень 1,800 кг зернавых і бульбы 11 кг., із гэтага ліку прадалі державі зернавых па 100 гр. і бульбы па 500 гр. із кожного працадня. Ну як нібудзь перекідзешся с трудом с хлеба на воду, а із вады на хлеб. Хату я прадаў у прошлым гаду калі прыходілась выяджаць хоця яна была ужо зусім і гнілая. Цяпер жылі у адной хаці усе[4]. Маем із жывёлы 1 карову 1 авечку 3 парасят 4 трусы 2 гусі 6 кур вось і усё.

---

[3] Пасля арышту Адама неўзабаве выключылі Ігнася з партыі і знялі з пасады старшыні калгаса.

[4] Уся сям'я месцілася ў хаце родных Ігнасевае жонкі Алены Кандратаўны.

Цяпер пішы Адам усё ці пераехала к табе Аня ці атрымаў ты кватэру[5] як здоровы Лора і Лялячка наогул усе з пакараньненых. Лёнік наш ходзіць у школу усе сабіраетца напісаць Лоры ліст але бяда пісаць добра не умея. Вучытца ён здатны але ленуетца гэтак рыхтык як і я калі быў у яго гадох, ні колі за кнігу ні берэтца, калі ні запытаеш гаворыць я знаю усе што мне трэба. Прывітаньне Алены усім вам. Бывайце ваш *Ігнась*».

Наступная паштоўка Ігнасева — яшчэ гарчэйшая сведка аб абставінах ягонага жыцця.

«*26/ VII 35*[6]. Добры дзень Адам!
Выбачай браток што так довга ні пісаў то часу ні было то так якая перашкода. Сеньня маю вольную часіну парашыў напісаць табе лісток. Жыву Адам я постарому, як я пісаў табе і раней на той жа працы працую. Пакуль што здаровыя дзеці Толя і Акця ходзяць у яслі. А Лёня дома гуляя. Мама грошы атрымала. Здаров'е мамы ні важная часцяком заняпадая, нага таксама баліць[7]. Пішы Адам як ты жывеш, ці прыехала к табе Аня з дзяцмі усё хочаца ведаць. Ці думаеш ты куды пераежжаць ці будеш працаваць у г. Кіраве[8]. Раней я пісаў табе што хачу выехаць із Слободкі. Падаў заяву у к/г, штоб атпусцілі, мяне ні пусцілі, быў парашыў ехаць самауласна, а потым прыастанавіў да восені гэтага што неяк трохі страшна, ці пражыву я сваёю сям'ёю выполняючы чорныя работы, а усё такі дзеля таго штоб пражыць трэба шматавата заробіць і так праходзіць час за часам день за днем. Ці піша Антон табе што Проня і Ігар дзе яны цепер жывуць. Яны на мяне мабыць крыўдуюць што я не ўзяў к сабе Ігара. Але павер браток што ні як я ні мог, бо ведаеш што я сам ні меў ні якой магчымасці пражыць і жыў цэлый год вельмі у дрэнным становішчы. Хлеба із жыта ніколі ні еў, а із кошанкі да і таго ніхапала, усе такі семяра, а запрацаваць трэба аднаму. Жыць трохі палепшала а усе ж жыцьцё некае ненадзейнае. Пішы Адам

---

[5] Паштоўка паслана па адрасу кватэры Антона Адамовіча — «г. Киров, ул. Сцепана Халтурына, д. № 85, кв. 1, получить Адаму Антоновичу Бабореку», дзе спачатку бацька, а потым і ўся наша сям'я часова жылі, покуль не атрымалі свае кватэры па вул. Свабоды, 109, кв. 1. Гаворка йдзе аб пераездзе мамы з намі, дзецьмі, да бацькі са Слабадскога ў Кіраў.

[6] Паштоўка паслана па адрасу кватэры А. Адамовіча — «г. Киров (б. Вятка), ул. С. Халтурнна, д. № 85, кв. 1, получить Адаму Антоновичу Бабареку». Адваротнага адрасу няма, на паштовым штэмпелі: «Копыль. Мин 28 7 35».

[7] У бабулі наназе ніяк не гаілася трафічная язва.

[8] У 1935 г. павінен быў скончыцца тэрмін бацькавай ссылкі, і сям'я планавала перабрацца на жыццё ў Анапу, вялося ліставанне з уладамі Анапы аб педагагічнай працы ў яе школах. Але тэрмін ссылкі працягнулі яшчэ на два гады, так што ўсе мы засталіся ў Кіраве.

пра усё як жывецца. На огул у мяне імкнення адны вядома што лічу такога ні найду цепер, але ж усе так хоць дзеці мае можа чаго даб'юцца калі будзя магчымасць пазвысець, калі я буду магчы запрацаваць кавалак хлеба. Хаця мне тут даюць працу так сама кіраўнічую ужо некалькі разоў мне гаварылі, але гэта зусім не падходзіць тут на мейсці. Адам калі не будзе позна то магчыма у восень убачымся. Я думаю як далей перабрацца да цябе альбо на юг.

Бывайце здаровы, жадаю Вам усяго найлепшага у Вашым жыцці.

Ігнась».

Наступны Ігнасеў ліст атрымалі ужо пасля арышта бацькі ў ліпені 1937 г. Мама мая амаль што год нічога не пісала бацькавым родным аб тым, і Ігнась не ведае аб нашым страшэнным горы. У яго самога вялікія клопаты, ён з'ехаў са Слабодкі у Менск, з ліста бачна, што яго прымусіла.

«*16.8.37*

Добры вечар Адам і Аня, Лелячка і Шурочка!

Выбраў пору напісаць вам некулькі слоў пра сваё жыцьё і пра здарэні якія здарыліся са мною. Вы як ведаяця я працаваў старшынёю к/г у Свідічах. Колькі ні наравіў чого ні прыходілося пероносіць бо як вам вядома што гэта як прыходілося выконваць між двух агней з верху ад начальства ад нізу ад калгаснікаў. Але 20/6 мес. мяне знялі з працы і аддалі пад суд. Уже прайшло шмат часу і допытаў ніякіх покуль што ні было можа і ні будя. Я быў вінават [калгасу] 600 руб. грошай. Адаў усе. 1936 год быў надзвычайно цяжкі у сельской гаспадарцы на працадзень мало прышлося у Свідічах 800 гр. зерновых і 40 коп. грошыма, а у Слабодцы 500 гр. і 40 коп. а у астатніх по 300 і 200 грам і грошыма так сама по 10—15 коп. на працадзень. Але за гэтую справу паплаціліс галавамі беларускія бандіты Галадет, Бенак і шмат другіх, ім гадам гэта і трэба. Зараз па нашаму раёну адходіт 1000 га лесу для пользованія к[алга]сам ліквідуютца совхозы як Старыца і часць ралля Кобрынець адходіть к Слабодцы і вядомая табе дягцявыя лесу і усе леса мясцовага значеня. У гэтым годе ешче так сама будя трудно з хлебам на весцы асабліва у нас бо яравыя посевы зусім амаль погіблі з погоды. Есць такія вескі асабліва ад Песочного до Негорелого што нават не повзыходілі з весны. Адам і Аня дякуй за грошы. Вам грошы я адышлю трохі зараблю, што нібудь збуду з жывелы і такім чынам расчытаемся. Мама так сама получыла грошы 50 руб.

Зараз я працую у Менску грузчыкам уже тры неделі. Зразу цяжка было а цепер прывык уже толькі скучно без свае сем'і без детак. Яны б мяне сустрачалі калі б я адкуль ні йшоў дадому. Яшчэ трохі па працую тут а тагды паеду дадому. Ніхай трохі прыціхня той шум які убівся у маю галаву гэтым старшынством. Пішы Адам як жыветца.

Аставацесь здаровы.

Любяшчый Вас *Игнась*

Адрэс мой — г. Менск, ул. Мястнікова, 78».

Пасля арышту бацькі мама перастала пісаць ў Слабодку, каб сваімі лістамі не наклікаць яшчэ горшае бяды на сям'ю Ігнася. Сваім родным яна перастала пісаць многа раней, пасля ад'езду з Менска з намі, дзецьмі, да бацькі ў Слабадскі. Апошняе ліставанне з яе братам Ануфрыем, што жыў на Слонімшчыне, тычылася просьбы прыслаць ёй пакінутыя ў брата рэчы, — мама некалі жыла ў брата, дапамагаючы выхоўваць ягоную дачку — першынца Аню. Але ніхто з маміных братоў не дамагаўся, як бацькаў брат Ігнась, аб захаванні сваяцкіх сувязяў. Бачна з наступнага ліста разгубленасць Ігнася і трывога, чаму яму перасталі пісаць.

«*29/138*[9]. Добры день Адам і Ганна!

Прайшло ужо довгі час як ад вас німа ніякае весткі. Я пасылаў вам пісьмо из Менску і другоя из дома а ад вас німа ніякого атказу. Мы покуль што [закрэсл.] і здоровы. Жытьё не завідное. Я цепер працую дома — палучаем на працадзень за 37 г. 1,5 кіл. зернавых, 6 кіл. бульбы, 2,2 кіл. сена і соломы і грашыма 20 коп. Так што да весны будем з хлебом а там перойдем на шчавель і лебяду. Ешче горш за усе што німа чым прокорміть корову прыходітца продаць і жыць без коровы. Моё дело ешчо ні разбіралось ешче гдес лежыць у прокурора. — Напішы Адам як Вы жывеце і почему ты ні хочеш мне пісаць нічога. Прошчайте *Ігнась*».

Пасля высылкі летам 1938 г. бацькі ў Комі АССР, у лагер, мама напісала Ігнасю ліст, атрымаўшы які, ён ужо звяртаецца ў адказе толькі да мамы і дзяцей.

«*5/IX 38 г.* Добры вечар Аня і дзеткі!

Сегодня мы атрымалі ваш ліст некулькі разов его прочыталі і самі сабе не уявляем чаму Адам на другім мейсцы і на якой рабоці ці далека ад вас вы Аня нічога не напісалі. Аня, мы неспакойны былі цэлы год. Я вам пісаў із Менску у восень мінулого году і зімой із дому а ат вас ніякого атказу не было. Усяк думалі і гадалі і потым я порашыў што ні вельмі трэба і пісаць.

Аня наша жыцьё не завідная днём мы усе веселыя і бадзерыя што маем таму і рады. Настае ноч тут зусім бок адмовны бо можа усе стаца за ноч. Мама ужо зусім постарэла і часта бывая хворая нават і сегодня амаль зусім хворая.

---

[9] Паштоўка на адрас «Киров Кировской области, ул. Свободы, кв. 2, Адаму Антоновичу Бобареку», адваротны адрас «БССР, Копыльскі раён, Сл.-Кучанскі с/с, Боборeку Игнасю».

Я працую у сваім калгасе на палявых работах. 28-га сакавіка гэтага года адбывся суд па маей справе за свідіцкі калгас. Асуділі мяне на 1 год по месту работу з вылікам 25% . Абвінялі меня як бытцам я нарушаў сельскохозяйствены устаў будучы кіравніком ка[лга]са. Знят я з работы быў прошлого года 20 червеня. После я працаваў 4 месяца у Менску. Стала не выгодна што далека ат сем'і што тут адной Алені так сама трудно бо сям'я не трудоспособная старыя ды малыя. Я парашыў зноў прыехаць дадому.

За гэтыя годы навін у нас много адбылос ужо хутароў нема, а адбудаваны тры новыя дзерэвні. Лора і Ляля успамінаюць веску. Чытаючы гэтыя словы нек становітца прыкрым што так далека веска і німа ніякай мажлівасці пабыць вам дзеткі летам у ёй і разам з Ленікам паходіць у грыбы ды ягоды. У гэтым годе Леня з Толям часта хаділі у грыбы амаль кожны день. Леня добра умеў збіраць грыбы а Толя яму памагаў. Прышовшы дадому кожны лічыў свае грыбы. Калі Леню якія не удачы то ён Толю абовязкова ашукая у лічэнні.

Леня вучытца у 5-м классе а Толя у 3-м. У прошлым годе Леня вучывся добра а Толя крыху слабей. Акця ходіць у детскі сад. Яна у нас большая крыху за Ляльку калі была Лялька у нас. Ляльчын лісток чытаў Леня і Толя. Яны усхвалеваны што Лялька хараша піша і так сама што Лялька паступіла у школу па музыке. Усе мы вечарам сідім кругом стала і атпісываем вам ліст.

Пішыця Аня часцей хоць некулькі слоў пра здаров'е.

Аставайцесь здаровы. Горячо любяшчыя вас

Ігнась Алена Леня Толя і Акцюша».

Ранейшым часам, атрымаўшы з турмы ад бацькі ліст ад 12 чэрвеня 1938 г. з просьбай: «Маме моей, Анастасии Тимофеевне, напиши обязательно про меня и вышли сколько можешь денег», — мама гэта выканала, але не ўдакладніла тое, што ў нас здарылася. Вось кароценькая паштоўка Ігнася да мамы, з якой гэта вынікае.

«*6/XII 38.* Добры дзень Аня!

Выбачайтя што так довга не отпісывалі вам ліста — грошы мы атрымалі за якія шчыра дзякуем. Аня чаму ні напішатя дзе працуя Адам. На якой работі ці далека ад вас ці не мне хочатца вельмі ведать. Вы пісалі што ён сам напіша прайшло уже шмат часу і німа ніякое чутку. Мы покуль што здаровые усе. Пішытя як жывяте.

Прывет Лоры і Лялі.

Игнась».

Паштоўка паслана па адрасу : «г. Киров (областной), ул. Свободы, дом № 109. Кв. 2. Анне Ивановной Бобореко», адваротны адрас: «БССР, Копыльскій раіон, Сл.-Кученскій с/с к/г «Зара свабоды», Бобореко И. А.».

У лютым 1939 г. Ігнась паведаміў аб канчыне 3 лютага. Анастасіі Цімафееўны, адзначыўшы, што ішоў ёй 86-ты год, і пагараваўшы аб яе нялёгкім жыцці. Бабуля Анастасія пайшла на той свет, не ведаючы, што яе любы сын Адаме ўжо памёр (10.10.38). Да гэтага часу мы яшчэ таксама таго не ведалі і працягвалі пісаць лісты і слаць пасылкі ў лагер бацьку, а мама мая — пісаць у лагерную і маскоўскую Управы выканання пакаранняў просьбы аб дазволу на спатканне з бацькам. Толькі 13 мая 1939 г. маму выклікалі ў загс г. Кірава і паведамілі пра канчыну бацькі. Неўзабаве мы паведамілі аб тым Ігнасю. Вось недатаваны ліст Ігнася, у якім ён у чарговы раз запрашае нас перабірацца на радзіму.

«Добры день Аня Лора і Лялячка.

Выбачайця Аня што так довга ні пісаў вам пісьма. Зараз такая жызнь што день за день снуешся як без прытульны. Усе як бы чаго чакаеш і нівядома чаго. Жытье Аня не улучшаетца а наадварот што год міне то усе горшае. У 40 годзе я быў у Мінску разоў 4. Кожны раз прайду па той вуліцы де вы жылі і з вялікай жалью успомніца усё мінулае і настігшае нас гора што Адам загінуў у найвялігшых пакутах. Атрымаўшы ваш ліст і даведаўшыся аб смерті Адама не толькі нашу сямью звязала гора а нават яго аднасельчане праз некулькі ден вялі успаміны пра савместную жызнь на вёсцы. Аня так хочатца с вамі і вашымі дявчаткамі убачытца і пагаварыть пра усе што накопілося за гэтыя гады. Мы часта дома успаміналі і гаварылі хіба вам нельга переехать сюда бліжей к сваей родіне. Может нам можно было хоть у год раз убачытца бо на такую даль то мы і повміраем больш бачытца не будем і деті нашы не будут знать друг друга. Мы покуль што жывы і здоровы. Я працую у сваім ка[лга]се загадчыкам свінаводческой фермы, акончыў курсы у Слуцку на гэту прафесію. Деті нашы уже вучатца усе трое. Актя першы год, а Толя у 5-м класе, Леня у 7-м, але і на іх долю папала што кончыш 7 класаў і бярысь у калгас на работу бо мы будем не у состаяніі далей учыть. Мы ужо гаварылі каб Леня гэтага лета што прыдя ехал у рэмесленое учылішча, а Алена говорыть не пушчу нехай дома буде да арміі і канчае серэднюю школу. Пішытя як вы жыветя, мы вам посылаем маленькую посылочку немного жыроў. Аставайцесь здоровы *Игнась*.

Привет от Алены і от детей.

Аня нашы деті просят штоб Лора і Ляля прыслалі свої фотографіі».

Добра памятаю, як атрымалі мы пасылку ад дзядзькі Ігнася — хатняе сала, кілбасу, сыр, сухую садавіну, бутэльку мёду. На паведамленні было пазначана:

«*7/II 41 г.* Добры день Аня, пасылаю вам маленькую посылачку. Выбачайтя што так довга вам нічога не пісаў. Пішыте аб вашым жытьи. Аставайтесь здоровы.

Игнась».

Далей сувязь паміж нашымі сем'ямі была парушана вайной. Толькі ў 1944 г. атрымалі мы воінскую паштовачку, апошняе слова да нас ад дзядзькі Ігнася, бо ў гэтым жа годзе ён і загінуў на фронце.

«*19/VIII 44 г.* Добры день Аня, Лора и Лялька.

Сообшчаю вам што я нахожусь у арміі на польскай тэріторыі. Мобілізованы 6 іюля. Ленік быў 9 месяцаў у парцізанах, а тепер ні ведаю де ён. Пакінуў сем'ю дома, пакуль што усю здаровую. Жылі тры годы адноасобно — а тепер колхоз. Вернутца наверно ні прыдетца домой і бачыть своих родных, а ахота пабачыть вас і поговорыть. Аня у меня есть просьба к тебе. Калі Ленік будя жыў то устрой яго вучытца — у яго есть способность і помогі ему хоть одному бо Толя і Актя так ужо і астануца бо некому будя им помоч.

Аставайтесь здоровы.

Любяшчый вас *Игнась*».

Потым пісала да нас усіх жонка Ігнася і іх ужо дарослыя дзеці. Працаваўшы ў Мінску па сканчанню Маскоўскага універсітэта, пабачыла ўсіх іх па чарзе. Ліставанне гэтае ўсё захавалася. Але гэта ўжо іншае жыццё. А покуль што развітаемся на лісце-трохкутнічку ад Алены. Яна піша ўсім нам (хоць мы з Лорай ад'ехалі на вучобу ў Маскву і Ленінград) па адрасу: «РСФСР, Киров областной, ул. Свободы, д.109, кв. 2. Бобореко Анни И.» і дае адваротны адрас: «Обл. Бабруйская, р-н Копыльский, с/с Сл.-Кучинский, д. Сл.-Кучинка. Боборека Елена Кондрат.».

«*11/I-46 г.* Добры дзень дорагая Анячка і вашы дзеці, чаму вы нічога не пішаця як вы жывяце. Я хачу вам апісаць сваю жызню. Мы пака жывы і здоровы, дзеці мае ходзяць у школу, а я хаджу ў калхоз на работу, летам дзеці памагалі мне і зарабілі 400 працадзён, але яшчэ нічога з калхоза не палучалі. Хазяйства у нас такоя, толька карова і купілі парася. Пішэця як вы жывяце, дзе вашы дзеці вучацца і якое ваша здароў'е. Мой Лёня хоча весці з Лорай і Ляляй перапіску, но не ведае адрасоў. Ну вот і ўсе. Больш пісаць німа чаго, ажыдаем ад вас атвета, тагды прышлём Лёневу фотакартку. Лёняў адрас г. Мінск, полевая почта 28212 «с/о».

Пока дасвидання жалаем вам усяго харошага ў вашай жизні.

Е. Боборека».

Сяргей ЧЫГРЫН

РОДАМ З ШУЛЯКОЎ

З вялікай цікавасцю прачытаў артыкулы Алесі Бабарэка пра сваіх маці «Маміны песні» (Скарыніч. Мн., 1999). Справа ў тым, што маці Алесі Бабарэкі — Ганна Іванаўна Дзянішчык была родам з вёскі Шулякі Слонімскага павета (цяпер Зэльвенскі раён Гродзенскай вобласці). Дзесьці кіламетры са тры ад Шулякоў знаходзіцца і мая родная вёска Хадзявічы. А паміж Шулякамі і Хадзявічамі, на самай мяжы двух раёнаў — Слонімскага і Зэльвенскага, — узвышаецца Сынкавіцкая царква XV стагоддзя. Сюды шмат стагоддзяў з усіх навакольных вёсак ішлі і ідуць вернікі, каб памаліцца Богу. Некалі спяшаліся ў Сынкавіцкую царкву і Ганна Дзянішчык, яе маці Магдалена і бацька Янка.

Вёска Шулякі знаходзіцца каля самай шашы Слонім — Зэльва, нейкіх пятнаццаць кіламетраў ад Слоніма і дваццаць ад Зэльвы. У 30—70-х гадах гэта была вялікая, працавітая і вясёлая вёска. Якой яна стала цяпер? У ліпені вырашыў завітаць у Шулякі — родную вёску Ганны Дзянішчык. У шулякоўскую дзяўчыну з першага позірку закахаўся беларускі паэт, празаік і крытык Адам Бабарэка. Яна стала ягонаю жонкаю і была побач усё яго кароткае жыццё.

Прыехаўшы ў Шулякі, я зразумеў і ўбачыў, што цяпер вёска зусім не тая. У Шуляках засталася толькі адна вуліца з хатамі і хлеўчукамі. Жывуць тут, як сказалі мне ў Сынкавіцкім сельсавеце, дзесяць чалавек. Праўда, хат тут значна больш, але многія з іх пустыя. Калі я ішоў па вёсцы, то адчувалася, быццам тут нядаўна прайшоў буран. Нейкі страх мяне ахапіў, калі я бачыў хаты без вокнаў, без даху, без дзвярэй. Але ў дамах, дзе жывуць яшчэ людзі, быў парадак і чысціня. Першым, з кім мне давялося пагутарыць, быў Мікалай Піліпавіч Ярмак.

— Вёска наша памірае. Дажываем і мы, пенсіянеры, свой век. Вельмі брудная ў нас вуліца. Няма магазіна. Два разы на тыдзень прыязджае з Зэльвы аўталаўка, якая прывозіць хлеб, цукар і макароны. А за вёскай наш калгас «Рассвет» зрабіў звалку, звозяць сюды смецце з усёй гаспадаркі, — сказаў Мікалай Ярмак.

Па суседству з Мікалаем Ермаком жыве Вольга Пятроўна Толкіна. Яна ведае пра Шулякі і шулякоўцаў усё. Дарэчы, Вользе Пятроўне — семдзесят восем гадоў, але яна трымае гаспадарку: карову, свіней, бычка, курэй. Якраз у той дзень прыехалі з калгаса купляць да яе бычка. «Усё ж будзе нейкая капейка», — разважае Вольга Пятроўна. А яшчэ гэтая працавітая жанчына сказала мне пра тое, што адразу пасля вайны сорак пяць мужчын з Шулякоў пакінулі вёску, бо ім тут не дазволілі будавацца. Людзі паехалі хто на цаліну, хто на Украіну, а хто на Далёкі Усход.

— Некалі наша вёска была вялікай, — сказала жанчына, — а цяпер яна неперспектыўная. Усяго дзесяць хат. На ўсю вёску шэсць кароў, малако здаем у калгас… Так і жывем, — уздыхнула Вольга Пятроўна.

— А ці жылі ў Шуляках вяскоўцы з прозвішчам Дзянішчык? — запытаўся ў жанчыны.

— Былі, былі такія. Але ўсе памерлі. А дзе іх дзеці і ўнукі жывуць, я не ведаю, — сказала Вольга Толкіна.

Я яшчэ доўга размаўляў з гэтай цікавай жанчынай. Адчувалася, што ў душы яна ўсё ж шчаслівая, а што Шулякі паміраюць — ці яе ў гэтым віна? Такі час сёння надышоў. Каму, скажыце, патрэбна вёсачка з дзесяццю жыхарамі? Нікому…

Пасля прачытання ўспамінаў Алесі Бабарэка пра яе маці я напісаў аўтарцы ў Маскву пісьмо. Расказаў трохі пра Слонімшчыну, пра Шулякі, Сынкавічы — пра тыя мясціны, дзе прайшло дзяцінства яе маці. Хутка ад Алесі Адамаўны атрымаў адказ:

«Паважаны Сяргей! Вельмі ўдзячна Вам за добрыя словы аб маім артыкуле пра маму. Дзякуй вялікі за ліст, такі аб усім дакладны. Паглядзела мапу Карскага за 1917 год (у Менску на кангрэсе летам гэтым атрымала яе). Знайшла Зэльву, шасэ да яе ад Слоніма. Так што ў думках там пабывала.

У мамінай вёсцы Шулякі я ніколі не была, не быў там і мой бацька, бо ён пазнаёміўся з мамай, калі гэты край быў ужо пад Польшчай.

Маміна маці Магдалена памерла ў Менску неўзабаве пасля сустрэчы са сваім сынам Астапам, які працаваў у ваенным шпіталі ў Менску. Не ведаю, хавалі яе там ці сын павёз у Шулякі, сям'я ўцякала ад немцаў, можа, вяртацца было небяспечна. Бацька мамін памёр у Шуляках ужо пасля вайны. Мама мая пахавана ў Маскве на Вастракоўскіх могілках, таксама тут і мая сястра Лора. Акрамя мяне нашчадкаў Ганны і Адама няма.

Пра Бялькевіча — гэта той самы Бялькевіч Янка — аўтар слоўніка. Аб ягоным лёсе раней нічога мы не ведалі, бо мама з Вяткі яму не пісала, баялася пашкодзіць родным такімі небяспечнымі на той час сувязямі. Нядаўна сама даведалася аб ягоным лёсе з адной беларускай газеты.

Другія маміны сваякі нас самыя адшукалі ў пачатку 60-х гадоў. З бацькавымі сувязь была ўвесь час. У Менску жывуць мае стрыечныя (па бацьку) сястра Акцябрына і брат Леанід са сваімі дзецьмі. З маміных сваякоў у Берасце жыве яе пляменнік Мікалай, на Слонімшчыне ў вёсцы Сялявічы пляменніца Таня. Яе я ніколі не бачыла, а другія сваякі прыязджалі да нас у Маскву.

Па бацьку ў мамы маёй сваякоў не было, акрамя дзеда, яна ніколі не згадвала, а па яе маці — успамінала пра цётку Агату (ці не маці гэта была Янкі Бялькевіча?).

Ад бацькавай працы ў Менску вельмі добрая даведка ў бібліяграфічным слоўніку «Беларускія пісьменнікі», т. 1, Мн., 1992. Тэкст І. П. Чыгры-

на (ці не Ваш сваяк?), бібліяграфія Г. І. Рэут. Бацька выдаў толькі маленькую кніжачку, 5 апавяданняў. Вершы і крытычныя артыкулы змяшчаў у часопісах і газетах, ніколі не выдаваў паасобна. Калі спіс Рэут больш-менш поўны, то бацька напісаў каля 80-ці вершаў, апавяданняў, артыкулаў. Добрая кніжка аб бацькавай дзейнасці — У. М. Конан «Адам Бабарэка», Мн., 1976. Там многа здымкаў, што мы з мамай Конану давалі (у копіях).

Цяпер пра сябе. Скончыла Маскоўскі універсітэт, хімфак. Працавала два гады інжынерам на трактарным заводзе. Потым вярнулася ў Маскву, працую ў Інстытуце металургіі РАН ст. навуковым супрацоўнікам, кандыдат тэхнічных навук. Займаюся вось якімі справамі — тэкстурамі металаў і керамікі. Аўтар кнігі «Тэорыя ўтварэння тэкстур у металах і сплавах», больш чым за 100 навуковых артыкулаў і двух вялікіх аглядаў па гэтай тэме.

Як мы з сястрой (таксама хімік) выбіралі спецыяльнасць. Жыццё паказала, што з двух Гарэцкіх-братоў гуманітарый загінуў, а тэхнічны спецыяліст вытрымаў, мы аб усім гэтым добра ведалі ад жонкі М. Гарэцкага, з якой разам жылі ў Вятцы). Дзеці яшчэ не былі ўпэўнены, што ўслед за бацькам не пагоніць і іх лёс. Гэта, канешне, па-за свядомасцю.

Аўтабіяграфія — дык звычайнае жыццё дзяцей рэпрэсаваных бацькоў. Але маміна добразычлівасць выклікала спачуванне да нашага лёсу і дапамагла ўсім выжыць. Бацька — ахвяра часу. А маці — падвіжніца. Прагледжваю часам бацькавы паперы, што маці захавала (нават ёсць запісы з менскай турмы 1930—1931 гадоў). З двума малымі дзецьмі мама ехала да бацькі ў Вятку і ўсё везла, усё захавала. Трэба бачыць гэтыя запіскі, каб даведацца, што за жыццё ў яе было, учарашняй вясковай дзяўчыны: праца (бо трэба забяспечыць сям'ю), дома дзеці малыя, перадачы ў турму, адтуль гразная бялізна, і ніякай дапамогі. Ад запісак (урывачкі) адрывалі ў турме ўвесь тэкст, акрамя просьбы аб перадачах. І ніякіх зведак аб бацькавым здароўі (у яго перад арыштам былі сухоты), дык як жа яна хвалявалася аб ім...

Пішу Ваш адрас — Слонім і гэта выклікае ў мяне пачуццё: колькі разоў чула гэтае слова ад мамы, яна з захапленнем згадвала аб сваім жыцці ў Слоніме. Жыла на кватэры ў Карлінскай (калі вучылася ў школе). Брат мамін Ануфрый Янкаў Дзянішчык працаваў таксама ў Слоніме ці то настаўнікам, ці то школьным інспектарам. Як казала мая маці, яго там добра ведалі і паважалі, нават на яе гэта ўплывала.

Выбачайце за памылкі ў правапісе. У школе беларускай вучыцца не давялося, а як чытаю беларускую літаратуру, дык усюды розны правапіс, вось і блытаю.

Жадаю ўсяго найлепшага і поспехаў у Вашай працы. З павагаю — *Алеся Бабарэка. 9 кастрычніка 1993 года*».

Даўно не чытаў такіх шчырых і цудоўных пісем, напісаных на прыгожай беларускай мове. І хоць Алеся Адамаўна ніколі не вучылася ў беларускай школе, затое выдатна піша па-беларуску. Адзінай школай для яе была школа яе бацькоў — Адама і Ганны Бабарэкаў. Найвыдатнейшая школа.

У пісьме Алеся Адамаўна згадвае пра Янку Бялькевіча — стрыечнага брата сваёй мамы. Не магу не згадаць трохі і пра яго. Тым больш што Янка Бялькевіч, таксама мой зямляк, родам са Слонімшчыны.

Нарадзіўся ён у 1883 годзе ў вёсцы Варонічы. Быў сябрам партыі беларускіх эсэраў. У 1925 годзе скончыў Белдзяржуніверсітэт. Працаваў настаўнікам, дырэктарам Мсціслаўскага педагагічнага тэхнікума, у Інстытуце беларускай культуры і ў Інстытуце мовазнаўства БелАН.

Янка Бялькевіч займаўся пытаннямі арфаграфіі і культуры беларускай мовы. У лютым 1930 года ён быў рэпрэсаваны і высланы ў горад Йашкар-Ала Марыйскай АССР на цэлых пяць гадоў. Але пасля адбывання тэрміну Янку Бялькевічу не дазволілі вяртацца ў Беларусь. Ён пераязджае ў Азова-Чарнаморскі край, дзе выкладае рускую мову. З 1955 года наш зямляк працуе інжынерам-метадыстам Жданаўскага філіяла Данецкага вячэрняга будаўнічага тэхнікума.

Далёка ад Беларусі Янка Бялькевіч працуе над краёвым слоўнікам усходняй Магілёўшчыны. Але ўбачыць свой слоўнік надрукаваным яму не давялося: у кастрычніку 1960 года яго не стала.

Праз дзесяць гадоў жонка Янкі Бялькевіча Ніна Улашчык і сын Усяслаў Бялькевіч падрыхтавалі «Краёвы слоўнік усходняй Магілёўшчыны» і выдалі яго асобнаю кнігаю[1]. Гэты слоўнік і з'яўляецца данінай светлай памяці Янкі Бялькевіча — стрыечнага брата Ганны Дзянішчык.

Галіна ГАРЭЦКАЯ

ЦЁТКА АЛЁНА

Гэтую кранальную згадку пра Алёну Сакалову-Лекант найлепш прадставіў бы чытачам Лявон Антонавіч Луцкевіч — наш, мой светлай памяці спадарожнік па віленска-беларускіх мясцінах. З год таму назад, адаслаўшы ў «Голас Радзімы» ўспамін Галіны Максімаўны (надрукаваныя 7 красавіка 2000 г., але без фотаздымка) зазірнуў я ў Лявонавы «Вандроўкі па Вільні», вяртаючыся

[1] У выданні слоўніка І. К. Бялькевіча выключную руплівасць выказаў М. М. Улашчык, падтрыманы ў сваёй ініцыятыве адпаведным зваротам у ЦК КПБ, прэзідыум АН БССР вядомых рускіх філолагаў акадэміка В. І. Баркоўскага, доктара навук, пазней акадэміка М. І. Талстога (*заўв. уклад.*).

памяццю, услед за аўтарам, да прыціхлага панадворка колішняга Базыльянскага кляштара, наўзбоч Вострабрамскай вуліцы. Насупраць брамы Базыльянскіх муроў, троху злева, захаваўся невялічкі жылы дом з двума паўавальнымі вокнамі на другім паверсе. У гэтым будыначку, даведваемся з кнігі, жыла ў 20-я гады «старэйшая настаўніца беларускай мовы Віленскай беларускай гімназіі Алёна Сакалова-Лекант». Яна працавала тут чвэрць веку, заўсёды імкнучыся перадаць сваім вучням «любоў да роднага слова, патрыятычныя пачуцці». Некалькі кранальных рысачак да партрэта настаўніцы-асветніцы (адной з паплечніц Івана Луцкевіча пры заснаванні першай беларускай вучэльні ў Вільні) дадае ў сваіх успамінах яе вучаніца Галіна Антонаўна Войцік (Рунь. 2001. 23 трав.): «Тая чысцюткая беларуская мова, якую пані Алёна ўкладала ў галоўкі сваіх дзяўчатак і хлопчыкаў, была не з універсітэту, а з тае моўнае стыхіі, што панавала ў Вільні на пераломе XIX і XX стст.». На 25-годдзе гімназіі, даведваемся далей, прэзідэнт Беларускай Цэнтральнай Рады адзначыў руплівую настаўніцу Крыжам Заслугі, а савецкая ўлада — шасцю гадамі зняволення ў лагерах. Апошні прыпын цёткі Алёны — праваслаўны могільнік Ліпаўцы, недалёка ад вядомых Росаў. Дарэчы, у тым самым месцы знайшлі вечны спакой і іншыя віленчукі-руплііўцы беларушчыны: Міхал Кахановіч, Мікола Анцукевіч, Аляксандр Міхалевіч, Сяргей Паўловіч. Сярод іх — і Язэп Шнаркевіч — першы беларускі настаўнік Мікалая Улашчыка, якому знакаміты гісторык прысвяціў не адзін удзячны радок.

Калі б зноў пашчасціла завітаць да нашае старадаўняе сталіцы — места хараства і шчымлівага смутку, канечне, трэба заглянуць на Ліпаўцы. Пакланіцца, памаўчаць над нечым родным і вечным.

А. К.

Алёна Кірылаўна Сакалова-Лекант (дзявочае прозвішча Залеўская) нарадзілася ў 1891 годзе. Працавала разам з маёй маці, Чарняўскай Леанілай Усцінаўнай, у пачатковых класах Першай беларускай гімназіі ў Вільні. Ёсць фотаздымак у архіве Янкі Шутовіча (захоўваецца ў бібліятэцы НАН Беларусі). На здымку (злева направа) мая маці, бацька і Алёна Кірылаўна, два сыны Алёны Кірылаўны.

Першы муж Алёны Кірылаўны — Сакалоў. Быў на партыйнай рабоце ў Маскве. Яны разышліся.

Другі муж — Лекант. Служыў у Віленскай кансісторыі. Казала мама мая, што гэта ён выстараўся бацькам маім кватэру на Вастрабрамскай, д. 7, кв. 5. Калі ён памёр, не ведаю. У час Вялікай Айчыннай вайны Алёна Кірылаўна жыла ў Вільні са старэйшым сынам і няняй Алёнай. Малодшы

сын памёр у 15 гадоў ад сухотаў. Старэйшы ў ваенны час пайшоў шукаць заробку, хоць якой-небудзь працы, і не вярнуўся. Усё жыццё няшчасная маці чакала яго, думала, што, можа, аб'явіцца.

Яшчэ перад тым, як рассталася з ім, адбылася нечаканая падзея. Аднойчы недалёка ад іх дома пачалася страляніна. Бегла пасярод дарогі жанчына з двума дзецьмі. Яна, забітая, упала, дзеці туліліся да яе. Сын Алёны Кірылаўны паўзком перацягнуў усіх у свой дом. На магіле жанчыны-яўрэйкі прыйшлося ад злога вока паставіць крыж. Дзяцей, хлопчыка гадоў шасці і дзяўчынку чатырох гадоў, Алёна Кірылаўна ўзяла да сябе, гадавала іх, хаваючы ад нядобрых людзей. Адзін раз шуснуў у кватэру нямецкі афіцэр. Абамлелі. Аднак ён пацікавіўся толькі рэдкімі абразамі ў дарагіх аправах, якія засталіся Алёне Кірылаўне ад Леканта. Здаецца, нічога не ўзяў.

У час акупацыі Алёна Кірылаўна ездзіла на нейкі з'езд настаўнікаў беларускіх школ, за што пасля вызвалення Вільні апынулася ў лагеры ў Горкаўскай вобласці. Невядома, ці здолела б выжыць там, а гэтаму яшчэ папярэднічала поўная нясцерпнай пакуты доўгая дарога да лагера, якая зрабіла яе інвалідам (захварэлі ныркі). Але Алёне Кірылаўне пашанцавала: начальнік лагера ўзяў яе настаўніцай да сваіх дзяцей. Была выдатнай рукадзельніцай, пра што ўспамінае адна з яе віленскіх вучаніц у «ЛіМе» (ці то ў «Нашым слове»), у рубрыцы, якую вёў Янка Брыль (пра беларускія гімназіі).

Тым часам пры вызваленні Вільні знайшоўся бацька дзяцей, якіх пасля Алёны Кірылаўны гадавала няня Алёна. Перад самай вайною яго сям'я пераехала ў Вільню. Ён (рускі) меў высокі чын у спецорганах і здолеў (праз Маскву) вызваліць Алёну Кірылаўну з лагера. Яна нейкі час жыла ў яго сям'і (каля Чарнігава). Другая яго жонка добра да яе адносілася, моцна любілі дзеці. І ўсё ж цягнула на радзіму, і Алёна Кірылаўна вярнулася ў Вільню. Дзеці прыязджалі да яе ў госці (і яна да іх), перапісваліся.

У 1959 годзе, увосень, Алёна Кірылаўна дзесяць дзён пабыла ў нас у Ленінградзе, на Пушкінскай, 11. Яна ж хросная маці майго брата Лёні, які загінуў 18 лютага 1944 года на Ленінградскім фронце. Схадзіла я з Алёнай Кірылаўнай у Эрмітаж, у Рускі музей, у Марыінскім тэатры паглядзелі балет Рэйнгольда Гліера «Медны коннік», слухалі оперу ў Міхайлаўскім тэатры...

З ліста да нас Янкі Шутовіча: «Вільна, 22 сакавіка 1960 года. ...з болем у сэрцы падаю Вам да ведама, што цётка Алена нас асіраціла. Памерла на 69 годзе жыцця. ...На чацвёрты дзень быцця ў шпіталі на вечны адышла супачынак. Урачыстае пахаванне адбылося на Ефрасінневых могілках дня 13 сакавіка 1960 года. Сабралася шмат народу на малебен і паніхіду ў цэркві на могільніку. Уся жалобная цэрэмонія трывала больш трох гадзін. Пахавана ў стройным месцы, непадалёк ад цэрквы, побач з магілай сына (малодшага).

...У асобе цёткі Алены мы страцілі Матку, Апякунку, шчырага, вялікай душы і сэрца Чалавека, жанчыну вялікай духоўнай і інтэлектуальнай культуры, высокаэтычную і крыштальна чэсную, добрую, усімі любімую. *Яна*

ж была прыкладнай беларускай, патрыёткай, дэмократкай, заслужанай настаўніцай».

У Я. Шутовіча — Алена, а не Алёна. Я захавала напісанне некаторых яго слоў. Напрыклад, дэмократка.

Не ведаю, што канкрэтна меў на ўвазе Я. Шутовіч, кажучы падкрэсленыя мною словы. Пэўна ж, карыстаючыся архіўнымі дакументамі, можна даведацца пра Алёну Кірылаўну і нешта большае.

З МАТЧЫНЫХ ПРЫПАМІНАЎ

У агромністым чужым горадзе было ёй найчасцей адзінока, няўтульна. Дачка, зяць на рабоце, унукі — у школе; усе пры справе, занятыя. А ў мацеры-бабулі свая думка, свой клопат, не раз — прага выказацца, выжаліцца — быць пачутай. Адарваная ад роднага кута, ад спаконвечнае стыхіі сялянскае, тут, у Маскве, пачувалася далёка не камфортна. Іншая мова, іншы свет і лад.

«Я ж ня ўсё панімаю, што яны балбочуць, кожная наперабой, — не ўстрымаецца яна часам, каб не выжаліць блізкаму чалавеку сваю нудоту, псіхічную адасобленасць у кампаніі такіх самых бабуль на лаўцы перад маскоўскім домам. — Ды й яны, — працягвае, — мяне не панімаюць. «Ты, Маша, как-то странно, не по-нашему говоришь». Ну і што зробіш? Яны сабе гавораць, а ты сядзі слухай ды маўчы што пень».

Так што дыялога ў жыцці-дажыванні беларускай сялянкі Марыі Ігнатаўны Астроўскай (1897—1984) з маскоўскім асяроддзем не атрымалася. Адно — у сваіх чатырох сценах, пры сямейным гурце, найчасцей вечарамі, у святы ўсмак гаварылася, успаміналася, жартавалася. Іншым разам зяць, пішучы чалавек, гатоў быў і справакаваць маці (слова «цешча» ў хаце не прыжылося), знарок разгаманіць яе. Было ж жанчыне што ўспомніць, расказаць, а мне, зажуранаму па слову жывому, роднаму — з асалодай, а калі з горыччу паслухаць. Гэтак і паўставалі нататкі з нашых гаворак. І пакуль тыя лісткі лягуць у архіўную скрынку БДАМЛіМ, няхай іх прачытае мой сучаснік. Тым болей наша апавядальніца, непісьменная жанчына, як цяпер разумею, несла ў сабе першасны, чысты і непадроблены свет культуры, арганічную, адметную духоўнасць, штось істотнае, непаўторнае — чым твой народ і вызначаецца сярод іншых.

Яе радзіма — вёска Бахаравічы Пухавіцкага раёна. Адтуль жа паходзяць балетмайстар Канстанцін Алексютовіч, філосаф Мікола Алексютовіч, урэшце і дачка нашае гераіні — Софія Іванаўна Астроўская, палкоўнік адміністрацыйнай службы МУС Расіі. Словам, знакамітая вёска.

Кастусь Атрашэўскі

Сваты прыехалі

— Во, маці, кнігу мне з Беларусі прыслалі. Тут пра вяселле ўсё: пра сватоў, пра запоіны, пра маладых, пра каравай — усё апісана. Ды цікава гэтак. Прачытае чалавек — усё роўна як сам на вяселлі пабыў.

— У кніжцы гэтак напісана?

— Вось паслухайце, што прыгаворваюць пад каравай, адорваючы маладых:

Дарую дзве анучы,
Каб усё жыццё былі ў кучы.

Вочы ў жанчыны засвяціліся, твар павесялеў, усёй істотаю памкнулася яна ўперад, нібы даводзячы, што і чутно ёй, і цікава, і працягу хочацца паслухаць.

Дарую пару галубоў,
Каб была моцная любоў.

— Глядзі ты, як складна, так жа яно й ёсць! — не стрымлівае ўзрушэння слухачка.

Дарую ніткі,
Каб малады не заглядваў на чужыя лыткі!

— Вой, ях хораша! Праўдзіва напісана! — усё больш захапляецца жанчына.

— А ў вас, — пытаюся, — прыгаворвалі на вяселлях? Мо што ўспомніце?

— Чаму ж не казалі — казалі. — На маё «прыгаворвалі» субяседніца зачарпнула з уласнага лексічнага засеку «казалі», ёй, мабыць, бліжэйшага ды і на слых ласкавейшага. — Але ж пазабывалася ўсё! На тваім жа вяселлі тожа ўсяк пад каравай гаварылі. Я, праўда, ня слухала — млосна мне зрабілася было, дык мусела ў кладоўцы прылегчы. Андрэй [Атрашэўскі], дзядзька твой, падышоў і паказвае да мяне: «Во, сваценка, нясу нашым дзецям качан капусты, каб ім у хаце было густа». Вясёлы быў чалавек. І зрабіць па-людску, і сказаць па-людску патрапляў. Хай яму на тым свеце лёгка будзе.

— А сваё вяселле помніце?

— Чаму ж не помню? Помню!

— І як жа тады было?

— Ну, слухай жа. У нашым сяле кірмаш быў. Папрыходзілі гэта мы з царквы — у нядзельку ж было. Маладзёжы насабіралася, старыкоў. Музыка. Гулялі ў таку. Хлопцаў, дзевак — адусюль: з Дубінак, Еськавіч, Паздзерак. Харашо гулялі. Не біліся і п'яных — ня вельмі: дарма, што кірмаш.

— Летам было?

— У іюлі, здаецца. Ці — у іюні? Пасля Сёмухі, другая нядзеля — калі гэта?

— У ліпені хутчэй.

— Сама касіць пачалі. Слухай жа далей. Патанцавалі мы, дзеўкі, а пад вечар дадому падаліся. Сядзім на лавачцы каля хаты; шчэ каровы не папрыходзілі. Ведама, цёпла і кампанія вясёлая — маладыя. Глядзь — цераз масточак вазок коціць! Якраз пачці проці нас масток гэты. Як ляцелі яны і к нам прама на двор — вароты ж адчынены. «Ну, кажуць, некаму сваты: ці к табе, Волька, ці к Анюце!»

— Анюта — другая сястра?

— Перада мной — старэйшая самая. Я другая была, за мной яшчэ чацвёра. Во — дзевак! Яшчэ брат быў адзін, Ванька, тожа меншы, — ты ж яго ведаеш. Я таго хлопца, што прыехаў, ня знала і ня бачыла ніколі. А ён мяне неяк раней бачыў — на вечарынцы. Сыходзяць гэтак з каня — двое іх было — і пад вакно. Сват стукае ў шыбу: «Ігнат, Ігнат! Адчыні нам! Гэта Іван з Каляіны». Ён Іванам зваўся. І маладога Іванам звалі. Зараз цяпло запалілі — лямпу павесілі. У нас — занавескі на вокнах, падлога пясочкам вымыта, чысценька. А як жа — дзевак чарада і каб у хату не ўвайсці? Ну, сваты — у хату, значыць, а мы сабе сядзім на лавачцы, рагочам. Чуем, тата вакно адчыніў: «Дзеўкі — дамоў!» Бацька заве — трэба ісці. Дзе ж ты не паслухаеш? Мы з падружкамі — у хату, а хлопцы пад вокнамі асталіся. Ідзем, хіхікаем. Маці выйшла: «Ня смейцеся, сваты вунь чакаюць!» Сват дзверы нам адчыніў: «Заходзьце, дзяўчаткі, заходзьце!» Мы ў чым былі, так і ўвайшлі: адзеты чыста, але ня надта каб па-святочнаму. Уваходзім: «Здрастуйце!» «Здрастуйце!» — прывіталіся. Сядзяць яны на лаўках каля стала, адзін з аднаго боку, другі — з другога, а тата — на печы.

— Летам і на печы?

— Спіна яму часта балела. З вайны, з той, першай, як прыйшоў — не мог ачуняць доўга; усё круціла яму то спіну, то ногі — рамацізм, мусіць. Ну, але слухай жа! «Знаеш што, сват, — гэта Іван да яго, дзядзька маладога, — прыехалі мы за дачкой тваёй! Можна?» «Чаму ж ня можна! Дочкамі, дзякаваць Богу, не пакрыўджаны!» — І тата з печы злазіць. «Толькі — каторую?» Малады падсеў каля мяне, а сват і паказвае: «Гэтую галубку, каля якой голуб кружыць!» «Ну, гэтай я не аддам! Яна маладзейшая. Трэба па парадку!» А сват — сваё: «Каторую бяруць, тую трэба й аддаваць». Спорылі-спорылі, ніхто не сступае. «Мы, — кажуць, — у аўторак яшчэ прыедзем». Так і паехалі назад у свае Бахаравічы — кіламетраў з сем ад нашае Закружкі. Назаўтра — толькі й чутно: «Былі сваты?» «Былі сваты!» — «У каторай?» Ведама, сяло! Дзе ж ты ўтоіш? «Ня ведаем, — кажам, — у каторай». Што ж тут будзеш казаць? У нас жа свае ўхажоры былі. У Анюты — хлопец, у мяне — хлопец.

— Любіліся?

— Не сказаць каб аж надта, але з вечарынкі праводзіў. Ды й сама шчэ маладая была, што тое жарабё — пужлівая. Колькі ж мне было? — шаснаццаць, сямнаццаты ішоў.

— А старэйшай?

— Анюце ўжо ці не дваццаты пайшоў быў.

Што ж, былі сваты — значыць, былі. Прыбягае суседка: «Глядзіце ж, дзеўкі, у аўторак на вуліцу не выходзьце! Во, яны запіску пакінулі: «Прыедзем паслязаўтра Маньку сватаць». «Няхай едуць, — тата смяецца, — людзям жа дарогу не загародзіш».

Надыходзіць аўторак. Я падлогу вымыла, ложкі пазасцілала, падушкі папастаўляла. Камінок [ад лямпы] выцерла. Тата пайшоў гарэлкі з літар узяў, сваёй мы ня гналі. Брат бацькаў заходзіць: «Ну што ж, Ігнат, аддавай, раз бяруць. Яны, гэтыя Астроўскія, — людзі не благія, ты ж ведаеш».

Я — ні блізка: «Не хачу! Ня бачыла! Не люблю!»

Прыязджаюць вечарам гэтыя маладыя. Ізноў удвох. Ён, сват, мала й старэйшы быў за маладога. Гады якія са тры, як ажаніўшыся. Але баявы такі, гаваркі.

— На адным кані прыехалі?

— На адным. У яго конь харошы быў — упітаны, ёмкі, малінавай масці з лысінкай, прама што жарабец!

Як у хату — так гарэлку на стол. А тут з вуліцы людзей сыпанула — чалавек мо з дваццаць: паглядзець маладога. «Ну што ж, — кажуць, — за такі тавар нада аддаваць! Хлопец што трэба!» — «А ты, Манька, як?» — «Я не ведаю», — кажу. Нешта як дзікая. І на яго пазірнуць баялася. Той ужо малады — да мяне: «Я ў сераду прыду, удваіх пагаворым». Што ж я скажу — «не прыходзь»?

Селі гэта за стол. Пагаварылі, папілі гарэлку. «Ну што, — тата смяецца, — сагласна, Маруся?» «Ну, сагласна», — кажу. А сама сабе думаю: «Паеду пагляджу, будзе кепска — вярнуся». Такі, бачыш, шчэ розум быў.

Праз нядзелю сваякі яго папрыязджалі — абгаманілі ўсё гуртам, дагаварыліся, а за дзве нядзелькі — вяселле. На Пятра — у самы сенакос. Зайшла і нажылася.

— А старэйшая сястра?

— Цераз год і яна выйшла. З Дубінак, што каля нашай дзярэўні, хлопец засватаў. Так і аддаваў тата адну па адной.

— Усе шасцёра замуж павыходзілі?

— І павыходзілі ўсе, і дзяцей нагадавалі, і шчэ ўсе жывем — Анюта, Волька, Каця, Алена, Наста, Шура. Ха-арошыя імёны. Ну, і Ванька — брат.

Зайшла я на Пятра, а ўвосень паехалі па пасаг. Карову, авечку, кабанчыка бацька даў. І Анюце даў. Меншым ужо не даваў. Тыя з карзінамі павыходзілі.

— Чаму?

— Бо яны ў горад падаліся. У нас было дзве каровы, цялушка, свінні. Зямлі небагата мелі, але жывёлу трымалі. Некалі ж аднаасобна жылі. Нас тата жалеў, у наймы не аддаваў. «Я, — кажа, — гадаваў дачок і буду аддаваць служыць?» Нястачы вельмі не было, але ўжо якую капейку — прыходзілася дарабляць.

— А дзе дараблялі?

— Дзе калі выпадала. Калі — у двор хадзілі; там, як паны паўцякалі, саўхоз стаў, парнікі парабілі ды шмат, а людзей не хапала. А калі — на дарогу; тады ж праз Самахвалавічы дарогу брукаваную вялі. Так і паадзяваліся і не служылі — ніводная. Пакуль калхоз ня стаў. У калхозе тожа харашо жылі. Вайна ўсё пагубіла. Каб не вайна, жылі б дасюль мо з маім Іванкам[1]...

— Харошы быў?

— Харошы? Ён ніколі на мяне па-мацярску не сказаў! Пальцам не крануў! Усе ж бачылі, што за чалавек быў. У полі, калі бабы сыдуцца: «Твой, Манька, не мужык, а золата!» Ён і да людзей, і да работы — каб калі хто Астроўскага кепскім словам абазваў, у вочы ці за вочы.

Хлеб наш надзённы

— Не кажы, у нас хлеб не марнуецца. Паглядзеў бы ты, колькі вунь у вёдрах выносяць. У мусарніцы ля гэтых жаражоў («гараж», як і «тэлевізар», «маянэз» вымаўляе жанчына на свой лад: лявізер, ламанез) гэтулькі хлеба штодзень выкідваюць. І белага, і чорнага, і якога ты хочаш. Галубы, вераб'і панаядаліся — ня хочуць.

Вы, маладыя, калі што не так — маці вінавата: маці наслядзіла, маці разліла. А маці вунь за вамі скарынкі даядае. Адно кусок пачне — не даесць, другое — укусіла, кінула. Ведама — дзеці! Я ж сабяру скарыначкі, размачу ў місцы. А як жа! Гэта ж — хлеб! Каб некалі хлеб на падлозе ці, ня дай Божа, на сметніку ўбачыць! Крошка спадзе са стала — падымецца, пацалуецца, з'есца.

Цяперашнім светам

— Што там! — на пяць гадоў жонка старэйшая. У нас вунь, я табе перайму гаворку, адна зайшла была за хлопца на васемнаццаць год маладзейшага. Я шчэ ў дзеўках хадзіла, як яны пажаніліся. Але нераспісанымі жылі, бо яму шаснаццаці не было, дык не пісалі.

— Такому маладому і жаніцца закарцела?

---

[1] Іван Васільевіч Астроўскі загінуў на фронце ў 1944 г. пад Беластокам.

— Закарцела, бачыш! Бацькі паўміралі, а ён адзін астаўся. Зямлю трэба ж было рабіць. Тады ж аднаасобна жылі. І жаніліся па зямлі. Дзеўка тая і красівая была, і жылі яны багата, на хутары.

— Як жа гэта? І красівая, і багатая, а ў дзеўках засядзелася!

— Як засядзелася? Сваталі яе і шмат хлапцоў сватала. Ды ўсе бяднейшыя, а бацька не хацеў. За аднаго дык і вельмі ёй рупілася. Хлопец быў, Марцінам зваўся. Такі з цябе ростам, можа, вышэйшы дажа, у плячах шырэйшы, валасы цёмныя, кучаравыя. Вя-ясёлы хлопец! І да работы, і да вечарынкі — што ўжо красівы, спраўны быў: не адна дзеўка па ім сохла. Але ж, ведама, бедны. Удвох яны з маткай жылі. Нанімалі людзей. Раней жа так і жаніліся, як бацькі наважаць. Я ж тожа за свайго Іванку пайшла, ні знай-ні ведаючы. Тату нараілі, згаварыліся з яго бацькам... Мне толькі й сказалі: «Выходзь, Манька!» Не хацелася, ды дзе ж ты супраць бацькі пойдзеш! Праўда, не скажу — харошы чалавек папаўся. І жылося, і любілася. Ну, ды слухай жа пра тую дзеўку.

Яе і адгаворвалі некаторыя: «Куды ты, Юлька, ідзеш! Гэта ж сям'я сухотная: бацька памёр, маці памерла, трое дзяцей меншых паўмірала і ўсе ад сухотаў. І Пятрок, — Пятром зваўся той хлапец, — доўга не пражыве». «Ну і што, — кажа, — памрэ — пахаваю». Два гады пажылі разам, і ён памёр. А яна тады прымака ўзяла аднекуль. Здаровы такі мужчына. Трое дзяцей ад яго было — дзяўчынка і двое хлапцоў, здаровыя, што дубы! Павырасталі ўсе, павывучваліся. Яна сама залетась памерла. Я прошлы раз як ездзіла на радзіму, бачыла яе: з палачкай хадзіла, але слабая ўжо была.

— А ад першага мужыка былі дзеці?

— Адно. Хлопчык. Чатыры гады пажыў. Ведама, хвароба: сох ён, бедненькі, сох, пакуль саўсім не сышоў. Што яна ўжо папавазіла тое дзіцянё — і па дахтарах, і па бабках, і ў Мінск колькі разоў вазіла. Ды дзе ж ты вылечыш. Але я пераняла табе гаворку. Што той хлапец, пра якога ты казаў?

— Ну, што хлапец? Сам малады, у жанчыну з дзіцем улюбіўся і да мацеры: «Давай дзяліцца!» Іх чацвёра ў адной кватэры — дзве комнаты. Маці кажа: «Пачакай, падумай, не пары гарачкі!», а ён і слухаць не хоча.

— Цяперашнім светам ні табе мацеры, ні табе бацькі — ня надта паслухаюць.

Балючая вайна была

— Некалі ж у тую вайну... Я ўжо ладная была. А ў нашым сяле па хатах казакі стаялі. Дык адзін салдат кажа тату: «Ацец, ацец, багатым будзеце!» — «Чаму?» — тата пытаецца. «Гэта ж пяць дачок, пяць сундукоў дабра». А тата кажа: «Няхай растуць. Усім будзе доля».

Я тую вайну помню як цяпер. Тожа пабіла людзей. Але ж не палілі! Ды некалі так была вайна. Пяройдзе войска і ваююць. Тады немцаў і ня бачыў ніхто, і ня ведаў. А цяпер — і папалілі, і паніШчылі і сёлы, і людзей. Цяпер

балючая вайна была: люздей білі, палілі, лавілі, абіралі. Галодныя, пагарэлыя, раздзетыя, разутыя — нагараваліся. Ой, Божа мой, Божа. Тады ж — толькі што на вайну хадзілі. Татавы два браты пайшлі і вярнуліся. Праўда, раненыя былі, але жылі — жылі да смерці. Сваёй смерцю памiралі. А цяпер — што ўжо папакутваў народ!

У Самалеве, дзе саўхоз, была іхняя гаспадарка. Пазганялі туды хлапцоў, дзевак, ды маладзенькіх-маладзенькіх. Хлапцам — нічога: паспяць і робяць работу, што яны загадаюць, іх трымалі, каб не паўцякалі ў партызаны. А з дзевачкамі — спалі. Набралі ў двор к сабе — пятнаццаць, шаснаццаць год — і спалі з імі. Загадаюць гэтак нам, селавым, на работу — мы прыйдзем удзень. І тыя дзевачкі полюць з намі, а немцы стаяць пільнуюць. Са стрэльбамі, з сабакамі — рыжымі такімі, страшнымі. Адна была — дзіцянё шчэ, гадоў мо пятнаццаць. Дык яна падыдзе да мацеры, плача: «Мамка, — кажа, —страшна тут, спаць з імі застаўляюць, мучаюць». Маці вечарам, ідучы назад, да каменданта прасіць, бо той з яе дачкой спаў. «Паночку! Пусціце яе дамоў, яна ж хворанькая ды і ня можна ёй». «Авэк!» — рыкнуў і гаварыць не стаў. І як людзі ні прасілі, ні малілі — дзе ты бачыў? Каторыя бацькі ў двор пайшлі і там жылі, каб ля дзяцей быць. А тады ўцяклі ў партызаны. Дык тыя немцы дзевачак, дачок тых бацькоў, правялі праз усё сяло і расстралялі ля слупа. А хаты папалілі — і бацькоў, і сваякоў, усіх чыста…

Ну, а тады, як нашы пачалі наступаць, паўцякалі яны і дзевачак з сабой прынудзілі ехаць. Ужо што тыя, бедненькія, плакалі, што галасілі — дамоў прасіліся. Не пусцілі, павезлі. Пастралялі гаротных нейдзе. Куды ж ім везці.

Вой, многа пабілі, папалілі…

— Наша ж сяло тожа, считай, што ўсё спалілі.

— Хто спаліў?

— Хто! Немцы! Бо ад нас мужчыны, хлопцы ў партызанах былі, і партызаны наязджалі часта — абагрэцца, паесці. Сёння гэтак яны залучыліся на ноч, а назаўтра раненька — немцы! Як паказаліся на гары — відаць жа! — кінуліся хто куды. Падказаў, бачыш, нехта. Самі яны не пайшлі б, няпраўда, гэта ж — не ў блакаду. Мы на другім канцы жылі, ад лесу, дык паспелі ў Баламутавічы ўцячы, праз рэку. А яны, як наляцелі з таго канца, аж да сярэдзіны сяла выпалілі ўсё. Вой, што ўжо гарэла, ды стралялі! Торп у штабелях ля рэчкі быў, дык яны з аўтаматамі між гэтых штабялёў хадзілі і людзей білі — хто дзе схаваўся. Адзін дык у зямлянку ўляцеў — ня ўспеў нікуды дзецца, за кадушкі лёг — знайшлі, забілі. Трох забілі ў зямлянках…

* * *

— Зайшлі гэтыя хлопчыкі з лесу пераначаваць — хаваліся, каб у Германію не ехаць. Ноччу акружылі немцы тую хату, як далі з аўтаматаў — усіх да аднаго палажылі — чацвёра хлапцоў, малодзенькіх, — мо як наш Вова, гадоў па пятнаццаць ці меней. Ні трун не рабілі, нічога. Дзесятнік прынёс бумажку: ноччу пахаваць. «Бацькі, — наказаў, — не йдзеце, бо на могілках калавурыць [каравуліць] будуць, хай старыя хаваюць». Завезлі гэтых хлопчыкаў на пасцілках, а пасля ўжо параскопвалі з магіл. Не мылі, нічога, — так пазакопвалі ціхенька. Пасля ўжо, як стаў мір, парабілі магілкі. А так — баяліся хадзіць. Ой, страшна ў нас было, страшна, ня дай, Гасподзь, успамінаць!

У нашым сяле шэсцьдзесят чалавек пабіла — у партызанах, на фронце — адных мужчын. Пяць хат радам — пяць удоў. І мужыкі — такія маладыя, гадоў па сорах — сорак пяць, усе пагіблі. А ў аднае — мужык і тры сыны — у партызанах, усе чыста пагіблі. Вот табе і раз. Мой бы тожа пайшоў (у партызаны), але аружыя не было, а без аружжа не прымалі.

А колькі раненых — бязногія, бязрукія папрыходзілі з вайны. А то ў пляну штук шэсць было, тожа папрыходзілі — не раненыя, нічога, так. Многія паўміралі ўжо — мала тых мужчын засталося з вайны. Ой, Божа мой, Божа…

* * *

— Дома, лічы, і не начавалі. Як толькі немцы — [мы] за дзяцей і — бегчы. Аднаго разу наляцелі — людзі ў кусты, хто куды. Тры сям'і — у рацэ. Я Соню трымаю, а сама ў вадзе — во гэтак во, па шыю. Каторыя былі ў кустох — тых пабілі. А мы — у плюшаі, як во ад гэтага дому... Чуць не патапіліся — сядзелі дзень і ноч у вадзе. Ой, што пастрадалі!

А ўжо каго ў хаце знаходзілі — на месцы клалі. У адных — маці кульгавая, дочка пры ёй меншая і хлапец гадоў дванаццаці, не паспелі ўцячы. Уварваліся немцы ў хату, усіх палажылі, з кулямёта — у плечы. Тады сам камендант зайшоў, паглядзеў: «Яны шчэ жывыя», — кажа. Дык іх яшчэ спераду прастрачылі.

Нашы ідуць…

— Ішлі яны — дзень і ноч. І шашою, і дарогамі, з-пад Самацэвіч, з-пад Казінаўкі, з-пад Каляіны — адусюль. Нашы, рускія. Мы ўжо павыходзім, бабы, стаім каля плота. А яны і едуць, і пяхотай, і на машынах, і на конях. Пяюць, смяюцца, а мы плачам — дачакаліся, а не верыцца! Ды горача-горача. Падбягуць яны — «піць!» — просяць. Мы вёдры павыносілі, кружкі, хлеб — у каго што было. Скрозь маладыя, вясёлыя такія. «А вашы мужы [на фронт] пайшлі?» — пытаюцца. «Пайшлі!..»

Як каму паздаровіцца

— Гэта ж як каму паздаровіцца — столькі чалавек і пражыве. Мой вунь тата ў шэсцьдзесят сем год памёр. А здаровы быў і жыў бы, каб не забілі.

— А хто яго забіў?

— Хто! Тады ж, у вайну! І за што? — за гарэлку!

Жанчыне зноў надарылася мінуту пагаварыць, і цяпер без усялякіх пытанняў дараскажа яна пачатую гісторыю. Дакладней, кавалачак гісторыі колькі раз перажыты, выплаканы пазнейшымі ўспамінамі. Вось ён, крышталь людской пячалі, застылы з кіпення чалавечай крыві і слёз.

— Яны самі ў Хамутовічах гарэлкі ня гналі. Стары калі возьме паўмяшка жыта ды Гусаку завязе. Той у Самахвалавічах на дарозе рабіў, дык у іх там кацёл стаяў. Яны ў тым катле другім разам й самагонку гналі.

Да таты партызаны часта наязджалі і находзілі. Ён і накорміць іх, з сабой дасць. ... А то — свае, селавыя падкусілі. Забралі былі карову, кабана, авечку — усё падчыстую.

— Хто забраў? — рашаюся перапытаць, усё яшчэ спадзеючыся дазнацца якой-небудзь карэкцыі ў непарушна-аднародным усведамленні гэтай жанчынай маральных якасцяў таго «партызанства», што не мела нічога супольна з народнымі мсціўцамі, хоць часам сваю брудную работу і захінала ў легендарны партызанскі плашч.

— Ну хто ж яшчэ! Партызаны! З нашай дзярэўні. Я іх помню — аднаму 38-м, а другому — 18-ць. Зайшлі яны да бацькі ўдвох: «Давай гарэлку!» Той і прасіўся, і плакаў: «Няма, хлопчыкі вы мае, дзе ж яе ўзяць, той гарэлкі!» А яны — сваё: «Давай і давай!»

— П'яныя хіба былі?

— Якія п'яныя? Цвярозыя! Вывелі тады тату ў другую хату і над яго галавой тры разы ў столь выстралілі. То мы ўжо за сцяной думалі, што й забілі. А патом ракам яго паставілі і давай прыкладамі біць. Адбілі ... Усё распухла, што й мача не йшла. Праз тры дні тата й памёр.

— І не судзілі бандытаў гэтых?!

— Хто гэта судзіць будзе?

— Як хто? Пасля вайны чаму ў суд на іх не падалі?

— Што ты гаворыш! Хто гэта будзе падаваць!

Хай растуць вялікія

— Калі гэта, сёння яго дзень раджэння? Але, скажы ты, пераходзяць дні — Андрэйка ж радзіўся ў сыботу, а Света ў нядзелю. Хай растуць вялікія — ёй пойдзе сямнаццаты, а яму — шаснаццаты. І ня згледзелі, бачыш, як узняліся дзеці, учора, здаецца, баба на руках насіла.

Некалі куры садзілі — ці ў сыботу ці ў нядзелю, каб гэта было больш курак. А выседзяцца другім разам адны пеўні — вось табе і ўгадай.

...Снегу дало на паўпядзі. Але ён скора растане — канец жа марца. Будзе цяплець у апрэлі, няпраўда.

...Яна лепшая, як ён. Той — праціўны.

— Неслухмяны?

— Не скажу. Што ж ты хочаш — хлопец! Мужчына!

* * *

— У горадзе ня надта наспраўляешся гасцей. Тут жа прыдуць — нап'юцца, паядуць і пайшлі. Калі бутылачку віна прынясе каторы, дык і добра. А не — дык і так прыдуць. І што ж ты скажаш? Нічога не скажаш! Госці! У сяле ж падаркі нясуць, ідучы. Вунь Галя спраўляла дзень раджэння Шураў, дык яму чатыры сарочкі прынеслі.

* * *

— Сёння ж празнік бальшой, гадавой — Благавешчанне. Гэта ж я хадзіла за хлебам, дык казалі. Пайду на базар схаджу. Вазьму палачку і падамся памаленьку. Мяне ж ніхто ў каршэнь не гоніць. Айстры куплю, настурак ды пасею — пара ўжо. Вунь на суседнім балконе ўжо пасеялі. Укропу вазьму. Гэта ж прыдзецца — агуркі з тры-чатыры пасаліў і ўкроп — свой. А то плаці дваццаць капеек за якіх два-тры калівы.

Перадавайце прывет Беларусі!

— Сёння шмат людзей падалося ў лес — з мяхамі, з сабакамі. Чаму — тамака хораша пасядзець на траве. Гэтак то пацяплела. Баба сваё ад'ездзіла, сядзі што корч — дзе ж ты паедзеш?

Той, з трэцяга этажа, у Мінск раніцой паехаў. Адтуль будзе нешта везці. «Перадавайце, кажа, бабушка, прывет Беларусі!» Ён жа ведае мяне. У яго легкавая машына з будачкай. Я пыталася, колькі часу трэба ехаць у наш бок. Трынаццаць часоў — казаў. Менш, чым поездам. Але ж усё роўна дадзене — да-арога.

* * *

— І што за надвор'е такое — як на сканчэнне свету!

— Награшылі людзі — Бог і карае!

— Праўдна — Бог карае. Бо грашаць. Гэта ж цэлую ночачку так ліло! І ўдзень лье, не перастае.

Бабіна работа, бабін дзень

— Дзе, маці, хадзілі?

— Дзе хадзіла! У магазіне стаяла. Хацела капусты свежай узяць, ды дзе там! Адны порхаўкі. А што народу таго! Абрыкосы прывезлі. Стаяць сварацца — пашалелі людзі. Ня вытрымаць!

— Во, палатаю Андрэю наскі — цёплыя. Можа, возьме ў лагер, там зпанадабяцца, — пачці ж месяц. Надвор'е плахое, а будзе мо яшчэ плашэйшае.

— Пакуль я за той капустай выстаяла. Што ўжо народу таго! Перада мной чалавек дваццаць, за мной мо чалавек сорак, і ўсё падыходзяць, падыходзяць. Ведама, па сёлетнім леце — дзе ж таму агароду быць?! Кілаграм узяла — болей жа не данясе баба. Тады зноў пайшла, квасу купіла, на балконе вунь стаіць! Вот і бабіна работа, бабін дзень! Колькі тае бабы.

— Ты, можа, не дасі веры. Во, на пакеце напісана: рубель трыццаць. Прадавалі памідоры ў пакетах, дык я ўзяла. Тут, мусіць, больш, як кіло. Яец дзесятак купіла. Пакуль выстаяла, выхадзіла, дык і абед.

...Ну, дык ідзі, пакуль гарачае, — паядзім! Дай веры, чуць дайшла. Самлелі ногі чыста. Во, ад кадлубоў пацяжэлі, не пайсці. Дапаўзла да кухні, седзячы ўжо варыла.

Такі яе век

— Вунь у тым доме, дзе «Кансервы», адна баба сто тры гады пражыла. Сухенькая ўся, з палачкай хадзіла. Мы гэтак, бабы, сядзім, гамонім, і яна іншым разам падыйдзе. Возьме цукерак, пячэння — нас угашчае. Гаваркая такая, харошая. «Я, кажа, шчэ на другі атаж сама ўзыходжу!» Яна і ў магазін сама хадзіла. Есці варыла. Шчэ б і жыла, можа, але ўвосень паваліласа неяк. Унук са школы прышоў, бачыць, яна на кухні, паваліўшыся. Нагу тады зламала. З месяц паляжала дома і памерла. Трэба, бачыш, было ёй ужо паваліцца.

Яно ж каму дзе пара надыйдзе.

Ведама, горад

— Вой, чуць дастаялася ў вочарадзі гэтай! Хай яе немач, хай яе! Што ўжо народу гэтага! З раніцы пайдзі — вочарадзь, пайдзі ўдзень — вочарадзь, вечарам — зноў выстаі. Усе бяруць, усе купляюць. Ведама, на грашах жывучы. Го-орад! Усё купі! А тут мяцеліца ўсхадзілася, чуць дапляла-ся баба.

— Нахадзіліся — цяпер адпачнецца ўсмак і здаравей будзе. ...Толькі ж. Паем ды буду ляжаць. Што ж яшчэ рабіць? Такі бабін век. Нешта ж малых са школы доўга няма... Папрыходзяць, пакармлю іх, тады ўжо пайду прылягу.

Што гэтая гарэлка з людзьмі робіць...

— Але ж, скажы, з табой гаворачы, як гэтая гарэлка людзей са свету зводзіць. Гэта ж і Косцік. Сорак год мужчыну, ды такі-то здаровы! Сама жыць! Ён жа, каб співацца, дык не, але што ўжо піў, то піў. Другім разам, праўда, прыйдзе выпіўшы, паесць, на бок паложыцца і спіць сабе, пакуль працверазее. А то выпілі добра хэўрай, ён ужо неяк і плёўся дамоў. Ды слізка, галалёд быў. Як бразнуўся, ужо каля самай хаты, то і не падняўся. Ведама, ліцом грохнуўся, што камень. Разбіў увесь нос, лоб. Каб хто тады падняў адразу! Ды хто ж бачыў? Сем часоў нейдзе было — цёмна ўжо. А жонка з фермы ў дзевяць прыходзіць. Да яго — той ужо што лёд, халодны.

Багаты ці будзе, а жанаты будзе

— Нахадзілася баба, чыста ногі адабрала. Гэта ж мы за квасам хадзілі. Яна тожа — пры зяцю.

— Хто яна?

— Ну, тая баба. Але ты яе не знаеш — з першага пад'езда, тае Ленкі, што некалі да нашых малых прыходзіла. Дзве ўнучкі ў яе. Адна ўжо замужам, рабёнак ёсць. Ездзіла гэтая баба ў Разань нядаўна. Што ўжо грыбоў, казала, ды харошых! Цяпер яны ўпяцярох жывуць, на пятым этажы, тры комнаты — гэтак, як і ў нас. Некалі я была там, шчэ ўзыходзіла. І яна была ў нашай хаце. Цяпер жа я не ўзыйду. Зяць яе — меншы за цябе, шмат меншы.

— А кім ён робіць?

— Што ж я ведаю? Цёнгле раніцай ідзе некуды. «Здрастуйце» скажа заўсёды. Вечарам назад ідзе, пасядзіць з намі, пагаворыць. Харошы чалавек, а дзе ён робіць — не ведаю.

— А дачка?

— Там, дзе шыюць шынялі. Але яна ня шые, кроіць толькі. А Ленка гэтая — ёмкая дзевачка. Спраўная. Нізашто не скажаш, што Свеціна таварышка. Гадоў на дваццаць выглядае. Перайшла ўжо ў дзевяты, як Андрэй наш. «Мы, — кажуць, — замуж аддаваць ня будзем, хай к сабе бярэ. Тры комнаты — куды іх дзяваць?» Але яна тут ня вучыцца, нейдзе ля парку — у другой школе.

— І добра вучыцца?

— Ну, пераходзіць жа штогод.

— Вашаму ўнуку і нявестка ў самы раз!

— Я казала неяк яму. Смяецца. «У мяне, — кажа, — дзевушка ёсць». Вой! У нашым доме гэтулькі дзевак расце! Па тры, па дзве комнаты. Ной-дзе! Багаты ці будзе, жанаты — будзе.

Так табе, бачыш, трэба

— Можа, і не залюбіш, зяцька, але што я табе скажу, дурная баба. Як жа гэта штодня — за сталом, сагнуўшыся, карчом. Ні табе разагнуцца, ні пагуляць — усё нешта пішаш, пішаш, чытаеш. Кніжак пад самую столь, дзяваць недзе, а ўсё купляеш, купляеш тыя кнігі. Калі ж іх перачытаеш столькі — жыткі ня хопіць! І нашто так галаву сушыць — вунь валасы палезлі, а ён увесь у кнігах, усё піша. І што гэта ў цябе за работа такая?

— Такая, маці, работа — застаўляюць!

— Маніш! Хто гэта застаўляць будзе? Так табе, бачыш, трэба, доля такая.

Усе харошыя

— Бабы на лавачцы будуць другім разам казаць: у цябе, Маша, зяць правідны (правильный) — ні п'е, ні буяніць (пітакоў ціхіх бабулькі з лавачкі ў разлік не бралі). І я ж кажу: чаму ж не харошы, і жонка ў яго харошая — усе харошыя!

1977—1979

НАШ МІКОЛА КАСПЯРОВІЧ

ІДУЧЫ СВАЁЙ ДАРОГАЙ...

Яму змоладу пашчасціла вызначыць магістральны накірунак свае ўласнае дарогі: Беларусь, беларушчына, пазнаванне роднага краю. Нямала патрапіў за нядоўгае жыццё зрабіць гэты надзіва адораны прыродай і бацькамі высокай культуры Беларус. Менавіта праз яго апантанасць абраным шляхам дачасна, на чацвёртым дзесятку, гулагаўская куля абарвала шлях Мікалая Іванавіча Касяпровіча.

Пазалетась, у маі 2000 года, ва ўтульнай зальцы Беларускага дзяржаўнага архіва-музея літаратуры і мастацтва адзначаліся 100-я ўгодкі вядомага нацыянальнага культуролага, краязнаўца і народазнаўца. Назаўтра завяршыліся чытанні акалічнасцёвай урачыстасцю на Каспяровічавай радзіме — у Чырвонакастрычніцкай школе Пухавіцкага раёна (у ваколіцах былое вёсачкі Ізабялёва), увечненай мемарыяльнай дошкай у памяць славутага земляка. Тады ж з Алесем Карлюкевічам, нястомным руплівцам «Каспяровічавага шляху», паладзілі мы, чэрвенец і пухаўчанін, наконт сумеснага права гонару двух суседніх раёнаў — Пухавіцкага і Чэрвеньскага — за гэтую адметную постаць айчыннае думкі і культуры — гадунца былое Ігуменшчыны. «Няма спрэчкі, — лагодна рэплікаваў на мае развагі калега Алесь, — ёсць супольная пабратымчая крыніца». З тым самым велікадушным зразуменнем удзельнікі чытанняў — Алеся Гесь, Ганна Жукава, Ганна Запартыка, Таццяна Кекелева, Віталь Скалабан, а таксама сын Міколы Іванавіча — Аляксандр Мікалаевіч Каспяровіч, вучоны-матэматык з Новасібірска, — вяртаючыся назад і праехаўшы Мар'іну Горку, згодна папрасілі вадзіцеля мікрааўтобуса замест мінскага напрамку збочыць на Чэрвень (перад тым клапатлівы Карлюкевіч разам з загадчыкам мясцовага аддзела культуры паруліліся дапампаваць бензабак машыны дадатковымі — дэфіцытнымі, не прадугледжанымі пуцявым лістом літрамі). Мне карцела завітаць у Чэрвень да радні, а ўсім нам — зведаць яшчэ адзін кавалачак Каспяровічавай дарогі.

Хвілін дваццаць язды хуткабежнай шасэйкай, і нашае аўто, абагнуўшы цэнтральную плошчу гарадка, прытармоўвае ля двухпавярховае цаглянае будыніны. Тыповая для пачатку мінулага веку камяніца, у якой за сотню год перабыло-перамянілася безліч уладаў... Цяпер тут месцяцца раённы краязнаўчы музей, іншыя асветныя ўстановы. Прыпыняемся ля ўвахода і, адчыніўшы цяжкаватыя парадныя дзверы, застываем перад старадаўняй, выслізганай гадамі-дзесяцігоддзямі цокальнай лесвіцай з мудрагелістай рашоткай пад парэнчамі. Па ёй, гэтымі самымі прыступкамі, узыходзіў і сыходзіў калісьці малады Каспяровіч (1920 год), прадстаўнік Беларускага нацыянальнага камітэта ў Бабруйскім і Ігуменскім паветах як «інструктар па беларускіх нацыянальных справах», яшчэ раней — арганізатар першых краязнаўчых гурткоў, беларускіх школ у раёне. Непадалёчку, ля тае самае плошчы, другая падобная будыніна з «мемарыяльным» напамінам: тут, у Ігумене, нарадзілася Марыя Апанасаўна Мякота — маці Максіма Багдановіча. Жанчынкі з нашае падарожнае грамадкі асцярожна прыладжваюць ля помнае дошкі пучок вясновых палявых кветак, сабраных на ўзбоччы пухавіцка-чэрвеньскае шасэйкі. Пацяплелы і трошкі зажураны заходзячым сонейкам маёвы надвячорак прыспешваў дадому. Завурчэў рухавічок аўтобуса, і мае мілыя спадарожнікі, пажадаўшы маскоўскаму падарожнаму прыемнага гасцявання на бацькаўшчыне, падаліся ў напрамку мінскае шашы. Я рушыў у процілеглы канец горада, да сваіх крэўных, — вуліцай Карла Маркса, збочваючы на Луначарскага, мінаючы Пралетарскую, Зоі Касмадзем'янскай, Рэвалюцыйную, Чкалава, Мяснікова... Думалася ж і шчымела пад сэрцам пра іншыя, бліжэйшыя маім памяці і пачуццям назвы («прыйдзе новы а мудры палітык у забраны, вызвалены край...»): Марылі Мякоты, Міколы Каспяровіча, тутака ж, на гэтай зямельцы, яны нарадзіліся, вучыліся, сталелі, адсюль выпраўляліся ў далёкі, цярністы шлях да Беларусі.

Ішоў я, цеплячы ў акаёмах душы несціханую думку пра нашага, майго Каспяровіча — трапяткую часцінку свайго патаёмнага мікракосмасу, што неспасціжным лучывам яднае цябе з неабдымнымі абсягамі-высямі Культуры — Народа — Чалавецтва і шчырае, нязмушанае чалавечнасці... А дасюль хваляванне маё падварушвае мілая назва Равецкі Бор, сядзібы маіх дзядоў і бацькоў — Маркі Атрашэўскага, Соні Фінскай (паходжаннем з пухавіцкіх вёсак Угалец, Турын), Ганны і Кастуся Каўкаў. Хто ведае, можа, і іх не амінулі страсці (без чаго найчасцей не абыходзілася) пры адкрыцці першае ў наваколлі школкі беларускае, заснаванай Міколам Каспяровічам (нататка В. Залужскага). Паселішча тое, праз «неперспектыўнасць», даўно знікла з адміністрацыйнае мапы Чэрвеньскага раёна. Хаця яшчэ дажываюць свой век на апусцелай аселіцы адзін-другі разложыстыя дубы і доўжыць глыбокае маўчанне пацямнелы хваёвы бор, што некалі атуляў калыскі равецкіх дзяцей...

Аляксей Каўка

РОДНАЯ МОВА

Здавалася, што пытаньне аб беларусізацыі народнай асьветы так проста і ясна, што не патрабуе тлумачэньня. Няма ж у шырокіх кругах грамадзянскіх двух паглядаў на права вольнага культурнага разьвітку палякоў, украінцаў, латышоў і другіх народаў.

Між тым, культурны імпэт беларусаў сустракае варожые адносіны ў ліку большасьці беларускага настаўніцтва. Яно, настаўніцтво, прапанавало прыняць высокую вялікарускую культуру, асыміліравацца. Але ж асыміляцыя гэта ўбоство! Дый каб прыняць высокую культуру, трэба дарасьці да яе, што магчыма толькі не дарогаю самахвотнай асыміляцыі, але дарогаю разьвітку нацыянальнай беларускай культуры. Мэта ўсіх народаў — прынесьці дар усесьветнай культуры ў сэнсе высока разьвітай нацыянальнай душы.

Мова чалавечая — гэта спосаб выказываць свае думкі, бажаньні, спосаб людзей згаворвацца між сабою. Тое, што мовы бываюць розныя, што чысло іх вельмі вялікае, моцна зьвязано з разьдзелам роду чалавечага на плямёны і народы. Нам добра вядома, якую нясходную душу, які нясходны характар маюць розныя народы, хаця б і вельмі блізкіе адзін другому. А як двое людзей аднэй нацыі з рознымі характарамі ніколі ня будуць выражацца аднакімі спосабамі, так два плямёны людзей гамоняць адно з другім рознымі зыкамі, рознымі словамі, якіе залежаць як ад характару кожнага народу, так ад варункаў, у якіх ім прыходзіца жыць.

Адбіваючы ў сабе душу і характар народу, прыстасаваная к усім яе асобнасьцям, родная мова становіцца той дарогай, ідучы па якой, гэтые асобнасьці і думкі могуць найлягчэй разьвівацца.

Родная мова — скарб народны, у ёй сабрано і захавано ўсё, што мае народ найлепшага, найдаражэйшага, што падымае чалавека на высшые ступені культуры: у ём уся мінуўшчына народу і будучыня. Мова — гэта праца народнай душы, яе жывое стварэньне. І таму мова, родная мова, паказвае нам усе асобнасьці, як чалавека, так і цэлай нацыі.

Родная мова пераходзіць з пакаленьня ў пакаленьне, і гэты пераход апіраецца на закон прыроды. Нам добра вядома, што дзеці ў часе гневу моршчаць твар, крычаць, крывяць губы і дрыгаюць нагамі. Але так сама добра вядома, што іх гэтаму ніхто не вучыў: гэта ў натуры іх заложано, гэта закон прыроды, што як першабытны чалавек крывіў твар свой, так павінны крывіць і за ім ідучые пакаленьні. От на такім жа закону прыроды ў душы чалавека заложана нахільнасьць выказваць свае думкі і перажываньні тымі самымі зыкамі, а ў далейшым разьвіцьці і — словамі, якімі карысталі з няпомных часаў і папярэдніе пакаленьні. Навука кажа нам, што як родзіцца чалавек, дык мазгі ў яго прыстасаваны так, што кожнае паняцьце можа лягчэйшым спосабам найці ў ём мейсцо, калі ўводзіцца ў яго пры помачы мовы, якую ўжывае матка. А натура чалавека так накірована, што ён выбірае дарогу для свайго разьвітку з найменьшым лікам

перашкод; так і розум чалавечы выбірае сабе лягчэйшы спосаб выражэньня — тую мову, якую жыцьцё выкавало дзеля кожнай нацыі асобна і толькі дзеле яе аднэй — значыцца родную мову. Такім парадкам, родная мова, глыбока хаваючы ў сабе дух нацыі, як-бы адзначае дарогу, якой павінна нацыя трымацца, каб далучыцца да ўсясьветнай культуры: бо далучыцца да ўсясьветнай культуры можа толькі такі народ, які, разьвіваючы сваё індывідуальнае «я», мае душу, здольную прыняць гэтую культуру. Толькі высокі разьвітак дае народу можнасьць зразумець душу другіх народаў, сьцяміць іх ідэалы і, ідучы сваёй дарогай, папаўняць культурны скарб. Толькі тагды беларускі народ заваюе сабе грамадзянскіе права ў сям'і культурных нацыяў, калі, паставіўшы сваю нацыянальную культуру на высокую ступень, ён прыдзе да іх ня з пустымі рукамі, а з новым, багатым дарам для ўсясьветнай культуры.

Аграмаднае значэньне роднай мовы ў справе культурнага пад'ёму народных мас вялікіе языказнаўцы Гумбольд і Патэбня бачаць і ў тым, што яна, мова, ёсьць дарада тварыць думку, што яна — складаючая праца нашага сьвета, пагляду. Але працаваць прадуктова мова можа толькі ў абставінах нацыянальнай думкі, і толькі гэтаю дарогаю тая ці іншая нацыя ўваходзіць у вялікую сямью народаў, нясучы ў скарб агульна чалавечага знаньня свае вартасьці.

Вольны [М. Каспяровіч]

Друкуецца паводле газ.: Беларусь. 1919. 7 лістап.

РОДНАЯ МОВА І ШКОЛА

Рвучыся к агульначалавечаму ідэалу, асобные народы, — кажа Гумбольд, — дасягаюць яго, аднак, у розным дусе: і гэта рознавобразнасьць, у якой выяўляецца чалавечая індывідуальнасьць, але не беларуская аднастайнасьць, шырацца бяз конца. Таму, каб народ мог моцна і карысна рабіць уплыў на ўвесь ход асьветы чалавецтва, не даволі таго, каб ён зрабіў усьпех у тым ці другім вучоным кірунку; трэба, каб ён выказаў энэргічнае дзеяньне ў тым, што складвае цэнтр духоўнага жыцьця і што ўсяго паўней і ясьней выяўляецца ў фільозофіі, паэзіі і мастацтве, а адсюль выліваецца на ўвесь ход яго думак, якіе творацца пры помачы мовы. У стасунку з гэтым фільозоф-мысьленьнік Ул. Салаўёў — так сама прызнае, што ўсякая творчасьць пераходзіць цераз асабістую нацыянальную форму, а потым ужо становіцца агульным, культурным скарбам. «Адмовіцца ад нацыянальнай формы мысьленьня — усё роўна, што адмовіцца ад кантаўскіх катэгорыяў пазнаньня быцьця, працягу і часу».

Такім парадкам, нацыянальнасьць беларускай творчасьці не пакідае яе агульначалавечага значэньня. Нацыянальные паэты Беларусі: Я. Купала, Я. Колас, Багдановіч і інш., яе духоўные павадыры і пракокі, памагаюць

нам сваімі творамі сьцяміць жыцьцёвую трагедыю другіх народаў, загарэцца гарачым спачуцьцем ад іх.

Яны даюць натхненьне агульначалавечым ідэалам.

Родныя нацыянальные формы творчасьці,ператвараючы агульначалавечы зьмест, шырока прызнаюцца тэарэтыкамі інтэрнацыяналізму. Яны даводзяць, што кожны народ, прыстасавана свайму тэмпэрмэнту, клімату і здабыткам сваёй культуры, кладзе сваю асобную ад другіх частку да ўсясьветнага ўтульнага скарбу. У стасунку з гэтым яны разьвязваюць нацыянальнае пытаньне, даючы кожнаму народу можнасьць «вольна разьвіваць свае духоўныя сілы і здольнасьці».

Пры сьвеце вот гэтых данных становіцца ясна, што ўсялякіе перашкоды, наўмысьля пастаўленые на дарозе разьвіцьця мовы, адбіраюць у народу самабытнасьць, сковываюць і гасяць мысьлі народу, яго творчые сілы, нівеліруюць яго жывую душу. Калі ж такая дэнацыяналізацыя праводзіцца ў пачатковай народнай школе, творыцца злачынство, якому, па пагляду прафэсара Расалімы, няма найменьня. Мова ёсьць самы жывы, самы багаты і моцны зьвязак, злучаючы ўжо аджыўшые цяпер і будучые пакаленьні ў адно вялікае гістарычнае цэлае.

Яна ня толькі паказвае жывучасьць народу, але і ёсьць гэта самае жыцьцё. Калі памерла народная мова, народу болей няма! Покуль жыве мова народная ў вуснах народу, датуль жыве і народ. І няма гвалту большага і страшнейшага, як той, які хоча адабраць у народу яго спадчыну, створаную нясчысьленымі пакаленьнямі аджыўшых продкаў. «Адбярэце ў народу ўсё, і ён усё верне, але вазьміце мову, і ён ніколі ня створыць яе; новую бацькаўшчыну можа стварыць народ, а мовы ніколі. Памерла мова ў вуснах народу — памёр і народ. Але калі душа чалавечая дрыгацьме перад забіцьцем аднаго недаўгавечнага чалавека, то што яна павінна пачуваць, калі пасягаюць на жыцьцё векавечнай гістарычнай асобы народу, гэтага найвялікшага з усіх твораў Божых на зямлі?» — пытае вялікі пэдагог Ушынскі. І маўчаць творучые гэты гвалт над беларускімі дзяцьмі ў такім росьце, калі працэс словастварэньня ў іх ня кончыўся, калі яны ня маюць вялікага запасу прадстаўленьняў і паняцьцяў.

На першых жа лістох лепшых буквароў дзеці сустракаюць большую палавіну незразумелых слоў, а то і ўсе, як, напрыклад, «ау, сор, шар» і інш.

А далей лік такіх слоў і зваротаў расьце, творучы новые перашкоды ў справе навучаньня дзяцей на чужой мове.

Вучыць дзяцей з малых дзён мове, а тым болей даваць ім навуку ў незразумелай мове, — гэта значыць забіваць прыродные нахільнасьці і здольнасьці дзяцей, вясьці па крывой дарозе, заміж простай, на якой жыцьцё ім прысудзіло ісьці.

Зразумелі гэта навет кітайцы: у новых пачатковых школах забаронена вучыць чужые мовы, бо гэта забівае прыродные здольнасьці вучняў.

Ды няма ніякай можнасьці адзяліць школу ад вучня, ад яго прыроды: здаволіцца адным няжывым перадаткам знаньняў настаўнік ня можа па

самай уродзе асьветы, якая зьвязана з гадаваньнем. А таму і мэта ў іх адна: «не перамяніць чалавечую натуру, а злажыць найлепшые варункі дзеле нармальнага разьвіцьця душы дзіцяці ў поўнай гармоніі з псіхафізычнай прыродай данага індывідууму і яго саматворчасьці».

Вольны [М. Каспяровіч]

Друкуецца паводле газ.: Беларусь. 1919. 8 лістап.

БЕЛАРУСКАЙ ШКОЛЬНАЙ РАДЗЕ МЕНШЧЫНЫ

Інфармацыя-атчот інструктара Ігуменскага павету Залужскага

Студня 17 дня 1920 году

Школьная справа ў павеце стаіць вельмі дрэнна. Перш-наперш затым, што настаўнікі саўсім несвядомы ў беларускім руху, у беларускай справе, гэтак сама затым, што і насяленне, несвядомае ні ў чым беларускім, вядзецца тымі расейскімі настаўнікамі за ўсім расейскім. Далей ёсць у павятовых школьных урадах «гаспада», каторыя стараюцца ўсімі сіламі тармазіць адчыненне беларускіх школ і не хочуць прымаць іх на скарбовыя ці земскія кошты. Так, у вёсцы Дзерць (Пухавіцкай воласці)[1] у беларускай школе ёсць 67 вучняў, а яна і дагэтуль не прынята на земскія кошты. Таксама і першая пачатковая школа да майго прыезду саўсім не лічылася школай з пагляду «господ» з кураторыума, настаўніца, змучаная голадам, хацела ўжо ехаць да хаты. У вёсцы Падвалошкі[2] ў м[есяцы] кастрычніку сяляне па ініцыятыве настаўніка Бабіновіча зрабілі пастанову аб адкрыцці замест былой расейскай беларускую, але, дзякуючы настаўніцы другога камплекту, зноў школа перайшла на расейскую, а Бабіновіч астаўся без школы затым, што яго камплект, адчынены савецкім урадам, зачынены палякамі. Нават на настаўніка Баб[іновіча] данесла павятоваму старасце, каторы ўзяў яго пад апеку жандармерыі і г. д. Усюды вот гэтакія абразы па павеце, усюды бэсціцца ўсё беларускае, з аднаго боку — «господами», а з другога — панамі, а насяленне чакае... чаго? Гэта другі раз скажу.

Як прыехаў у Ігумен, я перш-найперш затрымаў настаўніцу беларускай школы, даўшы ёй дапамогу 50 руб. Зарэгістрыраваў павятовую раду, каторая была заложана Каспяровічам, адчыніў беларускую школу у с. Астравок, перавёў туды настаўніцу з Ігуменскай школы ў Астравы (Граб[ён-

---

[1] Вёска Дзерць паводле сучаснага адміністрацыйнага падзелу знаходзіцца ў Грабянецкім с/с Чэрвеньскага р-на.

[2] Вёска Падвалошка цяпер у Паплаўскім с/с Бярэзінскага р-на.

скай] вол.). I, паехаўшы ў павет, збіраў сходы ў вёсках: Турыне і Угольцы, Лучное, Пальчык і Дзерць Пухавіцкай воласці, Трохгранны Дуб Якшыцкай вол., Палянкі, Равецкі Бор, Клімовы Лог Хутарскай воласці, Астравы Грабёнскай воласці[3]. Па валасцях не было як ездзіць затым, што павятовы стараста не даў пасведчанняў ні на падводы, ні на права збірання сходаў, і ўсе сходы рабіліся толькі з майго ведама. Ехаць у Менск, як гаварыў мне павятовы стараста, і даставаць пасведчанне ад Рачкевіча[4], абіваючы яго парогі, як я абіваў яго цэлых чатыры дні, я не лічыў патрэбным. Матэрыяльнае становішча настаўнікаў беларускіх школ цяжкае, але цяпер як найхутчэй трэба ехаць і трымаць за вушы куратара земскага т. Булгака, каб усё ж такі хоць на 1920 год прыняў школы беларускія на земскія кошты.

Ніякіх арганізацыяў, як культурных, так і другіх саюзаў, не было зложана затым, што павятовы урад не даў права збіраць сходы. За якія можна было папасці ў квадратную кануру.

Больш пакуль што і ўсё ў школьных справах па павеце. Школы жадаюць адчыніць і Трохгранны Дуб Якшыцкай вол., Красная Слабада Якшыцкай вол., Палянкі, Равецкі Бор, Клімавы Лог Хутарской воласці, Кулікі Смілавіцкай воласці[5].

Інструктар па Ігуменскаму павету Залужскі.

НАРБ, ф. 368, воп. 1, спр. 9, арк. 15—15 адв.

З ІНФАРМАЦЫІ ІНСТРУКТАРА В. ЗАЛУЖСКАГА Ў БНК МЕНШЧЫНЫ

У арганізацыйны аддзел
Беларускага Нацыянальнага
Камітэту Меншчыны

Лютага 19 дня 1920 г.

Заехаў у Ігумен добра і ўжо пачаў працу. Мыслю абхваціць шырокі раён. Успеў ужо быць у в. Аляксандраўцы Хутарскай воласці, дзе залажыў сельскагаспадарскае таварыства, і ў в. Красная Слабада Якшыцкай воласці, дзе пры прысутнасці рэвізійнай камісіі рабіў рэвізію каапературу і, зрабіўшы сход, выбраў прадстаўніка на з'езд 15 марта, папаў усім вядомы Вам

---

[3] Усе пералічаныя вёскі, апрача Турына і Угольцаў (Пухавіцкі р-н), — у сучасных межах Чэрвеньскага р-на.

[4] Рачкевіч Уладыслаў — пад час польскай акупацыі Беларусі генеральны камісар Усходніх зямель і камісар Мінскай акругі.

[5] Усе пералічаныя вёскі ў сучасных межах Чэрвеньскага р-на.

Мікола Каспяровіч. У самым Ігумені 17-га сядзеў цэлы дзень, хадзіў па ўрадах з сваімі дакументамі, на каторыя яны пісалі свае, і зрабілі ўціскі падобнага роду: 1) усе сходы павінны быць скліканы з паведамлення раённага н[ачальні]ка; 2) збіраць сходы забараняецца за граніцай франтавой паласы; 3) сходы можна збіраць у кірунку нацыянальным, школьным, сельскагаспадарскім і кааператыўным, а ў культурна-асветным шэфам канцыляры і этапу забаронена. Заяў і паперак ад Нацыянальнага камітэту урады не прымаюць напісаных па-беларуску і прапануюць заўсёды пісаць вытлумачэнне, а вытлумачэнне Вы ведаеце пісаць як? Няхай яно трымя перунамі згараць з іх вытлумачэннем. Бо ведаеце, вучыцца гэтай [неразб.] цяпер надта цяжка. Зацверджаны настаўнікі Астраўской, Рудскай — (Кудзелька), Русаковіцкай — (Шэлех), Кармянскай — (Матэйчук), Дзерцяўскай — (Макась), с. Астравы Граб. вол. (Харытановіч), а ў самым Ігумене настаўніка няма, і з гэтым пасылаю да вас трэбаванне настаўніка. Цяпер еду ў раён Пухавіцкай, Навасёлкаўскай і Амельнянскай воласці. Буду ў Мар'іна-Горскай гаспадарскай школе!!! Пра[д]стаўнік будзе! Ваша толькі праца зрабіць яго беларусам, так прыбудзе вялікая культурная і свежая сіла!.. Другіх болей талковых пакуль што не маем...

Залужскі
19/II.1920 г. м. Ігумен.

НАРБ, ф. 368, воп. 1, спр. 9, арк. 16—18.

ПРОТОКОЛ
обыска КАСПЕРОВИЧА Николая Ивановича от 29.VI.1930 г.

При обыске изъято: 1) удостоверение личности, выданное БАН за № 27, и командировочное удостоверение; 2) журнал «Революция и национальности»; 3) конспект для доклада «О задачах краеведения» на 26 календарных листках, на которых наклеен машинописный текст; 4) книжка «Труд деревенских ребят»; 5) программа «Изучение быта деревенских детей» на 32 стр.; 6) отчет о собирании детских игр на 29 стр.; 7) заметка о дореволюционном русском краеведении на 5 стр.; 8) чистая тетрадь; 9) программа этнографического изучения колхозов; 10) разная переписка на 5 стр. (одна открытка).

АНКЕТА
[арыштаванага]

КАСПЕРОВИЧ Николай Иванович

родился: дер. Изабелево Пуховического р-на 30.V.1900 г.

окончил Высшие курсы народоведения; научный работник, учился в г. Червене.

1907—1919 — учился в дер. Вязовка[1] Червенского уезда.
1919—1920 — учился в Учительском институте.
1920—1921 — инспектор Наркомпроса.
1922—1923 — инспектор школ Слуцкого уезда.
с 1926 — научный сотрудник БАН.
Арестован в Орше 20.VII. [так у тэксце. — *А. К.*]

Архіў КДБ РБ, спр. 20951-С, т. 1, арк. 216.

З ПАКАЗАННЯЎ М. І. КАСПЯРОВІЧА на следстве па справе «Саюза вызвалення Беларусі» (1930 г.)

Да, я по существу был членом СВБ. В контрреволюционную национал-демократическую организацию я [вступил] приблизительно с весны (точно не помню) 1928 года. Оформление меня состоялось таким образом. Ластовский пригласил меня в кабинет к себе и после беседы по разным вопросам заговорил о распыленности белорусских культурных сил, о том, что они не дружны и т. д., как будто подчеркивая и мою вину в этом. В дальнейшей беседе он сказал, что дело не в названиях, организационных формах и прочее, а в существе, и что если я хочу работать именно организованно, то должен делать все, советуясь с ним, тем более что он непременный секретарь ИБК. Я согласился, хотя и понял, что речь идет о нелегальной какой-то организационной работе. Весной 1928 года я как-то раза два был у Ластовского на дому, где мы говорили о моей работе над темой о волотах, и я слушал его стихи. После этого он мне сказал, что мне не следует бывать у него. Это меня окончательно убедило, что я вовлечен в нелегальную работу, и я не протестовал.

...Узнав о моей заинтересованности редкими книгами, Ластовский высказал идею организации всебелорусского общества библиофилов, устав которого был составлен так, что мог служить целям пропаганды любви к белорусской старинной книжке. Я организовал общество, председателем которого был избран Щекотихин, но общество своей деятельности не проявило.

Содержание краеведческой работы рассчитывалось на возбуждение националистической любви к прошлому Белоруссии и ее настоящему — история, язык, фольклор, быт, археология и т. п., а также на утверждение полной преемственности прошлого и настоящего. Даже инструкция по изучению революционного движения в известной мере способствовала этому.

Вся работа краеведческой сети была рассчитана на воспитание краеведов, а через них и более широких масс в нацдемократическом духе. Ко всему этому специальной ролью краеведческой сетки БССР было представление нацдемократической науке нужных ей фактов, а также облегче-

---

[1] Мабыць, памылка ў назве вёскі Язоўка (Язовка) Калодзежскага с/с Чэрвеньскага р-на.

ние работы местных нацдемократов. Приезжающим краеведам с мест давались [у Цэнтральным бюро краязнаўства. — *А. К.*] ценные советы и разъяснения и почти всегда их препровождали к Ластовскому — диалектическая [мабыць, дыялекталагічная. — *А. К.*] комиссия, к Некрашевичу, Белькевичу — словарная комиссия, по линии которых краеведческая работа велась наиболее интенсивно. Там они получали наиболее детальные указания. В этом устном инструктаже нацдемократические тенденции проявили себя наиболее глубоко. Инструктор выезжал на места для инструктажа местных организаций, проводил там общие установки нацдемократического характера. Возвращаясь, инструктора посещали наиболее заинтересованные в краеведении учреждения БАН и информировали их об успехах краеведческой работы.

Моя отдельная книга «Краязнаўства» была также построена по принципу националистическому. Словом, все мои большие и малые работы имели националистическую целеустремленность, и все их Ластовский одобрял.

В 1928 году Ластовский предложил мне примкнуть к работе, которая бы сформировала культурное строительство Беларуси, придавала ему щиро белорусский характер и направляла его в общенациональное, а не классово-пролетарское русло... Я понял, что за Ластовским стоит другой мир, что мы не одни, а за известной мне работой по ЦБК и кафедрой этнографии стоит аналогичная работа других учреждений БАН, выполняемая другими лицами. Но об этом мы никогда не говорили, как и вообще о способах и формах национал-демократической работы в целом.

В кафедре этнографии я работал над темой о волотах, имевшей доказать исконность белорусов на территории этнографической Белоруссии и поэтизировать ее. Такая установка служила целям единого национального фронта и по существу была контрреволюционной. Моей научно-исследовательской работой Ластовский чрезвычайно дорожил. Он вообще говорил мне, что нужно стараться накопить побольше научных фактов и выводов, разумеется, национал-демократических, чтобы и сейчас ученому миру доказать право Беларуси на независимость и, в случае успеха, быть во всеоружии доводов. Работа о волотах форсировалась мной необычно, и я за год сдал Ластовскому вступление в нее, которое и пошло в очередном томе трудов кафедры. Моя отдельная книга «Краеведение» была также построена по принципу националистическому, а не классовому. В ней была выпячена краеведная работа «Нашей нивы» и незаметно перебрасывался мост от нашенивского краеведения к сегодняшнему.

Архіў КДБ РБ, спр. 20951-С, т. 8.

Падрыхтоўка і каментарыі тэкстаў М. Касяровіча (псеўд. Вольны) і В. Залужскага Алесі Гесь. Публікацыя з архіва КДБ РБ Аляксея Каўкі.

НЕЗАБЫТЫЯ ТЭКСТЫ

ЗАБЫЦЦЮ НЕПАДУЛАДНАЕ

Найперш — этнаграфічна-краязнаўчая справаздача М. А. Янчука. Тэксту больш за сотню гадоў, а дагэтага прываблівае глыбінёй, лагічнай збудаванасцю зместу, а галоўнае, шчырай заклапочанасцю лёсам занядбанага беларускага краю. Нешта значыць і занатаваны аўтарам на Ігуменшчыне ледзь чутны водгук у народзе нейкага эпічнага твора. Пры больш чым сціплых набытках нашае народнае эпікі няхай жа хоць гэты гераічны легендарны радок падварушвае, прыўздымае нашу даўнінную памяць — «Як узялі Мечыеньку каля Новай Нівы...». Пэўным чынам падштурхнула да ўзнаўлення гэтага твора і маё, ігуменца, нераўнадушша. Маскоўскі вучоны хадзіў, гаманіў з людзьмі ў ваколіцах майго дзяцінства, юнацтва — вёсак Хутар, Гарадзішча, Новая Ніва, невялічкае рэчкі Уса. Можна толькі пашкадаваць, што ў нядаўна выпушчанай у свет «Памяці» Чэрвеньскага раёна ані словам не спомнены ні знаны добра славянскаму свету этнолаг Янчук, ні яго ігуменскія замалёўкі. Ды і гожы, каларытны фотаздымак вядомага вучонага-народазнаўца толькі абагаціў бы ўнушальную ў згаданай кнізе фотагалерэю мясцовых партызан, даярак, свінарак, брыгадзіраў, настаўнікаў, спартоўцаў. Як не менш вабна глядзеўся б у тым самым радзе і здымак другога знакамітага вучонага-краязнаўца, карэннага ігуменца Міколы Касяровіча — таксама абдзеленага ўвагай у фаліянце чэрвеньскай «Памяці».

Зачакаўся, мяркуем, свае пары і артыкул Браніслава Тарашкевіча «Беларускія палітычныя пастулаты» (1920), якому чамусьці не знайшлося месца пад вокладкай «Выбранага» (1991) гэтага выдатнага вучонага, дзеяча-адраджэнца. Тэкст гэты прапаноўваўся намі яшчэ ў 3-м выпуску «Скарынiча», але вымушанае «ўшчупленне» рукапісу гадавіка, пасля нечаканага, не з нашае віны, «разводу» з выдавецтвам «Мастацкая літаратура», зашкодзіла здзейсніцца кнізе ў запланаваным аб'ёме. Затое цяпер, спадзяемся, да «поўнага» Тарашкевіча будзе крокам бліжэй. Відавочна артыкул

нясе ў сабе канкрэтныя адзнакі даўно прамінулага часу — пэўнага, як звыкла драматычнага, адрэзку на Беларускім вызвольным шляху. Але не лічым колішнія палітычныя развагі аўтара цалкам перагорнутымі гісторыяй старонкамі. Праблема дачыненняў Беларусі з бліжэйшымі і дальшымі суседзямі скрозь актуальная, на свой лад злабадзённая. Ці не сёняшнія рэаліі прадбачліва падкрэсліваў непахісны змагар-думаннік пан Браніслаў, засцерагаючы наступнікаў восемдзесят гадоў таму назад: «...узнікненне (і, дадайма, узмацненне. — *А. К.*) Беларускае дзяржавы — справа не толькі беларускага народу, але разам з тым справа Польшчы, Украіны, Літвы, Латвіі, Эстоніі, Фінляндыі і ўсіх народаў, якія не могуць абапірацца толькі на свае ўласныя сілы. Не забывайма пра гэта ні ў вайну, ні ў мірным часе... Бо ўсе мы будзем зраўнаваныя ў няволі, калі не здолеем у вольнасці шанаваць правы іншых».

Чытачоў, а перадусім літаратараў, пэўне, зацікавіць артыкул Яўгенія Ляцкага, прысвечаны творчасці Максіма Багдановіча. Пра значны культуратворчы, не адно «фальклорны», уклад у беларусістыку вядомага рускага славіста, актыўнага арганізатара рускага, часткова і беларускага культурнага жыцця сярод эміграцыі ў даваеннай Празе нямала новага сказана ў публікацыі С. І. Міхальчанкі «Евгений Ляцкий. Материалы к биографии» (Брянск, 2000). Гэтай жа яркай постаці прысвечаны і грунтоўны артыкул светлай памяці Івана Цішчанкі «З думай пра Беларусь...» (Полымя. 1999. № 1), які ўслед за Васілём Хомчанкам закрануў літаратуразнаўчыя росшукі Ляцкага на абшары беларускага прыгожага пісьменства (пра творчасць Якуба Коласа).

Гэтым разам рускі вучоны паўстае перад намі ў якасці тонкага, праніклівага аналітыка спадчыны аўтара векавечнага «Вянка». З вышыняў сучаснага багдановічазнаўства, мабыць, не ўсе меркаванні крытыка прымуцца як бездакорныя. Мачыма, перабольшана ім думка аб залежнасці паэтычнай манеры беларускага Майстра ад Афанасія Фета або яго «вучнёўства» ў рускіх сімвалістаў; удакладнення вымагала б і праблема спалучэння ў паэтычнай стыхіі Багдановіча народна-лірычнага пачатку і ўласнага культурнага досведу, філіграннай тэхнікі творцы-прафесіянала. У галоўным жа, на наш погляд, Ляцкі пранікліва вычуў і своечасова звярнуў увагу еўрапейскага чытача на непаўторны, высокаэстэтычны і тым універсальны феномен Багдановічавай ліры. І зрабіў гэты высакародны крок — варта памятаць — пры даволі сціплых, пачатковых набытках міжнароднай беларусістыкі, пашырэннем якой у славянскім, заходнееўрапейскім свеце мы значна абавязаны нашаму знакамітаму земляку-менчуку. Італьянскі падрадкоўнік цытаваных у артыкуле вершаў Багдановіча заменены намі адпаведнымі фрагментамі арыгінала паводле Поўнага збору твораў паэта (Мн., 1992. Т. 1).

З тых самых, пераважна літаратуразнаўчых, меркаванняў змяшчаем лісты Максіма Гарэцкага да Л. М. Клейнбарта (захоўваюцца ў Інстытуце

рускай літаратуры РАН (Пушкінскі дом), копіі з якіх ласкава даслала з Санкт-Пецярбурга для «Скарыніча» Галіна Максімаўна Гарэцкая. Многае, відаць, скажуць даследчыку і звыкламу чытачу гэтых некалькі эпістaлярных старонак нашага светладумнага, высока-спагадлівай душы пісьменніка-пакутніка. Не можа не кранаць яго заступніцтва, у адным з лістоў, за сабрата па пяру, вязня Салаўкоў — Францішка Аляхновіча. Крок, як па тым часе татальнае слежкі і палітычнага сыску, даволі мужны — калі, да ўсяго, улічыць цяжкую навальнічную хмару, што ўжо згушчалася над галовамі беларускіх творцаў, грамадскіх, культурных дзеячаў з так званага «нацдэмаўскага» асяроддзя (гл. «Докладную записку» І. Апанскага ў раздзеле «З архіўных паліц»). Пазней, на крыжавых вёрстах аўтара «Руні» і «Дзвюх душ» ці трапіўся яму падобнае высакароднасці заступнік? Прынамсі, архівы на гэты конт пакуль што маўчаць.

Затым — невялічкі, але важкі, сэнсоўны тэкст А. Бужанскага — аб Іване Саланевічы, валанцёры расійскага манархізму, зацятым ворагу беларушчыны з ліку землякоў «тоже белaруссов» (з тых здавён прыслаўленых «костак» нашых, «сабачым мясам» аброслых). Памфлет узрушлівы, перакапальны і, мяркуем, не патрабуе спецыяльных удакладненняў. Апрача аднаго — сапраўднага прозвішча аўтара. За псеўданімам А. Бужанскі тоіцца не больш не менш як вядомы з часоў «Нашае нівы» крытык, публіцыст, бібліяфіл Рамуальд Зямкевіч. За гэтую ідэнтыфікацыю аўтара выказваем падзяку гісторыку Станіславу Рудовічу.

Украінскі тэкст «Визвольний рух Білорусі» (змяшчаем у арыгінале) даслаў нам малодшы калега з Кіева пан Віктар Дудко. Матэрыял, лічым, па-свойму унікальны: і месцам, і часам з'яўлення ў друку, і загадкавасцю асобы беларускага аўтара, стоенага за крыптанімам Х. Х. (увага, Янка Саламевіч!). Бясспрэчна, артыкул належыць пяру чалавека не проста дасведчанага ў беларускім пытанні, але не выключана — аднаму з непасрэдных арганізатараў нашага нацыянальнага руху. Не менш верагодна і тое, што трапіць за мяжу гэты матэрыял мог найхутчэй з Заходняй Беларусі (у БССР к таму часу людзі падобнае думкі былі ўжо вынішчаны дарэшты) альбо з беларускае эміграцыі ў Чэхаславакіі. Дадатковую значнасць артыкулу надае абнародаванне яго — ва ўкраінскім замежным друку; не багата пад той час гучала на Захадзе галасоў у падтрымку паняволенае Беларусі, зрэшты, як і самое сястры-Украіны.

Насустрач даследчыцкім пошукам-разважанням этнолагаў, гісторыкаў выходзіць артыкул Мікалая Шкялёнка «Аб нашым нацыянальным назове» (прапанаваным да друку А. М. Гесь). Як бачым, у славутага адкрывальніка «літоўскае» Беларусі, незабыўнага Міколы Ермаловіча былі дасведчаныя папярэднікі. Хаця яшчэ раней за Шкялёнка гэтую ж тэму так ці іначай закраналі Іван Насовіч, Язэп Лёсік і іншыя. Сутнасць пытання, наколькі разумеем аўтара артыкула, не ў замене сучаснае саманазвы «беларусы», на чым налягаюць некаторыя з нашых шчырых «літвінафілаў». Справа

ў чымсьці іншым — у веданні, павазе да ўласных каранёў гістарычных і, адпаведна, да свае нацыянальнае годнасці, якой у беларусаў, здаецца, ніколі не было залішне. Аб чым, між іншым, нагадвае літаратурна-навуковая спадчына М. Шкялёнка, падрыхтаваная да выдання асобнай кнігай стараннямі слонімскага краязнаўцы, нашага аўтара Сяргея Чыгрына.

І нарэшце — ліст Ірыны Зварыкі: жанрава нібы «выломваецца» з агульнага раду папярэдніх тэкстаў, але, лічым, сэнсава і сутнасна працягвае, завострана актуалізуе скразную нацыянальна-адраджэнскую ідэю, з беларуска-рускай састаўляючай. З чым іншым недалёкім палітыкам, заўзятарам прыяднання Беларусі да велікадзяржаўнае Расіі, на ўзроўні чалавечай этыкі і індывідуальнага нацыянальнага пачуцця, варта было б лічыцца. Тым болей што ў сваіх поглядах на праблему сапраўднага, не банкетнага, ўзаемаразумення і ўзаемапавагі паміж народамі абедзвюх краін спадарыня Зварыка, падазраём, далёка-далёка не адзіная і не адзінокая — ні ў Беларусі, ні ў Расіі.

А. К.

Николай ЯНЧУК

ПО МИНСКОЙ ГУБЕРНИИ

(Заметки из поездки в 1886 г.)

Белоруссия, эта настоящая падчерица в семье славянских народностей, много потерпевшая от судьбы-мачехи, и до сих пор остается каким-то забытым, заброшенным краем, никого не интересующим и как будто не заслуживающим внимания. Не говорим уже о вопросах, касающихся администрации, экономического положения белорусского народа, судов, народного образования и т. п. Это вопросы такого рода, что ими не всегда удобно заниматься. Но удивительно, что даже отвлеченная наука, свободная от всяких заблуждений, сторонится этого края. Мы не знаем языка белорусов, мы не знаем миросозерцания белоруса, его религиозных воззрений, его взглядов на семью и родовые отношения, хотя беремся широко трактовать о какой-то народной религии, о народном праве, нередко навязывая нашему народу такие мысли и взгляды, от которых истинный представитель народа открещивался бы обеими руками.

[...] Если весь народ представляется нам таким образом какою-то жалкою единицею, которою всякий считает себя вправе помыкать, вовсе не зная его. А что касается Белоруссии, то мы, кажется, недалеко ушли от того времени, когда греки, эти носители цивилизации, были убеждены, что всякий белорус обязательно должен один раз в году пробежать извест-

ное время по лесам в виде волка. Мы и теперь готовы представлять себе белоруса каким-то полудикарем, полузверем, живущим в лесу, и только наука способна пролить истинный свет на эту темную страницу нашего народоведения.

Но где же эта наука и каковы ее силы?

В 1886 г., благодаря поддержке некоторых лиц из Русского географического общества в С.-Петербурге, ему удалось командировать двух своих членов — К. Н. Икова и меня на летнее время в Белоруссию. Имея в виду изучение типа белорусской народности, ее особенностей в физическом строении, пополнить запас сведениями относительно народного быта белорусов, их обычаев, образования, мировоззрения, а также языка, что достигается личным ознакомлением с разговорным языком, а равно как точными записями песен, поверий, суеверий, обычаев и т. п.

Белорусы с незапамятных времен поставлены судьбою на перепутье между разными народностями: великорусами, малороссийцами, литовцами, — отсюда понятно, что в течение веков они претерпевали самые разнообразные влияния и смешения. Следить за всеми этими изменениями — значит, уяснить себе причины и условия образования видоизменяемых, так сказать вторичных и третичных, типов и наблюдать законы применения приспособления основного типа к известным условиям, представленным историей и культурою.

Археология... Все данные по вопросу о белорусах, какими располагает антропологический отдел Московского общества любителей естествознания, ограничиваются чуть ли не несколькими десятками черепов, раскопанных в Минской губернии и присланных гр[афом] К. Тышкевичем и Р. Игнатьевым на бывшую в Москве в 1879 г. антропологическую выставку. В нынешнем году Минский губернский статистический комитет предоставил в распоряжение общества около 30 черепов, добытых при раскопках в последнее время Г. Татуром и др.

Скажу прежде всего о проведенных мною раскопках. Первую более продолжительную остановку я сделал в Игуменском уезде в Юревической волости. Там, на берегу речки Усы, под лесом, есть урочище под названием Городище, а при нем курганы. Оно представляет из себя довольно большой окоп, с одной стороны круто спускающийся к речке, имеющий в своем вале два входа, или въезда, с востока и запада, и окруженного рвом. Внутренняя его площадка была некогда заросшая лесом, но крестьяне, посланные помещиком на городище, срубили лес, землю вспахали, в валу настроили погребов; курганы также большей частью раскопаны. При пахании площади городища, по рассказам, находили немецкие монеты 1-й половины XVIII в., большие, довольно оригинальные стальные шпоры, черепки посуды толщиною в палец и притом иногда с признаками лепки без помощи гончарного станка, наконец множество железного нагара, по местному *дзындры*, и еще какие-то вещицы небольшие, немного сплюс-

нутые шарики из обожженной глины, вроде огромных бус, с дырой посредине. Из этого видно, что здесь остались следы разных эпох, как более древнего, так и более позднего времени. В особенности загадочны эти шарики. Их находили исследователи и в других частях Белоруссии, напр., в Витебской губернии; по поводу их высказывались различные мнения: принадлежность рыболовных сетей (что вряд ли вероятно, так как шарики слишком легки); принадлежность наряда языческих жрецов, а может быть, и простых смертных, наподобие того, как теперь цыгане увешивают себя разными костями и т. п. бубенцами. Местный священник, почтенный старичок, проживший едва ли не все время своего священства в этом приходе, настаивает на том убеждении, что по народному преданию на месте Городища было некогда языческое капище; то же самое, вероятного догадке батюшки, утверждают и местные крестьяне. Умерший лет десять назад в глубокой старости крестьянин Ковган рассказал, что он слышал от своего деда, будто окоп на Городище устроен был каким-то князем Мечеем, который защищался в нем вместе со своей дружиной против другого князя, но не устоял и был взят в плен. Об этом сообщении прежде была известна даже песня, но теперь ее никто не знает, а сам Ковган помнил только начало:

Як узялі Мечаеньку
Каля Новай Нівы...

Новая Нива — ближайшая деревня. Кто такой этот Мечей и с кем он воевал, достоверно нельзя сказать. Может быть, он даже не был владетельным князем, а только простым предводителем известного отряда, превратившегося в народном предании в князя. Хотя, с другой стороны, мало ли было русских и литовских князей и князьков, имена которых не записаны на страницах истории? Все они когда-то жили и действовали, воевали и мирились, а мы ничего не знаем об их жизни. Жители местностей, ознаменованных их деятельностью, хранили некоторое время в своем предании их имена, но мало-помалу и этот источник истории иссяк, прежде чем какой-нибудь ученый успел им воспользоваться. И сколько таких преданий гибнет безвозвратно!

Со своей стороны я бы предложил догадку, не скрывается ли под Мечеем какой-нибудь Мечислав, или же украинский Нечай. Раскопки самого Городища, может быть, бросили бы какой-нибудь свет на этот темный вопрос, но для этой работы у меня не было достаточных средств и при том не хотелось бы вводить в убыток крестьян, засеявших площадь Городища.

Я должен был ограничиться раскопками вблизи лежащих курганов; три из них были у самого Городища, еще два — в лесу. Что они довольно стары, свидетельствовало то, что на них успел отжить свой век такой многолетний [«жилец»] как дуб. Известно, как сами крестьяне объясняют про-

исхождение курганов, или *копцов,* как их называют белорусы Минской губернии. Большинство курганов, по мнению народа, осталось от разных войн, в них зарыты тела убитых воинов, но есть и такие курганы, которые ссыпались над телами отдельных умерших в мирное время. В старину, говорят крестьяне, когда наши прапрадеды были еще не крещенными, каждый родственник на могилу носил землю каждый год, при совершении поминок, — то же самое в протяжении нескольких поколений, пока память об умершем не успевала сгладиться. Чем больше было у покойника родственников, тем большим выходил курган. Когда же умирал большой пан или князь, то данная обязанность лежала не только на родных и близких, но на всех ему подвластных: отсюда — чем богаче и представительнее был покойник, тем внушительнее оказывался «копец», и здесь вторая причина в различии курганов.

Во всем этом есть значительная доля правды, когда эти насыпи были единственными памятниками славы предков. И теперь белорусы через год после чьей-нибудь смерти совершают так называемые *прикладины*, т. е. кладут на могилу доску, иногда с выгибом, чтобы она обхватывала могилу, как седло, что, может быть, находится в связи с предполагаемым обычаем присыпания.

Все эти рассказы о курганах и о самом Городище еще более подогрели мое любопытство, и я разрыл три кургана. В каждом из них оказалось по одному человеческому скелету, чему крестьяне немало удивились: они были уверены, что эти курганы от какой-нибудь войны и что в каждом зарыто несколько человек. Возможно, это могилы полководцев состоявшейся битвы, так как двое помельче курганов были уже распаханы. Странно только одно, что в курганах не оказалось никакого оружия, кроме остатка небольшого ножа с костяной ручкой; кроме того, из вещей было найдено только одно серебряное, плетеное, неспаянное колечко и больше ничего. Добытые черепа — слишком низкий и притом довольно покатый лоб с сильно выдававшими вперед бровными костями; вряд ли это белорусский лоб.

[...] Трудно было бы определить тип белоруса — тем более что название «белорус» книжное, сочиненное, а сами белорусы никогда не называют себя белорусами. В народе существует только подразделение на русских и поляков, но не следует думать, что эти различия основаны на национальности; это деление — по вероисповеданию. Всякий белорус-католик считает себя поляком и наоборот, православный считается уже русским, к какой бы национальности он ни принадлежал. Правда, иногда и исследователи склонны к такому неправильному отождествлению (напр., Р. Ф. Эркерт).

Язык, каким говорят дома, — но и он нередко подводит при установлении национальности. Например, мещане большей частью говорят по-польски, с другой стороны, мелкая польская шляхта, живущая среди крестьян-белорусов, говорит очень часто по-белорусски.

Другое затруднение, что на местном языке нередко смешиваются названия Белоруссии и Литвы, белорусского языка и литовского, т. е. по старинной памяти о тех временах, когда Белоруссия составляла одно целое, *все белорусское называлось литовским* [курсив наш — *А. К.*]. Спроси, например, какую-либо мещанку, кто она такая? — Polka, — ответит она вам. Откуда родом? — z Litwy. Как говорят дома? Po-litewsku. Между тем, по наведению справок выясняется, что ни сама она, ни ее родные ни слова не понимают по-литовски, а исключительно говорят по-белорусски.

ПЕСНІ ВЁСКІ ЮРАВІЧЫ ІГУМЕНСКАГА ПАВЕТА, ЗАПІСАНЫЯ МІКАЛАЕМ ЯНЧУКОМ*

Каляды і шчадроўкі

А ў полі, полі зялёна ёлачка,
Святы вечар — зялёна ёлачка.
Пад тою ёлачкай — зялёна далінка,
А на той далінцы вараны конь ходзіць,
А на том кані — залатое сядзельца,
А на том сядзельцы — залатое стрэменца,
А на тым стрэменцы — малады панічык,
А на тым панічыку — вішнёвая шапачка,
А на той шапачцы — чырвоная кветачка,
А на той кветачцы — яровая пчолачка.
То не кветачка — яго дзеванька.
Мне з кветачкаю толькі дзень быці,
А з жоначкаю трэба век жыці,
Святы вечар — трэба век жыці.

Масленічныя

Я маладзенька не ўгадала
Ці было лета, ці не было,
Мамка на вуліцу не пускала,
Ў каморачку замыкала,
А ў каморачцы — акенечка,
А на акенечку — кватэрачка,

* Запісы падаюцца ў сучаснай арфаграфіі *(заўв. укл.)*.

А я выб'ю вакенечка,
Зірну, гляну на вулічку —
На вулічцы дзеўкі ходзяць,
Дзеўкі ходзяць і гуляюць,
А мой нялюбы перад водзіць,
А бадай ён таночку не зводзіў,
Як я вяночка не знасіла.

* * *

Кароўка мычэ — вясну клічэ,
Волік бушуе — вясну чуе,
Курка кудах — есці хоча,
Дзеўка плача — замуж хоча.
Не мыч, кароўка, намычышся,
Не плач, дзеўка, нажывешся.

Велікодная

У гародзе за клеткаю
Расла ружа з кветкаю, —
Хто ж тую ружу шчыпаць будзе?
Малада паненка зашчыпала,
Зашчыпала, у рукавец клала,
З рукаўца брала, к ліцу раўнавала.
Каб маё ліцо да такое было,
Не пайшла б я за багатага,
А пайшла б я за сенатара,
Што з коніка не ссядае,
Мяча з плеч не скідае,
Пуховай шапкі не знімае.

Труды этнографического отдела Императорского общества любителей естествознания, антропологии и этнографии. Мн., 1989. Кн. IX.

Браніслаў **ТАРАШКЕВІЧ**

БЕЛАРУСКІЯ ПАЛІТЫЧНЫЯ ПАСТУЛАТЫ

«Пра Літву, дальбог, менш ведаю, чым пра Кітай!» — выхваляецца ў «Дзядах» адзін элегант з зямель Кароннай Польшчы. Сто гадоў мінула з таго часу, прагрэс культуры і цывілізацыі гэтак палегчыў абмен думкамі і камунікацыю ўсялякага роду, што сёння ўжо карэнны паляк, напрыклад, сярэдні варшавянін, пра Літву ведае напэўна крыху болей, чым пра Кітай, а гэта таму, што... пра Кітай не ведае нічога; пра Літву ж, у кожным выпадку, ён чуў прынамсі хоць сёе-тое: літоўская унія, «Літва, мая айчына!» ды колькі іншых паўсвядомых вобразаў і думак з далейшае ці бліжэйшае мінуўшчыны, а ў гэтыя дні Літоўская тарыба, Літоўска-беларускі фронт — усё гэта нейкае далёкае, нецікавае. І гэта нягледзячы на столькі стагоддзяў супольнае з тою «Літвою» гісторыі, нягледзячы на так шчодра пралітую якраз на той Літве кроў польскіх жаўнераў!

А тыя, хто браў удзел у кампаніі на Літоўска-беларускім фронце, маглі пазнаць той край бліжэй і дакладней, але дзеля адсутнасці агульнае тэндэнцыі грамадства ў тым кірунку яны часам задавольваліся азнаямленнем з «польскім таварыствам на крэсах».

Можна, аднак, усё гэта прабачыць сярэдняму грамадзяніну, які не займаецца палітыкаю, але недаравальным грэхам, які выклікае нябесную помсту, ёсць тое, што гэткае няведанне ў справах такое вялікае важнасці, звязаных з самім існаваннем Польшчы, сустракаецца сярод людзей, якія прафесійна займаюцца палітыкай. Яшчэ нядаўна можна было пабачыць паслоў, журналістаў, якія мелі ў гэтых адносінах вельмі невыразныя гістарычныя і геаграфічныя ўяўленні. Такую раскошу можа дазволіць сабе хіба толькі Лойд Джордж!

Часам не маюць нават дакладнага ўяўлення, што гэта такое тая Літва, забываюцца, што паняцце гэтае ахоплівае сабою ўсю Беларусь, краіну з 10 мільёнамі насельнікаў, краіну з тэрыторыяй, большаю за шмат якія еўрапейскія краіны, забываюцца, што беларуская мова была дзяржаўнаю моваю Вялікага княства Літоўскага, моваю Ягайлы і Літоўскага статута — і гэта ў тую гістарычную хвіліну, калі беларускі народ зноў абуджаецца да палітычнага жыцця, імкнецца адбудаваць страчаную дзяржаўнасць і шукае дапамогі і падтрымкі ў сваіх суседзяў, звязаных з ім супольным лёсам.

Першым крокам да збліжэння народаў павінна стацца як мага лепшае ўсебаковае і аб'ектыўнае іх узаемнае пазнанне.

Мэтаю гэтага артыкула ёсць кароткае азнаямленне з пастулатамі беларускага палітычнага руху, бо польскае грамадства ў гэтай справе, апроч урыўкавых, часта памылковых і нават аблудных звестак, ніякае інфармацыі не мае.

* * *

Беларускае нацыянальнае адраджэнне натуральным парадкам павінна было абудзіць да жыцця і беларускую палітычную думку. Першыя крокі гэтае палітычнае думкі былі незвычайна смелыя і шырокія. Яшчэ панавала ўсеўладарна царская цэнтралісцкая Расія, а ўжо ў 90-х гадах Беларуская сацыялістычная Грамада[1] высунула праграму незалежнасці Беларусі ў федэратыўным саюзе з этнаграфічнай Літвою, з супольнай сталіцаю ў Вільні. Ужо тады было зразумела, што толькі разам з іншымі заняволенымі народамі Беларусь можа адваяваць сабе права на свабоду і толькі ў блізкім саюзе з імі тую свабоду захаваць.

1905 год падмануў на той час надзеі на лепшае заўтра народаў, што стагналі пад ярмом царскае няволі. Рэвалюцыя была растаптаная, а з ёю растаптаны быў і ўсялякі палітычны рух. Аднак з гэтага вызвольнага перыяду Беларусь вынесла тую неацэнную карысць, што дамаглася права на свой друк у роднай мове.

З таго часу беларусы выдаюць свае часопісы, друкуюць кніжкі, могуць адкрыта весці нацыянальную працу над усведамленнем народа. Незвычайна хутка развіваецца беларуская літаратура, літаратура беларускіх паэтаў-песняроў, якія выйшлі з народа і здолелі прамовіць да душы гэтага народа такімі зразумелымі словамі і свойскімі вобразамі.

Гэтая нацыянальная літаратурная творчасць, культурная і асветная праца сярод народа і для народа засеялі зерне абуджэння нацыянальнае свядомасці, якое ўжо неўзабаве мелася зазелянецца палітычным коласам на беларускіх палях, узараных сусветнаю вайною.

Выбух рэвалюцыі 1917 года зрынае царызм, а разам з ім рассыпаецца ў пыл гліняны калос Расійскае імперыі. Пад абломкамі і руінамі вымалёўваюцца абрысы новых нацыянальных утварэнняў, якія воля свабодных народаў хоча ўзвесці на руінах гэтай «турмы народаў». Абрысы тыя не аднолькава выразныя, не ва ўсіх аднолькава моцная воля — усе, аднак, непахісна пастанавілі не вяртацца ў тую турму.

То ж і беларускія арганізацыі адразу пасля рэвалюцыі пачынаюць энергічную палітычную дзейнасць. Ужо ў сакавіку 1917 года ў Менску адбыўся з'езд беларускіх грамадскіх дзеячаў, які выбраў Беларускі нацыянальны камітэт і выслаў дэлегацыю да тагачаснага Часовага ўрада кн. Львова. Прэм'ер прыняў дэлегацыю з кіслай мінай, нягледзячы на тое, што петыцыя мела хутчэй нацыянальна-культурны, чым палітычны характар. Гэта яшчэ раз пацвердзіла бясспрэчную праўду, што трэба пакладацца толькі на арганізацыю сваіх уласных сіл.

І вось у красавіку Беларускі нацыянальны камітэт склікае другі з'езд, у якім бяруць удзел беларускія палітычныя арганізацыі і партыі. Як выка-

---

[1] Памылка: Беларуская сацыялістычная грамада (напачатку Беларуская рэвалюцыйная грамада) утворана ў 1902 г. (Тут і далей заўвагі ўклад.).

навучы орган гэтага з'езда ўзнікае Цэнтральная рада беларускіх арганізацый і партый. У кастрычніку 1917 года трэцяя сесія Цэнтральнае рады аднагалосна падкрэсліла неабходнасць неадкладнага стварэння беларускай нацыянальнай дзяржаўнай інстытуцыі, што было таксама прызнана з'ездамі беларусаў-вайскоўцаў: Заходняга фронту ў Менску (18—24.X.1917), Паўночнага ў Віцебску (15—20.XI.1917), Румынскага ў Адэсе (5—8.XII.1917) і Паўднёвага ў Кіеве (5—6.XII.1917). Да гэтае рэзалюцыі далучыўся цэлы шэраг стыхійных беларускіх грамадскіх з'ездаў: Усебеларускі з'езд беларускіх арганізацый бежанцаў у Маскве[2], настаўніцкія і кааператарскія з'езды ў Смаленску, Полацку і іншых гарадах і мястэчках. Беларускі нацыянальна-палітычны рух з таго часу набыў магутную рухавую сілу ў шырокіх масах, і бальшавіцкі цэнтралізм не ў стане яго ўстрымаць. Наадварот, у пэўнай ступені беларускі рух выяўляецца як здаровая рэакцыя супраць гэтага цэнтралізму.

У выніку прыгаданых вышэй грамадскіх і вайсковых з'ездаў Цэнтральная рада беларускіх арганізацый і партый ператвараецца ў Вялікую Беларускую раду, пры якой як аддзел узнікае Цэнтральная вайсковая рада. Гэта была інстытуцыя, якая яднала вакол сябе ўсе мясцовыя беларускія элементы, але прадстаўляла іх даволі выпадкова і нераўнамерна.

Гаворка ж ішла пра стварэнне такога органа, аўтарытэт і павага якога не падлягалі б ніякаму пярэчанню. Таму Вялікая рада прыступае да склікання Усебеларускага кангрэса. Ён меўся адбыцца пасля правядзення выбараў ва ўсе земствы на Беларусі, а справа кангрэса і адпаведных мандатаў абмяркоўвалася на земскіх сходах. Скліканы ў Менску Усебеларускі кангрэс распачаў сваю працу 28 снежня 1917 г.[3] У ім узялі ўдзел усе без выключэння земствы (губернскія, павятовыя і гмінныя), усе самаўрадныя, бежанскія і кааперацыйныя арганізацыі — разам 1167 дэлегатаў з вырашальным голасам[4]. Гэта было неўзабаве пасля бальшавіцкага перавароту. Бальшавікі яшчэ не чулі пад сабою моцнага грунту і не здолелі перашкодзіць скліканню кангрэса. Толькі калі, нягледзячы на арышты і пагрозы расстрэлу, кангрэс аднадушна заявіў аб суверэннасці беларускага народа, абвясціўшы Беларускую Народную Дэмакратычную Рэспубліку ў этнаграфічных межах (31 снежня 1917 г.) і калі пасля гэтага была выбраная Рада Рэспублікі, якой з'езд перадаў усе свае паўнамоцтвы аж да склікання Беларускага Устаноўчага сойма, тады бальшавікі ўвялі ў залу пасяджэн-

[2] Недакладнасць у назве з'езда: Усерасійскі з'езд бежанцаў з Беларусі (ліпень, 1918).

[3] Усебеларускі з'езд (кангрэс) працаваў 7(20) — 18(31) снежня 1917 г.

[4] Паводле мандатнай камісіі з'езда агульная колькасць дэлегатаў, з улікам 705 асобаў з правам дарадчага голасу, складала лічбу 1872.

[5] Дакладная назва абвешчанага З'ездам органа ўлады: Усебеларускі Савет сялянскіх, салдацкіх і рабочых дэпутатаў.

няў войскі і пасля некалькіх гадзін супраціўлення дэпутатаў здолелі з'езд разагнаць, а віднейшых асоб арыштаваць.

Надышоў час мірных перамоваў у Брэсце, а разам з імі да Менска набліжалася нямецкая акупацыя. Бальшавікі ў перапудзе ўцякалі ў Смаленск. Тады Рада Рэспублікі (дапоўненая прадстаўнікамі нацыянальных меншасцяў — палякаў і жыдоў), хочучы ўзяць у свае рукі ўладу ў краі, стварае Народны Сакратарыят (пасля перайменаваны ў Раду Народных Міністраў).

Аднак і нямецкія акупанты намагаліся пазбавіць беларускі ўрад нават ценю ўлады: скарб быў канфіскаваны, цэлы шэраг сяброў вайсковых арганізацый і ўрадавых функцыянераў быў арыштаваны — увогуле, усімі сіламі імкнуліся перашкодзіць беларускай арганізацыйна-дзяржаўнай працы. Аднак разам з тым Рада Рэспублікі была захаваная ў якасці краёвага прадстаўніцтва, а ў канцы акупацыі беларусам нават пачалі перадаваць некаторыя галіны адміністрацыі (напр., школьніцтва).

Намеры нямецкае палітыкі ў дачыненні да Беларусі былі няпэўныя і невыразныя: з аднаго боку, дапускалася фікцыя беларускае дзяржаўнасці, з другога боку, захоўвалася лаяльнасць да брэсцкага трактата, г. зн. працягвалася падтрымка Расіі.

У кожным выпадку, улічваючы тагачасную сітуацыю, нямецкая акупацыя мела ўсё ж да пэўнай ступені дадатны ўплыў на развіццё беларускага руху, і гэта з двух меркаванняў.

Перш за ўсё, яна адсунула бальшавіцкую анархію аж за Дняпро і Дзвіну, а разам з ёю выкінула мноства прыблуднага чужога элементу, імпартаванага сюды ў ваенным часе з глыбіні Расіі, элементу, заўсёднай і асноўнай уласцівасцю якога ёсць тое, што ён паўсюль чуе сябе як дома і паўсюль у межах колішняга царызму бачыць «матушку Россию» незалежна нават ад самых розных грамадскіх перакананняў.

Другім станоўчым вынікам пашырэння нямецкае акупацыі на ўсход было тое, што яна такім чынам злучыла Меншчыну з Заходняю Беларуссю, што дало беларусам магчымасць аб'яднаць сілы і скаардынаваць працу. Толькі тады выявілася, бо дагэтуль з таго боку фронту не даходзіла ніякіх вестак, што на Віленшчыне і Гродзеншчыне пад час нямецкае акупацыі беларусы здолелі выканаць велізарную культурна-нацыянальную і палітычную працу. Адчыніліся беларускія народныя школы і настаўніцкая семінарыя ў Свіслачы, паспяхова развівалася беларуская выдавецкая дзейнасць; узнік цэлы шэраг новых культурных і асветных устаноў.

У палітычных справах беларускія дзеячы ў Вільні, верныя старым ідэалам беларускага руху, стаялі на пазіцыях адбудовы беларуска-літоўскае дзяржаўнасці. Таму на канферэнцыі прадстаўнікоў Віленшчыны і Гродзеншчыны, якая адбывалася ў Вільні 25, 26 і 27 студзеня 1918 года, яны выказваюць патрабаванне, каб акупаваныя беларуска-літоўскія землі ўтварылі незалежную суверэнную дэмакратычную дзяржаву, складзеную з дзвюх галоўных аўтаномных нацыянальных тэрыторый: беларускай і літоўскай, у найшчыльнейшай еднасці з незалежнаю Латвіяй з той умо-

ваю, каб правядзенне ў жыццё гэтых пастулатаў належала сойму Беларусі і Літвы, скліканаму ў Вільні на падставе ўсеагульнага, беспасярэдняга, таемнага, роўнага і прапарцыянальнага галасавання паводле нацыянальных курыяў.

Дазволю сабе тут падаць яшчэ два ўрыўкі з рэзалюцыі гэтае канферэнцыі: адзін, што датычыць лёсу рэшты беларускіх зямель, і другі — стаўлення канферэнцыі да Тарыбы.

«Канферэнцыя патрабуе, каб — у імя права на непадзельнасць раз'яднанага лініяй фронту беларускага народа і ў імя еднасці ўсіх літоўска-беларускіх зямель— да памянёнае [вышэй] дзяржаўнае арганізацыі, якая заўсёды складала ядро Вялікага княства Літоўскага, была далучаная і рэшта беларускіх зямель як частка да цэлага. У сувязі з гэтым канферэнцыя звяртаецца да замежных беларусаў з гарачым заклікам аб змаганні супольнымі сіламі за згаданае ідэі».

«Канферэнцыя абвяшчае, што не лічыць за выраз беларуска-літоўскага голасу пастановы Літоўскае Рады (Тарыбы) і не прымае на сябе абвешчаных ёю палітычных абавязанняў».

Гаворка ідзе пра тое, што літоўцы, якія ўжо папярэдне былі дамовіліся з беларусамі, палякамі і жыдамі, абвясціўшы сваю згоду на дуалістычную дзяржаву з агульнай сталіцаю ў Вільні, атрымалі пасля з Берліна іншыя канкрэтныя прапановы і парушылі ўмову, маючы на ўвазе карысці, што выцякалі для іх з Брэсцкага трактата.

Савецкі ўрад, які ў тым трактаце разглядаў Беларусь не як пэўную цэласць, а як «ряд губерний Северо-Западной области», са спакойным сумленнем падзяліўся з Германіяй беларускімі землямі, аддаючы ім Віленшчыну і Гродзеншчыну.

Беларусы пратэстуюць супраць гэтага гвалту, учыненага над жывым народам бальшавікамі супольна з Германіяй. Рада Рэспублікі разам з прадстаўнікамі Віленшчыны і Горадзеншчыны абвяшчае поўную незалежнасць Беларусі на пасяджэнні ў ноч з 24 на 25 сакавіка 1918 г. і выдае наступную Грамату[6]:

«Год назад народы Беларусі разам з народамі Расіі скінулі ярмо Расійскага царызму, які найцяжэй прыціснуў быў Беларусь; не пытаючыся народа, ён укінуў наш край у пажар вайны, якая чыста зруйнавала гарады і вёскі беларускія. Цяпер мы, Рада Беларускай Народнай Рэспублікі, скідаем з роднага краю апошняе ярмо дзяржаўнай залежнасці, якое гвалтам накінулі расійскія цары на наш вольны і назалежны край. Ад гэтага часу Беларуская Народная Рэспубліка абвяшчаецца незалежнаю і вольнаю дзяржаваю. Самі народы Беларусі, у асобе свайго ўстаноўчага сойма, пастановяць аб будучых дзяржаўных звязях Беларусі.

[6] Тэкст 3-й Устаўнай граматы цытуецца паводле першаснага арыгінала, з захаваннем тагачасных лексіка-стылістычных асаблівасцяў дакумента.

На моцы гэтага трацяць сілу ўсе старыя дзяржаўныя звязі, якія далі магчымасць чужому ўраду падпісаць і за Беларусь трактат у Берасці, што забівае на смерць беларускі народ, дзелячы зямлю яго на часткі. На моцы гэтага ўрад Беларускай Народнай Рэспублікі мае ўвайсці ў адносіны з зацікаўленымі старанамі, прапануючы ім перагледзець тую часціну Берасцейскага трактата, якая датычыць Беларусі, і падпісаць міравую ўмову з усімі ваяваўшымі дзяржавамі.

Беларуская Народная Рэспубліка павінна абняць усе землі, дзе жыве і мае лічбенную перавагу беларускі народ, а ласне Магілёўшчыну, беларускія часці Меншчыны, Горадзеншчыны (з Горадняй, Беластокам і інш.), Віленшчыны, Віцебшчыны, Смаленшчыны, Чарнігаўшчыны і сумежныя часці суседніх губерняў, заселеныя беларусамі.

Рада Беларускай Народнай Рэспублікі пацвярджае ўсе тыя правы і вольнасці грамадзян і народаў Беларусі, якія абвешчаны Устаўнай граматай ад 9 сакавіка 1918 г. [Тут ідзе гаворка пра наступныя пункты згаданага акту: 5. У рубяжох Беларускае Народнае Рэспублікі абвяшчаецца свабода слова, друку, сходаў, забастовак, хаўрусаў; безумоўная свабода сумлення, недатыкальнасць асобы і памяшкання. 6. У рубяжох Беларускае Народнае Рэспублікі ўсе народы маюць права на нацыянальна-персанальную аўтаномію; абвяшчаецца роўнае права ўсіх моваў народаў Беларусі. — *Б. Т.*]

Абвяшчаючы аб незалежнасці Беларускай Народнай Рэспублікі, Рада яе пакладае свае надзеі на тое, што ўсе любячыя волю народы дапамогуць беларускаму народу ў поўнай меры здзейсніць яго палітычна-дзяржаўныя ідэалы».

Такая пастаноўка справы ішла насуперак інтарэсам і планам Германіі, якая хацела забяспечыць сабе шлях з Прусіі на Украіну праз Гродзеншчыну (чыгуначная лінія Крулевец — Беласток — Бельск — Брэст), далучаную да Літвы — на той час саюзніцы Германіі — а таксама праз паўднёвую Меншчыну (водны шлях Нёман — Шчара — канал Агінскага — Ясельда — Прыпяць — Дняпро), далучаную да захопленай немцамі Украіны і занятую пераважна ляснымі абшарамі, вельмі прыдатнымі для эксплуатацыі. Таму, як ужо зазначалася вышэй, нямецкія ўлады чынілі ўсялякія перашкоды ў беларускім дзяржаўным будаўніцтве.

Аднак ідэя беларускай незалежнасці знаходзіла ўсё жывейшы водгук у шырокіх масах і сярод народнай інтэлігенцыі. Ваенная катастрофа і пераварот у Германіі дазвалялі спадзявацца арганізавання краёвай улады, былі нават спробы стварыць збройныя сілы, якія ў выпадку адступлення Германіі маглі б абараніць край ад бальшавіцкае акупацыі. Аднак з увагі на раззбраенне ў Каралеўстве Польскім і на ўкраінскія ўзброеныя выступленні немцы не толькі катэгарычна адмовіліся дапамагчы ў стварэнні антыбальшавіцкіх збройных сіл на Беларусі, але здушылі нават самастойную ініцыятыву і адступілі, аддаючы край на знішчэнне бальшавіцкім ордам. На другі дзень пасля заняцця Менска бальшавікі пасылаюць з Бела-

русі некалькі цягнікоў з харчамі як «подарок для красного Петрограда и Москвы». Неўзабаве цэлая навала «спекулянтаў» з Масквы, Петраграда і іншых расійскіх гарадоў запаланіла Беларусь, вывозячы адтуль рэшткі харчоў у глыб савецкага раю. Вайсковыя рэквізіцыі і рабункі, гаспадаранне камісараў дапаўняюць карціну бальшавіцкага панавання на Беларусі. Праз некалькі месяцаў амаль па ўсім краі ўспыхваюць шматлікія сялянскія хваляванні, а пасля і арганізаваныя паўстанні беларускай «зялёнай арміі», якія нямала прычыніліся да поспехаў польскае зброі на тым фронце.

Беларускі селянін, які ніколі не ведаў маскоўскай «общины», які быў і ёсць цвёрдым прыхільнікам індывідуальнае гаспадаркі і валодання зямлёю «ва ўласнасць» — ніколі не пагодзіцца на камуну, не верыць у яе магчымасць, ён прынцыповы вораг камуністычнага ладу (ці лепш сказаць няладу) і панавання камісараў. Пасля дасведчанняў страшэннай вайны, якую, паводле агульнага меркавання народа, «прыдумаў цар», пасля цяжкай нямецкай акупацыі, ва ўмовах шалёных бальшавіцкіх эксперыментаў і страшнага рабавання краю на карысць камуністычных войскаў і Цэнтральнае Расіі — ідэя, што «мы самі мусім гаспадарыць у сваім краі» знаходзіць у народзе ўсё болей гарачых прыхільнікаў. Таму бальшавікі, якія ў спасціжэнні псіхалогіі масаў не ведаюць сабе роўных, ідучы насустрач тым настроям, 1 студзеня 1919 года выдаюць маніфест «часовага работніча-сялянскага савецкага правіцяльства Беларусі», дэкларуючы беларускім рабочым і сялянскім масам:

«Ад гэтага дня і вы — разам з працоўным народам Расіі, Літвы, Украіны і Латвіі — становіцеся вольнымі, паўнапраўнымі гаспадарамі Вольнай *Незалежнай Беларускай Савецкай Рэспублікі*». У хуткім часе выявілася ўся бальшавіцкая падступнасць: гэта была толькі шыльда без усялякага беларускага зместу. Неўзабаве пасля абвяшчэння гэтага акта беларускія камуністы (Жылуновіч, Дыла, Няцецкі і інш.) былі выкінутыя з урада, а некаторых арыштавалі і вывезлі ў Маскву. І тут Савецкая Расія засталася верная культурнаму і дзяржаўнаму цэнтралізму Расіі царскай, верная яе імперыялістычным традыцыям.

Нянавісць да тэрарыстычных парадкаў бальшавіцкіх камісараў вярнула пачуццё сімпатыі беларускіх масаў да адроджанае Польшчы. Не зніклі яшчэ, што праўда, сляды нядаўняе дзейнасці расійскіх уладаў, якія хцівасцю і фальшам — найбольш непачцівымі спосабамі, карыстаючыся недасведчанасцю народа і грамадскімі антаганізмамі, стараліся прышчапіць гэтаму народу нянавісць да ўсяго польскага. Савецкі ўрад тым болей, хоць і з меншым поспехам, пашыраў недавер да Польшчы. Свежы яшчэ быў ў памяці народа тэрор «змагарнага» корпуса генерала Доўбар-Мусніцкага, яго нялюдскія гвалты і экзекуцыі ў Бабруйскім павеце; «змагарныя» і незвычайна «разумныя дзеянні», якія, здавалася, мелі на мэце апраўдаць гнюсную царскую працу і абгрунтаваць хлуслівую бальшавіцкую агітацыю. Аднак праўда пра новую дэмакратычную Польшчу, пра народны ўрад,

пра аграрную рэформу — пранікала праз лінію фронту, прабівала мур хлусні, паклёпу і памылковых поглядаў. Таму Беларусь сустракала польскага жаўнера не як новага акупанта, але як вызвольніка ад бальшавіцкай тыраніі і рыцара новых ідэй, які на сваім штандары нясе высакародны дэвіз — «За нашу і вашу свабоду!».

Віленская адозва Галоўнага начальніка войска, якая абвяшчала, што пераможныя польскія войскі нясуць на сваіх штыхах кожнаму народу «права самому вырашаць сваю будучыню» — абуджала і ў беларускім народзе давер і надзею на ажыццяўленне яго палітычных ідэалаў. Лічым мэтазгодным прывесці тут урывак з мемарыяла, які адразу пасля ўзяцця Вільні склала Начальніку Дзяржавы Віленская Беларуская рада (выбраная яшчэ на канферэнцыі 25—27 студзеня 1918 г. у Вільні пад час нямецкае акупацыі), дзе яна проста і ясна выказала свае погляды:

«Вось прабіла новая гадзіна, адгарнулася новая старонка гісторыі беларускага адраджэння. У Вільню і іншыя землі Беларусі прыйшлі і яшчэ ідуць польскія войскі, абвяшчаючы свабоду і правы ўсім грамадзянам Беларусі і Літвы.

Віленская Беларуская рада хоча верыць, што тыя дэкларацыі ўсеагульнай свабоды будуць няўхільна праводзіцца ў жыццё і што беларускі народ, замучаны нямецкім і бальшавіцкім прыгнётам, нарэшце атрымае спакой і магчымасць адбудовы сваёй незалежнай і непадзельнай Бацькаўшчыны.

Віленская Беларуская рада спадзяецца, што Ваша Эксцэленцыя дапаможа аб'яднаць усю Беларусь і адбудаваць яе як незалежную дзяржаву, повяззю суседства і прыязні злучаную з Польшчай, якой больш, чым іншым народам, вядома, як цяжка жыць у няволі і быць падзеленай на часткі».

Гэта першая афіцыйная беларуская дэкларацыя ў польска-беларускіх дачыненнях. Асцярожная, але, безумоўна, шчырая і прыязная.

На тых пазіцыях непадзельнасці і незалежнасці Беларусі з апораю на народную Польшчу не стаяла ніколі ніводная беларуская арганізацыя або палітычная партыя. Можна смела сказаць, што ўсе беларускія партыі — як эсэраўская лявіца, гэтак і эндэцкі цэнтр і незалежнікі (не кажучы ўжо аб партыях, што стаялі правей) — шукалі гэтай апоры ў Польшчы. Толькі пасля заняцця Менска, калі канчаткова высветлілася, што цяжка спадзявацца, каб характар улады на Беларусі змяніўся на лепшае, — больш радыкальна настаўленыя групы выступаюць у адкрытай апазіцыі супраць польскай акупацыі.

Гэтая прынцыповая згоднасць беларускіх поглядаў у справе збліжэння з Польшчай і апоры на яе ў нацыянальна-дзяржаўным будаўніцтве яскрава выявілася ў працы і палітычных выступленнях Беларускае рады Віленшчыны і Горадзеншчыны. Гэтая рада была выбраная на з'ездзе прадстаўнікоў беларускага насельніцтва Віленшчыны і Горадзеншчыны, а таксама беларускіх арганізацый. З'езд адбыўся ў Вільні 10—12 чэрвеня 1919 г., у ім бралі ўдзел усе партыі. Сход аднагалосна ўхваліў пастанову аб утва-

рэнні беларускага войска, якое пад агульным з палякамі камандаваннем будзе змагацца супраць варвараў-акупантаў. Таму на падставе ўхваленых на з'ездзе прынцыпаў рада, як яго выканаўчы орган, высылае ў Варшаву дэлегацыю, у склад якой увайшлі: Б. Тарашкевіч, старшыня рады, а таксама П. Аляксюк, М. Кахановіч і айцец Кушнён. Дэлегацыя склала Начальніку мемарыял у справе стварэння беларускага войска, які быў прыхільна прыняты і паслужыў падставай да адпаведнага дэкрэта аб фарміраванні беларускіх вайсковых частак. Апроч акцый ва ўрадавых і партыйных колах дэлегацыя змясціла ў варшаўскім друку адозву да польскага грамадства, дзе тлумачыла беларускае палітычнае становішча. Падаем важнейшыя фрагменты гэтай адозвы, якія дагэтуль не страцілі сваёй актуальнасці:

«Ідэя незалежнасці Беларусі ў цалкам скрышталізаванай форме была абвешчаная на цэлым шэрагу з'ездаў прадстаўнікоў беларускага народа ў Вільні, Гродне, Менску, Магілёве і інш. І таму мы з усёй пэўнасцю можам сказаць, што беларускі народ ва ўсіх адносінах мае права існаваць незалежна і што нездзяйсненне ідэі незалежнасці беларускага народа было б гістарычнаю памылкай, якую чалавецтва ў будучыні мусіла б выкупіць патокамі крыві. Прыступаючы да рэалізацыі гэтай ідэі, мы бачым, што цяпер найпрасцей і найлягчэй можна яе ажыццявіць пры дапамозе Польскай Рэспублікі, якая вуснамі Начальніка Дзяржавы абвясціла народам былога Вялікага княства Літоўскага, што прызнае іх правы самім вырашаць далейшы лёс іх краю, без найменшага гвалту або прымусу з боку Польшчы.

Мы добра разумеем, што польскія войскі прыбылі на нашую Бацькаўшчыну з мэтай утварэння з зямель былога Вялікага княства Літоўскага цвярдыні для абароны Польскай Рэспублікі ад маскоўскае агрэсіўнасці. Палітыка гэтае дзяржавы дагэтуль была і, трэба меркаваць, доўга яшчэ будзе варожай да беларускае дзяржаўнасці. З гэтага вынікае, што гэтак зразуметы інтарэс Польшчы ёсць і нашым інтарэсам. Вось жа гэтая супольнасць інтарэсаў дае нам магчымасць будучую працу адбудовы незалежнай і непадзельнай Беларусі абаперці на фундамент паразумення з польскім народам. Гэтае паразуменне на падставе прызнання польскім народам незалежнасці і непадзельнасці Беларусі, звязанай з Польскай Рэспублікай супольнасцю абароны свайго незалежнага існавання, мы лічым пажаданым і карысным для абодвух народаў».

Мы затрымаліся крыху падрабязней на дзейнасці Беларускай Цэнтральнай Рады Віленшчыны і Гродзеншчыны перш за ўсё таму, што ў часе паміж узяццем Вільні і ўзяццем Менска польскі ўрад не хацеў прызнаваць ніякіх беларускіх інстытуцый дзяржаўна-палітычнага характару, аднак да прыгаданае Рады як да нацыянальнага органа ставіўся талерантна — бо яна была адзіным лучнікам паміж беларусамі і польскімі ўладамі. На думку ўрада Беларускай Народнай Рэспублікі, цэнтральны польскі ўрад і створанае ім Цывільная ўправа Усходніх зямель занялі надзвычай недальнабачнае і самалюбнае становішча. Гэтае дзіўнае палітычнае адхіленне і хвара-

вітая блізарукасць дайшлі да таго, што найвышэйшыя функцыянеры ЦУУЗ, якія за паўгода перад тым яшчэ засядалі на лавах польскай фракцыі ў радзе Беларускай Народнай Рэспублікі, цяпер нават слухаць не хацелі пра беларускую дзяржаўнасць, а польскае Міністэрства замежных спраў адмовілася візаваць беларускія дыпламатычныя пашпарты..., на якіх стаялі французскія і англійскія візы, у той час калі незалежнасць Беларусі прызналі Фінляндыя, Эстонія, Латвія, Украіна. Тлумачылі гэта цяжкасцямі з Антантай. Не пярэчым, што такія цяжкасці маглі існаваць. Аднак мы перакананыя, што неадкладнае ажыццяўленне прынцыпаў віленскай адозвы, г. зн. скліканне краёвага ўрада (магчыма, на падставе паразумення з беларускім урадам) захавала б Польшчу ад шматлікіх расчараванняў і абвінавачанняў ў імперыялізме. Прыгадаем толькі прызнанне ўсяго Захаду і давер краю да памянёнай вышэй адозвы Галоўнага начальніка войска. Але, на жаль, недальнабачнасць і дробязныя апетыты тагачасных кіраўнікоў дзяржавы скіравалі польскую палітыку на аблудныя шляхі анексіі, падзелаў і неагляднай акупацыі. Пасля ўзнёслых лозунгаў, абвешчаных у віленскай адозве, стварэнне ЦУУЗ было проста правакаваннем насельніцтва. Польскі ўрад перш за ўсё перакрэсліваў тым самым столькі разоў выказваную беларускім народам волю да незалежнасці, а на месца ўжо выкананай дзяржаватворчай беларускай працы ставіў плебісцыт. Аднак не выклікае сумненняў, што выкарыстанне гэтага, здавалася б, найбольш дэмакратычнага і адзіна справядлівага сродку ў гэтых умовах было б відавочнай несправядлівасцю і ганебным гвалтам над беларускім народам. Тэарэтычна плебісцыт — рэч дасканала справядлівая, і ён быў бы такі і на практыцы, калі б мог адбывацца ў гэткіх самых дасканала справядлівых умовах: пры поўным адхіленні абодвух зацікаўленых бакоў ад уплыву на свядомасць і выбар насельніцтва або пры дапушчэнні абодвух бакоў да аднолькавага ўплыву. Гэта поўны абсурд. І таму амаль кожны плебісцыт канчаецца больш або менш гладкім ашуканствам або разнёй і скандалам. Гісторыя апошніх плебісцытаў красамоўна сведчыць пра гэта. Палякі, пэўна, найлепей мусілі б зразумець усю недарэчнасць няўдалае задумы Уілсана. А той, хто лічыць польскую справу на Мазурах і ў Варміі справядлівай, хоць і прайгранай, як ён можа патрабаваць плебісцыту на Беларусі? І аднак плебісцыт на беларускіх землях меўся адбыцца толькі пры значна больш несправядлівых умовах, чым плебісцыт на Шлёнску, Мазурах, у Варміі, бо з выключным удзелам толькі аднаго боку, які ўжывае не толькі маральны націск... Ці ж маглі б беларусы прыняць і прызнаць які-колечы плебісцыт, арганізаваны акупацыйнаю ўладай, якой патрэбнае такое і ніякае іншае вырашэнне справы! І мы вельмі сумняваемся, каб нейкія войскі, абыякавыя да вынікаў галасавання, маглі заняць беларускую тэрыторыю. Нават у такім выпадку спатрэбіўся б пэўны час, каб краіна магла хоць трохі супакоіцца і прыйсці хоць бы да адноснай раўнавагі пасля страшных выпрабаванняў вайны.

Таму цяпер усе беларускія палітычныя партыі станоўча і аднадумна прызналі, што толькі беларускі Устаноўчы сойм, скліканы ад імя краёвага ўрада, можа вырашаць лёс усяго краю і дамаўляцца з суседзямі ў справе спрэчных межаў*.

Бо якія ж то пытанні меліся быць вырашаныя гэтым плебісцытам? Можа, пытанне, ці беларускі народ жадае дзяржаўнае незалежнасці? Мы перакананыя, што пры хоць бы адносна справядлівых умовах плебісцыту (а значыць, адыходзе польскіх і расійскіх войскаў) адказ значнай большасці быў бы станоўчы. Мы аднак не заплюшчваем вачэй на факт, што народ яшчэ не зусім усвядомлены і што ў асобных выпадках мог бы трапіцца і іншы адказ, — але запытаемся: калі б падобны да гэтага плебісцыт правесці ў некаторых ваколіцах Каралеўства [Польскага], ці не даў бы ён часам зусім неспадзяваных вынікаў! Трэба думаць, што воля беларускага народа была б перакрэсленая і згвалчаная, як бы цалкам недвузначна і станоўча ён ні выказаў жаданне сваёй дзяржаўнасці. Сілаю абставін заставалася б вырашыць адзінае пытанне: Польшча або Расія?!. Гэта непазбежна прывяло б да падзелу Беларусі на «польскую» і «расійскую» і прынесла б вялікае задавальненне эндэцыі (хоць лінія Дмоўскага без сумнення была б адсунутая далёка на захад). Але не ўсё, што падабаецца эндэцыі і іншым прыхільнікам анексій, карыснае польскаму народу і дзяржаве ў цэлым. На нашу думку, гэта стварыла б для яе вельмі няпэўную і нават небяспечную сітуацыю. Польшча атрымала б вузкую паласу зямлі, заціснутую паміж Расіяй і Літвой. Значны працэнт насельніцтва гэтае тэрыторыі складаюць праваслаўныя беларусы, якія зусім не паддаюцца паланізацыі. Паланізаванне беларусаў-католікаў, з увагі на вельмі хуткі рост нацыянальнага адраджэння, таксама вельмі праблематычнае. Беларусы ніколі не пагадзіліся б з такім станам рэчаў і заўсёды былі б там запальным матэрыялам, які ў любую хвіліну мог бы выклікаць выбух вайны паміж Польшчай і Расіяй — бо ж у інтарэсах Расіі ляжыць шырэйшая мяжа з Літвою і нават шлях у Германію праз Беласток — Граева! Утрыманне гэтай лініі пры няпэўным, а можа, і адкрыта варожым стаўленні літоўцаў было б стратэгічна немагчымым. З гаспадарчага гледзішча гэта была б поўная эканамічная пагібель гэтых няшчасных зямель. То ж якім абсурдам і злачыннай легкадумнасцю былі ўсе захопніцкія і плебісцытныя планы!.. Польшчы яны не маглі прынесці б ніякай карысці, а толькі паглыбілі б прорву непаразуменняў паміж ёю і Літоўскай дзяржавай, нішчылі б ужо закладзены падмурак беларускай дзяржаўнасці — фундамента той будучай крэпасці, якая з самой натуры рэчаў першая б мусіла супрацьстаяць агрэсіі ўсходняга суседа.

Сёння больш чым калі становіцца ясна, што не толькі Беларусь і Украіна не здолеюць узнікнуць і ўзняцца, не толькі Літва, Латвія, Эстонія, але

---

* Цікава, што нават расійскія эсэры на Беларусі сталі цяпер на грунт склікання Беларускага Устаноўчага сойма. А так апошнім часам не было партый (апроч камуністаў і Бунда, што ім сімпатызуе), якія б не падзялялі гэтага гледзішча.

Фінляндыя і Польшча не здолеюць утрымацца, калі ўсе гэтыя нацыянальныя дзяржавы не здолеюць утварыць трывалага і згоднага саюзу. Важнасць такога саюзу ў першую чаргу зразумеў беларускі ўрад, калі ён яшчэ ў 1918 г. выступіў з праектам утварэння чарнаморска-балтыйскага саюза ў складзе Украіны, Беларусі, Літвы і Латвіі. Востры антаганізм паміж Украінай і Польшчай і вайна за Львоў не дазволілі тады ставіць пытанне аб уключэнне ў гэты саюз Польшчы. Аднак развіццё падзеяў паказала, якою аднабаковай і памылковай была гэтая пазіцыя. Няўдачы Украіны, рост польскай магутнасці, заняцце Гродна і Вільні, віленская адозва — усё гэта прывяло беларускіх палітыкаў да пераканання, што перш за ўсё ў Польшчы трэба шукаць падтрымкі, тут трэба дзейнічаць і пераконваць, не расчароўваючыся ніякімі няўдачамі.

Прадстаўнікі беларускага ўрада запрапанавалі стварэнне краёвага ўрада (пакуль што без этнаграфічнай Літвы) у паразуменні з польскімі партыямі. Такім чынам гэты ўрад набыў бы ў пэўнай ступені санкцыі Рады Беларускай Народнай Рэспублікі — адзінай дагэтуль праўнай прадстаўніцы беларускага народа. Краёвы ўрад мусіў бы склікаць Устаноўчы сойм і неадкладна стварыць армію для змагання з Савецкай Расіяй. Было відавочна, што Беларусь пайшла б поплеч і звязала б свой лёс з тым, хто б ёй у гэтак важную хвіліну аказаў бы вырашальную дапамогу.

На жаль... Справа пакуль што ўвесь час адкладалася — нібыта да часу заняцця Менска. Менск занялі — і стварылі Менскую акругу. Такім чынам на беларускіх землях аж да Бярэзіны запанавала Цывільная ўправа ўсходніх зямель — у выніках сваёй дзейнасці — з тэндэнцыямі больш абшарніцкімі, чым дэмакратычнымі, выключна польская — для зямель, дзе палякі, што ні казаць, складалі толькі меншасць.

Лозунг самавызначэння быў выкарыстаны толькі як спосаб для непрыстойнай антыбеларускай агітацыі, на што выдаваліся вялікія грошы (прыгадаем гэтак званую «крэсовую стражу»). Гэтая агітацыя незвычайна аблягчала працу русіфікацыйным элементам, якія з усёй відавочнай слушнасцю маглі сцвярджаць, што якраз Польшча стаіць на перашкодзе стварэнню Беларусі і што з ёю перш за ўсё і трэба ваяваць, абапіраючыся вядома ж на Маскву. У практыцы ЦУУЗ нямала фактаў непасрэднае падтрымкі расійскіх элементаў у іх змаганні супраць беларусаў. Адзначаліся выпадкі, калі школьныя інспектары адмаўлялі выдаць дазвол на беларускую школу, матывуючы гэта тым, што прызнаюць толькі польскую або расійскую школу. Увогуле ўсё, што рабілася ў справе школьніцтва, ніякім чынам не можа быць названа падтрымкай беларускае школы.

«Усходнія крэсы» былі падзеленыя на «сферы ўплываў». У Віленскай і Брэсцкай акруг гвалтоўна стрымліваліся ўсялякія праявы нацыянальнай беларускай дзейнасці. Толькі ў Менскай акрузе беларусам пакінулі адносную свабоду. Урадавыя колы рыхтавалі праект далучэння дзвюх першых акруг да Польскай Рэспублікі, тым часам як для Менскай акругі прадбачылася нейкая мізэрная аўтаномія.

І так была перакрэслена воля беларускага народа, які прагнуў незалежнасці.

Таму, калі пасля гадавога перапынку 7 снежня 1919 г. у Менску зноў сабралася Рада Рэспублікі, нягледзячы на выказаную перад тым згоду Начальніка Дзяржавы, яе дзейнасць была адміністрацыйна прыпыненая. Гэты крок выклікаў раскол ва ўлонні самой Рады. Адкалолася скрайняя меншасць, і быў створаны новы ўрад на чале з Ластоўскім, урад, варожа настаўлены да польскае акупацыі, які лічыць любое супрацоўніцтва з палякамі ў такіх умовах немагчымым і нават шкодным.

Нягледзячы на гэта, большасць у Радзе Рэспублікі не перастала верыць, што польскі народ раней ці пазней зразумее і выправіць палітычныя памылкі свайго ўрада на Беларусі, падаўшы беларускаму народу братнюю руку дапамогі ў яго імкненнях да сваёй дзяржаўнасці.

Гэтая большасць, лічачыся з немагчымасцю далейшага легальнага існавання Рады Рэспублікі, даручае свае паўнамоцтвы і мандаты выбранай з свайго складу Найвышэйшай Радзе, якая надалей мае праводзіць беларускую дзяржаўную і нацыянальную дзейнасць — даручае гэтай Радзе захаванне і развіццё волевыяўлення беларускага народа, выказанага на Беларускім кангрэсе.

Найвышэйшая Рада бярэ ў свае рукі цяжкае заданне вызначэння магчымага modus vivendi ў цяжкіх умовах акупацыі. Стрымліванне ўсялякай дзяржаватворчай беларускай працы на фоне акупацыйных нягодаў і, нягледзячы на ўсялякую ўяўную дэмакратыю, па сутнасці — бяспраўнае становішча насельніцтва, — стварае настрой расчараванасці. У выніку — вельмі вострыя канфлікты з уладамі, нават паўстанні.

Найвышэйшая Рада, лічачы ўсялякае хваляванне шкодным і бессэнсоўным, гасіла вельмі паспяхова гэтыя выбухі незадавальнення ўжо ў самым зародку, увесь час цярпліва дамагаючыся з боку польскага ўрада нейкіх рэальных крокаў, якія маглі б сведчыць аб прыхільным стаўленні да беларускага народа.

Дзеля справядлівасці трэба прызнаць, што з боку польскіх кампетэнтных органаў былі зробленыя два такія крокі.

Першы — гэта стварэнне Беларускай вайсковай камісіі, якая павінна была заняцца справай беларускага войска. Што праўда, справа гэтая зацягнулася на цэлы год, і калі ўрэшце пасля першага бальшавіцкага наступу на паўночным фронце было афіцыйна дазволена правесці мабілізацыю, дык, з другога боку, сакрэтнымі цыркулярамі гэтая мабілізацыя ўсяляк стрымлівалася. І ўсё ж гэта быў першы рэальны паважны крок.

Другім рэальным крокам былі перамовы польскіх упаўнаважаных — паўнамоцнага міністра Леана Васілеўскага і Уладыслава Рачкевіча — з Найвышэйшай Радай у сакавіку 1920 г. у Менску, дзе была абмеркавана і прынята аўтаномія беларускай школы і прызнаны некаторыя, праўда, у вузкіх межах, правы беларускае мовы. Апрача таго, польскі ўрад у асобе

сваіх прадстаўнікоў абавязаўся матэрыяльна падтрымаць беларускія нацыянальныя і культурныя ўстановы — перш за ўсё з увагі на несправядлівы падзел краёвых сумаў. Аднак статут аўтаномнай Беларускай школьнай рады так і не быў зацверджаны. Урэшце, пра выкананне гэтае ўмовы гаварыць цяжка з прычыны бальшавіцкага наступу і эвакуацыі з беларускіх зямель.

Польская акупацыя пакінула па сабе справядлівую прыкрасць і расчараванне «шчырасцю» польскае палітыкі, якая разглядала Беларусь толькі як свае «Усходнія крэсы». Аднак свядомая беларуская нацыянальная думка не перастала шукаць падтрымкі ў Польшчы, верачы, што прынцыпы сапраўднага дэмакратызму мусяць урэшце перамагчы.

Мы перакананыя, што, незалежна ад таго ці іншага стаўлення вялікіх дзяржаў да расійскае справы, незалежна ад заключэння міру або працягу вайны — словам, незалежна ад палітыкі сённяшняга дня, узнікненне Беларускае дзяржавы — справа не толькі беларускага народа, але разам з тым справа Польшчы, Украіны, Літвы, Латвіі, Эстоніі, Фінляндыі і ўсіх народаў, якія не могуць абапірацца толькі на свае ўласныя сілы.

Не забываймася пра гэта ні ў вайну, ні ў мірны час.

Пазіцыя саюза прынцыпова мусіць быць нязменная і незалежная ад усялякіх палітычных сітуацый: гісторыя не сёння канчаецца; мы яшчэ далёкія ад грамадскай і палітычнай раўнавагі. Неабходна ўвесь час мець на ўвазе той нязменны прынцып, што або вольныя будзем усе, або ніхто з нас, а абавязковай умовай дзейснасці саюза павінна быць абсалютная роўнасць паміж саюзнікамі.

Хай мацнейшы не ўжывае сваёй сілы ў дачыненні да слабейшага, бо няроўнасць нашая захаваецца ненадоўга. Бо ўсе мы будзем зраўнаныя ў няволі, калі не здолеем у вольнасці шанаваць правы іншых. Толькі так і не іначай трэба разумець польскія лозунгі: «Вольныя з вольнымі, роўныя з роўнымі», «За нашу і вашу свабоду!».

Такія палітычныя лозунгі і памкненні беларускага руху. Кажучы коратка, можна сцвярджаць, што беларусы дамагаюцца ад урадаў і грамадства прыязных сабе народаў прызнання наступных прынцыпаў:

Беларусь з этнаграфічнага, геаграфічнага і эканамічнага гледзішча складае адзіную цэласць, якая ніякім чынам не можа быць вырваная з комплексу саюзных у будучыні «малых» і «новых» народаў ад Балтыкі да Чорнага мора. Беларускі народ адназначна абвясціў свае правы па ўласную дзяржаўнасць — значыць за неадменны прынцып неабходна прыняць прызнанне незалежнасці Беларусі ў яе этнаграфічных межах, гэтую незалежнасць падтрымліваць і ў кожны адпаведны палітычны момант дзейнічаць у гэтым кірунку.

Дзяржаўныя формы, а таксама характар будучых сувязяў з суседзямі павінен акрэсліць Беларускі Устаноўчы сойм, скліканы часовым краёвым урадам. Такая цяпер палітычная пазіцыя ўсіх партый на Беларусі (апроч

камуністаў і чорнай сотні).

Ад польскага ўрада і грамадства, у прыватнасці, патрабуем, каб аграрная рэформа лічылася ўнутранай справай Беларусі; павінен быць абвешчаны поўны desinteressement у справе маёмасці земляўласнікаў-палякаў, уласнасць якіх мусіць падлягаць тым самым законам, што і ўласнасць усіх іншых грамадзян Беларусі. Апрача таго, ад польскай народнай дэмакратыі патрабуем адмовы ад усіх штучных дзяржаўных каланізацыйных планаў у Заходняй Беларусі.

Толькі такая пастаноўка справы можа выкараніць усё пустазелле ўзаемнага недаверу і шматвяковых крыўдаў, якім так густа зарасло поле польска-беларускіх дачыненняў. Гэтага патрабуе справядлівасць і добрасуседскасць. Надзвычай важна, каб выразная пазіцыя ў гэтай справе польскіх шчыра дэмакратычных і народных партый сталася вядомая шырокім масам беларускага народа, каб у ім абудзіўся давер да народнай, дэмакратычнай Польшчы.

Такія нашы нязменныя пастулаты. Што ж да таго, якія нашы патрабаванні і планы на бліжэйшую будучыню, даем вельмі лаканічны адказ. Найпільнейшаю справай мы лічым выгнанне бальшавікоў, хоць бы за Бярэзіну, і стварэнне паводле нашых першапачатковых планаў беларускага краёвага ўрада (вядома ж, без ніякіх папярэдніх часовых органаў у выглядзе нейкіх цывільных упраў). Мы не патрабуем ад польскага народа, каб ён крывёю сваіх грамадзян будаваў для нас Бацькаўшчыну, бо справядліва было б, каб мы за сваю свабоду змагаліся самі. Аднак, калі стратэгічныя або якія іншыя прычыны перасунуць фронт на Беларусь, хай жа вольна нам будзе змагацца супраць супольнага ворага, змагацца з моцным перакананнем, што змагаемся мы за сваю Бацькаўшчыну. Таму, як толькі польскі жаўнер ступіць на беларускую зямлю, мусіць быць закладзены падмурак беларускае дзяржаўнасці. Можна дыскутаваць наконт формаў ажыццяўлення гэтае задумы, але нязменным зместам павінна быць беларуская дзяржаўнасць. Калі ж польскі ўрад мае іншыя намеры — польскаму жаўнеру нельга пераступаць беларускай этнаграфічнай мяжы. Tertium non datur. Бо ўсім анексіям і непачцівым акругленням межаў мы абвяшчаем рашучае змаганне. Прэч бяздумную акупацыю! Хай жыве салідарнасць і ўзаемная павага!

Пераклад з польскай Сяргея Шупы

Друкуецца паводле час.: Przymierze (Warszawa). 1920. № 3.

Евгений ЛЯЦКИЙ

БЕЛОРУССКИЙ ПОЭТ МАКСИМ БОГДАНОВИЧ

Трэба з сталі каваць, гартаваць гібкі верш,
Абрабіць яго трэба з цярпеннем.
Як ударыш ты ім, — ён, як звон, зазвініць,
Брызнуць іскры з халодных каменняў.
М. Багдановіч. Песняру

Как-то Некрасов сказал:

Не рыдай так безумно над ним, —
Хорошо умереть молодым...

Но возрождающаяся Белоруссия так не скажет. Ведь для нее особенно дороги молодые силы и, когда она теряет кого-нибудь из своих людей в расцвете лет, полных надежд, огромны ее боль и сожаление. И вот преждевременная смерть унесла одного из лучших ее поэтов, Максима Богдановича. Ему едва исполнилось двадцать пять лет, когда 25 мая 1917 года, на заре новой жизни его страны, в момент ее создания безжалостный тиф[1] лишил поэта жизни. Богданович был сыном этнографа Адама Богдановича, учился в Демидовском лицее в Ярославле. В Богдановиче счастливо объединились тонкая поэтическая чувствительность и глубокое знание русской и иностранных литератур. Судьба подготовила ему завидную карьеру: ему было предназначено пробудить молодую Белоруссию, он мог бы подняться до высот современной европейской мысли и новых достижений в искусстве.

Богданович не так уж много оставил своим землякам, но ценность и качество его наследия велики. В его маленькой книжке (М. Багдановіч. Вянок. Вільна, 1913) нашло яркое отражение его стремление помочь белорусской литературе занять в области последних усовершенствований поэтической техники почетное место.

Среди белорусских поэтов XX века Богданович достиг наибольшей виртуозности в области формы. Форма легко подчиняется состоянию его души, послушно следуя за всеми ее капризами и волнениями. Чаще всего состояние души Богдановича обуславливается его глубочайшим эстетизмом. Его прежде всего привлекала красота, будь то внешние впечатления, будь то внутреннее отражение эстетического восприятия. Поэтическая карьера Богдановича началась в момент максимального расцвета русского символизма, и в своем стремлении воспевать по преимуществу красоту он

[1] Багдановіч памёр ад туберкулеза (*заўв. уклад.*).

долгое время был преданным учеником русских символистов. Именно они внесли в его душу нежное очарование Верлена и Анри де Ренье, хотя, что вполне вероятно, он их читал в подлиннике. Очевидно, что «Серые песни» Верлена произвели очень сильное впечатление на Богдановича, потому что они придали его поэзии воздушную легкость линий в пейзажных зарисовках, наполнив их нежным романтизмом печали и неудовлетворенных желаний. Именно они оторвали его мысль от грубой реальности и влили в нее колеблющуюся воздушность небесной фантазии. Наконец, именно они подсказали ему нежные и томные созвучия, которые пробуждают высокую печаль из-за невозможности достигнуть вечного.

Но поэтические темы Богдановича не исчерпываются мотивами раннего французского символизма. Возвышенный, неясный и чисто эстетический элемент это только одна ступенька, на которую поднялся Богданович в области технической обработки белорусского языка. Этот язык, древний, как славянская кровь в венах современного человечества, старого и мудрого, еще настолько молод, простодушен, так доверчиво относится ко всем соблазнам литературной европейской культуры. Богданович провел этот язык по крутым вершинам зеленеющих гор и сверкающих водопадов, подняв его до озаренных нетленным блеском красоты вершин чистого созерцания. Но в его душе живет и другое: красота и печаль, любовь и сострадание к своей Белоруссии. И он не захотел остаться на вершинах великолепного, но холодного парнасского эстетизма. Белоруссия потянула его к себе спокойной задумчивостью своей природы, сладкой тайной своей вековой печали, кроткой песней материнской ласки, оплакивающей непонятую ею тоску своих сыновей. Песни Богдановича, посвященные родной Белоруссии, это не спуск с парнасских вершин, это не отказ от них, но это попытка достичь гармонии, расширить и углубить шкалу чувств поэта. Однако не все полностью согласуется с основным тоном. Городские песни Брюсова не могли совпасть с поэтическими аллегориями белорусского пейзажа, с ее долинами и ее полями. Холодны и его стихи о боли и страданиях человечества. Более живые краски, более теплые звуки появляются тогда, когда поэт чувствует под своими ногами родную белорусскую землю.

Даўно ўжо целам я хварэю,
І хвор душой, —
І толькі на цябе надзея,
Край-родны мой!
У родным краю есць крыніца
Жывой вады.
Там толькі я змагу пазбыцца
Сваей нуды.

Калі ж у ім умру-загіну, —
Не жалюсь я!
Не будзеш цяжкая ты сыну
Свайму, зямля.
Там хоць у гліне, хоць у брудзе,
Там, пад зямлей,
Найдуць мае слабыя грудзі
Сабе спакой.

*(***Даўно ўжо целам я хварэю...)*

Богданович познакомился с Белоруссией поздно. Сначала он узнал ее по книгам, по песням и по сказкам. Он приехал на родину уже сложившимся поэтом, очарованный теми образами, которые красота порождает в мотивах вселенской любви и жажде жизни. Но, соприкоснувшись с Белоруссией, поэт ощутил под своими ногами почву, которая благосклонно приняла его музу. Белорусский язык нежный и сердечный. Нежна в народной белорусской поэзии и природа: ее невысокие холмы, ее потайные долины, ее мелководные реки. Но в зелени лесов, в цветущих полях, в широте ее полей для поэта крылось утешение, которое вызывало в его душе смятение, наполняло ее поэзией и глубокими мыслями о жизни. Поэтому не случайно, что Богданович только робко прикоснулся к символизму в его наиболее четком выражении и, в конце концов, повел свой стих по пути прозрачной и четкой мысли, ясных и сдержанных слов. Таинственные тени и загадочные намеки раннего символизма не могли совпасть с духовным строением точного, простого и ясного народного белорусского языка.

У него, безусловно, зародились мысли о судьбе Белоруссии и, слившись с горячим желанием мыслящей части общества, пробудили в его душе современную белорусскую поэзию. Весьма характерен его сонет, где сливаются два таких разных и далеких мира, как Египет и его родина:

Паміж пяскоў Егіпецкай зямлі,
Над хвалямі сінеючага Ніла,
Ўжо колькі тысяч год стаіць магіла:
Ў гаршчку насення жменю там знайшлі.
Хоць зернейкі засохшымі былі,
Усё ж такі жыццёвая іх сіла
Збудзілая і буйна ўскаласіла
Парой вясенняй збожжа на раллі.

Вось сімвал твой, забыты краю родны!
Зварушаны нарэшце дух народны,

Я верую, бясплодна не засне,
А ўперад рынецца, маўляў крыніца,
Каторая магутна, гучна мкне,
Здалеўшы з глебы на прастор прабіцца.

(Санет)

Не нужно забывать, что мы говорим о Белоруссии, язык и литература которой только начинают осознавать свою принадлежность к Европе...

Поэты появились в ней до того, как заграничные учения дали ей эстетическую теорию. Она, безусловно, была создана, но она рождалась в моделях, уже разработанных первыми мастерами родного художественного слова. Не так уж и важно знать, какие мотивы и ритмы Богданович заимствовал у поэтов в предреволюционные годы и к какой из школ можно отнести того или другого поэта. Намного важнее, что такой поэт, как Богданович, которого нельзя приписать ни к какой определенной школе, смог объединить свое высокое художественное чувство с образами народной поэзии, рожденной в полях и лесах. Если во внешней простоте и родниковой чистоте его стихов можно различить следы различных влияний — рядом с З. Гиппиус и Бальмонтом сверкают отблески Фета, Апухтина, А. Толстого, и все эти следы и отблески вошли в поэтическую технику поэта, стали инструментами его мастерства, то в самой поэзии, как в спокойной глади реки, отражается его собственное, глубинное понимание жизни. Богданович принадлежит к той категории поэтов, для которых родной язык и собственная страна являются источником теплоты и нежности. Именно им он открыл свое горячее и любящее сердце, а свои слова наполнил спокойной сердечностью, чарующей красотой полевых цветов и легким сонным покоем, освещенного солнцем леса. И в этом сонном покое разворачивается лесная сказка:

Чуеш гул: — Гэта сумны, маркотны лясун
Пачынае няголасна граць:
Пад рукамі яго, навяваючы сум,
Быццам тысячы крэпка нацягнутых струн,
Тонкаствольныя сосны звіняць.

Ці казаць, ад чаго пацямнела рака,
Зашамрэлі мацней каласы
І аб чым шэпча ім галасок вецярка,
Што зіяе-дрыжыць на лісцёх лазняка:
Кроплі слез ці халоднай расы?

*(***Чуеш гул? — Гэта сумны, маркотны лясун...)*

Здесь нет ни пана, на дриад, но только фантазии Фета и замирающие аккорды Шопена. И в душу вливается легкость и нежность. Здесь нет ни

мистики, ни страха, ни смутной истомы в небесной лазури, все просто и естественно, как и в самой белорусской поэзии. Водяной (дух воды) и русалки приходят сюда не из преисподней и не из мельничного омута, они не внушают страха, не топят, а завораживают, баюкают и усыпляют. Послушайте, что говорит о себе водяной, которому не хочется даже быть дальним родственником страшных духов русских и украинских сказок:

Сівавусы, згорблены, я залёг між цінай
І гадамі грэюся — сплю на дне ракі.
Твар травой аблутана, быццам павуцінай,
Засыпаюць грудзі мне жоўтыя пяскі.

Над вадой ля берага ціха спіць асока,
Ды лаза зялёная жаліцца-шуміць,
Хвалі ціха коцяцца і бягуць далёка, —
І усё навокала сном адвечным спіць.

(Вадзянік)

И «лясун» (дух леса), которому приписывают столько непонятного в легендах о таинственных глухих лесах, почти ничем не отличается от простого пасечника, который много знает и мало говорит. Вот как рассказывает о нем поэт:

Стаяў калісь тут бор стары,
І жыў лясун у тым бары.
Зрубалі бор — лясун загінуў,
Во след яго ад той пары:
Сваё люстэрка ён пакінуў.
Як у нязнаны свет акно,
Ляжыць, халоднае, яно,
Жыццё сабою адбівае
І ўсё, што згінула даўно,
У цёмнай глыбіні хавае.

(Возера)

Послушайте соблазнительно текущую песню русалок. Но не бойтесь ни ужасов, ни смертельных соблазнов. Вас окружит поэзия лунной летней ночи. И пробудит в вас страсть к поэзии и мечтаниям, и перед вашим взором возникнет написанная поэтом картина:

Сонца ціха скацілася з горкі;
Месяц белы заплаканы свеціць,
Аглядае бахматыя зоркі,
Цягне з возера срэбныя сеці.

Ў іх русалкі заблуталі косы, —
Рвуць і блутаюць срэбныя ніці;
Ноч плыве над зямлёй, сее росы,
Ноч шапоча русалкам: «Засніце».

(Над возерам)

Но это действительно русалки? А может быть, невинные души детей или несчастные жертвы неразделенной любви? В них нет ничего, выдающего их потусторонность, ничего, что заставляло бы думать о чарующем грехе, ничего, предвещающего гибель потерянной души. Они больше похожи на девушек, пришедших из соседней деревни поиграть в серебристой темноте лунной ночи, полюбоваться своей красотой, помечтать о счастье. Возможно, днем они превратятся в тех ткачих, о которых поэт рассказывает в своем стихотворении «Слуцкія ткачыхі»:

Ім не пабачыць роднай хаты,
Не ўчуць ім дзетак галасы,
Яны у панскі двор узяты
Ткаць залатыя паясы.
І цягам доўгія часіны,
Аб шчасці ўжо забыўшы сны,
Свае шырокія тканіны
На лад персідскі ткуць яны.
А за сцяной шляхі у поле,
Шуміць чарэмха ля акна, —
І думкі мкнуцца мімаволі
Туды, дзе расцвіла вясна.
Там так вясёла і прыгожа:
Зіяюць срэбрам ручайкі,
І у зялёных хвалях збожжа
Закрасавалі васількі.
Там шчыры бор шуміць сувора...
Ты тчэш, бязвольная рука,
Заміж персідскага узора,
Цвяток радзімы васілька.

Иногда в лирику Богдановича вплетаются эпические мотивы. Много раз встречающийся архаичный образ летописца вызывает в памяти бесстрастную и далекую мысль, спокойно текущую над людскими судьбами. Впрочем, поэт не рисует образ летописца древних лет, похожего на бессмертного пушкинского Пимена. В этом летописце он рисует самого себя. Он страстно хотел бы рассказать о том, что он пережил и о том, что взволновало его страну.

Хай тыя ведаюць, што з'явяцца па нас,
Ўсю праўду пра жыццё у наш і пройшлы час,
Пра войтаў, лаўнікаў, і райцаў, і паспольства,
Пра розных каралёў, і бітвы, і пасольства,
Што тут чынілася у даўнія гады,
Што думалі, чаго жадалі мы тады,
За што змагаліся, як баранілі веру, —
Хай зведаюць усе патомкі праз паперу!

(Летапісец)

Подобный настрой и в стихотворении «Перапісчык». Бумага покрывается красивыми, ровными строчками. Буквы одна другой лучше и четче. Разноцветные буквицы украшают возвышенные мысли, которые призвала с любовью и страстью опытная рука. И соблазны солнечного, летнего дня не могут победить смотрящего в окно ревнителя «прекрасных трудов». Но лирические поэты не превращаются ни в летописцев, ни в прилежных «повторителей» чужих мыслей. Они сами живут, искушаемые звуками и красками; они сами являются искусителями для других, у которых нет дара слагать новые песни. А Богдановичу предназначено слагать стихи или, быть может, создавать самобытное сопровождение для слов и мыслей, которые ему предлагает народная белорусская лирика. Возможно, именно поэтому появляется чувство, что Богданович одновременно поэт и музыкант, так мелодичны и ритмичны его песни. Иногда кажется, что слышатся два мотива, два гармонизующих тона: один, вдохновленный белорусской стихией, и другой, который варьируется, ритмически окрашивая и виртуозно располагая всемирные созвучия:

Парой ён спыніцца, каб лепей завастрыць
Пяро гусінае, і гляне: светла сонца
Стаўпамі падае праз вузкае аконца,
І круціцца у іх прыгожы, лёгкі пыл;
Як сіняваты дым нявідзімых кадзіл,
Рой хмарачак плыве; шырокімі кругамі
У небе ластаўкі шыбуюць над крыжамі,
Як жар гарашчымі, а тут, каля акна,
Малінаўка пяе і стукае жаўна.
І зноў ён схіліцца, застаўку зноў выводзіць
Няяркім серабром; нячутна дзень праходзіць;
Ўжо хутка будзе ноч, і першая гвязда
Благаславіць канец прыгожага труда.

Такова в общих чертах поэзия Богдановича. В ней много еще не понятого, что еще нужно внимательно изучать, особенно те ответвления его творческой мысли, в которых с наибольшей силой проявляется влияние

народной лирики. Но нам кажется, что-то, о чем мы рассказали, достаточно для того, чтобы сделать заключение о такой чувствительности, силе и гибкости поэтического вдохновения, как Богданович, который является весьма значительным явлением не только для возрождающейся Белоруссии, но и для всего культурного славянского мира.

Пераклад з італьянскай Наталлі Сухanавай

Друкуецца паводле выд.: Rivista di literature slave. Roma. 1928. Anno III. F. 2.

ЛІСТЫ МАКСІМА ГАРЭЦКАГА ДА ЛЬВА КЛЕЙНБАРТА

22/XII-1927

Уважаемый Лев Максимович!

Сегодня же посылаю Вам свою книжку. А биографических сведений обо мне, если можно, никаких не помещайте, о моем сборнике «Рунь» и драматических сценках «Антон», пожалуйста, напишите пару слов, т. к. эти вещи относятся ко взятому Вами периоду. Что касается сведений о белорусских критиках, то я, к глубокому сожалению, не могу быть Вам полезным. Я думаю, что будет лучше всего, если Вы обратитесь к ним непосредственно. Только вот т. Антон Луцкевич сидит теперь в тюрьме в Польше, так о нем сообщу, что знаю, но сведения мои о нем очень скудны, лучше знают его Купала, Бядуля, Ластовский, Ц. Гартный и др. Если у Вас нет книжки Антона Луцкевича «Našy pieśniary» (Вільня, 1918 г.), Вам ее может выслать Белгосиздат, в частности, т. Жилунович. Я считаю, что наибольшее право называться белорусским критиком имеет Антон Луцкевич. Он, вместе со своим [пропущен целый лист] время руководил революционной белорусской печатью в Вильне, работал в Белорусском научном обществе (в Вильне), в Белорусской школьной раде и гимназии и приводил в порядок богатейший музей, собранный его братом и завещанный Белорусскому обществу (теперь это «Беларускі нацыянальны музей імя Івана Луцкевіча»). В 1927 г. Антон Луцкевич был арестован и, как пишут газеты, предается суду по делу Белорусской громады, вместе с белорусскими депутатами и тысячами членов Громады. Антону Луцкевичу, известному под псевдонимом Антон Навіна, принадлежит масса статей по белорусскому вопросу в русских (Брокгауз и Ефрон), польских, украинских, чешских, немецких и др. изданиях. Он —лучший белорусский публицист, прекрасный стилист. Он написал много критических статей, заметок, рецензий, рассеянных в разных белорусских изданиях. Творчество белорусских поэтов и писателей он рассматривает, главным образом, с точки зрения публициста-художника и национального революционера, в разрезе социальном и эстетическом.

Самое ценное в белорусской критике после 1905 г. и до настоящего времени — это, пожалуй, упомянутая мною его книга «Našy pieśniary» (по-белорусски латиникою).

Кроме того, я посылаю Вам вырезку из газеты «Беларусь» (Минск, 1920 г., № [не показан на вырезке. — *Г. Г.*][1], где я пишу о Лявоне Гмыраке, в связи с 5-летием его смерти. Он тоже работал по белорусской критике (его статья в «Колядной пісанк.», 1914 г.». и проч.), но преждевременная смерть на войне прервала все его работы и замыслы. Очень прошу Вас написать о нем.

М. Горецкий.

Белоруссия, Горкі, Аршанскае акругі, Акадэмія сельск[а]гаспад[арчая], к. 68, Максіму Гарэцкаму.

Ленинград, Петроградская сторона,
улица Литераторов, д. 19, комн. 14
Льву Максимовичу Клейнборту

22/XII-1927

Уважаемый Лев Максимович!

В настоящее время в Ленинграде (Переяславская улица, 1, больница им. д-ра Гааза, 3 отд., камера 71) находится белорусский писатель-драматург Франц Карлович Аляхнович. Он в прошлом году приехал из Вильны в Минск, принял советское подданство, сдал свою новую пьесу «На крэсах» 2-му Белорусскому государственному театру и сам начал работать в этом театре, но потом, через месяца два, был арестован и коллегией ГПУ осужден на 10 лет в Соловки. Если не находите неудобным для себя посетить его, так он мог бы сообщить Вам какие-нибудь интересные сведения о белорусской литературной жизни взятого Вами и позднейшего периода.

Я вспомнил это, когда уже послал Вам, сегодня, письмо и свою «Гістор[ыю] беларускай літарат[уры]».

М. Горецкий.

6/I-1928

Уважаемый Лев Максимович!

Я не посылаю Вам биографических сведений о себе потому, что мне будет приятнее, если о моей жизни будут знать меньше. Библиографию же всего, что я написал и что было напечатано, Вы найдете в посланной Вам моей «Гістор[ыі] белар[ускае] літарат[уры]».

М. Горецкий.

Публікацыя Галіны Гарэцкай

---

[1] Гарэцкі М. Лявон Гмырак (1891—1915) // Беларусь. 1920. 7 ліп. № 145 (*заўв. уклад.*).

А. БУЖАНСКІ [Рамуальд ЗЯМКЕВІЧ]

ІВАН САЛАНЕВІЧ

Аб Івану Саланевічу мала хто з Беларусаў што-колечы ведае, а ён цярпеў, працаваў, змагаўся й далей няўтомна змагаецца за сваю справу. Жыве ён у Бэрліне, а ў Софіі выдае тыднёвік пад назовам «Наша газета», у каторым вядзе напружаную барацьбу з бальшавізмам пад сьцягам вялікай і непадзельнай Расеі.

Чытачы «Калосься» падумаюць: — тут нейкая няўвязка, нехта змагаецца з бальшавізмам, вельмі добра, але што ж супольнага мае гэты расейскі чорнасоценец з беларускім народам?

Дык вось, у сваей векапомнай працы «Россия в концлагере», у каторай ён надта маляўніча апісвае свае прабываньне ў савецкім лагеры ў Карэліі й уцечку адтуль, гэты дзеяч коратка й ясна падчыркнуў уласную беларускасьць і свае адносіны да беларусаў і беларускай справы.

Аб двухтамовай кнізе Саланевіча пісаць ня будзем, у кожным выпадку, хто прыпамінае передваенныя сшыткі «Нат Пінкертон кароль сышчыкаў», той будзе мець належнае прадстаўленьне аб літаратурных прыёмах і вартасьцях аўтара.

Важна тое, што ў першым томе «России в концлагере» ў кароткай дэклярацыі ён заяўляе: — Я стопрацэнтовы беларус і магу ганарыцца тым, што мяне ўзгадавалі на Пушкіну, ані на якімсьці Янку Купале; маю пагарду да патрыётызмаў у павятовым маштабе й да нацыянальнага будаўніцтва з соймам у Менску ці ў Вільні. — Апошняе, дзеля асаблівай кур'ёзнасьці й дзеля спадобы, ня вельмі вымагаючай, у сваей масе, расейскай публіцы падана поўпабеларуску. Адным словам, прыпраўлена «з душком».

Бязумоўна, гэты вырадак не прачытаў аніводнага верша Купалы й ня мае мінімальнага паняцьця аб сучасным беларускім адраджэнскім руху, — але сваю «прафэсарскую апінію» ён выражае дужа аўтарытэтна.

Наагул, вырадкаў маем нямала, стагодзьдзі нацыянальнага заняпаду даюцца ўзнакі, тым ня менш такіх тыпаў, як Саланевіч, афішуючыхся стопрацэнтавай беларускасьцю, трэба біць, прынамсі, па брудных лапах. Няхай ня думаюць, што калі яны знаходзяцца далёка ад беларускіх цэнтраў, дык маюць магчымасьць бяскарна ізрыгаць свае істінно-русскія блявоціны на беларускі народ.

Хто чытаў «Расею ў канцлагеры», прыпамінае, напэўна, што было духовым апірышчам аўтара падчас лагернага жыцьця. Гэта ягоны сын Юры ў мамэнты дэпрэсыі бацькі напяваў яму дзеля бадзёрасьці песьні Верцінскага.

Дробязь, але вымоўна характэрызуючая духовы клімат розных Саланевічаў. Беларуская музыкалёгія ні Верцінскага, ні падобных яму іншых

шарманшчыкаў ня мае, таму, магчыма, для гэткае публікі тут недзе трэба шукаць жаролаў духовае няпрымірымасьці.

Пасьля ўцечкі з лагеру «наш герой» хутка заінсталяваўся ў расейскай эміграцыі — падыйшоў пад колер. Пэўныя колы ўважаюць яго нават за нейкага аракула, іншыя йзноў называюць савецкім агентам і правакатарам. Зрэштай, гэта іх сямейная справа.

Арганізуе нацыянальны «трудавы» саюз новага пакаленьня — няхай арганізуе, палемізуе з Мілюковым — няхай палемізуе, але быламу савецкаму спэцу (праектаваў будову стадыёнаў Дынамо), а цяпер альфонсу расейскай эміграцыі рашуча забараняем паганіць беларускую справу. Можа свае жарты ськіваваць у іншы бок.

З узгляду на актуалізацыю беларускай справы, гэны цынічны рэнэгат (родам, здаецца, з Менска) можа рабіць спробы перакінуцца на беларускі грунт. Трэба, каб нашае грамадзянства добра запомніла ягонае прозьвішча.

Паўтараю: — Іван Лукіяновіч Саланевіч.

Друкуецца паводле час.: Калосьсе. 1939. Кн. II.

Х. Х.

ВИЗВОЛЬНИЙ РУХ БІЛОРУСІ

Статтю, що нижче подаемо в українському перекладі, написав для нас один із білоруських активних політичных діячів, прізвища якого з певних причин не наводимо.

Видавництво.

І. ВСТУП

З глибоким вдоволениям іду назустріч пропозиції видавництва українського альманаху «На службі нації» подати огляд білоруського визвольного руху. Інтерес українського суспільства до нашої справи свідчить про його симпатії до нас — білорусинів — як природних союзників у майбутніх боях за незалежність із спільними ворогами українського й білоруського народів. І справді, кожний активний українець, що реально ставить перед собою проблєму визволення власної батьківщини, не може, на нашу думку, не застоновитися зо співчуттям над змаганнями Білорусі — змаганнями, що мають тотожни історичні шляхи з Україною. Відсутність якихбудь протирічностей між обома братерськими народами, що мають кількасот кільометрів спільного кордону, робить порозуміння між ними не тільки оправданим, але й необхідним.

Як наростають силы білоруського народу, якими шляхами вони формуються, наскільки здорові їхні коріння й яке займуть вони місце в майбутніх подіях — виложити це все в короткій статті доволі тяжко. Щоб уявити собі білоруський визвольний рух у всій його реальній повноті, треба було б зайнятися висвітленням не тільки останніх подій, але цілого історичного процесу боротьби білоруського народу за незалежність. Але для цього необхідно було б присвятити обширнішу працю. Не маючи можливости цього зробити, обмежимося на схематичному виложенні постапленої теми.

II. ТЕРИТОРІЯ Й НАСЕЛЕННЯ

Етнографічна територія Білорусі точно наразі ще не оприділена. Згідно з обчисленнями деяких етнографів, вона перевищує 300 000 кв. кільометрів, включаючи до свого складу (цілком або частинно) наступні губернії був. Російської імперії: Минську, Могилівську, Вітебську, Гродненську, Виленську, Смоленську, а далі кілька повітів Сувальської, Курської, Псковської й Твєрської губерній. Загальна кількість населення Білорусі виносить 14 мільйонів душ. Деякі білоруські вчені знаходять, що етнографічна територія Білорусі простягаєтся значно далі на північ, досягаючи меж був. Петербургської губернії й берегів Балтійського моря.

III. ПРИРОДНІ БАГАЦТВА БІЛОРУСІ

Говорячи про економічні ресурси країни, звичайно мають на увазі, як основні, мінеральні багацтва. До цього часу, під впливом тенденційно-фальшивих теорій московських і польських вчених, існують погляди, ніби Білорусь цих багацтв не посідає. В подібних розважаннях, за тип білоруської землі приймається її південну багонну частину й робиться заключення, що це «забута» самим Богом країна.

Плиткість цих «теорій» видна вже хоч би з того, що на території Білорусі не існувало ні одної науково-дослідної установи и не переведено ніякої научної експедиції. Брехня московських учених виходила виключно з інтересів російської імперіялістичної політики, що бажала бачити в Білорусі насамперед пляцдарм із рідким населенням, непереходимими лісами й багнами, супроти грізного сусіда — Німеччини.

Відроджена білоруська наука вже за короткий час зробила багато на шляху дослідження підземних багацтв країні. В 1933 році спеціяльна комісія Білоруської академії наук уже виступила з проєктом експльоатаци встановлених родовищ залізної руди, вслід за чим було сконстатовано наявність покладів вугілля, соли, срібла, нафти и навіть... діямантів (останні знаходяться в багнистих районах). Нажаль, наївні білоруські вчені не врахували, що господарський розвиток Білорусі не в інтересах і «нової» Росії — з «братерським пролєтарським урядом» на чолі... Цей останній, ще може

з більшою ретельністю й зручністю ніж царський, пильнує старої традиційної політики: тримати Білорусь у положенні воєнного і економічно в цілості залежного від центру пляцдарму. Тепер навіть картоплю вивозиться з Білорусі до Москви, а звідтам уже «по нормах» розпреділюється між білоруським селянством!

Що ж у цих умовах можна говорити про розбудову білоруської індустрії?! Скупчення індустрії на центральних московських теренах звичайно суперечить законам економіки, але зате воно знаходить собі виправдання з погляду стратегічного: загрози зовнішнього ворога — «фашизму». Звідсіля Москва робить висновок: хто не погоджується з індустріялізацією її корінних областей, той уже «обєктивно» стає союзником «фашизму» і ворогом «пролетаріяту»... Білоруським ученим, кінець кінцем, також довелося заплатити за свої «контрреволюційні» теорії. Десятки їх «призналися» в «злочинах» — наложивши за це головою; сотки інших дотепер направляють свою «провину» на соловчанських лісозаготівлях.

Анальогічну політику переводить Польща, стараючись створити з Зах. Білорусі барієру для оборони своїх східних кордонів. Вистачить вказати, що польський уряд уперто саботує, наприклад, розбудову нафтового промислу в тих районах Білорусі, де кількакратно видкривали ропу.

Окупанти тримають у примітивному стані взагалі все народне господарство Білорусі, експльоатуючи його водночас не то що кольоніальними, а просто розбишацько-варварськими способами. Брак місця, нажаль, не дозволяє нам продемонструвати ввесь трагічний жах цієї експльоатації, як також ширше спинитися над характеристикою природних багацтв Білорусі, що могли б створити для неї світлі перспективи в умовах державної незалежности. Тут вкажемо тільки на низку сприятливих факторів для розвитку білоруського господарства:

1) виключно сприятливе положення сільського господарства Білорусі що до атмосферичних опадів і релятивної неперенаселености території;

2) густа сітка рік, придатних для пароплавства й використання для електрифікаціїі та різного роду індустріяльних підприємств;

3) коло 2500 озер, для яких типовим є простір у 10—15 кв. км і придатних для організації рибного господарства;

4) ліси, відомі целому світові своєю площею й багацтвом.

IV. ІСТОРИЧНА МИНУВШИНА

Білорусь як самостійна держава існувала коло 500 років. Найбільшого свого культурного, економічного й політичного розвитку досягла вона в XIII—XIV[1] вв. З того часу збереглося багато памяток, що свідчать про

[1] XIV в. — памылка, магчыма, тэхнічная, і дакладней было б — XVI в. (Тут і далей заўвагі ўкладальніка; аўтарскія спасылкі пазначаны зорачкамі).

високу культуру Білорусі. Білорусь була третьою державою в Европі, що запровадила в себе друкарство (Ф. Скорина, [1517—1525] рік).

В соціяльно-економічному відношенні Білорусь цілком не була подобною на своїх сусідів — Москву й Польщу, що в свому устрою визначалися перша — деспотією, а друга — анархічним сваволям панської верстви. Вони зуміла дати відсіч татарам і німецько-тевтонським орденам (бій під Грунвальдом). Проте в дальшому ході історичних подій їй не довелося зберегти свою державність.

Після звільнення від татар і внутришнього скріплення, Москва починає серію війн. Цих війн, які точилися з перемінним для обох сторін успіхом, начисляємо дванадцять, що зайняли назагал 30 літ впродовж півтора століття. Використавши сприятливу ситуацію, Польща остаточно допомогла Москві роздусити Білорусь у кінці XVI в. Населення білоруських областей, що відійшли до Польщі, продовжувало вперту боротьбу з окупантами. Ця боротьба точилася й під Москвою. Але під наступом ворожих сил вона остаточно заломлюється й білоруський нарід починає повільно втрачати свою національно-культурну самобутність. XVIII—XIX вв. позначилися вже повним упадком білоруського народу, що стає обєктом боротьби московської й польської культур за впливи над ним. Білоруську мову винищується. Законом у 1831 році заборонено читання книжок на білоруській мові[2]. Інтелігенція денаціоналізується, а народні маси, хоч і зберігають мову й побут, також втрачають почуття своєї окремишности, визначаючи свою національність по релігійній ознаці (православні — значить русскіє, католики — поляки). Як нація Білорусь зійшла з кону життя й з карти Европи. Могила, куди її поховано, здавалася так глибокою, що не лишалося надій, щоб її колинебудь і комунебудь пощастило розкопати...

V. ПЕРІОД ВІДРОДЖЕННЯ

Вихідним моментом білоруського національного відродження треба вважати другу чвертину XIX в., коли ополячена білоруська інтелігенція, мріючи про реставрацію «історичної Польщі, з одного боку, й під впливом західньо-европейського романтизму, з другого, — зачинає виявляти інтерес до місцевої народньої творчости, побуту й мови.

Створюється ціла група дослідників-етнографів, зявляються поети, і всі вони, самі того не усвідомлюючи, кладуть початок білоруському національному відродженню. Наступне покоління інтелігенції (в лиці її кращих представників) вже свідомо підходить до цього процесу. Талановитий поет Францішек Багушевич своїм виступом у 1860[3] рр. дістає назву «бацькі беларускай адраджєнчай літератури». Його вірші набули в народі популяр-

---

[2] Недакладнасць; згаданага «закона» не існавала.

[3] Трэба — у 1891 г.; год выдання «Дудкі беларускай».

ности, хоч нелєгальний спосіб їх поширення в умовах муравьовського терору ставив цьому поважні перешкоди.

В 1905 році, під впливом революції, царський уряд дозволяє друк на білоруській мові, й це стає могутнім товчком у дальшому розвитку національної кристалізації населения. В 1906 р. основується у Вильни перша білоруська нелєгальна газета, а писля її закриття (після першого числа!) зявляється «Наша ніва», що скупчує навколо себе всю національну-свідому інтелігенцію. Цей так наз. «нашаніўскі» період дає цілу низку більших поетів і літератів, серед яких Янка Купала й Якуб Колас виростають у клясиків, набуваючи европейське імя. В білоруському русі Янка Купала займає позицію анальогічну великому українському поетові Т. Шевченкові. Купалові товаришить майже однаково талановитий Алєсь Гарун. Вони спільно з іншими письменниками підіймають швидкими темпами білоруську літературу на значну височину. Ідеї білоруського руху все глибше и глибше просякають народні маси. Творяться гуртки, що видвигають гасла автономії Білорусі...

VI. ВІЙНА Й РЕВОЛЮЦІЯ

З оголошенням війни всі активні національні сили були мобілізовані царським урядом і розпорошені на величезній території імперії. Навіть такі культурні сили, як Якуб Колас, були закликані під ружьо для оборони «святої матушкі Расії»... Білорусь перетворилася в головний пляцдарм военних операцій. Мільйонові московські полчища наводнили країну! Її обернено в заповнений солдатчиною «кабак». Білоруські села впродовж кількох років стали провізоричними казармами. Селяни, вкупі з навезеними під багнетами калмиками, кіргізами й сартами, копали власну землю, підготовляючи резервові траншеї для армії. При відвороті російської армії населення поліційними заходами виганялося з рідних осель і висилалося як «бежєнцев» до центральних губерній. В 1915 році фронт нарешті устабілізувався.

На території, окупованій німецькими військами, відкрилися широкі можливості організаційної роботи, але спустошення краю, застрашаючий економічний стан і суспільна розпорошеність були цьому великою перешкодою. Тим не менш у Вильні почалася доволі широка видавнича й культурно-організаційна акція. В короткому часі засновано коло 500 народніх шкіл, розпочато заходи перед німецькими чиниками відносно признання місцевого білоруського уряду.

Білоруські культурні сили, що залишилися по стороні російського фронту, скермували свою працю в напрямі опіки над біженцями (що досягали довгими хвостами аж Петербургу, Москви й Одеси), бо можливостей іншої організаційної роботи не було.

Таким чином, революція 1917 року застала білорусів у виключно тяжкому положенні. Але не дивлячись на це, білоруський визвольний рух зачав розвиватися з надзвичайною швидкістю, набираючи все виразніший революційний характер. В березні 1917 року Комітет допомоги жертвам війни в Минську перетворився в Білоруський національний комітет, що поклав початок консолідації народних сил. В липні цього ж року на зїзді представників білоруських національних організацій створюється Центральна білоруська рада, що навязує контакт із політичними й культурними формаціями серед мільйонової маси розкинених на цілій території імперії біженців. Восени починається полоса білоруських військових зїздів Західнього й Південно-Західнього фронтів. У висліді організується Центральна білоруська військова рада з власним друкованим органом. Вона пізніше обєднюється з Центральною радою білоруських організацій у Велику білоруську раду.

Не дивлячись на вороже відношення російського тимчасового уряду до вимог Великої ради в справі повної автономії, рада постепенно опановує ситуацію й через свої військові органи, ігноруючи заборону Керенського, приступає до формування білоруських військових частин, досягаючи значних успіхів.

VII. БОЛЬШЕВИЦЬКА РЕВОЛЮЦИЯ

Проголошений совєтською владою льозунг «свободного самоопрєдєлєнія вплоть до отдєлєнія» поставив білоруський рух безпосередньо перед питанням самоозначення. На 1-му Всебілоруському зїзді в Минську (14 грудня 1917 року) при участі 1872 делєгатів — що заступали всі політичні партії й віськові організації в губерніях: Могилівській, Вітебській, Смоленській і Виленській — був обраний перший білоруський уряд.

Після того, як зїзд одноголосно ухвалив резолюцію про створення Білоруської Республики — його розігнали большевики, які запровадили до будинку зїзду військові частини. Частина членів уряду Білорусі була виарештувана. Білоруські військові формації, що були в той час розпорошені на величезній території, не могли поспіти на допомогу своїй національній владі. Частина уряду, що врятувалася від арештів, перейшла на нелєгальне положення.

З приходом до Минська німецьких військ (в 1918 році) білоруський уряд знов лєгалізувався. Рада Білоруської Народньої Республики встановила відносини з Українською Народньою Республикою. Між українським і білоруським урядами відбувся обмін консулями. В Києві відкрито Білоруську торговельну палату. Обмін консулями відбувся й з деякими балтійськими державами. Створено цілий ряд білоруських дипльоматичних і військових місій в Европі (в Німеччині, Чехословаччині, Туреччині і т. д.).

До всіх цих виявів національно-державного відродження Білорусі совєтська Москва застосувалася в той самий спосіб, як це вона зробила й супроти Української Народньої Республики... В Смоленську проголошується білоруський «пролєтарський» уряд із поетом Жулуповічам[4] на чолі. Сфабриковується «незалежна» Совєтська Білорусь, в «добровільній» федерації з Москвою, що заявляє свої права на цілу етнографічну білоруську територію.

З відходом німецьких військ Рада Білоруської Народньої Республики не могла встояти під ударами большевицької армії, з одного боку, і польської армії, що посувалася вслід за відступаючими німецькими військами, з другою. Положения ускладнялося тим, що найкраще зорганізованим білоруським військовим частинам не вдалося пробитися з румунського фронту, де вони були остаточно обезброєні румунами. Кілька трагічних збройних ударів білоруських військ із червоною й польською арміями кінчилися розгромом та ліквідацією збройних сил Білоруської Народньої Республики. Її уряд змушений був емігрувати, і наша країна-страждальниця знов стала жертвою своїх історичних ворогів — Москви и Польщі, що окупували білоруську територію.

Совєтський уряд дуже скоро відрікся від ним же обіцюваних «щедрот» для Білорусі, послідовно зменшуючи територію «незалежної» Білоруської Совєтської Республики, аж поки не звів її до... одної лише Мінської губернії, з населенням коло півтора мільйона душ; залишивши коло 8 мільйонів білоруського народу в складі «Російської Соціялістичної Республики»... Проте скоро показалося, що Москва помилялася, гадаючи, ніби так легко може перейти до порядку дня над білоруськими визвольними змаганнями.

Еміґрувавша Рада Білоруської Народної Республики й більша частина найвпливовіших національно-політичних діячів започатковують широку організаційну акцію на неокупованій большевиками території. Ще неоформлене юридичне положення Виленщини й Гродненщини стримувало польську владу від репресій проти білоруського національного руху, й це створило сприятливі умови для все більшого поширення його впливів серед народніх мас. З надзвичайною швидкістю й організаційним розмахом. Західня Білорусь покривається густою сіткою народніх шкіл, відкривається 8 гімназій, 2 вчительські семінарії, курси, бібліотеки, наукові товариства, успішно розвивається кооперація. Серед цього національного підйому білоруського суспільства — поляки почували себе цілком ізольованими.

Здобувши юридичне признання окупації Виленщини й Гродненщини від Союзу Народів — Варшава почала систематичний наступ на білоруський національний рух, але її спроби зломити його ріст довший час не дава-

[4] Дз. Ф. Жылуновіч.

ли наслідків. В 1922 році без огляду на несприятливий виборчий закон для білоруських земель (100 000 голосів на 1 депутата, тоді як у Польщі 40 000) до польського сойму проходить 14 білоруських послів під гаслом національного самоопреділення. В Москві в той час ще були пануючими ілюзії світової революції, і 1 400 000 голосів (з загальної кількости 3 000 000 населення в Зах. Білорусі) відданих за згаданих послів, що їх большевики проголосили «ворогами білоруського народу», справили там дуже велике враження. Це враження посилювалося й тим, що на території Литви (де мешкає коло 200 000 білорусів) білоруський національний рух також розвивався дуже швидкими темпами. Отже в порівнянні з ситуацією на західних білоруських землях «незалежна» совєтська білоруська республика виглядала занадто карикатурно, й потрібне Москві її агітаційне значення було зведене до нулі.

Змушений обставинами, московський уряд змінив свою тактику в білоруському питанні. До білоруської совєтської «республики» приєднано територію був. Вітебської й Могилівської губерній. Одна за другою відкриваються білоруські високі школи, активізується культурна робота. Почалася «білорусизація Білорусі» (знайомі й українцям малюнки?).

В 1926 році до білоруської советської республики приєднюється ще Гомельщина. Москва обіцює приєднати ще Смоленщину... Її «щедротам» взагалі не видно кінця!.. Основується Білоруська академія наук. Скликаються наукові конференції з представниками Европи, і особливо дружне прийняття організується в Минську для вчених і громадських діячів із... Західньої Білорусі (чи не нагадує це нам епоху Лапчинського й урочисті візди до Києва и Харкова галицьких учених, діячів, кооператорів?! — *Заввага видавництва*).

Нова тактика Москви вже в скорому часі дала плідні для неї наслідки. В білоруській суспільній опінії переконання в «зміні курсу» совєтської політики стало так заглиблюватися, то його впливам піддалася навіть значна частина членів бувшої Ради Білоруської Народньої Республики! Процесові тяжіння до Москви багато сприяла, з другого боку, польська нагінка на Зах. Білорусі. Тут зачали успішно творитися совєтофільські партії. Білоруський рух під польською окупацією — що, звязуючи національне визволення з соціяльною боротьбою в інтересах народу, йшов до цього часу єдиним фронтом — розколюється на два ворожі табори.

Білоруські діячі, що ставилися з недовіррям до московської «національної політикії», залишилися в меншості. Совєтофільська тенденція, счолювана такими впливовими представниками руху, як академік Тарашкевич, був. премієр-міністер Білоруської Народної Республики Луцкевич, був. голова Військової ради Рак-Михайловський, — перетягає на свій бік усю середню інтелігенцію: студентство, вчительство та інший елємент, що близько стояв до народньої маси. Створюється політична організація під

назвою Беларуская сєлянско-работніцкая грамада, що розростається нечувано-швидкими темпами: її активне членство досягає 150 000!

Соціяльно-політична програма Грамади властиво не відрізнялася від програм Сєлянскава союзу та інших білоруських партій. В центральному и найбільш чутливому для білоруських мас аграрному питанні повторювалися принципи, які були визначені Радою Білоруської Народньої Республики. Про комунізм і колєктивізацію не згадувалося ні словом. Головним атутом у совєтофільській пропаганді Грамади була «національна свобода» в совєтській Білорусі й та реальна сила (Москва!), яка «зо збroєю в руках допоможе звільнитися від польского гнету» — гнету, що справді з кожним днем ставав усе тяжчим, прибираючи форми терору.

Широкою хвилею посунула з-під польської займанщини до СССР білоруська еміграція! Всіх тягнуло до Минська! Минський університет гостинно відкрив двері для західньо-білоруської молоді, що не мала доступу до високих шкіл у Польщі. Совєтська Білорусь ставала центром усіх активних національно-культурних сил. Залишаючи в своїх руках політичну й господарську керму, Москва в цей тактично важливий для неї момент «попустила віжки» в ділянці розбудови білоруської національної культури.

Та скоро прийшов час, коли совєтський уряд зачав переоцінку своєї тактики, добачуючи в ній зародки майбутньої політичної загрози. За час «білорусизації» було створено **30 000 народніх шкіл, коло 300 середніх і 4 високих**; з білоруського села виходили и росли нові культурні сили. Загальне національно-культурне піднесення стихійно охоплювало всі галузі — літературу, театр, музику, мистецтво, пресу, спорт [...] Повільно «національна формою й соціялістична змістом» Білорусь зачала ставати кісткою в горлі Москви. І ця остання заходилася «звивати» акцію...

Свої ліквідаторські тенденції в білоруській національній політиці московський уряд зачав реалізувати якраз у Західній Білорусі, вважаючи, що совєтська від нього не втече.... В Кремлі задумано пекольний плян паралізування національного руху на західних білоруських землях. Концепція цього пляну полягала в тому, щоб розпорошені білоруські сили під польською окупацією не могли станути небажаним для Москви ферментом тоді, коли вона зачне розправу в совєтській Білорусі — боротьбу з «контрреволюціею» (себто з національними елєментами). Тактичною особливістю згаданого пляну було те, що цей розгром хотіла Москва перевести польськими руками, витворюючи собі водночас можливість дістати до своіх рук найбільш впливових білоруських діячів із Західної Білорусі для їх... **пізнішої ліквідації**! Читач побачить далі, як совєтський уряд перевів ці свої (повторюємо — пекольні!) комбінації.

До справи було притягнено «союзну» білоруській Грамадє польську комуністичну партію. Керма ліквідаційної акції опинилася в руках її керівників і шефів ГПУ в Минську (завжди поляків по національності), **що мали прямий звязок із польською дефензивою (по директивах**

із Москви*. Зачалася підступна й тайна робота, що ставила собі завданням спровокування Грамади и звернення супроти неї репресій польського уряду. Скоро почалися масові арештування членів Грамади й судові процеси. В здійсненні згаданого пляну Москві сприяла й та обставина, що в Польщі в той час вернув Пілсудскі, який рішив зліквідувати Грамаду блискавичним ударом.

По цій ліквідації між Москвою й Варшавою зачалися своєманітні «трансакції»... **людьми**! Польські вязниці стали для большевиків тим «ринком», звідки вони могли витягати потрібних їм діячів Зах. Білорусі. Пішов жвавий обмін: заарештованих білорусинів на інтервенції з Москви Польща висилала до СССР, дістаючи взамін католицьких ксьондзів, що їх перед тим ГПУ навмисне масово виарештувало в якості обмінної «валюти». Передаточним пунктом станули польська дефензива — ГПУ, і навнаки: ГПУ — польська дефензива. Окремі елєменти «співпраці» цих двох «почесних» установ були так тісно переплутаними, що годі було розібрати, де починається одна й де кінчається друга... Інтенції обох згаданих установ у цих операціях були цілком анальогічними! Так Москва забезпечила собі можливість витиснути з польських вязниць рештки тих політичних і культурних діячів, що знаходилися поза совєтською Білорусю; діставши їх до своїх рук і «зневтралізувавши» їх у цей спосіб — вона перейшла до «розвантаження» національно-культурних сил уже в совєтській Білорусі.

Цю першу спробу переведено обережно... «Викрито» змову, що ставила ціллю відірвання Білорусі від СССР і відновлення національної демократичної республики. На учасників змови «ангажовано» білоруських вчених і культурних діячів старшого покоління. В Захід. Білорусі на місці розгромленої Грамади стала нова організація «Змаганьнє», що, зібравши рештки сил, все ж уявляла з себе найсильнішу групу в краю. Арешти в Минську викликали перше прикре враження, але воно було змягшене дуже «ліберальним» присудом (арештованих тільки выслали в корінні московські области, даючи можливість працювати відповідно своїм професіям). Звільнені після засудів місця заступалися заслуженими «героями» з Зах. Білорусі, вже вихованими в совєтських школах. Між тим, терор у Польщі все посилювався. Ліквідація «Змаганьня», масові нелєгальні втечі білорусів до СССР, виміни засуджених польськими судами — все це наближувало бажаний для Москви момент багатих жнив сталінського серпа. І ці «жнива» почалися — жахливі й безпощадні!

Скоро здивована суспільність у совєтській Білорусі довідалася, що члени західньобілоруської Грамади, які були вимінювані з польських вязниць або самі втікали до СССР, це... «агенти» Польщі! Закинути цим людям яку будь діяльність, що справді свідчила б про їх звязок чи симпатії до Польщі —

* Автор диспонує обширним доказовим матеріялом, що стверджує співпрацю московського ГПУ й польської дефензиви в ділі поборення білоруського визвольного руху; цей матеріял буде в свій час опублікований.

цього не міг зробити навіть совєтський «суд». Тому видвигнено інші обвинувачення, наприклад: бажання осушити білоруські багна з метою облегшення польським військам наступу на СССР(!), будівлю радіостацій для «сігналізацій» та інші абсурди. На підставі цих обвинувачень зачалися масові арешти, що поширилися навіть на старих видатних білоруських комуністів.

Варто навести характерну історію з академіком Тарашкевичем, яка принесла Москві чимало неприємностей. Творець і керівник Грамади, Тарашкевич користувався в білоруських масах величезним, непохитним авторитетом. Звільнившись від польської вязниці під грошову кавцію, він виїхав до Данціґу й Берліну, перебуваючи під протекцією ЦК польської компартії. Але перебування Тарашкевича закордоном представляло для совєтського уряду та його плянів поважну перешкоду. Заманити ж його до Минську (як це було зроблено з іншими) та «пришити» йому «шпигунсько-фашистівську» змову уряд не міг, бо здавав собі справу, що білоруські маси в це просто не повірять. Тому для унешкодження Тарашкевича був винайдений інший спосіб, якому справді годі відмовити в «геніяльності»!..

Тарашкевича большевики таки викликали до Минську, але уплянували справу так, щоб він туди... не доїхав. Виклик був мотивований тим, ніби присутність Тарашкевича необхідна для урегулювання відносин, які зложилися в совєтській Білорусі в звязку з викритою «змовою», і що йому буде доручена переорганізація загальної національної акції. Так мотивуючи своє звернення до Тарашкевича, Москва враховувала психольогічний момент: самий факт його виклику заспокоюючо поділає на опінію як в Західній, так і совєтській Білорусі. Але прйїзд Тарашкевича до Минську в тих обставинах, що складалися, був небажаним для большевиків. І ЦК польської компартії дістає з Москви відповідні інструкції...

Тарашкевича шантажується матеріялом, що обтяжував усіх його співробітників, які ще залишилися на волі в Західній Білорусі, змушується до виїзду, **а по дорозі провокаційним способом передається до рук польської поліції**! Польській суд карає його 8 роками вязниці, а далі справа розвязується вже відомою «трансакцією»: польська дефензива — ГПУ; Тарашкевича «вимінюється», і він (останній із білоруських діячів, що піддалися большевицькій провокації) попадає в московський капкан. В Минську й цілій совєтській Білорусі після цього починається жорстока розправа. Самого Тарашкевича совєтській уряд висилає ніби в «командіровку» до Москви. Тут йому навязується співробітництво в... польському(!) журналі «Трибуна». Пізніше призначається завідувачем колгоспа десь під Москвою, а ще пізніше висилають його до Іркутська[5]. Тут сліди Тарашкевича

[5] Звесткі наконт «калгаснага» старшынавання і ссылкі ў Іркуцк памылковыя; у Маскве Б. Тарашкевіч працаваў у Міжнародным аграрным інстытуце, 5 мая 1937 г. арыштаваны, 5 студзеня 1938 г. асуджаны камісіяй НКУС СССР і пракурорам СССР да вышэйшай меры пакарання і расстраляны 29 лістапада 1938 г. у Мінску.

губляться. Коли його те не знищено, то знайти ці сліди, гадаємо, можна було б десь на Соловках, чи на сибірських лісозаготівлях, де всі інші товариші Тарашкевича по Грамадє й розбудові білоруської національної культури закінчують свою «співпрацю» з Москвою...

В останні московські «жнива» в Білорусі попали вже виключно 100% комуністи, серед них десять більших поетів із першим організатором совєтської Білорусі й творцем школи білоруської «пролєтарської» поезії — Жилуновічем на чолі. Москва переходить (таксамо, як і в Україні) до відкритої русифікації й «общєросійского патріотизма». Зо шкіл викидується білоруські підручники; повним темпом йде фальсифікація білоруських історичних памятників на користь «русской історічєской слави і гєраїзма». Для цього Москва не вагається навіть використовувати «наукові» розвідки Мілюкова з еміграційного «Врємєнніка»...

Ми довше спинилися над долею совєтофільської Грамади не тільки тому, що вона була найбільшою масовою білоруською організацією, але й для того, щоб продемонструвати, які сумні наслідки дала совєтофільська орієнтація визначніших білоруських діячів, що мали наївність повірити в щирість національної політики московської й польської компартій. Виникае тепер питання — в якому ж стані тепер перебуває білоруський визвольний рух?

У читачів могло витворитися враження, що своєю тактикою з Грамадою Москва остаточно роздусила цей рух? На це скажемо, що вона сама не вірила в можливість досягнення аж так далекойдучого (хоч і бажаного їй) завдання! Тактика совєтського уряду демонструвала не його силу, а слабість: ввесь ліквідаційний процес зраджував непевність і нервовість Москви. Безперервно викривані «змови» й терор ГПУ самі витворили несприятливі для неї психольогічні здвиги в Білорусі. Ці здвиги скоро перетворилися в те, що властиво й намагалася Москва попередити своїм терором — **в революційні настрої**. Масові терористичні акти білоруських селян на представниках влади зростали в надзвичайній прогресії! Спротив колєктивізації, як це засвідчують совєтські ж джерела, був у Білорусі надзвичайно впертим і активним. В боротьбі, серед жахів і крови, білоруські народні маси внутрішньо кристалізувалися, перетворюючись у ворожий Москві чинник. Тут, як і в інших національних «республиках» СССР, сталінська політика приводила до наслідків — цілком протилежних тим завданням, які вона собі ставила!

Говорячи про Західню Білорусь, ми згадували про другий табор визвольного руху, що не піддався на привабливі приманки Москви. До цього табору належали політичні партії: Сєлянський союз і Християнська демократична партія. Остання обєднювала переважно білорусинів римо-католиків. Ці політичні угрупування репрезентували інтелігенцію й не мали на маси такого впливу, як згадувана совєтофільська Грамада, що імпонувала не тільки льозунгами звільнення краю від польської окупації, але й...

широкими (так потрібним ожебраченому білоруському селянству) кредитом, при допомозі спеціяльно створеного банку (з московських фондів!).

Проте згадані угрупування спільними зусиллями зуміли вдержати під своїми впливами значну частину білоруського суспільства, ведучи культурно-освітну й економічну організаційну роботу. Створена ними установи — Інститут беларускай гаспадаркі і культури — мала густу сітку своїх філій у цілому краю. В польському соймі вони були заступлені 7 послами.

Після провокаційної розправи Москви з Грамадою і з національним рухом в совєтській Білорусі — незалежницькі тенденції серед суспільства все посилюються. Національне сторонництво втягає в свої ряди розчарованих членів Грамади й втікачів із «шасливої » совєтської Білорусі. Без огляду на польскій терор і різні обмеження, в Зах. Білорусі начисляється 9 періодичних газет і журналів, що заступають незалежницькі тенденції. Провадиться напружена культурна праця. Польська окупаційна політика довела до того, що в цілому краю залишилося тільки 40 початкових і утраквістичних шкіл та одна гімназія (перед цим у Зах. Білорусі було: 8 гімназій, 1 вчительська семінарія та коло 1000 народних шкіл!), але культурні сили невпинно зростають. Білоруська молодь, протискуючись із надзвичайними труднощамі крізь польські школи, стає в ряди визвольного руху.

Білоруський літературний світ також розвиває велику активність. Поети Міхась Машара і Максим Танк уже видвигнулися на перші місця в білоруській літературі. Максима Танка навіть польська фахова критика характеризує як одного з передових европейських поетів, що вивів білоруську літературу зо стадії місцевої (народньої) на европейський рівень. Пропаганду національного мистецтва закордоном провадить, наприклад, білоруський опероний артист Забейда-Суміцкі — член опери в Міляно, що дістав першу італійську нагороду. Білоруська молодь завойовує в різних ділянках спорту перші місця. Провокаційні впливи Москви ще залишили свій слід у Зах. Білорусі, але суспільство успішно переборює стару недугу й стае на шлях внутрішнього оздоровлення.

З виложеного ми бачимо, що білоруський визвольний рух має глибокі органічні корні в свой історичній минувшині. Він оснований на духових, національних, історичних, культурно-побутових, економічних і політичних підставах. Його внутрінні сили так органічні, що їх не пощастило зломити ні Москві, ні Польщі впродовж 300 років поневолення. Доказом цього служить надзвичайно швидкий процес національного відродження, що досягнув свойого оформлення впродовж останніх двох-трьох десятиліть.

Ставнувши на шлях боротьби за свою національно-політичну незалежність, білоруський нарід зазнав дві поразки. Перша, як бачили, була спричинена обєктивними, виключно несприятливими, обставинами (1914—[19]18 рр.) і невистачальною підготовкою народніх мас та кадрів інтелігенції, що знаходилися в той час ще в процесі національного оформ-

лення. Друга поразка була наслідком тактичних помилок політичних керівників руху, що завернули його з основного національного шляху на шлях опортуністичної угоди з історичним ворогом Білорусі й руїнником її самобутности — Москвою.

Події світового значення, що надходять, застають білоруський визвольний рух на порозі того духово-психольогічного напруження, яке неминучо мусить привести до збройного вибуху. Цей вибух (боротьба за державну незалежність) прийме стихійні форми навіть тоді, коли б світові події перейшли б знова над білоруським рухом. Коєфіцієнт його розмаху й активности буде не до порівняння з тим, що дала в 1917 році акція невиразних комітетів біженців і культурно-освітних гуртків. Останні 20 років багато чому навчили й переконали білоруський нарід, і то не тільки інтелігенцію, але й народні маси.

І коли в Зах. Білорусі ще залишилися, невивітрені агітацією Грамади, демагогічні совєтофільські впливи, то й вони розвіються при першому ж стику з білоруськими селянами й робітниками з совєтської Білорусі!

Сучасна ситуація ставить перед провідною верстною білоруського народу невідкладне завдання: **це створення керівного політичного центру**, що приступив би до організації всіх активних національних сил, до оформлення програми й тактики та їх популяризації в масах. Згаданий центр мусів би перебувати поза окупованими землями, щоб бути цілковито незалежним у своїй тактиці й обранні визвольної концепції. Створення такого центру мало б величезне не тільки моральне, але й практичне значення. Він консолідував би й облегшував роботу білоруських визвольних сил під окупаціями, в тій її актуальній частині, яку доведеться в іншому випадку переводити вже в огні неминучої боротьби. Соціяльно-політична програма центру, самозрозуміло, мусіла б кермуватися виключно інтересами працюючих верств, то є основою білоруської нації.

Зовнішня політика центру полягала б, по перше, в установленні найтіснішого союзу й співділання з **революційно-визвольним рухом України**. Такий союз і спільна акція мали б дуже велике внутрі-й-зовнішньо політичне та моральне значення. По друге, центр мав би проложити Білорусі конкретні шляхи в міжнародній політиці, кермуючись основним реальним принципом: вороги наших ворогів — є нашими приятелями.

Нам відомо, що група білорусинів закордоном уже вживає підготовчих заходів для створення такого центру. Акція цих людей мусить знайти в білоруському суспільстві якнайактивнішу моральну й реальну підтримку.

Публікацыя Віктара Дудко

Друкуецца паводле выд.: На службі нації. Париж, 1938.

Мікалай ШКЯЛЁНАК

АБ НАШЫМ НАЦЫЯНАЛЬНЫМ НАЗОВЕ

Мы ўжо пару разоў закраналі справу нашага нацыянальнага назову, выясьняючы, што беларусы могуць называцца ня толькі гэтым імём, але і, можа, яшчэ лепш, прынамся з вялікшым гістарычным абаснаваньнем, — крывічамі, ці ліцьвінамі (апошні назоў не мае нічога супольнага з цяперашнімі этнограф[ічнымі] ліцьвінамі, ён азначае г. зв. «гістарычных» ліцьвіноў, меўшых сваё гаспадарства — Вялікае Княства Літоўскае). Закрананьне справы нац[ыянальнага] назову сяньня, магло б многім выдавацца нейкім аргумэнтам, каторы мог бы сьведчыць аб якойсьці «нясьпеласьці» народу, які яшчэ сяньня разважае, як яму назвацца. Гэткі аргумэнт маглі б падняць, аднак, толькі ляікі, незнаёмыя з беларускай гісторыей. Справа гэта даўно выясьнена і сярод г. зв. навуковых кругоў не выклікае ніякіх сумлеваў. Калі, аднак, мы яе парушаем, дык ідзе нам толькі аб папулярызацыі гэтага пытаньня сярод шырэйшых слаёў нашага тут грамадзянства, якое не заўсёды мела магчымасьць пазнаёміцца з роднай гісторыей і часта паддавалася сугэстыі рознае палітычнае прапаганды, скіраванае супроць беларусаў як народу, яго гісторыі, нацыянальных інтарэсаў і г. д. Гэткая проціберуская прапаганда, не знаходзячы, дзякуючы розным, ад бел[арускага] грамадзянства незалежным, прычынам, адпору зь яго боку, вельмі часта нам шкодзіла, выклікаючы ўражаньне, што беларусы, прыкладам, гэта народ без гісторыі, традыцыяў і г. д. На гэтай аснове стварыліся памысныя варункі да дэнацыяналізацыі беларусаў, асабліва інтэлігенцыі, якая канчала польскія або расейскія школы. Дык жэ закрананьне гэткіх спраў ніколі ня трэба разглядаць як праяў нац[ыянальнай] нясьпеласьці беларусаў, а толькі як жаданьне пашырэньня ў папулярнай форме вынікаў навуковых досьледаў між нашым грамадзянствам.

Некаму магло б выдавацца дзіўным, чаму беларусы маюць тры назовы, тады калі нармальна народ «павінен» мець і мае адзін назоў. Вось жа гэтая думка, што народы ў сваей гісторыі існавалі толькі пад адным назовам, у велізарнай бальшыні выпадкаў зьяўляецца цалком памылковай. Найбольш «гістарычныя» народы мелі і маюць па некалькі назоваў. Возьмем дзеля прыкладу Эўропу. Нямецкі народ, каторага нац[ыянальная] адналітасьць не выклікае ніякага сумлеву, мае аж колькі нац[ыянальных] назоваў. Побач з агульным назовам Deutschen мае ён найвялікшае права на назоў «германцы», а да гэтага на іншыя назовы, як прусакі, баварцы і г. д. Сяньняшнія французы, паўстаўшыя з мешаніны германскіх франкаў і ранейшых галлаў, маюць права на гэты назоў «галлаў» і пачынаюць ад іх сваю гісторыю. Англійцы апрача гэтага назову завуцца так жа раўналежна брытамі. Італьянцы, каторыя паўсталі з мешаніны даўнейшых рымлянаў з германскімі плямёнамі, слушна прэтэндуюць на гэты апошні

назоў «рымляне». Бізантыйскія грэкі ў пару існаваньня Бізантыі, ахвотна называлі сябе рымлянамі. Расейцы, перш чымся пачалі гэтак звацца, зваліся маскалямі.

Падобных прыкладаў можна паклікаць яшчэ больш, але і гэтых хопіць, каб праканацца, што народы не заўсёды ў гісторыі выступалі пад адным назовам. Нават можнаісьці далей і цьвердзіць, што чымся багацейшай была гісторыя народу, тым больш ён меў нац[ыянальных] назоваў.

Вяртаючыся да нашых нац[ыянальных] назоваў — крывічы, ліцьвіны, беларусы, выясьнім кораценька значэньне кажнага зь іх. Пачнём ад крывічоў. Пачаткова гэта быў назоў аднаго з пяці беларускіх плямёнаў (апрача крывічоў беларускімі плямёнамі былі дрыгавічы, радзімічы, вяцічы, северане). Крывіцкае племя ў заранью нашай гісторыі першым увайшло на гістарычную арэну. Яно ўтварыла два самастойныя беларускія гаспадарствы — княствы: Полацкае і Смаленскае ды апрача гэтага — Пскоўскае. Назоў іхні ўсё больш заціраў іншыя пляменныя назовы і станавіўся агульнабеларускім нац[ыянальным] назовам. Пад гэтым імём наш народ быў ведамы і за граніцай, дзе, прыкладам, у Італіі полац[кую] княжну Прадславу называлі Regina Crivitiae. Аднак як агульнанац[ыянальны] назоў «крывічы» не ўтрымаўся. Ён ня быў яшчэ дастаткова ўмацаваўшыся, калі на зьмену яму прыйшоў другі назоў, які стаўся агульнанацыянальным і сьляды каторага мы цяпер знаходзім у нашым народзе. Гэты назоў быў «ліцьвіны». Скуль ён узяўся?

У палове XIII ст. у гісторыі нашага народу адбыліся вельмі важныя паліт[ычныя] падзеі. Існаваўшыя да гэтай пары самастойныя беларускія гаспадарствы — княствы пад ўплывам вонкавых (пагроза татарскага нападу) і нутраных (супольная рэлігія, культура) прычынаў пачалі дабравольна аб'еднавацца ў вадным гаспадарстве. Ядром гэтага новага беларускага гаспадарства, атрымаўшага назоў «Вялікае Княства Літоўскае», было Наваградзкае Княства, паўстаўшае на тэрыторыі, займанай дрыгавічамі. Гэтае гаспадарства пачало адразу называцца «Літоўскім». Гэты назоў меў з пачатку толькі палітычнае значэньне — ліцьвіном называўся толькі той, хто ў гэтым гаспадарстве жыў, быў яго грамадзянінам. Дзеля таго, аднак, што гэтае гаспадарства складалася ад свайго паходжаньня з белар[ускіх] этнографічных земляў (Наваградчына, Меншчына, Горадзеншчына, Ваўкавышчына, Піншчына), да якога толькі пазьней (пры Войшалку) былі далучаны частка Жмудзі і Аўкштота, дык практычна гэты палітычны назоў пакрываўся з нацыянальным, бо «палітычным» ліцьвіном быў той жа дрыгавіч.

Дзеля таго што Вялікае Княства Літоўскае будавалася на аснове шырокае аўтаноміі, назоў «літоўскі», «ліцьвін», меўшы як-ніяк палітычны адцень, не прыняўся адразу гэткімі складовымі часткамі яго, як Полаччына, Смаленшчына, хоць у вачох, напр[ыклад] Масквы, адна і другая даўно былі «літоўскімі». Толькі паступова назоў «літоўскі» стаўся нацыянальным у

Полаччыне і Смаленшчыне. Гэтак, вялікі канцлер Леў Сапега, паходзіўшы із Смаленшчыны, называў сябе ўжо «ліцьвіном» ня толькі з гледзішча палітычнага, але і нацыянальнага. У сваей прадмове да Літ[оўскага] статуту 1588 г. ён кажа: «А калі якому народу ўстыд правоў сваіх не знаці, дык пагатове нам, каторыя не обчым якім языком і словы, а сваім ўласным правы спісаныя маем». Ведама, што Літоўскі статут «спісаны» ў беларускай мове, дык, значыцца, Леў Сапега як ліцьвін называў сваей уласнай, як цяпер кажам, роднай мовай, беларускую мову. Яна сталася неадлучнай часткай паняцьця ліцьвіна як азначэньня нацыянальнасьці. Усе найвыдатнейшыя нашы палітычныя і культурныя дзеячы пары існаваньня Вял. Кн. Літоўскага называлі сябе «ліцьвінамі», як, прыкладам, Рыгор Хадкевіч, князі Агінскія, Радзівілы, Сапегі, Валовічы і іншыя, пры гэтым у паняцьце «ліцьвін» укладалі беларускі, як з гледзішча культурнага, так і гісторычна-палітычнага, нацыянальны зьмест. Калі мы сёньня прыраўнаем нацыянальны зьмест, які лучыцца з паняцьцем «беларус», з тым зьместам, які лучылі нашыя продкі з паняцьцем «ліцьвін» як з нацыянальным назовам нашага народу, дык праканаемся, што тут няма абсалютна ніякае розьніцы. Гістарычны ліцьвін і пазьнейшы беларус маюць той самы нацыянальны зьмест.

Назоў «ліцьвін» натолькі пашырыўся як нацыянальны назоў нашага народу, што глыбока закараніўся ў народных гушчах. Гэтак, прыкл[ад], яшчэ сяньня можна спаткацца на Палесьсі і нават аж у далёкім Навазыбкаўскім павеце з гэтым назовам, які ўжываюць мясцовыя беларусы на азначэньне сваей нацыянальнай прыналежнасьці.

Неабходна падчыркнуць, што сяньняшнія этнаграфічныя ліцьвіны не маюць нічога супольнага з гэтым гістарычным назовам. У часе існаваньня Вял. Кн. Літ. гэты назоў з палітычнага гледзішча абыймаў нейкі час і іх, але нацыянальным назовам іхнім быў «жмудзіны». Гэтага назову яны моцна трымаліся, так што нават навейшы літоўскі адраджэнскі рух даўжэйшы час называўся «жмудзкім». З часам, аднак, жмудзкія гісторыкі, як Басановіч, Давойна-Сыльвестровіч і інш., рэпрэзэнтуючыя жмудзкі імперыялізм, захапілі ўсю мінуўшчыну Вял. Кн. Літ. Гэта ім тым лягчэй удалося, што ў той час ня было яшчэ разьвітага бел[арускага] навуковага руху, які ў галіне гісторыі ставіў першыя шагі і, опэруючы ўжо гатовым назовам «беларусы», вельмі падазрона адносіўся да гэтага свайго старога назову. З часам, аднак, калі дасьледаваньні нашае мінуўшчыны і ў прыватнасьці пары Вял. Кн. Літ. былі належна пастаўлены (нашымі дасьледчыкамі праф. М. Любаўскім і М. Доўнар-Запольскім) выяснілася, што тэрмін «літоўскі» наўперад, подле свайго нацыянальнага зьместу, адносіўся да беларусаў. Ён, аднак, не прыняўся беларускім адраджэнскім рухам, галоўна, з прычынаў опортуністычных, каб ня ўводзіць блытаніны ў нацыянальную номэнклятуру беларусаў і новапаўсталых ліцьвіноў (жмудзінаў).

Што датычыцца трэцяга нашага назову — беларусы, — які цяпер найбольш пашыраны, дык ім пачалі нас называць у сэнсі агульнанацыяналь-

ным маскоўцы, галоўна ад пары Кацярыны II, за якой усе беларускія землі ўвайшлі ў склад Расейскае імпэрыі. Раней маскоўцы звалі нас так жа блізу выключна «літоўцамі» і толькі ў адзіночных выпадках «белорусамі», «белорусцамі». Самі сябе беларусы гэтым назовам ніколі не называлі, аж пакуль не пачалося нашае адраджэньне ў XIX ст., якое прыняло гэты назоў. Ён цяпер вельмі пашыраны і зусім выціснуў два старыя нашыя назовы «крывічы» і «ліцьвіны». Нейкі час (прыблізна да 1928 г.) ува Ўсходней Беларусі пачаў вельмі пашырацца стары назоў «крывічы», аж пакуль новая хваля русыфікацыі, несеная гэтым разам не татарскай, а бальшавіцкай Масквой, пашырэньня яго не спыніла.

Гэтак стаіць справа з нашымі нацыянальнымі назовамі. Насоўвалася б у сувязі з гэтым думка, каторы назоў мае вялікшае права на існаваньне і пашырэньне. На гэта трэба адказаць, што ўсе тры назовы аднолькава добрыя, усе тры зусім добра азначаюць нацыянальнасьць беларусаў. Калі каму выдаецца дзіўным паварот нашых старых назоваў і ўжываньне іх побач з «беларусамі», дык гэта адзіна толькі квэстыя непрызвычаеньня і слабой асьведамленасьці ў собскай гісторыі. Таму падобна іншым народам, якія ўжываюць побач розныя свае нацыянальныя назовы, могуць гэта рабіць і беларусы.

Друкуецца паводле час.: Раніца (Берлін). 1941. 14 сак.

Ирина ЗВАРЫКА

ВСЮДУ БЫТЬ И ВЛИЯТЬ...*

1.04.96 Минск

Здравствуйте, уважаемые сотрудники радиостанции «Новая волна»!

В субботу, 30 апреля, в дневном выпуске прямого эфира выступал Вячеслав Владимирович Игрунов. Я не смогла позвонить, но очень хочется высказать свое отношение к услышанному и сказанному. Как говорится, «не могу молчать». Так вот, мне было страшновато слушать и гостя студии, и его телефонных собеседников. У вас, у русских людей, образованных и не очень, представление о себе как о самых развитых и разумных представителях славянского мира, вы больше всех знаете и умеете, вы ближе всех к истине, вы готовы всем давать советы и учить, как жить. И не понимаете, как можно вас не любить, таких славных. Вы находитесь в состоянии восхищения самими собой и хотите, чтобы все восхищались вами. А кто этого не желает, того — в бараний рог, в порошок... Вячеслав Влади-

* Загаловак укладальніка.

мирович выразил надежду о расширении сферы влияния русской культуры, чтобы не отстать от успехов английского влияния.

То, что я услышала, подтверждает мое убеждение: с русскими хорошо общаться и дружить на индивидуальном уровне, но как только вы объединяетесь в государство, то становитесь опасными, агрессивными. У вас захватническая психология: всюду быть и влиять.

Что же в Беларуси? Я своими ушами слышала, как один наш деятель культуры назвал Беларусь то ли печенкой, то ли селезенкой, в общем, каким-то анатомическим органом в теле России. К горькому, к горчайшему сожалению, такое представление о самих себе широко распространено у населения моей страны. Мы стали нацией с психологией слуг, а даже холопов: ищем, кому послужить или подслужиться. Вам это нравится? Может быть...

Несчастье наше в том, что нас и наши земли все время рвут на части. Поляки в свое время ставились к нам однозначно: паны (они) — хамы (мы). Но вот приходят к нам наши единоверцы из Москвы и говорят: «Вы же наши, мы — свои. Только надо вас немножко поправить». И после этих правок при Грозном, при Тишайшем от нас оставалась половина, а на некоторых территориях и того менее насельников. И так далее, и так далее. (Суворов, Муравьев-вешатель, не говоря о духовном и культурном уничтожении всего национально примечательного.) Полонизация, но особенно русификация выбивали из нас осознание самих себя. Мы стали как будто контуженный человек, которому так дали, что он своих не узнает. Белорусы не помнят, что такое хорошо жить и быть хозяином положения: убогое «изобилие» недавнего времени — не в счет.

После 1985 г. идея нашего возрождения (Адраджэньня) вышла из подполья. Многие стали узнавать факты своей истории, своих героев, святых и негодяев. Многие приобщились к звукам родной речи, причем не в советском, а в дореформенном варианте. И очень многие люди узнали, может впервые, прекрасное чувство — национального достоинства. Мы стали восстанавливать свой Дом. Культура, оригинальная и замечательная, стала набирать силы и красоты.

Что ж теперь? Наступление на национальное возрождение идет по всем направлениям. Я бы хотела назвать нашего президента выродком, но, на жаль, не могу. Бабу Ягу, что называется, воспитали в своем коллективе. Он — отражение и плоть от плоти большой части нашего населения. Но население еще не народ. И вот такое население и такой президент очень хорошо воспринимаются в России и политиками, и людьми посполитыми, простыми. Не всеми, наверное, но теми, кто у власти. И Вячеслав Владимирович тоже, мне представляется, приветствует такое положение.

Беларусь нужна России как санитарная зона, как военный форпост, как разменная монета. Россия торговала Беларусью и в 1918-м, и в 1921-м, и в 39-м. И очень мне кажется, что нашего «бацьку» российские спецслуж-

бы поставили как пастуха, чтобы привести белорусское стадо к российскому хозяину. Это не новость. Планы раздела Республики двух народов (Речи Посполитой) разрабатывались в Петербурге (с помощью наших охотников получить свой кусок из монарших рук) и выставлялись публично в Тарговице в виде референдума — конфедерации или на «молчаливом» сейме, как это было в Гродно двести лет тому.

И еще одна ассоциация. Похоже, как в кино. Помните «Мертвый сезон» и доктора-экспериментатора, который хотел выращивать людей-сапожников, людей-портных и т. д.? С белорусскими людьми царские и советские русификаторы добились в этом некоторых успехов. Один человек в детстве думал, что слово «расизм» от слова «Россия». Не кажется ли Вячеславу Владимировичу Игрунову, что слова и деятельность его и его единомышленников (простите, может, я ошибаюсь) способствуют такому развитию белорусско-русских отношений? Но очень не хочется быть нацией слуг. И все же Беларусь не Россия — «здесь климат иной, идут лавины, одна за одной...».

И еще. У повстанцев Калиновского был пароль: «Kaho ljubiš?» — «Ljublju Bielaruś». — «Tak uzajemna...» («Кого любишь?» — «Люблю Беларусь». — «То взаимно...»)

Наши западные соседи в Польше (особенно поляки на эмиграции) уже поняли, что лучше жить рядом с самостоятельными людьми суверенного государства. Желаю, чтобы и русские пришли к такому разумению.

Уважаемые сотрудники «Новой волны», спасибо за интересные передачи. Слушаю вас не часто, но регулярно. Буду благодарною, если мои заметки передадите уважаемому г-ну Игрунову.

З АРХІЎНЫХ ПАЛІЦ

СТАРОНКАМІ ТРАГІЧНАГА ЗЫХОДУ

Матэрыялы гэтага раздзела даволі своеасаблівыя, у нечым «неудобные» (для настальгістаў-плакальнікаў «о потерянной державе СССР»). Дакументы з безлічча ім падобных даўно маглі б і павінны былі прамаўляць да чытача са старонак «Чорнае кнігі Беларусі» — пра глумленне і здзекі над душой беларуса разнамаснымі прыхаднямі-прыблудамі. У камісарскіх куртках ці ксяндзоўскіх (папоўскіх) сутанах — яны амаль ніколі не патраплялі, хутчэй, не хацелі разумець, паважаць, спагадаць гэтаму народу у яго самых простых і існых памкненнях: быць самім сабой, гаспадаром, а не халопам-папіхайлам у сваім уласным Доме.

Пра гэтую татальную адчуджанасць, нават варожасць палітычных і рэлігійных структур былой БССР нацыянальна-беларускім інтарэсам і сведчаць узаемавыключальныя матэрыялы дзеяча АДПУ І. Апанскага і ксяндза А. Станкевіча.

З гледзішча канкрэтнага зместу, факталагічнай насычанасці «Докладная записка» за подпісам Апанскага даволі паказальная. У ёй прадстаўлена, вядома, пры зададзенасці «сыскных» крытэрыяў інтэрпрэтацыі тых ці іншых апісваемых рэалій, шырокая, каларытная гама настрояў вядучае часткі інтэлігенцыі рэспублікі, а таксама, часткова, у Заходняй Беларусі і на эміграцыі (Латвія, Чэхія). Людзей, з аднаго боку, глыбока занепакоеных разняволеным развіццём свае Бацькаўшчыны, а з другога — насцярожаных і нават абураных штучнасцю, плакатна-прапагандысцкім характарам нацыянальнай палітыкі афіцыйных уладаў, якая ў хуткім часе выльецца ў адкрыты і зацяглы, неаблічальны па наследках этнацыд на Беларусі.

Запіскі-страшылкі накшталт гэтае (пэўне, далёка не адзінай, накіраванай з Менска на маскоўскую Лубянку) адносна «абнагления белорусского национально-демократизма» рабілі і зрабілі чорную работу — непадуладную ні абельванню, ні забыццю. Ксераадбітак «Докладной записки» трапіў да нас у хуткасці пасля так званага ГКЧП, перад распадам СССР, з рук

шчырага рускага чалавека, не абыякавага беларускай справе і, натуральна, узаемнаму братэрству нашых народаў — вольных з вольнымі, роўных з роўнымі.

З запіскай Апанскага парадаксальным чынам у нечым «перагукоўваецца» і «пакаяльная» аўтабіяграфія Ігната Дварчаніна (уласнаручны рукапіс знаходзіцца ў Расійскім цэнтры захоўвання і выкарыстання дакументаў навейшай гісторыі). Упорыстае, як відаць з дакумента, раўненне беларускага дзеяча-асветніка, доктара філалогіі, аўтара неардынарнай працы пра Францішка Скарыну (пра сваю галоўную, незабыўную для патомных жыццяпісную старонку аўтабіёграф нават не згадвае) не ўсцерагло яго ад трагічнае развязкі. Дварчаніна напаткаў той самы жудасны — расстрэльны — фінал, як ледзь не ўсіх фігурантаў спомненае вышэй «Записки».

Пра агульную, драматычную наканаванасць лёсаў нацыянальных дзеячаў-адраджэнцаў сведчаць і рызыкоўныя для свайго часу развагі-прапановы наконт беларусізацыі польскага касцёла ў Беларусі — кс. Адама Станкевіча, яшчэ аднаго нашага ахвярнага патрыёта.

Увогуле тэксты гэтага «архіўнага» раздзела разам з папярэднімі, з «Нашага Міколы Каспяровіча», з артыкулам Браніслава Тарашкевіча, лістамі Максіма Гарэцкага, могуць абок іншага ўспрымацца чытачом нейкай жалобнай меморыяй Беларускага расстралянага адраджэння. Несціханым вежавым звонам да сучаснікаў: Чуеце? Памятаеце?

Кастусь Атрашэўскі

ДАКЛАДНАЯ ЗАПІСКА І. АПАНСКАГА

Председателю ОГПУ СССР тов. Менжинскому.

Докладная записка*

В настоящем докладе мы постараемся осветить специально «белорусские дела», которые, по нашему мнению, изо дня в день приобретают все более серьезный характер вследствие неуклонно усиливающегося национал-демократического движения.

Это усиление особенно ярко проявилось:

а) В количественном и идейном росте незалежнической группы, стремящейся к объединению белорусских земель и создания независимой демократической (читай кулацко-буржуазной) Белорусской Республики.

б) В усилении ориентации на Польшу Пилсудского.

в) В попытках организационного оформления движения в нелегальные кружки.

---

* Друкуецца з захаваннем арфаграфіі і пунктуацыі арыгінала.

г) В росте наступательного пыла неприкрытого белорусского шовинизма.

д) В усилении национал-демократических тенденций и настроений на культурном фронте, а в особенности на литературном секторе его; и

е) В просачивании националистических настроений в белорусскую часть КП(б), связанную с местной интеллигенцией.

На основании имеющихся данных мы попытаемся обосновать фактами каждое из изложенных выше положений.

Итак, прежде всего о незалежнической группе:

...«Самая большая и влиятельная группа белоруссов (читай белорусской интеллигенции) эта группа незалежников, мечтающая об объединенной и совершенно незалежной Белоруссии. В эту группу входят: Лесик, Прокулевич, Цвикевич, Красковский, Биндзюк, Заяц, Валькович и др. Все эти лица ныне занимают ответственные посты в культурно-просветительных учреждениях».

— пишет весьма осведомленное лицо, коему мы доверяем и чьи сведения нами неоднократно были проверены.

Нелишним будет подчеркнуть, что перечисленные выше фамилии принадлежат исключительно бывшим «министрам» различных составов правительства Белорусской Народной Республики 1917 г. В данное же время эти люди занимают следующие посты:

1) ЛЕСИК — Председатель Терминологической Комиссии Института Белорусской Культуры, приват-доцента Белгосун-та, и преподавателя Бел. Педагог. Техникума.

2) ПРОКУЛЕВИЧ — Юрисконсульт Совнаркома и Член Инбелкульта (в прошлом главарь Слуцкого восстания).

3) ЦВИКЕВИЧ — научный Секретарь Института Бел. Культуры и Зам. Председателя Бел. Кр. Креста.

4) КРАСКОВСКИЙ — Профессор Бел. Гос. Ун-та, член Инбелкульта.

5) БИНДЗЮК — преподаватель Рабфака.

6) ЗАЯЦ — ответственный сотрудник Наркомфина.

Или:

...«ЕЗОВИТОВ (бывший военный министр Правительства Белорусской Народной Республики, приезжавший из Латвии в Минск на Белорусскую Академическую Конференцию) говорил, что в настоящее время ведется усиленная работа с целью отрыва Западной Белоруссии от Польши и создания незалежной от Москвы Белорусской Республики».

— так нам сообщает другой наш проверенный источник, находящийся в центре происходящих событий.

А народный поэт — Янка КУПАЛА, по своей простоте заявил приехавшим из-за границы на конференцию гостям, что:

...«Мы живем в Советской Белоруссии потому, что нет другого места куда бы можно было «притулиться». Пока Белорусь разорвана на несколько кусков — вольной Белоруссии нет... Есть лишь — Советская»...

и КУПАЛА не сомневается, что эта Белорусь вскоре будет несколько иной, ибо:

...«На вопрос КРАСКОВСКОГО, почему он, КУПАЛА, сейчас мало пишет, последний ответил: — «Дурэнь ты, чыж можа пеяць салавей, калі яго пасодзяць у клетку, але будзе час, што гэты салавей яшчэ запяе».

Так откровенно КУПАЛА еще не говорил. Таким языком он заговорил только теперь, чувствуя, очевидно, общий подъем национал-демократических настроений.

Теперь мы перейдем к освещению второго нашего положения — об усилении ориентации на Польшу:

...«В Минске существует сильная группа, ориентирующаяся на Польшу, к ней принадлежат преимущественно, так называемые христианские демократы, как-то: профессор ЭПИМАХ-ШИПИЛЛО, ГИРКОНТ, КРЕПСКИЙ, РУСЕЦКИЙ, СМОЛИЧ, ЖАВРИД и др. Все они являются ярыми противниками Советов и считают, что присоединенная к Польше Белорусь несравненно скорее разрешила бы свои национальные культурные задачи, чем находясь в составе Советского Союза. Эта тяга к Польше усилилась в особенности после прихода к власти Пилсудского».

Для надлежащей оценки приведенной выдержки необходимо разъяснить, кто именно входит в эту группу: так, СМОЛИЧ — это бывш. представитель Белорусской Народной Республики при Пилсудском, через которого последний финансировал известное Слуцкое восстание в 1920 г. До этого, тот же СМОЛИЧ был министром земледелия в составе Правительства Белорусской Народной Республики. В данное время СМОЛИЧ является Зам. Пред. Инбелкульта и член Коллегии Наркомзема.

Профессор Эпимах ШИПИЛЛО — видный член Института Белорусской Культуры, в данное время заведует Музейно-Библиотечной Секцией этого Института.

ЖАВРИД — возглавлявший Слуцкое восстание в 1920 г., в данное время заведует Хозяйственной Частью Инбелкульта и т. д.

В наших руках имеется целый ряд документов, доказывающих, что полонофильское течение усиливается. Мы приведем лишь несколько характерных выдержек из них:

...«КРАСИНСКИЙ (Директор 2-го Белорусского Государственного театра) в гор. Витебске говорил, что Белорусская культура и искусство не могут развиваться без культурной помощи Польши. Польша, как более культурная страна скорее возродит Белорусь, чем хозяйственно разбитый Союз».

или же:

...«ПИГУЛЕВСКИЙ (один из деятелей, находящийся в Латвии и приезжавший в Минск на Белорусскую Академическую конференцию) на вечере у КРАСКОВСКОГО (профессора Белорусского Гос. Ун-та) говорил при всеобщем одобрении, что БССР в культурном отношении развивается очень медленно и если бы Белорусь целиком бы находилась в составе

Польского государства или в составе Литвы, то возрождение Белоруссии двигалось бы несравненно быстрее».

Такого же мнения и бывш. член ЦК, когда-то существовавшей партии белорусских эс-эров, ныне работающий в одной из показательных школ, — ПАШКОВИЧ Николай, который заявляет:

...*«Советская власть является величайшим злом для всего белорусского народа, она не терпима ни крестьянином, ни рабочим, ни интеллигентом. Но все имеет свой конец и поворот польской политики в отношении белорусского вопроса положит скоро конец издевательству над белорусским народом».*

Приведенные выдержки из целого ряда донесений указывают на несомненный рост ориентации на Польшу в части верхушки белорусской интеллигенции.

Переходя к обоснованию третьего доказательства, мы должны оговориться, что попытки к организационному оформлению движения наблюдаются преимущественно со стороны молодежи.

Мы принуждены отметить, что расчеты белорусских шовинистов, о которых мы в свое время писали, частично оправдались, — учебные заведения, в которых укрепились национал-демократы, ныне выпускают кадры молодых людей, некоторая часть которых является враждебной нам. К политической и общественной деятельности поднимается новый слой белорусской молодой интеллигенции, часть которой начинает работать против нас, доказательством чего могут служить имеющиеся у нас проверенные материалы о том, что в некоторых учебных заведениях Белоруссии существуют организационно неоформившиеся, но идейно сплоченные незалежнические кружки и группы.

Наряду с этим, у нас имеются данные, что в последнее время эти группы начинают идти по линии организационного оформления, так:

...*« 24-го октября с. г. состоялось собрание, на котором присутствовали БЕДРИЦКИЙ, КРИВИЦКИЙ, МАТУСЕВИЧ и ТИМАШКОВ. Собравшиеся после прений пришли к заключению, что в основу создающейся организации должен лечь принцип: «через национализм к социализму».*

На этом же собрании была выработана и тактика:

...*«Не загрязняя своей национальной чистоты, организация может использовать в качестве подсобной силы всякие анти-советские группы и организации, а также и все недовольные коммунизмом элементы».*

Последующие собрания этого кружка, имевшие место 12-го ноября, 5 и 9 декабря с. г. послужили для обсуждения программных вопросов и углубления тактики.

Так, на собрании 9-го декабря была принята платформа левых эс-эров, а на собрании 5-го декабря было решено:

...*«Связаться с Горецкой С.-Х. Академией, Витебским Ветинститутом и с некоторыми Педтехникумами, а в первую очередь с Минским*

Педтехникумом. В указанных заведениях собрать всесторонние сведения относительно настроения учащихся под углом зрения их недовольства».

Интересно, что этим, по своим возможностям правда не опасным кружком, руководит наш старый знакомый МАМОНЬКО, который ныне нахлебничает у поляков.

Благодаря «нескромности» одного из участников этой группы нам стало известно, что:

...«До получения директив от МАМОНЬКО, организация решила ограничить свою деятельность вербовкой новых членов и созданием необходимых связей».

На следующем собрании было решено:

...«Если долго не будет ответа от МАМОНЬКО, послать в Вильно ЛЕБЕЦКОГО для живой с ним связи и информации. Поручить МАТУСЕВИЧУ (имеющему связь с минским польским консулом) достать визу от польского консула и направить ЛЕБЕЦКОГО нелегально через Советскую границу».

Для полной ясности необходимо сообщить несколько биографических сведений, касающихся МАМОНЬКО. МАМОНЬКО — это член заграничного бюро партии белорусских эс-эров, бежавший в свое время из Бутырской тюрьмы. Ныне МАМОНЬКО в Вильне вместе с провокатором ГУРИНЫМ организует белорусскую группу в целях поддержки федеративных планов Пилсудского.

Соответственно с этим мы находим в постановлениях организующейся в Минске группы следующее:

...«Вся работа должна быть приурочена к внешним событиям и тесно связана с планами Пилсудского».

Не худшим показателем усиления движения являются и проявление так называемого наступательного шовинизма.

Один на главарей движения — доктор ТРАМПОВИЧ (Зав. Медицинской секцией Инбелкульта и преподаватель Бел. Гос. У-та, в прошлом Киевский консул при Скоропатском от Бел. Нар. Республики, правый эс-эр с 1903 г.), так и заявляет открыто:

...«Мы не остановимся, и борьба еще не кончена. Мы заставим прекратить издевательства над нами. Как бы Вы не изучили белорусский язык, мы Вас за своих считать не будем: в Вас нет белорусского духа».

И действительно «трамповичи» не останавливаются; они в дальнейшем, но с удвоенной энергией развивают свою деятельность, конкретизировать которую можно тремя словами: «Белоруссия — для белорусов».

Под этим знакомым, хотя и несколько перефразированным лозунгом ведется заядлая борьба за каждое место, за каждый пост. Дошло до того, что русская профессура и вообще русская интеллигенция видит сейчас в нашем органе свою защиту перед наступающим белорусским национализмом, который, кстати сказать, не стесняется блокироваться с наспех

«белоруссинизировавшимся» профессором ТИТОВЫМ, бывшим в недалеком прошлом членом Союза русского народа.

В данное время шовинисты поднимают снова вопрос о захвате в свои руки поста ректора Белорусского Университета, при чем на этот пост ими выдвигается «щырый белорус» (конечно из эс-эров) — НЕКРАШЕВИЧ, которого местная профессура называет «профессором кислых щей и сочинителем ваксы».

Теперь два слова о НЕКРАШЕВИЧЕ. НЕКРАШЕВИЧ видный член партии белорусских эс-эров (самоликвидировавшейся в 1924 г.). В период немецкой оккупации был Одесским консулом правительства БНР. Будучи в 1925 г. Пред. Главпрофобра БССР оказывал неоценимые услуги белорусскому шовинистическому движению по захвату культурных учреждений. Ныне состоит Зам. Предом Инбелкульта.

Наряду со стремлением к захвату руководящих постов наступающий национализм бьет со всей силой и по восточным границам БССР:

...«Где Гомель, где Смоленск, где Брянск, — вы нас не надуете, ваша иезуитская политика может ввести в заблуждение наивных иностранцев, а нас не проведете».

— говорит один из руководителей белорусского национализма.

На эту же тему в Минске неизвестными нам лицами рассылалось по почте явно контр-революционное стихотворение по поводу литовско-сов. договора на белорусском языке, — главнейшие выдержки коего в русском переводе мы ниже приводим:

...«Утих наш край, от разговоров аскомина,
Утих наш край, молчит — все молчит.
Свободой пользуются «совкомы» (сов. комиссары)
Чтобы тех, кто мыслит, в тюрьму сажать.

На нашей шее торг производят смело
Москва с Варшавой и Москва с Литвой,
И наше измученное палачем тело
Ежегодно новой режется межей (границей).

Москва всему миру уши прожужжала
О самоопределении до самых звезд.
А Смоленск где? Невель? Гомель где девала?
Создала Гомельский позорный коридор.

Игрушкой мы для пришельцев стали,
Посмешищем для всего света,
Как будто мало у нас воли-стали,
Как будто в сердцах наших угас огонь.

Братья мои довольно уж обмана.
Гостей по домам выпроваживать пора.
Из лозы заплаканной сплетем для них повозки
Для наворованного у нас добра.

А не сделаешь этого, то жизнь твоя напрасна,
Ложись тогда в яму, мой народ.
Народ ты мой пока ты сам не станешь хозяином
До тех пор не расстанешься с нищенской сумой»[1].

Степень обнагления белорусского национал-демократизма может иллюстрировать выступление ответственного работника Инбелкульта — АЗБУКИНА (бывш. член партии бел. эс-эров, автор конфискованного учебника географии), позволившего себе заявить публично с трибуны Академической Конференции о том, что нац. политика Компартии является лишь пылью, затуманивающей глаза наивным иностранцам. Тот же АЗБУКИН и там же выразил между прочим мысль, что в обществах краезнавства, секцией которых он руководит в Инбелкульте, должны находиться лишь «щирые белоруссы».

Кстати, два слова об этих обществах. Общества краезнавства являются скопищем национал-демократических элементов, под ширмой этих обществ проводится определенная анти-советская работа.

В последнее время мы получили интересный документ, называющийся «Календарный план работы по краеведческому обследованию Осиповичского района». Вот некоторые выдержки из этого документа:

...*«Описать форму крепости, площадь ее, с каких сторон идут валы, где выход, где вход (фотографии, рисунки, планы), как сохраняется крепость в данное время».*

Или:

...*«Нарисовать план села или деревни. Где находится сельсовет. Желателен план и других деревень и сел. Колодцы, их глубина, качество воды».*

Дальше:

...*«Занести на карту все пути сообщения района. Состояние шоссейных дорог в различные времена года. Самодельные мосты. Обсаживаются ли дороги деревьями и с какими целями. Какие имеются водные пути,*

---

[1] У падрадковым перакладзе працытаваны, месцамі вельмі адвольна або зусім непісьменна, верш «За ўсе краі, за ўсе народы свету...» (гл. раздзел «Вершы нашага часу»). Прыкладам: «Свободой пользуются «*совкомы*» (сов. комиссары); у арыгінале: «Свабодай карыстаюцца *сачкомы*» — значыцца, даносчыкі, стукачы. Яшчэ: «Из лозы заплаканной сплетем для них *повозки*»; у арыгінале: «З лазы заплаканай спляцём ім *кайстры*» — торбы, заплечныя мяхі. Яскрава не ў ладах з тутэйшаю мовай пачуваліся прыхадні-наглядчыкі «белорусского дела» на Беларусі.

на какой срок замерзают реки. Наличие лодок, челнов и др. перевозочных средств. Есть ли паром и т. д.».

Насколько сбор указанных сведений диктуется «научными целями» мы не беремся судить, но, исходя из пограничных особенностей Западного края, здесь будут вполне уместны и некоторые подозрения.

Пятым по очереди доказательством усиления национал-демократических настроений является некоторое засилие этих настроений в белорусской литературе. Печатаемая ныне в Белоруссии художественная литература далека по своим темам от современности. В ней не чувствуется революционного подъема и бодрости, а наоборот индивидуалистическая мистика или любовная и пантеистическая лирика. Хотя эти признаки присущи и русской литературе, но здесь в Белоруссии к этим качествам присоединяется и тоска по незалежности, а подчас и активный призыв к борьбе за эту незалежность.

Но если на литературном секторе не все обстоит благополучно, то это в значительной мере объясняется отсутствием марксистской критики, могущей воздействовать на идеологию писателя. Но не лучше дело обстоит и на остальном культурном фронте. Дело народного образования и др. культурно-просветительные приводные ремни влияния Партии на массы оказались в некоторой степени в чужих руках, в результате чего иногда самые полезные мероприятия партии коверкаются и уродуются при проведении их в жизнь. (Напр.: личный состав Института Бел. Культуры, Белгосиздата, учебных заведений, как, напр. директорами Полоцкого и Мстиславльского Педтехникумов являются бывш. члены ЦК партии бел. эс-эров МАРКЕВИЧ и БЕЛЬКЕВИЧ).

Теперь перейдем к последнему пункту, а именно, к просачиванию националистических идей в партийную среду через отдельных коммунистов-белоруссов, связанных по службе или по личным связям с националистически настроенной частью бел. интеллигенции.

Мы на основе собственных наблюдений и имеющихся у нас материалов, принуждены констатировать, что в рядах КП(б)Б имеется что-то вроде идейно спаянной, правда, организационно неоформленной, — белорусской группы, в состав которой входят некоторые коммунисты-белоруссы, преимущественно выходцы из партии бел. эс-эров. Во главе этой группы стоит бывш. зав. отделом печати ЦК — Алесь АДАМОВИЧ (снятый с работы 2 недели тому назад), который, в бытность свою Секретарем Калининского Окружкома, втянул в Компартию многих бывш. бел. эс-эров и который еще в 1924 г. **проводил там 100% белоруссизацию, за что и был снят.** [Выдзелена ўклад. — *А. К.*]

Для характеристики этого товарища следует упомянуть о его речи, произнесенной им на заседании Отдела Печати ЦК при обсуждении вопроса о снятии с репертуара Белгостеатра явно контрреволюционной пьесы Янки Купалы «Тутэйшые». АДАМОВИЧ пытался было защищать эту пьесу, но

когда ему это не удалось, он произнес истерическую речь следующего приблизительно содержания:

...*«Пьеса КУПАЛЫ явилась в результате неправильной политики КПБ. Компартия Украины давно признала свои ошибки в национальном вопросе, теперь необходимо, чтобы то же самое сделала и Компартия Белоруссии. Янка КУПАЛА видел издевательства над белоруссами и как народный поэт не мог и не имел права молчать».*

Не лучшим было и выступление на Академической конференции Наркомпроса БАЛИЦКОГО, который в своей речи замазал классовую сущность строительства белорусской культуры и роль партии в этом строительстве. Нельзя не отметить и поведение коммунистов-белоруссов, непосредственных руководителей подготовки к Академической конференции, которые в этом случае, как и во многих других, пошли на поводу своих аппаратов, состоящих преимущественно из матерых национал-демократов. Достаточно сказать, что из залы центрального партийного клуба Карла Маркса, в котором заседала конференция, был вынесен портрет ЛЕНИНА. Выбитые же на коллонах зала важнейшие постановления партс'ездов были тщательно прикрыты бело-красными (цвет флага Белорусской Народной Республики) полотнищами. В общей декорация зала затушевывала сущность Советского и Партийного быта.

Но какие же причины вызвали этот новый под'ем национал-демократизма в БССР?

По нашему мнению эти причины следующие:

1) Углубление НЭПа и рост кулачества, что неизбежно вызывает рост враждебного диктатуре пролетариата демократизма, а в условиях Белоруссии национал-демократизма.

2) Приход к власти Пилсудского и его политика в отношении нацменьшинств в Польше окрылила национал-демократические надежды в соответствующей части белорусской интеллигенции.

3) Количественный и культурный рост основных кадров движения — белорусской интеллигенции, пополняемой как возвращенцами из белой эмиграции, так отчасти и силами из внутренних ресурсов; и

4) Состоявшаяся Академическая конференция, внешне поднявшая влияние и удельный вес интеллигенции в деле культурного строительства Белоруссии.

Мы полагаем, что нет нужды подробно анализировать все указанные здесь причины; следует остановиться только на некоторых из них. Прежде всего несколько слов о влиянии политики Пилсудского на «здешние» дела.

По нашим данным белорусские круги питают полную уверенность, что политика Польского правительства Пилсудского в национальном вопросе будет увенчана предоставлением автономии Западной Белоруссии. Это обстоятельство ловко использовывается в целях политического шантажа СССР:

...*«Если бы не Пилсудчина — мы бы Гомельщину не видали как своих ушей».*

— говорят некоторые белорусские деятели.

Или:

...*«Политика Польши ставит белорусский вопрос на международный форум — мы это должны использовать».*

— заявляет бывш. премьер-министр БНР ЦВИКЕВИЧ.

А бывш. член ЦК партии бел. эс-эров ПАШКОВИЧ заявляет:

...*«Поворот польской политики в отношении белорусского вопроса положит скоро конец издевательству над белорусским народом».*

Не меньшую роль играет количественный и культурный рост основного кадра национал-демократического движения — белорусской интеллигенции, которая пополняется как за счет возвращенцев из белой белорусской эмиграции, так и за счет внутренних рессурсов. Возвращение бывших министров правительства Бел. Нар. Республики — ЦВИКЕВИЧА, ПРОКУЛЕВИЧА, ЗАЙЦА, ВАЛКОВИЧА и мн. мн. др. (не «министров», конечно) несомненно обогащает ряды национал-демократов и способствует росту этого движения.

Теперь остановимся несколько подробнее на той роли, которую сыграла происшедшая Академическая конференция.

Партия на этой конференции нажила капитал, выразившийся в усилении процесса развала белорусской эмиграции (в результате конференции ожидается возвращение в Минск видного бел. деятеля, бывш. премьер-министра правительства БНР ЛАСТОВСКОГО) и в поднятии значения Минска как единственного культурного и политического центра всей Белоруссии. Кроме этого, созыв конференции ослабляет позиции той части белорусской интеллигенции, которая еще до сих пор не отказалась от критического и недоверчивого отношения к политике партии в области национального вопроса.

Наряду с этими плюсами, конференция дала и минусы, а именно:

1) 36 делегатов конференции подали заявление о необходимости перехода на латинский шрифт, под чем несомненно скрываются тенденции культурной ориентации на Польшу; и

2) Конференция, на которую, кстати, с'ехалось меньше всего научных сил, а больше «бывших людей» из БНРовского мира — превратилась в генеральное рандеву всех национал-демократических элементов, а это, естественно, оказало свое влияние на рост настроений, выразившихся в «национальном увлечении». Это «национальное увлечение» было настолько велико, что бывший на конференции латвийский поэт РАЙНЕС, после своего возвращения в Латвию, заявил корреспондентам латвийской прессы следующее:

...*«В Минске режима Компартии совершенно не чувствуется, над всем доминирует белорусский национализм».*

Кончая на этом первую часть своего сообщения, мы перейдем к обозрению белорусского движения закордоном.

За последнее время в курсе нацполитики польского правительства намечаются некоторые изменения в сторону уступок нацменьшинствам и в частности белоруссам. Так, комиссия экспертов по нацвопросу, которая все время бездействовала, начинает оживлять свою деятельность, а самый ярый эн-дековец ЗВЕЖИНСКИЙ — один из членов комиссии — ушел из нее и заменен пепеэсовцем ГОЛУВКО. На последнем заседании комиссия рассматривала целый ряд вопросов для разработки проэкта реформ. Имеются в виду некоторые уступки в области культурных вопросов. Говорилось, хотя и в весьма туманных формах, о культурной автономии. На этом заседании рассматривались проэкты самого Пилсудского и бывш. министра МЛОДЗЯНОВСКОГО. Между прочим сам Пилсудский очень интересуется вопросом учреждения Украинского университета. Есть основание полагать, что этот вопрос будет форсирован. Недавно БАРТЕЛЬ разослал циркуляр попечителям учебных округов, в котором предлагается инспектуре следить за проведением нацполитики в школьном деле, при чем вся эта политика сводится к весьма странным требованиям — знания учителями родного языка детей. Поездка Пилсудского в Вильно, по имеющимся у нас сведениям, связана с нацполитикой маршалка. Все эти разговоры и мероприятия предпринимаются по следующим причинам:

1) Настроение на кресах;

2) Предстоящие выборы в сейм;

3) Агрессивная политика по отношению к СССР, и явились как бы следствием довольно длительной подготовки.

Подготовка эта шла в двух направлениях:

1) Необходимо было подготовить почву в этом вопросе среди тех групп, которые поддерживают Пилсудского, в частности среди консерваторов и обшарников восточных окраин.

2) Необходимо было нащупать контакт с отдельными группировками среди нацменьшинств.

Отношения на кресах весьма напряжены и с каждым днем обостряются. Это признается как левой, так и правой печатью, которая почти ежедневно отмечает симптомы наростающего недовольства и энергично требует от правительства принятия соответствующих мер, причем левая часть прессы занимается либеральными разговорами, заигрывает с национал-демократическими белорусскими группировками, а правая — рекомендует решительные меры к разгрому белорусского движения. Но как одна, так и другая главной своей целью имеет сохранение кресов за Польшей и их полонизацию. Разница только в методах.

При наличии таких настроений в крестьянстве весьма популярна левая позиция Селянско-Рабочей Громады, которая уже сейчас насчитывает 65 000 членов, и редко встретишь деревню или город, где не было бы орга-

низации этой партии. Громада по своему содержанию является организацией крестьянской, с уклоном в сторону национализма. Везде на первый план ставится крестьянство. И само название: Селянско-Рабочая Громада и лозунг: Селянско-Рабочая власть свидетельствуют об этом. Хотя за последнее время организация эта оживляет свою работу и в городе, стараясь проникнуть в рабочие ряды, так, например, хорошо идет работа в самом городе Вильно, где город разбит на три района и насчитывается до 200 членов громады из числа рабочих белоруссов. Выдвигая левые лозунги и требования, громада старается сохранить свое легальное положение, борясь за свои требования «в рамках существующих законов».

Насколько велико влияние громады, свидетельствует еще и то, что печатный орган ее «Народная Справа» является самой большой белорусской газетой и выходит три раза в неделю. Тираж ее достигает 10 000 экз. Кроме того, Громада издает сатирический журнал: «Маланка» и еженедельную газету: «Народны Звон» латинским шрифтом, которая предназначена для католической части Западной Белоруссии, где работа Громады за последнее время стала развиваться, вытесняя оттуда хадеков (ксендзовскую партию).

Влияние Громады имеется также и в армии. В частях, расположенных в Западной Белоруссии, где имеются солдаты-белоруссы, организованы нелегальные кружки и аккуратно распространяется громадовская литература.

Будучи организацией политической, Громада имеет около себя еще организации культурного и экономического характера — Товарищество Белорусской школы, Кооперативный банк, Кооперацию, Спортивные организации и проч. Все эти организации также пользуются большим успехом. Так, например, Товарищество Белорусской школы насчитывает 6000 членов и 187 гуртков. На местах ведется живая работа по усилению движения за белорусскую школу, открываются избы-читальни, нардома. Налаживается издательское дело и распространение селянских библиотечек. Кроме этой культурной работы, Громада имеет большие достижения на кооперативном фронте. Недавно состоялся с'езд коопераций Виленского воеводства, на котором большинство принадлежало Громаде и из 5-ти членов Правления избрано 3 громадиста. Виленский Белорусский Кооперативный банк довольно быстро завоевывает симпатии крестьянства и уже насчитывает свыше 900 пайщиков и открывает свои отделения в других городах.

Очень успешно также идет организация вольно-пожарных обществ.

Все эти организации Громадой используются для распространения своего влияния во всех областях жизни, а также и на случай разгрома, когда они будут служить как бы зацепкой для дальнейшей работы громадистов.

Такое усиление Громады беспокоит, так называемое, общественное мнение — все польские газеты очень часто говорят об угрожающем росте

Громады, призывая Правительство на борьбу с нею. При чем правая печать, умышленно преувеличивая действительность, кричит об опасности для польской государственности, призывает к разгрому Громады насильственными мерами. И действительно, за последнее время наблюдается зажим: разгон собраний, запрещение собраний и с'ездов, конфискация печатного органа Народная Справа, погромы во время собраний и с'ездов, провоцирование террористических выступлений против отдельных представителей власти на местах, массовые аресты рядовых членов Громады и проч. Все эти мероприятия направлены к запугиванию крестьянских масс и удержанию их от дальнейшего вступления в партию. Но настроение крестьян настолько твердо, что и эти меры нисколько не препятствуют росту Громады. Такого отпора со стороны крестьянства не ожидали и сами вожди-громадисты. Насколько серьезно настроение крестьян показывает и то обстоятельство, что Громаде приходится вести борьбу с отдельными своими организациями и членами против господствующих там повстанческих настроений, готовых уже сейчас прорваться наружу.

Второй более крупной организацией следует признать Селянскі Союз. Эта организация незалежнического толка определенно националистическая. После майских событий была настроена выжидательно, но по мере того, как Пилсудский продолжал линию прежнего правительства в нацполитике, Селянскі Союз стал переходить в мирную, умеренную оппозицию. Руководители этой организации не брезгают пользоваться денежной помощью то от литовцев, то от немцев и даже от поляков. По отношению к Советской власти Селянскі Союз оппозиционен, хотя особенно резко не выступает. Признавая успехи в национальном движении в условиях Советского Союза, все же Советскую власть рассматривает как чужую и стоит на платформе независимой демократической Белорусской республики.

Влияние этой организации незначительное. Работа на местах почти не ведется. Главной опорой является кулачество и интеллигенция. По отношению к Громаде настроена враждебно и ждет ее разгрома, хотя на словах против такового рассматривая его, как поход против белорусского национального движения. Селянскі Союз, конкурируя с Громадой, создал вспомогательную организацию под названием «Институт Белорусской культуры и хозяйства», через которую ведет работу за белорусскую школу и стремится расширить свое влияние. Польское правительство относится к союзу снисходительно, хотя недавно имела место конфискация «Селянской Нівы». Левая печать («Курьер Виленски») заигрывает, правая же выражается в весьма враждебном тоне, называя Селянскі Союз организацией большевитствующей. Необходимо заметить, что Пилсудский, нащупывая контакт с белорусскими группировками, безусловно остановится на этой организации, на что у нас имеются серьезные указания.

В связи с наметившимся изменением курса в политике Пилсудского замечается оживление в деятельности Селянского Союза — издание газе-

ты «Селянская Ніва» вместо одного — два раза в неделю, оживление деятельности Института Белорусской Культуры и Хозяйства и проч. Все это стало возможным благодаря денежным субсидиям, как со стороны поляков, так и со сторона литовцев.

Третьей по значению организацией является «Христианско-Демократическое Объединение». Эта организация весьма близка к Селянскому Союзу. Являясь детищем ксендзов-белоруссов, Об'единение носит ярко выраженный клерикальный характер. ХД по отношению к Польскому правительству — пассивно-оппозиционно, а если и выступает иногда против польской политики, то только в вопросах культуры и особенно резко по вопросу введения белорусского языка в костельное богослужение и по вопросу преследования ксендзов-белоруссов. По отношению к Советской власти настроена крайне враждебно. Деятельность этой организации развивается преимущественно в католической части Западной Белоруссии и большого влияния не имеет. Благодаря тому, что Громада до последнего времени не вела здесь активную работу, Об'единение, использовывая для своих целей костелы, занимало здесь положение как бы монополиста, сталкиваясь только с Незалежной партией Хлопской. Но, как уже сказано, в настоящее время Громада усиленно развивает свою деятельность в этой части Западной Белоруссии и является серьезным конкурентом Х. Д.

Относительно Незалежной Партии Хлопской можно сказать следующее: Эта организация близко связана персонально с нашей партией. По структуре — коло, округ и Ц. К. Печатный орган: «Незалежный Хлоп» издается в Варшаве. Территория деятельности — вся Польша, за исключением кресов и Галиции. Что касается Западной Белоруссии, то здесь НПХ имеется в католических районах, куда Громада еще не проникла. Взят курс на прекращение параллелизма в работе и ухода Н. П. Х. с кресов. Н. П. Х. ведет усиленную работу в организациях военного характера вроде «Стрелец», где работает нелегально.

Стремясь расколоть и ослабить белорусское национальное движение, польская дефензыва, руками известного авантюристического деятеля ПАВЛЮКЕВИЧА, в свое время создала организацию под названием «Белорусская Рада». Но благодаря тому, что ПАВЛЮКЕВИЧ в широких белорусских кругах пользуется репутацией провокатора — из этой затеи ничего не получилось. Организация эта весьма скоро потеряла всякий авторитет в глазах белорусса. Поляки отказались от дальнейшего использования ПАВЛЮКЕВИЧА. Газета «Белорусское слово» прекратила свое существование и Рада распалась.

Новый ветер в нацполитике Пилсудского снова оживил Белорускую Раду. Недавно Белорусское Слово опять появилось на свет, а Рада выпустила второе воззвание, направленное против Громады. Повидимому, ПАВЛЮКЕВИЧА опять призвали на службу. Можно с уверенностью сказать, что и на этот раз из этой комбинации получатся те же результаты. На раз-

валинах Белорусской Рады создана новая полонофильская организация «Белорусская Хатка», которая издает газетку под тем же названием. Дух этой организации аналогичен духу Белорусской Рады и во всем видна рука дефензывы.

Со стороны белорусских эс-эров делаются попытки создать в Западной Белоруссии свою организацию. Вдохновителем этого движения является известный белорусский эс-эр МАМОНЬКО, который теперь находится в Вильно. Здесь он развивает довольно энергичную деятельность по созданию социалистического об'единения. С этой целью он вошел в контакт с отдельными белорусскими эс-эрами, а также известным провокатором ГУРИНЫМ. Последнее обстоятельство говорит нам за то, что МАМОНЬКО пользуется денежной поддержкой дефензывы. Кроме того, он встречает сочувствие со стороны П. П. С. и, по нашим сведениям, получил от последней материальную поддержку. Недавно МАМОНЬКО был в Варшаве и имел свидание с пепэсовцем ГОЛУВКО — членом экспертной комиссии по нацвопросам. К идее создания социалистического об'единения сочувственно относятся и русские эс-эры, как, например, ЧЕРНОВ. МАМОНЬКО, будучи в Вильне, поддерживает весьма живую связь с заграничным бюро белорусских эс-эров в Праге, о котором будет речь дальше.

Таким образом, рассматривая белорусские организации в Польше, мы приходим к выводу, что организации эти по своей ориентации делятся на два лагеря — незалежнический, антисоветский, не пользующийся большим влиянием в рабоче-крестьянских массах, и советской ориентации, как Громада, которая хотя и не имеет четкой пролетарской линии, как организация крестьянская, тем не менее искренно ориентируется на Советскую власть и находится в близких к нам отношениях. Влияние этой партии значительно и она представляет собою внушительную силу. Наряду с этим польские власти стремятся создать и развить полонофильские организации, как Белорусская Рада, Белорусская Хатка, Об'единение МАМОНЬКО, но эти организации, как уже сказано никаким влиянием не пользуются и большого значения иметь не могут.

Теперь перейдем к обзору белорусского движения в Литве. Здесь каких-либо оформившихся организаций пока нет и белорусское движение очень слабо, благодаря тому, что белоруссов здесь не много, да и те крайне разрозненны. Однако за последнее время замечается оживление. Мы ведем довольно удачную работу по подчинению этого движения нашему влиянию. С этой целью нами привлечен известный белорусский деятель ГОЛОВИНСКИЙ, работа которого идет под нашим руководством и при нашем финансировании. Издается печатный орган «Поклич» — советской ориентации. На местах создаются гуртки на подобие громадовских. Для обеспечения нашего руководства, в настоящее время поставлен вопрос о создании при ЛКП белорусской секции, которая, с одной стороны могла

бы развить работу в белорусских массах, а с другой — оказала бы партийное влияние на гуртки.

Другой активной силой в Литве является ЛАСТОВСКИЙ, который в рядах белорусской интеллигенции пользуется авторитетом и с ним считаются. До самого последнего времени ориентация ЛАСТОВСКОГО была неопределенна и его старались перетащить на свою сторону различные политические группировки. После Минской Академической конференции возможно со стороны ЛАСТОВСКОГО некоторый поворот в сторону Минска, однако, в искренности этого поворота мы сильно сомневаемся и пока от оценки его воздерживаемся.

Что касается Латвии, то из всех белорусских организаций, имеющихся здесь, только одна носит политический характер. Это — «Общество выборщиков». Остальные же все или экономического, или культурного значения. Виднейшие деятели: ЕЗОВИТОВ, ПИГУЛЕВСКИЙ, ЩЕРС и др. Политическое лицо как этой организации, так и ее деятелей весьма неясно, хотя Общество выборщиков, во главе с ЕЗОВИТОВЫМ и финансируется нами. Общество издает газету «Голос Белоруса» под редакцией ЕЗОВИТОВА. Нужно признать, что работа здесь поставлена плохо: Общество выборщиков — организация весьма неопределена, нет ясно выраженной политической линии, влияние ее на массы незначительно, работы в массах нет и Голос Белоруса ни в коей мере не является проводником революционных советских настроений. Сам ЕЗОВИТОВ, пользуясь нашими деньгами, проводит свою политическую линию. Будучи незалежником, старается сколотить силы незалежников: инициатива Белорусского с'езда, представителей от Литвы, Латвии и Польши для создания об'единенного комитета белоруссов этих стран, предложение участвовать на сессии Лиги Наций в 1927 г., инициатива по созданию комитета помощи эмигрантам из БССР, которые, по его мнению, будут все чаще появляться, поддерживание связи и довольно живая переписка с известным контр-революционером КРИЧЕВСКИМ из Праги, связь с ВОРОНКО. По имеющимся у нас верным данным эта политика ЕЗОВИТОВА известна многим незалежникам, у которых существует мнение, что ЕЗОВИТОВ дельный человек и хорошо опутывает большевиков.

Все это об'ясняется тем, что в Латвии слабо наше влияние и недостаточное умелое руководство, хотя советские настроения как в части интеллигенции, особенно молодой, так и в крестьянстве имеются и условия для более успешной работы — на лицо.

Говоря об остальных белорусских деятелях в Латвии, необходимо констатировать, что среди них нет ни одного кто бы мог подойти для роли руководителя движением. Между всеми общественными деятелями идет большая грызня и склока. Это переносится и в организацию выборщиков и в газету, так как все они, являясь руководителями той или иной организации, одновременно входят и в последнюю. Кроме того политическое кредо у них безусловно незалежническое, а если и делаются какие-либо

заявления и выступления в пользу БССР, то это не искренно и с целью скрыть свои истинные настроения.

Кроме перечисленных здесь организаций и группировок белорусское движение имеет еще довольно сильный центр в Праге Чешской. В настоящее время здесь действует известный КРИЧЕВСКИЙ, который издает свой журнал «Незалежная Белорусь». Отсюда идут нити, связывающие деятельность незалежников не только за рубежом, но и в пределах БССР, путем поддерживания письменной и живой связи. Но особенное внимание заслуживает заграничное бюро белорусских эс-эров. Из видных деятелей этой организации здесь находятся ГРИБ, ЧЕРНЕЦКИЙ, БУСЕЛ и др. Эта группа находится под руководством МАМОНЬКИ. Цели и задачи этой партии следующие: издавать бюллетень для осведомления заграницы об истинном положении дел, всячески стараясь при удобном и неудобном случае вставлять палки в Советское колесо; подготовить кадр партийных работников с таким расчетом, чтобы в известный момент взять в свои руки руль государственного правления:

...*«Мы должны учиться и работать для организации партии, чтобы смело взять руль правления для организации партии всеми способами»*, — говорит ГРИБ.

БУСЕЛ сказал:

...*«Мне и всем нашим пишут из Западной и Восточной Белоруссии, что наши товарищи по партии стоят на страже и в соответствующий момент будут реагировать. Этот момент еще далек — мы слабо организованы»*.

Уже из приведенных здесь разговоров видно, что эс-эры из Праги имеют довольно живую связь с эс-эрами БССР, путем переписки и посылки отдельных своих сторонников под видом сменовеховцев. Кроме того эта группа имеет тесную связь со всеми эс-эрами разных национальностей, которые оказывают ей как моральную, так и материальную помощь.

Вполне заслуживающий доверие источник сообщает нам:

...*«В Праге за последнее время белорусские эмигранты начали шевелиться и разногласия, существовавшие между ними в значительной степени стерлись. Наблюдается трогательное единение КРИЧЕВСКОГО и ГРИБОМ с Селянским Союзом и хадеками. Эта в некотором роде консолидация обращает на себя внимание и я думаю корни ее надо искать в Вильно, где ЕРЕМИЧ и ксендз СТАНКЕВИЧ, работая в тесном контакте, пытаются наладить и установить добрососедские отношения между Прагой, Ковно и Вильно»*.

Помимо этих контр-революционных организаций в Праге имеются организации советской ориентации среди студенчества. Деятельность последних слаба. Это отчасти объясняется и тем, что изменение курса в польской политике окрылили надеждами кое-кого из белоруссов. Так, ДВОРЧАНИН пишет о Польше, что тут дело клонится к автономии.

В заключение считаем нужным сказать, что при составлении настоящей докладной записки мы старались быть вполне об'ективными, тем не менее, принимая во внимание нашу действительность полагаем, что в некоторых местах могли быть допущены те или другие заострения.

*ЗАМ. ПОЛНОМОЧНОГО ПРЕДСТАВИТЕЛЯ ОГПУ
по ЗАПКРАЮ Опанский*

*№ 71366/л
28 декабря 1926 г.*

АЎТАБІЯГРАФІЯ ІГНАТА ДВАРЧАНІНА

Краткая автобиография И. С. Дворчанина

Родился я в 1895 г. в дер. Погири Слонимского уезда Гродненской губернии (теперь Дятловская волость Новогрудского уезда и воеводства на Западной Белоруссии) в семье крестьянина-бедняка (5 десятин земли, 12 душ семейства, добавочная аренда случайной крестьянской, а главное, куска помещичьей земли; ежедневная косьба сенокоса у помещиков и на «гости», побочная работа всех членов семьи: отец — печничество, старший брат — портной, второй — батрак, остальные — случайные заработки у помещика, в том числе в детстве и я).

Учился сначала в местной начальной школе, а в 1906 г. благодаря заарендованию отцом крестьянского хозяйства в так называемой образцовой школе. Это определило, что через два года окончив ее в 1912 г. и сдав экзамен на звание учителя начальной школы в м[естечке] Жировицах, имея от роду 17 лет был назначен учителем (дер. Хмельница Слонимского уезда). В свободное от занятий время учился, имея намерение поступить в учительский институт. В мае 1915 г. по досрочному призыву был взят в армию. В январе 1916 г. был отправлен в Оренбургскую школу прапорщиков, а с апреля [месяца] был выпущен подпоручиком. Служил до августа м[еся]ца в Москве, в Запасном полку, а потом отправлен на фронт, где пробыл до лета 1917 [года]. Здесь продолжал свое самообразование с целью поступить в университет. На фронте меня застала и революция [Февральская] 1917 года. С этого года началась моя активная деятельность, ошибочная в своем основании, полная зигзагов, заблуждений и абсурдов. Это была черная полоса моей политической деятельности, которая тянулась зигзагами до 1926 года, когда уже вполне сознательно я вступил на путь пролетарской борьбы за освобождение, находя в коммунистической идеологии своего действительного вождя.

Началось с того, что весной 1917 г., в период пробуждения и развертывания всех освободившихся общественных сил буржуазной революции, не знаю почему, особенно сильное впечатление на меня произвел огромный рост в армии украинского националистического движения. Это имело тот результат, что благодаря уже довольно долгому отрыву от масс (учитывая, теперь уже подпоручик), благодаря почти полному незнакомству с революционным движением до войны, благодаря, в конце концов, столкновению с польской националистически-клерикальной пропагандой, которая захватила и мою семью (старшая сестра перешла в католичество и сделалась учительницей подпольной польской школы грамотности), что уже тогда родило во мне мысль, во избежание распрей в деревне, о естественности и необходимости белорусского национального движения, благодаря всему этому я бросил полк и уезжаю в центр белорусского движения в Минск. Это движение, несмотря на свою слабость, захватило меня.

Участвую сразу же в Дне Вольной Белоруссии, потом в съезде представителей общественных организаций, идя вместе с Социалистической Громадой, которая особенно меня привлекала. Участвую в созыве съезда белорусских военных Западного фронта, на котором [меня] выбрали членом Исполкома комитета; принимаю участие в созыве новых армейских и фронтовых съездов, участвую в съезде Белорусской Социалистической Громады и в подготовке, как и в самом проведении, т[ак] наз[ываемого] Всебелорусского Конгресса, вхожу в состав организованной из представителей фронтов Белорусской Войсковой Рады и в Секретариат-Конвент Конгресса. На этом Конгрессе при роспуске его образовавшейся в Минске советской властью, в числе других, я был на одну ночь задержан. При расколе Социалистической Громады примыкал к образовавшейся на ее месте партии белорусских с[оциалистов]-революционеров.

Как-то в конце декабря выезжаю в Новочеркасск к отцу, который, как беженец, был сторожей в местном техническом училище. В это время Минск занимают немцы. В Новочеркасске поднимается контрреволюция во главе с Бугаевским и Калединым, к которой имею только ненависть и отвращение. Чтобы не быть мобилизованным, как беженец, увольняюсь с военной службы.

С освобождением Новочеркасска матросами и ростовскими рабочими, в первых числах марта 1918 г. получаю телеграмму из Белорусского комиссариата по делам национальностей о приезде на работу в Москву и немедленно приезжаю сюда, занимая место секретаря культурно-просветительного отдела. Сотрудничаю в органе Комиссариата «Дзянніца». Приблизительно в августе 1918 г., когда отношения с немцами более-менее стабилизируются, получаю отпуск на родину, чтобы увидеть мать, которая оставалась на месте оккупирования в течение трех лет фронтом. Но назад немцы не пустили, и я открываю в соседней деревне белорусскую школу.

Весной 1918 г., по кратковременном просуществовании советской вла-

сти в районе, в организации которой принимаю участие и я, местность захватывают белополяки. Как-то в июле меня арестовывают и садят в лагерь интернированных в Белостоке. По прибытии там в кошмарных просто условиях шести месяцев (за это время умерло здесь от голода, тифа и дизентерии из 2400 человек — около 1600) в конце декабря бегу из лагеря в сторону Германии. В Осовце меня арестовывают. Объявляюсь германским военнопленным, и меня отправляют домой с запиской, что еду из Граева. На полулегальном положении нахожусь до лета 1920 г., когда местность занимает Красная Армия.

При обратном отступлении в августе 1920 г. забирается старый командный состав как военнообязанные, и я вместе с ними приезжаю в Минск. Здесь развертывается культурная работа на белорусском языке, и я поступаю в Отдел народного образования по издательству. Партия белорусских социалистов-революционеров работала с советской властью, но происходят массовые диспуты. На одном из митингов, где в рабочем клубе выступаю и я, не соглашаюсь с границами проектируемой советской Белоруссии. Партия с[оциалистов]-революц[ионеров] отправляет меня в Вильно, которая отходит к Литве. Это самый позорный момент в моем отношении к Советской власти. Я не мог принять разрешения Советской властью национального вопроса и видел в проекте БССР чуть не издевательство «над правами белорусского народа», и я хотел учиться. Не помню, кто подал мне мысль о выезде в Вильно, но я охотно пошел на это, и пешком отправился в столицу Литвы, с которой была открыта граница.

Специальных поручений партия не давала. В Вильно, куда прибыл в сентябре 1920 г., активной политической работы не проводил. Уезжаю учителем в открывшуюся в м[естечке] Свирь белорусскую гимназию, думая с помощью коллег подготовиться к поступлению в университет. Но с захватом Виленщины Желиговским Свирская гимназия была немедленно ликвидирована, и я возвратился в Вильно. Здесь поступаю вольнослушателем в Виленскую белорусскую гимназию, имея ночную службу сторожа при складе продуктов, а потом живя на средства брата, служившего при Союзе белорусских кооперативов.

В июле 1921 г., по выдержании экзаменов на аттестат зрелости, я был послан Белорусским Национальным Комиссариатом в Латвию для чтения лекций по белорусоведению на курсах учителей в Двинске. Здесь пробыл до половины сентября, когда выехал на так называемую Белорусскую Конференцию в Праге, принимая здесь решения как член партии с[оциалистов]-р[еволюционер]ов.

После конференции остался учиться в Университете в Праге и пробыл здесь от 1921 до 1926 [г.].

В 1224 г. пришел к убеждению, что идеология партии с[оциалистов]-р[еволюционер]ов не соответствует моим взглядам, которые я считал уже марксистскими, и я выхожу из партии. Но к коммунистической группе сту-

дентов, несмотря на наибольшую близость к ней, не пристал. Еще крепки были во мне мелкобуржуазные пережитки. Вместе с группой других студентов создал «независимый кружок для выработки политических взглядов». После года существования этот кружок был распущен. Я сам с этого времени организационно оставался ни с кем не связанным, однако на общих собраниях постоянно выступал с коммунистической группой.

Еще будучи в Праге, завязываю отношения с организующейся Белорусской р[абоче]-крестьянской громадой в Вильне.

В 1926 г., по приезде в Вильно, вступил в Громаду членом и работал по ее указаниям, читая лекции в кружках. Одновременно был выбран в Главное Правление ТБШ [Таварыства беларускай школы. — *Уклад.*] как секретарь и также как секретарь Правления издательского Товарищества, руководимого Громадой.

В 1927 г. после разгрома Громады, работал в ТБШ и вместе с другими товарищами вел борьбу с наметившейся уже тогда к отказу от национально-освободительного движения группой [А.] Луцкевича. Осенью 1927 г. назначен учителем Виленской белорусской гимназии, участвуя одновременно в редакции газет национально-освободительного движения и в самом руководстве движением на месте.

В 1928 г. был выбран депутатом в польский Сейм по белорусскому крестьянско-рабочему списку «Змаганне» и вошел в организованную фракцию под этим названием как вице-председатель.

В работе фракции, или клуба «Змаганне», особенно сначала, имелось немало ошибок, но старался исправлять их и исправлял, признавая их на общих собраниях.

19 августа 1930 г. на митинге в [Алексеичах?] Гродненского уезда был арестован, имел пять судов и [неразб.] и тюрьмы (вместе 10). Сидел в Гродно в Стефанской тюрьме (1 год) и Лукишках в Вильно (4 мес.). Здесь все время был с товарищами по клубу [неразб.]. В январе 1932 г. вывезен в Равич. Здесь принимал участие в культурно-просветительной работе, проводя кружок, главным образом, по историческому материализму и был выбран в Т[юремный] К[омитет].

Предложение о вступлении в Коммунистическую партию получил первый раз в августе 1929 г. (Владэк и Тит Титыч). Это повторено [Б.] Тарашкевичем. Ответа не получил из-за ареста. В Равиче уже окончательно считался членом партии, ведя организационно ее работу. 15 сентября 1932 г. выменен в числе 40.

3 декабря 1932 г. Минск. *Игнат Дворчанин*

Публікацыя К. Атрашэўскага

КС. АДАМ СТАНКЕВІЧ: ПРАБЛЕМЫ КАТАЛІЦТВА Ў БЕЛАРУСІ

Асабісты архіў гісторыка, публіцыста, рэлігійнага і палітычнага дзеяча Заходняй Беларусі Адама Станкевіча (1891—1949) Цэнтральная навуковая бібліятэка НАН Беларусі набыла ў 1972 г. у Марыі Шутовіч, у якой доўгія гады А. Станкевіч здымаў кватэру і якая разам з сястрой Ганнай вяла ўсе гаспадарчыя справы святара. Тут дарэчы будзе згадаць, што Ганна і Марыя былі сёстрамі вядомага заходнебеларускага грамадскага дзеяча, колішняга выдаўца часопіса «Калоссе» ў Вільні Янкі Шутовіча, які з дзяцінства быў з А. Станкевічам у блізкіх сяброўскіх адносінах.

У 1975 і 1983 г. фонд А. Станкевіча папоўніўся новымі матэрыяламі, якія былі набыты ў пляменніцы Марыі Шутовіч — Ядвігі Гарлукевіч, і такім чынам пасля ўпарадкавання ўсіх атрыманых матэрыялаў фонд налічвае 157 адзінак захавання за 1877—1947 гг. Апрача таго, у фондзе захоўваюцца копіі больш ранніх і рэдкіх дакументаў, такіх, напрыклад, як копія пісьма Кастуся Каліноўскага да Баляслава Длускага, копіі 7 нумароў «Мужыцкай праўды», «Пісьмаў з-пад шыбеніцы» і інш. Як вядома, А. Станкевіч у 1933 г. надрукаваў працу «Кастусь Каліноўскі, «Мужыцкая праўда» і ідэя незалежнай Беларусі», пры падрыхтоўцы якой і сабраў згаданыя дакументы. У фондзе зберагаюцца працы А. Станкевіча пра Ф. Скарыну, артыкулы па пытаннях гісторыі Беларусі, аб Віленскай беларускай гімназіі, выступленні святара на розных урачыстасцях і пасяджэннях, артыкулы па каталіцкім пытанні ў Беларусі і інш. Тут таксама захоўваецца перапіска А. Станкевіча з рознымі асобамі і ўстановамі, матэрыялы біяграфічнага характару, матэрыялы аб яго грамадскай і духоўнай дзейнасці, сабраныя ім друкаваныя брашуры, артыкулы, адозвы і іншыя матэрыялы грамадска-палітычнага характару, некалькі фотаздымкаў і шмат чаго яшчэ.

Сярод згаданых матэрыялаў асабістага архіва А. Станкевіча захоўваюцца надзвычай важныя і цікавыя для нас рукапісы: «Католическая проблема в БССР» і «Католический вопрос в БССР», у якіх Станкевіч дае глыбокі гістарычны аналіз узнятага пытання і выказвае свае прапановы савецкаму ўраду адносна ўрэгулявання праблем каталіцкіх вернікаў у Беларусі. Абодва рукапісы напісаны на адвароце бланкаў Віленскага аддзялення Упраўлення кнігагандлю Дзяржаўнага выдавецтва БССР[1] і падшыты аўтарам у асобныя сшыткі з каляровымі вокладкамі. На вокладках (у другім выпадку — і на тытуле) сінім і чырвоным алоўкам напісана назва рукапісу і пазначана дата. На першым рукапісе — снежань 1945 г., на другім — сакавік 1947 г. Больш дакладная дата пазначана ў канцы рукапісаў. Як у адным, так і другім сшытках ёсць шматлікія рукапісныя праўкі і ўстаўкі

[1] Бланкі самі па сабе з'яўляюцца цікавым гістарычным дакументам. Тэксты на іх надрукаваны на беларускай і літоўскай мовах.

алоўкам, з чаго можна зрабіць выснову, што гэта чарнавыя варыянты тых дакументаў, што пасылаліся А. Станкевічам ва ўрад. На другім сшытку нават ёсць адзнака аўтара, што гэта копія. Абодва дакументы напісаны на рускай мове, паколькі і пасылаліся яны ў Маскву. Мяркуючы па ўсім, урад ніяк не адрэагаваў на першае пасланне Станкевіча, бо ў другім звароце ва ўступнай частцы дакумента ён піша: «8 декабря 1945 г. я Сов[етскому] правительству написал довольно пространный исчерпывающий меморандум [...] После этого в течение года по данному вопросу представлено мной Сов[етскому] правительству еще несколько кратких записок, в которых излагались мои теоретические взгляды и предлагались некоторые практические меры.

Ввиду того, что положение католической церкви в БССР в смысле национальном остается всё то же [...], я осмеливаюсь представить нашему правительству еще эти свои замечания к благосклонному их рассмотрению». У канцы другога рукапісу сінім алоўкам прастаўлена: «Вільнюс. 20.III.1947». I далей, пад праведзенай тым жа алоўкам рыскай, надпіс на лацінскай мове: «Memorandum diei 25.III. dedicatum!» (Памятнаму дню 25.Ш. прысвячаецца). Унізе пад датай пазначана: «Anunt[iatio] BMV» (Дабравешчанне Найсвяцейшай Панны Марыі). I подпіс: Ад[ам] Ст[анкевіч]. Зразумела, што «памятны дзень 25 сакавіка» — гэта для Станкевіча і адна з самых важных дат у гісторыі беларускага народа — дзень абвяшчэння Беларускай Народнай Рэспублікі.

Відаць, і на другое сваё пасланне святар не атрымаў ніякага адказу, ды і наіўна было спадзявацца, што ўрад, які змагаўся супраць рэлігіі, мог неяк рэагаваць на такія прапановы. Праўда, рэакцыя з боку высокіх, дакладней, карных інстанцый усё ж была. У 1949 г. беларускага, занадта патрыятычнага святара арыштоўваюць і этапіруюць у Сібір, дзе ён праз некалькі месяцаў і завяршыў свой зямны шлях.

Адрача таго, у справе з названымі сшыткамі 1945 і 1947 г. ёсць чарнавік невялічкай працы Станкевіча на беларускай мове 1944 г. пад назвай «Праблема каталіцкага касцёла ў БССР», напісаны на асобных лістках. Тут усё тая ж праблема акрэслена ў выглядзе кароткіх тэзісаў.

Пералічаныя матэрыялы, пачынаючы з 80-х гг., вывучаліся многімі даследчыкамі. Глыбокі аналіз гэтых тэкстаў зрабіў У. Конан у артыкуле «Рыцар Адраджэння, альбо Духоўны запавет Адама Станкевіча» (Літ і мастацтва. 1998. 15 мая). «Па сутнасці, — піша У. Конан, — у архіве А. Станкевіча захоўваецца грунтоўная манаграфія на тэму гісторыі каталіцтва ў Беларусі, яго сучаснага стану і праблемы адаптацыі Касцёла да кантэксту беларускай культурнай традыцыі. Канцэптуальнае даследаванне з трох частак у жанры аналітычных запісак савецкаму ураду».

Наспеў час абнародаваць гэтыя тэксты.

Яніна Кісялёва

ПРАБЛЕМЫ КАТАЛІЦКАГА КАСЦЁЛА Ў БССР

1. Каталіцтва пачало пранікаць на Беларусь ад часоў Ягайлы (XIV ст.), калі Беларусь пачала ўваходзіць у бліжэйшыя зносіны з Польшчай. Пазней фактарамі, спрыяючымі пашырэнню каталіцтва у Беларусі, былі: а) надаванне беларускаму баярству польскіх шляхоцкіх гэрбаў (XV ст.); в) пераход бел[арускага] баярства ў Кальвінства, а стуль — у польскае Каталіцтва; с) Люблінская (1569) і Берасцейская (1596) уніі, якія шырока адчынялі Польшчы ў Беларусь дарогу ў палітычным, культурным і рэлігійным жыцці; d) касаванне Мікалаем I рэлігійнай уніі (1839) і масавы (2 міліоны) пераход бел[арускіх] уніятаў у лацінскае (польскае) каталіцтва; е) 20-годняе існаванне на землях Зах[одняй] Беларусі польскай дзяржаўнасці (з 1920 г.), калі так жа масава бел[арускія] каталікі пераходзілі ў польскае Каталіцтва, бо інакш яны фактычна былі няпоўна праўныя грамадзяне.

2. Каталіцтва ў Беларусі ад самага пачатку яго тут паяўлення сталася сапраўды «польскай верай». Ня дзіва, што й сяння яго тут многія гэтак называюць. Польскія палітыкі заўсёды клапаціліся старанна, каб Каталіцтва ў Беларусі было не унівэрсальным, як паказвае яго сам назоў, але выключна польскім. I сапраўды, Каталіцкі касцёл у Беларусі заўсёды быў прыладай польскай палітыкі. Але з гэтага не вынікае, што ўсе каталі[кі] ў Б[еларусі] — гэта палякі. Не. Паляком праз Касцёл і іншымі дарогамі ўдалося спалянізаваць толькі нязначны % бел[арускага] народу, і да таго — прад усім на самых заходніх бел[арускіх] этнографічных узбярэжжах, агулам жа бел[арускі] народ астаўся верным сваёй мове, звычаям, сваёй нацыянальнасці. Такім чынам, каталікоў-палякоў у БССР толькі зусім нязначны %.

Сяння ўсіх беларусаў-каталікоў у БССР (разам з Сав[ецкай] Літвой і Латвіяй) міліоны тры.

3. Палякі каталікоў-беларусаў з сваіх абоймаў не выпускалі ніколі. Асабліва «чула» яны імі «апякаваліся» пад час вэрсальскай Польшчы. Беларускай мовы ў Касцёл не дапускалі, а жадаючых гэтага прыхаджан і ксяндзоў садзілі ў вастрогі і выганялі ў ссылкі. Так пацярпелі прыхаджане ў Жодзішках і пацярпелі ў розных мясцох кс[яндзы]-беларусы: Пятроўскі, Гадлеўскі, Станкевіч, Талочка, Шутовіч, Татарыновіч, Гарошка, Семашкевіч, Гэрмановіч, Смулька, Дашута, Хамёнак і інш. Найбольш праследавалі беларусоў-каталікоў польскія біскупы: Ялбжыкоўскі ў Вільні (з 1926 г. аж дагэтуль) і Букраба ў Пінску. Яны абодва — асабліва ж першы — ярыя польскія шавіністы, бел[арускі] народ і яго мову ненавідзяць усёй душой.

4. Гэтыя біскупы і сяння, у асвабоджанай ад нямецкіх фашыстаў БССР, праводзяць тую ж палітыку. Польскіх двароў і польскай паліцыі ў Беларусі сяння няма, астаўся толькі польскі Касцёл, дык на яго сяння польскія палітыкі і наляглі. Біскуп Ялбжыкоўскі мае ад Папы ўладу ня толькі на Віленскую эпархію, але і на ўсю Усходнюю Беларусь, дзе ён ужо пачаў

шырока дзеіць. У Менску ад самаго яго асвабаджэння працуе каталіцкі ксёндз-беларус Віктар Шутовіч. Працуе ён, шырока карыстаючыся беларускай мовай. Ялбжыкоўскі не сцярпеў гэтага. Ён 11.X.44 [г.] назначыў у Менск А. Барысовіча, ксяндза-паляка як свайго даверанага, і гэтаму даў поўную ўладу над Шутовічам. Паляк гэты ўжо пачаў у М[енску] сваю польскую працу. Той жа Ялбжыкоўскі паслаў у Магілёў ярага польскага палітыка кс. Спэрскага. Такіх жа пасылае ў Барысаў, Віцебск, Полацк, Бабруйск, Фашчоўку і г. д.

5. Гэта яўная польская іррэдэнта[1], гэта шлях для польскага ў Беларусі захопніцтва. Нядаўна падпісаны бел[арускім] і польскім (народным) урадамі закон аб опцыі[2] зусім гэтай бядзе не зарадзіць. Нямала знойдзецца ў БССР каталікоў, якія завуць сябе беларусамі. Палякі і да іх будуць мець прэтэнзію, а ўзноў жа і гэткіх выселяць было б крыўдай для бел[арускага] народу. Адзіны тут выхад — у паразуменні з Ватыканам назначыць для каталікоў у БССР каталіцкага біскупа-беларуса, які арганізаваў бы і вёў бы касцельнае жыццё ў Беларусі зусім самастойна і незалежна ад палякоў і польскай духоўнай улады. Гэта раз назаўсёды скончыла б з польскім пытаннем у БССР, з польскімі тут уплывамі і інтрыгамі. Гэта выбіла б з рук польскіх усякія беларускія козыры за граніцай, а такжа прыхільна настроіла б Ватыкан да СССР, што гэтаксама мела б сваё значэнне.

Гэткая развязка каталіцкага і разам польскага пытання ў БССР была б развязкай прынцыповай і поўнай. А покуль гэтага няма, трэба трымацца хоць провізорыюма[3]: трэбаваць беларускай мовы па касцёлах, дзе ўжо прыходы абсаджаны ксяндзамі, а ў неабсаджаныя не дапускаць тых ксяндзоў-палякоў, якія ня знаюць бел[арускай] мовы і ёй ня могуць карыстацца. (Прэцэдэнт такой профіляктыкі быў у Міры, дзе паляку-ксяндзу папольску працаваць не дазволена[4].)

Вільня, 25.X.44.

---

[1] Сепаратызм.

[2] Права выбару грамадзянства (*лац.*).

[3] Часовага распараджэння (*лац.*).

[4] Тэкст у дужках у арыгінале закрэслены алоўкам.

КАТОЛИЧЕСКАЯ ПРОБЛЕМА В БССР (К СВЕДЕНИЮ ПРАВИТЕЛЬСТВА СССР)

1. Общие замечания

Проблема Католической церкви в Белоруссии не новость. Она имеет свою историю. Во времена Великого княжества Литовского (Литовско-белорусское государство), начиная с XIV в., католической жизнью белорусов управляли епископы Виленской католической епархии, к юрисдикции которых принадлежала вся Беларусь. Позднее эти виленские епископы имели епископов-помощников, при посредстве которых управляли католическими делами в Белоруссии. При Виленском епископе для белорусских дел имелись два епископа-помощника: один назывался брестским, другой — белорусским.

В конце XVIII в. во времена Екатерины II, после присоединения Белоруссии к России, была создана самостоятельная католическая епархия с кафедрой в Могилеве. Епархия эта была названа Белорусской.

Ввиду того, что Католическая церковь в Белоруссии в течение времени сделалась оружием полонизма и польской политической ирреденты, в XIX в. в русском обществе и правительстве возник вопрос располячения этой церкви. На эту тему существует интересная литература на русском языке: А. П. Владимиров — История располячения западнорусского костела, Москва — 1896 г., Д. Н. Чихачев — Вопрос о располячении Костела в прошлом и настоящем, С.-Петербург, 1913, А. В. Жиркевич — Из-за русского языка, I, II, Вильна, 1911, немало также на эту тему писал М. Н. Катков, П. Н. Батюшков и др. Многое интересное об этом существует и на польском языке, особенно: Z. Nagrodzki — Rola duchowieństwa katolickiego w godzinie prób i cierpień na Litwie i Białej Rusi. Wilno, 1935 i biskup P. Kubicki — Bojownicy kapłani za sprawę kościoła i ojczyzny. II. Dawna Litwa i Białoruś. Sandomierz, 1936, и его же — Dwa odczyty. Sandomierz, 1936.

Начиная с XX в., когда началось национально-культурное и политическое возрождение белорусского народа, проблема Католической ополяченной церкви в Белоруссии актуализировалась, более созрела и определенно требовала своего разрешения.

За последних каких-либо 40 лет Апостольский Престол в Ватикане от белорусов-католиков, и вообще от белорусских общественных организаций получил целый ряд меморандумов с просьбой создать для белорусов-католиков канонически самостоятельную епархию с епископом-белорусом во главе для управления их религиозно-церковной жизнью и устранения оттуда польского разлагающего политического элемента. Теоретически в Ватикане подобные просьбы белорусов всегда встречали признание, но на реализацию их из Ватикана давали советы ждать лучших времен.

И это понятно: ведь проекты создания белорусской епископии с самостоятельным епископом-белорусом во главе касались Западной Белоруссии, составлявшей интегральную часть Польского государства, стремившегося ее всецело полонизировать. Отсюда ясно, что проблема белорусской епископии для ватиканской дипломатии была очень щекотливой и даже неразрешимой, так как польское правительство на создание бел[орусской] Кат[олической] церкви в своем государстве никогда не разрешило бы. Теперь настали новые, именно лучшие времена: Белоруссия — объединенное союзное государство, внутренним врагом которого, между прочим, является польская ирредента, проводимая через полонизированную Католическую церковь. Для устранения этой враждебной для БССР и для всего СССР аномалии следует создать вместо польской — белорусскую Католическую церковь для более двух миллионов искони белорусского католического населения в БССР.

Мысль эту и подобные белорусские пожелания высказал в своем докладе органам НКГБ в Вильне о белорусском вопросе в Л[ит]ССР в сентябре м-це прошлого 1944 г. Иван Осипович Шутович, а также я лично органам того ж НКГБ в конце прошлого 1944 г. и в 1945 г.

2. Генезис белорусов-католиков

Очень часто можно встретить людей с убеждением, что белорусов-католиков вообще нет, что все католики в Белоруссии — это самые настоящие поляки. Такого взгляда придерживаются поляки, и это вполне понятно, ибо такой взгляд для них выгодный, но, к сожалению, подобное мнение можно услышать и от русских, притом не только от людей царского воспитания, но и от людей советских. Ниже увидим, что подобные «взгляды» — это прямой продукт невежества у одних и злой предвзятости у других и что католики в Белоруссии в своей массе это настоящие белорусы и по происхождению, и по языку.

Христианство латинского обряда проникало в Белоруссию очень рано, уже тогда, когда оно еще было единым, когда в догматах между Востоком и Западом не существовало разницы. Правда, белорусские народные массы, начиная с Х в., принимали Христианство восточного обряда, но уже тогда появлялось Христианство и латинское. Приходило оно сюда из Скандинавии, Германии, с Польши и с Рима. Ведь с этими странами белорусские князья довольно часто были в родственных, экономических и политических отношениях. Но в белорусские массы латинское Христианство тогда еще не проникало, его миссионеры, сначала исповедывали в Белоруссии иностранные купцы, миссионеры, а иногда члены княжеской дружины и бояре.

Среди этих господствующих классов еще более распространилось Христианство латинского обряда в XIII—XIV в[в]., во времена великих

литовско-белорусских князей Гедимина и Ольгерда. Так, напр[имер], в это время уже были католические церкви не только в Киеве, Переяславе, Новгороде, но и в белорусском Полоцке и Смоленске. Существовали в это время точно также католические монастыри ордена францисканцев в Полоцке, в Новогрудке и в др. Имеются исторические сведения, что Гедимин в 1323 г. обратился к немецким францисканцам (саксонской провинции) с просьбой прислать в Вильно и Новогрудок для обслуживания монастырских церквей четырех священников, умеющих и по-белорусски, таких, «какие теперь есть и были раньше».

Но проникновение Католичества в белорусские народные массы относится ко времени крещения Литвы великим князем литовско-белорусским Ягайлою в 1386 г.

Ягайло, женясь на польской королевне Ядвиге, становясь королем Польши и оставаясь великим князем Литвы и Белоруссии, обещал литовцев и белорусов привести в Католичество. Обещание свое он сдержал. Ягайло всю долгую свою жизнь обещания свои, данные Польше, приводил в исполнение.

Католикам Ягайло признавал разные привилегии, которые прельщали многих белорусов и содействовали переходу их из православия, к которому они уже давно принадлежали, в Католичество.

Ягайлом был издан закон, по которому, если вступали в брак православный белорус и католичка-литовка или наоборот, православная сторона обязана была прежде принять Католичество и только тогда обвенчаться. Понятно, что эта брачная политика Ягайлы тоже немало содействовала увеличению числа белорусов-католиков.

Про переход в Католичество многих православных белорусов между прочим говорят: итальянский историк Эней Сильвий Пикколомини (позднее папа Пий II, 1464), давний польский историк Ян Остророг (ум. 1501) и современный польский историк, проф., др. Ян Фиалэк в своем ученом труде: Uchrześcijanienie Litwy przez Polskę. 1914 — в сборнике: Polska i Litwa w dziejowym stosunku. Warszawa, 1914.

Переход белорусов в Католичество совершается и далее, на протяжении целых столетий до последних времен.

Так, напр[имер], Папа Римский Александр VI (ум. 1503) дает виленскому католическому епископу указания, как принимать в Католичество православных белорусов; Папа разъясняет, что таковых крестить не следует, так как они уже окрещены.

Дальнейшему проникновению Католичества в белорусские массы содействовал кальвинизм, который массами в XVI в. принимали крупные белорусские помещики: бояре и князья, а потом оставляли его и переходили в Католичество. А от них всецело зависели белорусские крестьяне, которых владетели и без их согласия тоже приписывали к Католичеству. В 1569 г. католическим влияниям в Белоруссию полностью открыла дверь известная Люблинская уния. Но особенную роль в деле окатоличения бе-

лорусских народных масс сыграла Брестская церковная уния, совершившаяся в 1596 г.

Церковная уния существовала в Белоруссии 243 года. Принадлежали к ней почти все белорусы-крестьяне и много белорусской шляхты. В православии оставалось меньшинство. Поляки к униатам относились почти так, как и к православным: с презрением и всячески притесняли их. Уже ради всего этого белорусы-униаты переходили в Католичество латинское, спасаясь таким образом от польского гонения и увеличивая ряды белорусов-католиков.

Но особенно возросло количество белорусов-католиков после раздела Речи Посполитой Польской в конце XVIII в. и присоединения Белоруссии к России. Российские монархи, начиная с Екатерины II, когда 1,5 миллиона бел[орусских] униатов было приписано к православию и более десяти тысяч убежало в Католичество, с малыми исключениями, всеми средствами, часто не исключая вооруженной силы, стремились присоединить белорусов к православию.

Так, напр[имер], между прочим, известны в истории насилия времен Николая I в 1839 г. во время упразднения Унии, а также насилия при помощи особых вооруженных частей князя Хованского времен Александра II в деле обращения в православие белорусов-католиков, бывших униатов. Но, согласно пословице, — насильно мил не будешь: сотни тысяч белорусов-униатов, избегая православия, переходили в латинство, которое от унии разнилось только обрядами, так как по догматам уния и Католичество — одно и то же. Теперь уже количество белорусов-католиков возросло до 1,5 миллиона и более.

В царствования Николая I, Александра II и Александра III русские окончательно убедились, что бывшие униаты в Белоруссии не поляки, а белорусы, но которые не являются самостоятельным народом, а русскими (тоже, что и великорусы) и которых язык не самостоятельный, а тот же русский, только неразвитый и испорченный. Исходя из такого «научного» взгляда, началась грубая политика обрусения белорусов и стремление к ассимиляции белорусов с великорусами. В церковную православную жизнь бывших белорусов-униатов белорусский язык не допускался, а, как правило, вводился исключительно язык русский. Благодаря этому белорусы, бывшие униаты, чуждо еще чувствующие себя в православии, отчуждались еще больше и при всяком возможном случае переходили в Католичество.

Особенно этот переход усилился с 1905 г., после толеранцийного указа Николая II; тогда белорусы массами из православия присоединялись к Католичеству. За время от 1905 по 1909 г. присоединилось к Католичеству, как подает упомянутый Чихачев в своем труде: — Вопрос о расположении Костела — приблизительно 300 тысяч человек, подавляющее большинство которых — белорусы.

В течение 20 лет существования так наз[ываемой] версальской Польши переход православных в Католичество в Зап[адной] Белоруссии продолжался далее. Случалось это: для брачных целей, для получения должности, для получения стипендии в средних и высших учебных заведениях и при других бытовых обстоятельствах. Делалось это потому, что поляки определенно делали предпочтение католикам, которых неуклонно считали поляками и которые сами себя уже таковыми и называли.

Католические приходы г. Вильна и приходы деревенские со смешанным католическо-православным населением проводили статистику присоединенных православных к Католичеству. Книги некоторых приходов я просматривал лично и удивлялся числу присоединенных. А ведь эти присоединенные бывшие православные в подавляющем большинстве белорусы!

Из сказанного узнаем, откуда брались в Белоруссии католики и точно также узнаем, что это в общем кровные белорусы и называть их поляками может только невежда или не любящий правды человек.

3. Каноническая организация Католической церкви в Белоруссии в прошлом и в настоящем

а) В 1386 г., во время Ягайлы, после крещения Литвы была учреждена Виленская католическая епархия с кафедрой епископа в Вильне. Эта епархия управляла церковными католическими делами не только Литвы, но и Белоруссии. Ввиду большого расстояния от Вильны до центра и восточных окраин Белоруссии виленские епископы управляли белорусскими католическими делами, как сказано выше, при посредстве двух епископов-помощников: брестского и белорусского, или могилевского. Среди белорусских епископов-помощников были из известных боярских белорусских фамилий, как Тризна, Скуминович, Гораин и др.

В 1588 г. в Вильне была учреждена Католическая духовная семинария. В учредительном папском указе было подчеркнуто, что семинария эта предназначается для литовцев и белорусов (pro lithuanis et ruthenis).

В XVII—XVIII вв. к Виленской католич[еской] епархии принадлежали бывшие губернии: Виленская, Гродненская, Могилевская, Витебская и Минская.

В 1655 г. в Виленской губ. было 42 костела, в Минской — 32, в Могилевской — 25, в Гродненской — 22 и в Витебской — 11.

В XVIII в. в Виленской губ. было 114 костелов, в Гродненской — 43, Минской — 55, Витебской — 91, в Могилевской — 24.

в) После первого раздела Речи Посполитой Польской (1773), после присоединения Восточной Белоруссии к России, Екатерина II учредила здесь белорусскую католическую епархию, которой сперва управлял виленский епископ-помощник Ст. Богуш-Сестренцевич, ставшийся в 1778 г.

самостоятельным епископом Католической белорусской епархии с кафедрой в Могилеве.

С 1783 г. Могилевское белорусское католическое епископство возведено в архиепископство, к которому тогда принадлежали белорусские земли, граничащие с Ливонией, и бывшие воеводства: Полоцкое, Витебское, Мстиславское, Минское. В бел[орусской] кат[олической] архиепархии (без губ. Виленской и Гродненской, принадлежащих к Виленской епархии) всех католиков тогда насчитывалось 230 тысяч (остальные белорусы в большинстве принадлежали к унии), белого духовенства — 186, монашествующих — 78, костелов и часовен — 825.

Белорусская католическая архиепископия делилась на следующие деканаты: Могилевский, Рогачевский, Быховский, Гомельский, Климовицко-Мстиславский, Оршанский, Сенненский, Витебский, Полоцкий, Лепельский, Дриссо-Себежский. Канонически утверждена Бел[орусско]-Могил[евская] катол[ическая] архиепархия папой Пием VI в 1783 г.

После присоединения к России всей Белоруссии в 1795 г., в царствование Павла I в 1798 г., в согласии с Папой Пием VI, бел[орусская] катол[ическая] Могил[евская] архиепархия возведена в митрополию, которой в каноническом смысле подчинялись все католические епархии и все католики во всей Российской империи. Таким образом, в России была создана, рассматривая с точки канонической, Могилевская католическая провинция, ядром которой являлась Белоруссия.

Могилевские католические архиепископы-митрополиты имели свою духовную семинарию. Жили они в Могилеве мало, а больше всего в Петербурге, где в царствование Александра II в 1873 г. был сооружен католический Кафедральный собор и специальное здание под Р[имско]-катол[ическую] духовную семинарию.

c) Кроме Могилевской католической епархии во время той же Екатерины II, в 1788 г., в согласии с папой была учреждена еще одна католическая белорусская епархия — Минская. Епархия эта создана с части Виленской и подчинена Могилевской митрополии. В начале своего существования имела она 231 480 верующих р[имо]- католиков среди 3 миллионов бел[орусских] униатов. Занимала эта епархия приблизительно современную Минскую область. Минская епархия имела свою отдельную духовную семинарию, 93 прихода, 48 филиалов, 174 церкви и часовни и 50 разных орденов монастырей. Епархия делилась на 9 деканатов: Минский, Наднеманский, Борисовский, Игуменский, Бобруйский, Мозырско-Речицкий, Пинский, Слуцкий, Новогрудский. В 1869 г. наступило упразднение Минской епархии и присоединение ее к Виленской, а в 1883 [г.] — к Могилевской митрополии.

d) Для целостности картины нужно еще помянуть католическое епископство Смоленское, созданное в 1613 г. после присоединения к Велико-

му кн. Литовскому (к Белоруссии) Смоленска. Учредил его король польский и великий князь литовско-белорусский Сигизмунд III, а Папа Павел V утвердил. Были здесь католические монашеские ордена: бернардинцы, доминиканцы, иезуиты. Епископство это, очень немногочисленное после 1795 г., было упразднено и присоединено к Могилевской митрополии.

В результате революционных событий 1917 г. в СССР Могилевская католическая митрополия существовать перестала.

К западу же от бывшей советско-польской границы, в Западной Белоруссии, в западной части БССР существуют две католические епархии: Виленская и Пинская, оставшиеся без епископов. Епископы Пинские: Букраба и его помощник Немиро сами оставили епархию, а Виленский епископ Ялбжиковский оставил епархию по приказу советских властей. Оба епископа: Букраба и Ялбжиковский канонически считаются епископами своих епархий, а вследствие их отсутствия на основании их полномочий епархиями управляют деканы (благочинные).

Словом, Католическая церковь в БССР — это уже новая, современная проблема, которая ждет своего решения как со стороны Советского правительства, так и Ватикана.

Спрашивается, сколько же в данный момент всех католиков в БССР и какой они национальности?

По официальным данным, в архиепархии Могилевской в 1917 г. католиков было: в бывшей Могилевской губ. — 61 916, в Витебской — 408 960, в Минской — 292 837, всего 763 633 человека (Directorium pro archidi[oecesis] Mohiloviensi in an. 1917). Правда, приходиться слышать мнение, что якобы католиков-белорусов ни в Минске, ни вообще в БССР в настоящее время совсем нет, так как они за советский период исчезли. Это неверно. Католики там существуют, хотя точно не известно в каком, но в великом количестве, равно как существуют православные. Про это говорят хотя бы следующие факты: в Минске во время гитлеровской оккупации католиков-белорусов насчитывалось более 20 тысяч. Костелы в Минске во время богослужения уже после изгнания фашистов всегда были полны молящихся. То же самое было в костелах: в Борисове, Бобруйске, Могилеве, Слуцке, где временно, до запрещения им сов[етской] властью в прошлом году, пребывали католические ксендзы и служили в костелах. В этом году, два месяца тому, в м. Фащовка Могил[евской] области католики, узнав о временном пребывании католического ксендза в Могилеве, телеграфически пригласили его к себе, ожидая его у местного костела в числе нескольких тысяч. Когда же из Могилеве ксендз по независящим от него причинам в Фащовку прибыть не мог, католики просили местных властей разрешить им в костеле самим помолиться, но и это разрешено им не было.

В Пинской епархии в 1935 г. католиков было 303 695 человек (Spis kościołów i duchowieństwa Diec[ezji] Pińskiej w r. 1935).

В Виленской архиепархии католиков в 1939 г. насчитывалось 1 485 484 (Catalogas ecelesiarum et cleri archid[ioecesis] Viln. pro an. 1939).

Всех католиков во всех этих епархиях, находящихся сравнительно с небольшими исключениями в границах БССР, — **2 552 776**.

Как видно из предыдущей главы, эти католики в подавляющем своем большинстве — белорусы.

Понятно, из этого общего числа католиков в БССР следует отнять некоторый % в Восточной Белоруссии (архиеп[архия] Могил[евская], отпавших от Католичества вследствие атеистического воспитания и прекращения нормальной церковной жизни, некоторое число подлинных поляков и окончательно ополяченных белорусов и около ста (поляки их насчитывали в 1931 г. около 80 тысяч) тысяч литовцев из Виленской епархии. Но и по вычислении всех этих элементов из указанного общего числа католиков в БССР останется более двух миллионов. Ущерб, нанесенный этой общей цифре войной, здесь не берется во внимание, равно как не берется и натуральный прирост населения в БССР — некоторый % бел[орусов]-католиков из общей цифры католиков во всем СССР, которых в 1917 г. числилось 396 813. Словом, более двух миллионов католиков в БССР, почти исключительно белорусов, религиозная проблема [которых] является открытой и ждет своего решения.

4. Необходимость создания белорусской католической епархии в БССР

Католики в Белоруссии от своего возникновения и потом на протяжении целых столетий не были чужим организмом в белорусском народе. Они слушали проповеди на белорусском языке, имели на этом родном языке религиозную литературу и на нем же обучались грамоте. Официальная переписка в католических делах велась тоже на белорусском языке, который в Белоруссии и Литве был языком государственным. Такой характер жизни белорусских католиков длился до конца XVII в., именно до 1697 г., когда в сейме Речи Посполитой Польской был принят закон, названный уравнением прав (aequatro jurimi), заменяющий белорусский государственный язык в Белоруссии и Литве языком польским. Конечно, этот закон с 1697 г. является только оформлением того полонизирующего белорусскую жизнь процесса, который благодаря польским политическим и культурным влияниям происходил в Белоруссии, постепенно усиливаясь, начиная с времен Ягайлы, от унии Белоруссии и Литвы в Креве в 1386 г. Понятно, что полонизм проникал в Белоруссию прежде всего в католическую церковь, которая являлась главным фактором и центром культурной жизни вообще, а через церковь полонизация проникала в народную глубь. Однако и после закона 1697 г. белорусский язык в католической жизни белорусов совсем искоренен не был. Этот язык, хотя, правда, в единичных

случаях, но довольно часто в католической жизни употреблялся и просуществовал там до XX в., до времен современного возрождения белорусского народа.

Но в основном к концу XVII в. белорусская Католическая церковь была полонизирована. Великий польский поэт, по происхождению белорус, но насквозь ополяченный, Адам Мицкевич в свое время (1855) писал не без оснований: «Что это за страшная сила, которая подняла польский народ, двинула его на русские (белорусские и украинские. — зам[ечание] автора) земли и отбросила за Днепр русскую (бел[орусскую] и укр[аинскую]) народность? Это — колоссальное могущество Костела, который принял под свое покровительство польское дело и сделал польское дело своим делом». Кстати сказать, и называл Ад. Мицкевич себя: gente ruthenus, natione polonus — по происхожд[ению] русин (белорус), по национальности — поляк.

Спрашивается, какие же были причины такой полонизации католичества в Белоруссии, его отождествления с полонизмом и его силы? Причины эти более менее сводятся к следующим.

Преимущественно из Польши проникал в Белоруссию католицизм, и поляки здесь его насаждали. Отсюда совершенно естественно, что уже в своей у нас колыбели он принимал польскую окраску, польскую форму.

Оформившись канонически, после учреждения в Вильне католической епархии в конце XIV в., католическая здешняя церковь была поставлена в зависимость польской католической провинции с центром в Гнезне. Влияние польск[ое] усилилось. Когда же была создана в конце XVIII в. католическая провинция в Российской империи с центром в белорусском Могилеве, Католическая церковь у нас уже была почти целиком полонизирована.

Начиная с XIV—XV вв., польское общество сознательно поддерживало польские влияния в Католической церкви в Белоруссии и Литве, ясно отдавая себе отчет в том, какую пользу кроят в себе для Польши эти страны. Недаром поляки в XIX в., восставая против царской России и стремясь отреставрировать Польшу, повторяли, что без Белоруссии и Литвы нет Польши!

Могущественным фактором полонизации белорусского Католичества и вообще Белоруссии были иезуиты. Этот железной организации орден, члены которого в Белоруссии были почти исключительно поляки, работал здесь 250 лет (с 1565 по 1820 г.). Почти во всех крупнейших местечках и городах иезуиты у нас имели свои коллегии, дома, миссии. В их руках всецело находилось дело просвещения. Довольно густой, как на то время, сетью иезуитских школ была покрыта Белоруссия. Правда, имеются католические на белорусском языке катехизисы, изданные иезуитами сценические пьесы на польском и белорусском языке одновременно, а также имеются данные об употреблении иногда иезуитами белорусской речи в проповедях, но все это было только как тактическое отступление от глав-

ной их задачи: Беларусь привести в Католичество не белорусское по форме и духу, чего требует национальная природа белорусов и в некотором смысле сама природа Католичества как церкви интернациональной, но в Католичество польское, в польскую веру, как и сами иезуиты говорили.

При сем нужно помнить, что иезуиты влияли не только на белорусов-католиков, но также и на православных, особенно на белорусских вельмож, дети которых главным образом тоже обучались в иезуитских школах. Такие белорусские юноши очень часто под влиянием иезуитов переходили в Католичество, а если и оставались формально православными, то с польской душой.

Далее, когда самая сознательная и самая решительная проводилась полонизация Белоруссии в XVII—XVIII вв. — было это время полного закрепощения белорусского народа польскими или ополяченными панами и полной зависимости от них. Паны эти, как сказано выше, не стеснялись переписывать и православных белорусов в Католичество и всеми средствами, вместе с католиками, особенно при помощи Костела, полонизировать их, тем более что Костел ведь тоже от них зависел во многом.

Католическим белорусским массам, попавшим в сети полонизма, с принципа навязывали в их церковной жизни польский язык как язык польской веры, которую они якобы и исповедывали. Темный, в рабстве находящийся народ думал, что он и в самом деле исповедывает «польскую веру», и ради веры полонизма держался и свыкался с ним, как с чем-то своим, дорогим и даже священным.

Ополячиванию белорусской Католической церкви содействовала в XIX в. в большой степени и медвежья русская царская политика.

В царствование, как сказано выше, Николая I, Александра II и Александра III в целях обрусения белорусов начали вводить вместо белорусского и польского русский язык в церковную жизнь белорусов-католиков. Печатались на русском языке католические требники, катехизисы, молитвенники, священная история Ветхого и Нового завета, католические проповеди и др. Особенно усилилась эта правительственная акция во время Александра II, в годы от 1863 по 1883. Была группа ксендзов, во главе Сенчиковского, которая пробовала употреблять в костелах русский язык, но католическая церковь в целом была против, особенно когда стала известна более сокровенная цель обрусения: обращение белорусов-католиков в православие. Появились идеологи (упомянутый Владимиров в своем труде: «История располячения зап[адно]русск[ого] костела» и много других), которые писали, что русский язык в костеле в Белоруссии белорусов-католиков совершенно обрусит и приведет к православие. Это смертельно перепугало белорусов-католиков и до фанатизма утверждало их в полонизме, так как дело уже касалось интересов их души.

Немало также ополячению белорусов-католиков содействовала в недавнее время деятельность среди белорусов польских епископов-шовинис-

тов: Виленского — Ялбжиковского и Пинского Букрабы. Они изгоняли белорусский язык из костелов, а ксендзов-белорусов, вводивших его, наказывали и изгоняли из приходов. От них за белорусско-кат[олическое] дело пострадали ксендзы-белорусы: Годлевский, Станкевич, Толочко, Шутович, Татаринович, Горошко, Семашкевич, Германович, Смулько, Дашуто, Хамёнок, Бакиновский, Гляковский, Малец, Рыбалтовский и др.

Епископы Ялбжиковский и Букраба для более успешного проведения своего полонизаторского дела среди белорусов, вопреки Католическому церковному праву, воскресили практику времен Ягайлы: при браке, когда одно из лиц православное с католическим лицом могло повенчаться, только приняв Католичество, по канонам же в таких случаях брачующиеся могут остаться при своей вере, испросив от епископа разрешение, которое он при известных условиях согласно канонам должен дать.

Вот какой создала история характер Католической церкви в Белоруссии, в высшей степени ненормальный и вредный для общей жизни белорусского народа. Польский Католицизм у нас — это чужой организм, это постоянная враждебная польская ирредента. Для оздоровления этого явления в белорусском народном организме, для коренного исправления исторических ненормальностей и погрешимостей в жизни католиков-белорусов в БССР вместо польской, чужой и враждебной народу, нужно создать белорусскую католическую епархию с белорусом епископом во главе.

Создание этого большого исторического дела и его характер практически я себе так уявляю.

Советское правительство не ставит препятствий в деле создания Католической белорусской епископии. Об этом доводит до сведения Ватикана.

Как это сделать, не имея с Ватиканом нормальных дипломатических отношений, непосредственно или посредственно, не стану советовать, это дело советской дипломатической службы, которая сделать по крайней мере явным свое историческое намерение (если бы такое было) легко нашла бы способ.

Епископ для Католической епархии БССР назначается канонически Папой. Всякие окольные пути в этом деле ни к чему хорошему не привели б, как не привели они в прошлом, попытки чего бывали во времена царские.

Католическим епископом БССР должен быть белорус, белорус-патриот, но не шовинист, демократ, лояльный к советской власти, проводящий исключительно религиозно-нравственную работу среди верующих католиков БССР.

Понятно, что при всем этом начинании за правительством последнее слово: согласно оно на данного кандидата на епископа или нет. Границы созданной епархии и юридические границы деятельности ее епископа — это границы БССР.

Какие цели преследует епископ новосозданной белорусской католической епархии? Кроме своих прямых пастырских обязанностей его главной общественной целью является: вместо польской католической иерархии, существующей в БССР и в настоящее время, создать белорусскую. Новый епископ создает белор[усскую] кат[олическую] литературу, добавочную службу всю переводит на бел[орусский] язык!

Для достижения этой цели новоназначенный епископ в согласии с правительством в г. Минске или Могилеве учреждает духовную семинарию для подготовления кадров нового белорусского католического духовенства. В семинарии особенное внимание уделяется преподаванию белорусского и русского языка и литературы и вообще отечествоведению. Старое духовенство новый епископ перевоспитывает и назначает в епархию на работу только тех, кто соответствует новым условиям.

Новый епископ издает свой официоз, в котором объявляет свои распоряжения и дает указания подведомственному себе духовенству.

5. Польза белорусскому народу и всему Советскому государству от упорядочения католической жизни в БССР

Упорядочение религиозной жизни более двух миллионов граждан в государстве имеет большое значение. Разрешение религиозной проблемы в БССР в пользу верующих влечет за собой государству много пользы.

Устранение из народного организма чуждого и враждебного ему элемента приносит народу прежде всего его внутреннюю консолидацию, а также патриотическую стойкость и решительность в моменты испытания. Так, например, во время наполеоновского нашествия католическое духовенство и просвещенные круги католиков-мирян становились на сторону Наполеона, потому что эти католики были или поляки, или полонизированные белорусы, по-польски мыслящие, а поляки, как известно, на Наполеона рассчитывали в смысле своей политической независимости. Больше того — подобно в некоторой степени относилось к Наполеону и белорусское духовенство православное, не отряхнувшееся еще от польских властей. Так, напр[имер], православный Могилевский архиепископ Варлаам (Шишацкий) в литургии велел вместо русского царя поминать Наполеона, мечтая уже об учреждении в Белоруссии автокефальной православной церкви, а себя видя ее главой в новосозданном Наполеоном государстве на землях бывшего Лит[овско]-Бел[орусского] государства. Будь же в Белоруссии церковь католическая и православная согласно природе верующих белорусской, ничего подобного случиться не могло бы.

В последнюю Отечественную войну русская православная церковь оказалась на высоте патриотизма, а это потому, что она именно русская, и когда враг ворвался внутрь ее Отечества, ей ничего другого не оставалось, как помогать родной армии бороться с врагом. Точно так же Католическая

церковь в Польше и у нас по отношению к гитлеровцам, как врагам польским, была настроена враждебно.

Далее, нормализация Католической церкви в БССР кроме консолидации и сплочения народа в критические моменты сплочает его вообще в культурной жизни, в общественном и нравственном быту.

Вследствие польского характера Католической церкви в Белоруссии, Польша, как учит история, очень часто вмешивалась в белорусские дела и через церковь проводила и проводит еще в настоящее время (особенно польский епископат) свои культурные и политические цели. Упорядочение дел Католической церкви в БССР согласно этническому характеру населения эти чуждые и враждебные нам польские влияния и вмешательство устраняет.

Больше того: Католическая церковь белорусская не только не была бы податливой на польские влияния, но наоборот: сама до некоторой степени влияла б на белорусов-католиков, находящихся в Сов[етской] Литве, в Сов[етской] Латвии и в Польше, в которой осталось немало белорусов после установления советско-польской границы в нынешнем году.

Ради полонизма католиков в Белоруссии поляки вносят ирреденту не только во внутреннюю белорусскую жизнь, но они вмешиваются в белорусские дела и на международном поприще: в Ватикане и вообще в международной политике и дипломатии, утверждая, что якобы католические массы в БССР — это бесспорные чистокровные поляки, попечительство о религиозной жизни которых принадлежит к польским епископам. Создание белорусского епископства устранило бы и это.

Юридически и канонически неоформленное, даже можно сказать— вне законное положение Католической церкви в БССР, по моему мнению, в международных политических кругах не только не приносит чести Сов[етскому] государству, но много вреда и неприятностей.

Юридическое упорядочение Католической церкви в БССР согласно канонам и национальному характеру католиков фактически означало бы нормализацию отношений между СССР и Ватиканом. В результате же этого весь католический (и не только католический) мир (приблизительно 400 миллионов) совершенно иначе взглянул бы на СССР. А брез[го]вать симпатиями этих миллионных мировых католических масс во главе с Апост[ольским] престолом в Ватикане не следовало бы.

6. Заключительные замечания, дело ксендза Виктора Шутовича и костелов в Минске

В заключение моего доклада считаю уместным добавить еще следующее. Мне понятны идеологические трудности правительства СССР в деле создания белорусской католической епархии, но ведь правительство эти трудности в известной степени преодолело, разрешая учреждение православного патриархата для всего СССР. (Разрешая же на право каничес-

кого упорядочения своей жизни православным, а фактически отрицая это право католикам, правительство может встретиться с упреком деления граждан СССР на две категории: лучших — православных и худших — католиков. Но это путь давно прошедших царских времен, и не хочется, чтобы в советские времена о тех временах отжило хотя бы воспоминание, с советской идеологией он ведь не имеет ничего общего.)[1]

Кроме того, живем в эпоху создания прав и достоинства личности человека и его человеческих прав на свободу совести, на свободу его религиозно-церковной жизни. Идеалы же эти в общем глубоко ценятся и оберегаются в СССР. Пусть же они найдут свое реальное воплощение и в жизни белорусов-католиков!

Оканчивая свой доклад, я осмеливаюсь обратить высокое внимание Советского правительства на следующий для меня лично и вообще для белорусов в высшей степени прискорбный факт. В прошлом году начал работать в Минске как католический священник Виктор Иванович Шутович. Неподдельный белорус, честный человек, идейный ксендз, совершенно аполитический, в делах политики, можно сказать, наивный и преданный исключительно своему пастырскому делу. Этот человек, просидев более полгода в минской тюрьме, сегодня очутился в Горьком в тюрьме или лагере. Католические церкви в Минске закрыты, а одна обращена в... кино!

Католики Восточной БССР за неимением своих священников, для удовлетворения духовных потребностей идут в Западную БССР и даже бывают с этой целью в Вильне. Я сам лично таких здесь встречал и вместе с ними переживал и переживаю их трагедию. Они буквально со слезами на глазах говорили: наши сыновья, мужья и братья погибли на поле брани в борьбе с немецким врагом или вернулись калеками, а нам не открывают костелов, обращают их в кино, не разрешают нам иметь священников и тем не дают нам возможности удовлетворять потребностям нашей души. А ведь, добавлю от себя, известия про это идут далеко в мир, за границу и порочат советское имя.

Я осмеливаюсь просить Советское правительство найти возможность даровать свободу ксендзу Виктору Шутовичу и, открыв в Минске костелы, устранив из одного из них кино, разрешить ему там работать. Это будет начало того великого исторического дела создания катол[ической] епархии в БССР, которое пока в области мечтаний, но в воплощение которого когда-то я всегда непоколебимо верил и верю: для блага белорусского народа, героя-мученика, и для блага нашей Великой Советской Родины!

In die immaculatae, quae protegat faveatque![2]

8.XII.45. Вильнюс

Ад. Станкевич

---

[1] Тэкст у дужках у арыгінале закрэслены алоўкам.

[2] У дзень Беззаганнай [Панны Марыі], якая бароніць і апякуецца (*лац.*).

КАТОЛИЧЕСКИЙ ВОПРОС В БССР И ПРОЕКТ ЕГО РАЗРЕШЕНИЯ (К СВЕДЕНИЮ СОВ[ЕТСКОГО] ПРАВИТЕЛЬСТВА)

Я всегда понимал анормальность положения Католической церкви в Белоруссии и скорбел душой. Католицизм здесь, вместо быть другом и оплотом белорусского народа, в общем, всегда был оружием его порабощения и полонизации. Всегда моей заветной мечтой было располячение Католической церкви в Белоруссии, освобождение ее от чуждых ей политических и национальных идей и направление ее на природный белорусский народный путь.

В этих целях я немало в свое время информировал Папский престол, но реализации моих вожделений всегда противился решительный захватнический польский национализм, и я оставался одинокий и совершенно беззащитный.

В последние годы судьба дала мне возможность представить мои белорусско-католические планы Советскому правительству и у него искать помощи в разрешении их.

8 декабря 1945 г. я Сов[етскому] правительству написал довольно пространный и исчерпывающий меморандум. Сказанное там здесь не повторяю, разве только немногое, и рекомендую благосклонному читателю просмотреть его. После этого в течение года по данному вопросу было представлено мной Сов[етскому] правительству еще несколько кратких записок, в которых излагались мои теоретические взгляды и предлагались некоторые практические меры.

Ввиду того, что положение Кат[олической] церкви в БССР в смысле национальном остается все то же, да кроме того к нему присоединилась еще анормальность каноническая, — я осмеливаюсь представить нашему правительству еще эти свои замечания к благосклонному их рассмотрению.

1. Современная проблема Католич[еской] церкви в БССР и необходимость ее решения

Приступая к изложению настоящего моего меморандума, я предварительно обследовал — лично и через других лиц — по возможности всю БССР в области католической там жизни. Таким образом изучил я западные окраины Западной Белоруссии (Гродно, Волковыск, Слоним), южные (Лида, Новогрудок, Пинск), восточные (Ошмяны, Молодечно) и северо-восточные (Браслав, Глубокое, Дисна). Обследовал я в смысле католическом также и Восточную Белоруссию.

На территории всей БССР существуют следующие католические епархии: Минская (канонически никогда не упраздненная, в прошлом входя-

щая в состав катол[ической] Могилевской митрополии), Пинская (часть отошла к Польше) и Виленская (часть отошла к Литве и часть тоже к Польше).

В Минской епархии, и вообще в Восточной БССР, ввиду закрытия правительством католических костелов и недопущения туда католических священников католическая жизнь совершенно ненормальная, но она есть, и католики оттуда за религиозными требами обращаются за много километров в костелы Западной Белоруссии, как в Молодечно, Раков, Красное, Налибоки, Рубежевичи, Несвиж, Сморгонь, Лида, Гродно, а также бывают часто и в Вильне. Прибывают в эти места по делам своей души белорусские католики из Минска, Борисова, Бобруйска, Могилева, Гомеля, Витебска, Полоцка, а также из разных мелких местечек и деревень.

Религиозная жизнь католиков Восточной БССР в течение почти 30 лет Сов[етской] власти внешне как бы перестала существовать, но фактически ушла куда-то в недра души, углубилась и закалилась. Доказательством этого служит хотя бы их перегринация[1] за требами в отдаленные пункты, а также давние, сохраненные ими, иконы и молитвенники (конечно, на польском языке).

В Западной БССР, как известно, активно существуют две католические епархии: Пинская и Виленская. Управляют ими, за неимением в БССР епископов, деканы.

Пинский епископ Немира пребывает в той части Пинской епархии, которая отошла к Польше (кажется, в Бельске).

Из Пинской епархии уехало в Польшу довольно много ксендзов, народа же уехало сравнительно немного. Уехали как из Пинской епархии, так и из Виленской главным образом бывшие польские чиновники, военные, полицейские, учителя, осадники, помещики, польские партизаны и всякого рода политиканы, а народ, с малыми исключениями, остался на своей родной земле.

Всех ксендзов в Пинской еп[архии] в настоящее время всего лишь 22 человека, один обыкновенно обслуживает несколько приходов. Декан Борисяк, коренной поляк, проживает в Барановичах. Причем нужно отметить, что Пинская епархия в последнее время вошла в более близкое общение с Виленским архиепископом Рейнисом.

В Виленской епархии заслуживают внимания три декана: Зенкевич в Глубоком, Баневич в Лиде и Куриллович в Гродно. Насколько на них влияет Ялбжиковский — не знаю, но знаю, что все они три находятся в каноническом общении с Рейнисом, что это общение курия Рейниса особенно чувствует в последнее время и что все они три, ввиду того, что в БССР остается множество католиков, в Польшу уезжать не собираются.

---

[1] Падарожжа, паездка (*лац.*).

Деканы Зенкевич и Куриллович — это люди старшего возраста, солидные, заслуженные в епархии, всегда были известные как нешовинисты. Зенкевич в свое время даже называл себя белорусом, знает белорусский язык и в некоторой степени пользуется им. Во времена Польши, что-то в 1923—[192]4 году за пользование бел[орусским] языком какой-то польский капрал в м. Леонполь (Дисненский уезд) декана Зенкевича ударил саблей по голове.

Куриллович, пребывая долгие годы в Гродно, в сгущенной польской атмосфере, практически с бел[орусской] проблемой не встречался, но в беседе со мной подчеркивал в принципе необходимость в некоторых местах в католической церковной жизни пользоваться белорусской речью. Впрочем, он всегда был известный, как таковой.

Что касается числа уехавших католиков из Виленской епархии в Польшу, то нужно повторить сказанное про такой же выезд из Пинской епархии. Из Виленской епархии, находящейся в границах БССР, в Польшу уехали католики такого же рода, что и из Пинской, и главным образом из городов и местечек, а из деревень уехало очень незначительной число.

Исключение в этом отношении составляют некоторые приходы Ошмянского и отчасти Лидского деканатов, где крестьяне польской политической пропагандой были вовлечены в польское партизанское движение и ради этого, боясь преследования со стороны советских властей, должны были оставить свою родину. Так, напр[имер], в Ошмянском приходе было 12 тысяч прихожан — осталось 8—9 тыс., остальные уехали, в Гольшанском приходе (Ошмянский деканат) было прихожан 8 тысяч — осталось 5—6 тысяч, остальные уехали. Но этим выезд и окончился; из других мест того же Ошмянского и соседнего Вишневского деканатов массового выезда в Польшу не было. Так, напр[имер], из Богданова, Крева, Борун, Забрезья, Вишнева и других мест в Польшу католиков уехало очень немного. Тоже приведу для примера приход Субботники деканата Вишневского (граничит с Лидским и Ошмянским): здесь все католики и все зарегистрированы на выезд, но уезжать не хотят, и фактически уехало очень мало. (Между прочим, задерживает их тот факт, что в Польше власть собственно тоже в руках коммунистов, о чем все прекрасно знают.)[1]

Что касается ксендзов, то, ввиду нехватки католического духовенства, уедут уже немногие из них.

В последнее время деканы от сов[етских] властей (уполномоч[енные] по делам культа) получили что-то вроде рекомендации сообщить ксендзам-полякам, которые зарегистрированы к выезду, чтобы они уезжали в Польшу. Может, это и подействует на выезд некоторых, но большинству совесть не позволит оставить прихожан-католиков на произвол судьбы.

---

[1] Тэкст у дужках у арыгінале закрэслены сінім алоўкам.

На мой вопрос ксендзам, зачем они регистрировались, отвечали: «Мы это сделали на случай выезда наших прихожан, но поскольку прихожане не уезжают, мы их оставить не можем».

Декан Лидский Баневич сравнительно молодой и нового польского воспитания, но из разговора видно, что он тоже разделяет взгляды других деканов. В его ведении имеется 18 ксендзов, управляющих двумя-тремя приходами.

Словом, как бы то ни было, но в БССР останется число католиков настолько значительное, а число духовенства настолько малое, что всего этого дела оставить без решения невозможно.

Конечно, сколько всех католиков в БССР в настоящее время и сколько их будет в окончательном итоге — точно никто не знает, но, по моим соображениям и подсчетам, учитывая также тех, которые, может быть, еще уедут, их все же останется приблизит[ельно] миллион. Такое число католиков ждет от своего правительства помощи в упорядочении своей религиозной жизни. Эта же помощь и упорядочение должны быть канонические, ибо только канонический подход к католической проблеме сможет изолировать польские в БССР влияния в этой проблеме и всю католическую жизнь направить в родное белорусское русло. Да и сам Ватикан, пока нет управляющего Католич[еской] церковью в БССР белоруса, канонически установленного, принужден пользоваться в католической здесь жизни поляками и смотреть на белорусских католиков через польскую призму.

Неорганизованные и неканонические условия жизни бел[орусских] католиков в БССР только закрепляют их за полонизмом и в результате неизбежно ведут их к полной полонизации, несмотря на советскую государственность и советские условия жизни.

Только канонически поставленный управляющий, с документом в руках от Папы, белорус, лояльный к Сов[етскому] правительству, отведав лично каждый католический приход и его настоятеля, лично со всеми побеседовав, ко всему присмотревшись и прислушавшись, узнав все настроения и нужды, — сможет взять бразды правления и организации Католической церкви в БССР, направляя эту церковь на новый, исторический, белорусский народный путь.

2. Проект создания временной единицы управления католич[ескими] делами в БССР

Для этого дела надо обязательно использовать архиеп[ископа] Рейниса. Он через уполномоченного по делам культа в Вильне обращается в Ватикан, излагает положение Католической церкви в БССР, возможности реорганизации и предлагает ему назначить сюда апостольского администратора, подчеркивая, что таковой должен быть белорус, знающий белорусский народ, умеющий и желающий работать на католич[еском] цер-

ковном поприще в новых советских условиях. Такой администратор был бы временным: его задачей было бы уладить католические дела в БССР, согласуя их с новыми условиями, и создать здесь епархии; епархии получают епископов во главе с митрополитом, создается бел[орусская] кат[олическая] провинция, и администратора роль этим и окончилась бы.

Кандидата на пост апостольского администратора рекомендует или Рейнис сам, или предоставляет его усмотрению Папы. Опасности для правительства в такой постановке дела нет, так как без его согласия дело это совершенно немыслимо, да и сам Папа, не осведомившись про кандидата у Рейниса, на этот пост никого не назначит. Факт же неподдержания Сов[етского] правительства с Папским престолом дипломатических отношений, по-моему, в этом деле тоже ничуть не мешает, ибо обращение Рейниса к Папе свидетельствовало бы только о свободе вероисповедания в СССР.

Возможно, что Папа, вместо назначения для БССР самостоятельного администратора, просто уполномочит для бел[орусских] католич[еских] дел самого Рейниса, который от себя назначит для БССР вообще или только для какой-либо ее части своего генерального викарного. Конечно, и это был бы выход из создавшегося положения, но он не дает полной канонической свободы и авторитета бел[орусскому] управляющему и влечет за собой целый ряд препятствий практического характера.

По этому вопросу приходилось мне (конечно, гипотетически) неоднократно беседовать с видными представителями литовского духовенства. На эту тему рассуждали они следующим образом: для архиеп[ископа] Рейниса такая постановка дела была бы даже лестной, ведь она свидетельствовала бы о доверии к нему белорусов, и он на этот пост подыскал бы соответствующего белоруса. Папский же престол на все это, по всей вероятности, согласился бы, так как он имел бы дело с епископом, которому доверяет, но неизвестно, взялся б ли за это дело сам Рейнис, имея в виду козни поляков, которые, несомненно, сочли бы такое решение католич[еской] проблемы в БССР за явное поползновение литовцев вмешиваться в... польское дело (ведь таким они считают Католицизм в БССР). Другое дело — управляющий-белорус, облеченный документальным каноническим полномочием на самостоятельное правление Катол[ической] церковью в БССР, — ему и карты в руки, — говорили мои литовские собеседники. Конечно, и белорус со стороны польского национализма имел бы огромные препятствия, но его положение было бы, если с одной стороны, совершенно новым в истории, то, тем не менее, с другой, — совершенно натуральным: для бел [орусского] народа Папа назначил белоруса и со стороны поляков никаким противодействиям нет места.

Значит, единственным правильным разрешением католич[еского] дела в БССР — это создание самостоятельной канонической белорусской единицы управления, независимой ни от поляков, ни от литовцев. Так организованную Катол[ическую] церковь в Белоруссии, канонически зависящую

только от Папы, с полным правом можно назвать белорусской Католической народной церковью.

По моим соображениям, во всей БССР уже нашлось бы белорусов-ксендзов человек 20, да столько же местных поляков, не националистов, которые знают бел[орусский] язык, не намереваются из БССР уезжать и готовы работать для Католической белорусской церкви на новых белорусских началах.

Таким лицам можно было бы поручать более ответственные церковные места. Надеюсь, что при серьезной и солидной постановке дела из местных поляков-ксендзов еще больше нашлось бы охотных и лояльных работников. Помню, как в годы 1919—1925 в Виленской епархии, во времена здесь покойного уже епископа Матулевича (литовец), который придавал католической жизни среди белорусов белорусский характер, появлялось все больше и больше ксендзов, местных поляков, или, вернее, ополяченных белорусов, которые охотно и, можно сказать, массово записывались белорусами и начинали пользоваться белорусской речью в костелах. К таким принадлежал и теперешний декан Зенкевич в м. Глубокое. Поляки, однако, это движение скоро пресекли.

Для перевоспитания существующего духовенства и для создания новых белорусских кадров пришлось бы организовать краткосрочные курсы и учредить постоянную бел[орусскую] кат[олическую] дух[овную] семинарию.

Местом пребывания управляющего бел[лорусской] Кат[олической] церковью, по моему мнению, должен быть г. Минск, как столица Бел[орусской] Республики, а если бы почему-либо это было недопустимым, то г. Лида, как узловая жел[езно]дор[ожная] станция и более-менее центральный городок Западной Белоруссии.

Заканчивая эту главу моего меморандума, я должен еще приобщить следующее: обращение архиеп[ископа] Рейниса к Папе по делам бел[орусской] Катол[ической] церкви необходимо; оно, если бы даже сразу дела и не решило, то, во всяком случае, многое выяснило бы. Впрочем, мне кажется, что ответ из Ватикана по этому нашему делу поступил бы и был бы, по крайней мере, до некоторой степени позитивным, тем более что до моих ушей доходили слухи, что Папа Пий XV, при наличии согласия Сов[етского] правительства, склонный создать для БССР бел[орускую] Католич[ескую] церковь как самостоятельную единицу. Разрешение же катол[ической] проблемы в БССР без обращения к Папе, только своими местными средствами, это значит — только при помощи архиеп[ископа] Рейниса, представляется мне, что яснее будет видно из нижеизложенного, чреватым большими трудностями, чем-то паллиативным, без перспективы, а может быть, чем-то и совсем невозможным.

Так мне кажется. Насколько же я понял, издали затрагивая этот вопрос в разговоре с Рейнисом, он тоже такого мнения. Но если Сов[етские] вла-

сти отвергнут мой план и Рейнису на обращение к Папе не разрешат, тогда осталось бы только одно: обстоятельно и окончательно выяснить все канонические и фактические возможности Рейниса, его желания, намерения, на основании выясненного решить: браться за катол[ическое] дело в БССР или лучше оставить его на произвол судьбы.

3. Практические обоснования моего проекта

Ближайшие и практические причины придерживаться изложенного мною проекта создания самостоятельной единицы управления Католической церковью в БССР будут следующие:

Католические массы в БССР вообще, а на западных окраинах ее в особенности, являются католиками глубоко сознательными, часто фанатичны и беспредельно любящие свою Католич[ескую] церковь в ее традиционной польской форме. И потому решение этого вопроса в новых советских условиях и направление Катол[ической] церкви в БССР на новый, белорусский, путь должно быть строго каноничным, последовательным, терпеливым и тактичным. Малейшая неувязка в этом деле, бестактность или необузданная ретивость могут провалить все дело и оскандалить того, кто за него возьмется.

Не нужно забывать, что среди белорусских католиков хранятся традиции неуклюжей и часто враждебной к Католичеству русской царской политики, а также традиции борьбы и страданий их дедов за свою веру. К большевикам в этом деле у католиков сугубо нет доверия, ибо они не только тоже русские, но еще и воинствующие атеисты.

Кстати сказать — убийство польскими националистами моего отца и брата только за то, что они открыто себя называли белорусами, в проектированном нами деле служит красноречивой иллюстрацией.

Приступая к реализации плана решения католич[еского] вопроса в БССР, нужно также иметь в виду, что серьезным здесь препятствием будет Ялбжиковский, который является канонически установленным правителем Виленской митрополии, и как митрополит он имеет основания вмешиваться в католическое дело всей Западной Белоруссии, его митрополии. Ялбжиковский — это большая была бы помеха в нашем деле и для Рейниса в смысле юридическом и фактическом. То же самое, хотя далеко в меньшей мере, относится и к Пинскому епископу Немиро. Реализация же плана в моем аспекте, как я его понимаю и представляю, предварительно и неизбежно вела б к устранению всяких канонических полномочий Ялбжиковского и Немиро по отношению к Белоруссии, что, впрочем, в обращении Рейниса к Папе и должно быть ясно поставлено.

Нельзя также забывать, что еще среди поляков, как мирян, так и духовных, есть лица, которые считают, что еще и в БССР обязывает Конкордат Польши с Апостольским престолом, подписанный в 1925 г., и что, соглас-

но ему, как гласит § 23, введение какого-либо другого, не польского, языка в костельную жизнь без разрешения конференции польского епископата не допускается. Малейшая же реализация моего плана и в этом отношении прочистила бы атмосферу и положила бы предел подобного рода анахронизмам.

Далее, Католицизм в своей польской форме в белорусский народ внедрялся в течение 400—500 лет. Стало быть, нельзя создавшегося положения переделать одним только росчерком пера, механически, в течение какого-нибудь года и без явного папского авторитета. Создание новой Католической церкви в Белоруссии должно проводиться путем строго эволюционно, постепенно, хотя, тем не менее, уверенно и решительно. Нужно перевоспитать народные массы и клир, чтобы они поняли, что Католицизм в Белоруссии должен быть белорусским и служить интересам белорусского народа. Поэтому всякие начинания в этом деле должны быть явно канонические во избежание всяких подозрений и новых препятствий. Без ясной в смысле каноническом постановки католич[еского] вопроса в БССР разрешение его вообще невозможно, ибо тогда даже и то духовенство, на которое в общем можно рассчитывать, на сотрудничество не пойдет и нашего планирования не поддержит. Всякая же ломка и диверсия в церк[овно]-религиозных делах привела б только к большей деморализации масс и — чтобы не сказать больше — к полному охлаждению к Сов[етскому] правительству. Как известно, Маркс и Ленин в своих сочинениях, со своей материалистической точки зрения, в области религии рекомендуют осторожность и порицают всякие репрессии и насилия.

Впрочем, самое название: белорусская Католич[еская] церковь — в католическом мире Белоруссии, а также и за пределами ее, вызовет подозрение; многие скажут, что церковь эта скорее будет русской, чем белорусской, ведь в БССР белорусский язык в государственной жизни почему-то совершенно не употребляется, вместо него всюду царит исключительно русский язык, да кроме того для многих значение слова «белорусский» тождественно слову «русский».

Далее, тяжелые поставки и частые злоупотребления при взымániии их, взяточничество, пьянство, хаос, голодные и оборванные полчища людей из востока БССР и вообще СССР — все это очень насторожило католические (да не только католические) массы в Белоруссии ко всему советскому.

И потому, приступая к созданию такого серьезного и даже великого исторического дела, как независимая бел[орусская] Кат[олическая] церковь, все это надо учесть и вооружиться в самое надежное оружие; оружием же таковым в данном случае несомненно является папская юрисдикция, выданная документально лицу, которому суждено будет это дело реализовать.

4. Общее обоснование моего проекта и его значение

Кроме причин ближайших, практического характера, создания единицы управления Католическою церковью в Белоруссии, и притом изложенным мною порядком, — существуют причины общие, более основные и существенные. Вот они:

Создание такого дела бесспорно свидетельствовало б о большей государственной самостоятельности и зрелости БССР и возвысило б ее престиж на международной арене.

Да не только для БССР, но и для всего СССР такой факт имел бы за границей нашей страны огромное значение: — это сделала Москва, — сказали б в мире. Авторитет Сов[етского] правительства в решении и таких вопросов, как религиозно-церковные, возрос бы, а весь — около 400 миллионов — католический мир во главе с Папой, епископом и кардиналами в суждениях своих о СССР вынужден был бы быть более мягким и свои к нашей родине настроения, полные опасений, подозрений и недружелюбия, безусловно, менял бы на лучшие.

Если Папа и католики всего мира в общем недружелюбны к СССР, то причина этого настроения — в убеждении, что у нас Католическая церковь лишена свободы улаживать свою жизнь по правилам своих канонов. Улажение же бел[орусских] кат[олических] дел согласно моему плану в значительной степени этот взгляд изменило бы.

Вообще, каноническое улажение кат[олических] дел в БССР — это первый шаг на пути к упорядочению отношений между СССР и Ватиканом; порядочные же отношения эти — по-моему — очень важный фактор авторитета СССР и его влияний на жизнь во всем мире.

(Русское православие в Японии (как писала недавно «Правда») находится в каноническом единении с Московской патриархией. «Правда», считая это натуральным и вполне правильным, возражала против нарушения этих отношений американским фельдмаршалом Макартуром и вполне справедливо называла таковое вмешательство стеснением и ограничением русской православной жизни в Японии. Спрашивается, почему бы Апост[ольскому] престолу нельзя иметь канонического главенства и его осуществлять над католиками в СССР, относительно в БССР? Ведь почему-либо недопущение этого в самом деле было бы стеснением и нарушением свободы Катол[ической] церкви.)[1]

В результате последних мировых событий воспрянула славянская идея. Для ее развития и укрепления создание в БССР бел[орусской] Кат[олической] церкви как самостоятельной единицы тоже имело бы позитивное значение. Ведущую роль среди славян судьба вручила Сов[етскому] правительству. Среди славян немало католиков: белорусы, украинцы, поляки,

---

[1] Тэкст у дужках у арыгінале закрэслены сінім алоўкам.

чехи, хорваты, словаки, словенцы. Свободная, возрожденная, канонически самостоятельная бел[орусская] Катол[ическая] церковь, созданная при благосклонном содействии Сов[етского] правительства, была бы фактором, ослабляющим среди славянских католиков (и не только католиков!) недружелюбные настроения к СССР и создающим в них чувства симпатии.

Патриотические взгляды тоже говорят за создание белорусской самост[оятельной] Катол[ической] церкви: во время последней войны польский клир в Белоруссии активно выступал не только против немцев, но и против Красной Армии, белорусская Католическая церковь, созданная вместо польской, силою вещей служила бы исключительно своему народу.

(Белорусская Католическая церковь, изъята[я] из объятий польского национализма, силою вещей неуклонно служила бы своему народу.)[1] Далее, одной из главных задач бел[орусской] Кат[олической] церкви была бы, на почве лояльности к государству, облагораживать свой народ нравственно. Мораль большевистская, или материалистическая, и христианская, как бы они по существу ни рознились между собой, в практике они сходятся, и каждая своими средствами и в своей области дружно могут работать на благо трудящихся масс, на благо трудового государства. А с моралью у нас очень плохо: война ее в корне подорвала; почва нравственности у нас требует длительной, упорной и систематической работы. Ведь без морали никакое общество, а тем более государство, немыслимо. Главная цель христианской морали — воспитать честного человека, а честный человек это то же самое, что и хороший гражданин. Правильно рассуждал Тертуллиан, а за ним блаженный Августин, которые говорили: «Пусть те, которые говорят, что учение Христа враждебно государству, дадут таких солдат, таких граждан, таких супругов, таких жен, родителей и детей, таких судей, таких плательщиков и таких служащих, какие должны быть согласно христианскому учению и каких это учение воспитывает».

Небезынтересны по нашему вопросу также суждения знаменитого русского философа Владимира Соловьева (1900), сына известного русского историка Сергея Соловьева, высказанные полвека назад, но во многом еще актуальные и сегодня. Вот некоторые из них:

В статье «Соглашение с Римом и московские газеты» (1883 г.) по поводу соглашения Александра III с Папой Львом XIII Вл. Соловьев пишет: «Сказать, что католики могут обходиться без епископов, значит сказать, что они могут обходиться без Католичества; несомненно могут, как люди вообще, но как католики — решительно не могут. Католик без поставленного Папою епископа, — все равно что протестанта без библии или старовер без старопечатных служебников» (Собр. соч., т. IV, стр. 118). А я бы к этому добавил: Католицизм без канонических епископов, что коммунизм без «Капитала» Маркса.

---

[1] Тэкст у дужках у аргінале закрэслены сінім алоўкам.

В другой статье «О церковном вопросе» Вл. Соловьев так рассуждает: «У нас есть и особая причина для установления правильных сношений с Папским престолом, именно необходимость отделить интерес католичества от полонизма. Такое отделение есть дело трудное и сложное, но первым условием для него во всяком случае является прямое взаимное представительство России и Рима. Без этого единственными представителями Римской церкви у нас, единственными представителями между нами и папством оказываются польские епископы, и таким образом отождествление католического и польского дела становится неизбежным» (Собр. соч., том IV, стр. 131). Как видим, в этом взгляде Вл. С[оловьева], многое — mutatis mutandis (с соответствующими оговорками) — в нашем деле актуально и сегодня.

И наконец, в статье «Польская национальная церковь» Вл. С[оловьев], подчеркнув, что такого же взгляда и Катков, известный публицист-славянофил, говорит: «Р[имско]-католическая церковь сама по себе невраждебна и неопасна России, мы можем и должны жить в добром мире с папой; нам враждебно только большинство польского духовенства, поскольку в нем элемент национально-политический преобладает над религиозно-церковным, т. е. католическим. Отсюда прямое заключение: в русских интересах необходимо укрепить связь польского духовенства с верховной властью папы, как с началом нейтральным, сдерживающим и умеряющим национально-политические увлечения поляков. И в самом деле, ясно, что если ксендзы виноваты в польском, исключительно польском, антирусском фанатизме, то ведь у папы такого фанатизма быть не может, и при мирных и дружелюбных отношениях правительства к религиозно-церковным интересам наших католиков, римское влияние на них может быть только желательною подмогою для государственной власти в мирных и справедливых целях» (Собр. соч., т. IX, стр. 65). К этому только следовало бы добавить, что в настоящее время уже речь идет об укреплении с Папой не польской Катол[ической] церкви, а белорусской Католической; время, как видим, по данному вопросу многое изменило в нашу пользу.

Римский сенатор Катон заканчивал каждую свою речь следующими словами: «Geterum censeo Carthaginem delendam esse» (в остальном полагаю, что Карфаген должен быть разрушен). Так и я считаю, что белорусская Католическая церковь должна быть создана для блага белорусского народа и всего СССР.

Кроме того, подражая тому же Катону, — да простит мне Советское правительство! — я еще раз прошу его найти возможность пересмотреть дело белорусского ксендза Виктора Ивановича Шутовича, сосланного в лагерь (Сухобезводное, Горьковская обл.) на 10 лет, и освободить его, разрешив ему уехать в Вильно. Я не вхожу в сущность его дела, ибо я этого дела не знаю, но я прекрасно знаю этого человеками и глубоко убеж-

ден в его невиновности. Притом неприятно выслушивать злорадство поляков, которые между прочим и этим прискорбным фактом пользуются и будут пользоваться против нас и против нашего дела.

В заключение еще прошу Сов[етское] правительство точно также об освобождении белорусских католических ксендзов: Фабияна Абрантовича, находящегося, по моим сведениям, с 1939 г. в одной из московских тюрем, а также Андрея Цикото, Осипа Германовича и Подзяву, бывших во время войны в Харбине, а теперь, по всей вероятности, находящихся тоже в распоряжении нашего правительства. Все они сознательные белорусы, даровитые и культурные люди и весьма бы пригодились в проектированном нами деле.

Словом, все честные усилия и все честные средства — к созданию в БССР белорусской Католической самостоятельной церкви!..

Имеют такую свою церковь католики-литовцы и латыши, пусть же ее имеют и католики-белорусы!

Да свершится это великое историческое дело в ознаменование 30-й годовщины Великой Октябрьской революции!..

Вильнюс. 20.III.1947 *Memorandum diei dedicatum!*[1]

Anunt[iatio] BMV[2] *Ад[ам] Ст[анкевич]*

Публікацыя Яніны Кісялёвай

[1] Памятнаму дню 25.III. прысвячаецца.

[2] Дабравешчанне Найсвяцейшай Панны Марыі (*лац.*).

КАБ НЕ СПАЗНІЦЦА...

НАД АПОШНІМ ЛІСТОМ МАСЕЯ СЯДНЁВА*

У гадавіну смерці Паэта — 5 лютага 2002 г.

Наша знаёмства было непрацяглым, але пранікнёным. Захапіў ён мяне адразу багаццем, спавядальнасцю сваёй лірычнай душы, светлым маладым настроем і жорсткімі выпрабаваннямі над лёсам яго героя-нацдэма Рамана Корзюка (аднайменны твор). Усхваляванае слова Масея Сяднёва прамовіла да мяне восенню 1991 г. — у ціхім пакойчыку Беларускай бібліятэкі ў Лондане, пад апекай далікатна-клапатлівага а. Аляксандра Надсана. Тады ж, уражаны прачытаным, нечаканым адкрыццём новае мастацка-псіхалагічнае натуры чалавечай, у нечым блізкае, сугучнае твайму ўласнаму інтымнаму свету:

Нашто, скажы, між Захадам і Ўсходам
Вачамі сінімі ты прарасла?..

(Беларусь, 1947)

Два толькі радкі. А колькі ў іх шчымлівага хараства, неспаталёнае-невымоўнае тугі-трывогі сыноўняе да ціхавечнае Бацькаўшчыны. Тады і паслаў я, узрушаны чытач, у заакеанскі Глен-Коў сваю кнігу аб Францішку Скарыне. Майстар адгукнуўся адразу, ужо на маскоўскі адрас, шчодрымі, кранальнымі радкамі, пажаданнямі плёну ў далейшай працы.

Потым былі сустрэчы ў Мінску — на Першым з'ездзе беларусаў свету, на канферэнцыі «Культура беларускага замежжа», ладжаных згуртаваннем «Бацькаўшчына». У апошнюю з сустрэч, сілкуючыся пры супольным стале, у таварыстве мудра-ўсмешлівага Янкі Брыля, рашыўся я на нечаканую прапанову Масею Ларыёнавічу — наведаць мой родны Чэрвень. Кар-

---

* Тэкст друкаваўся ў газеце «Літаратура і мастацтва» (2000. 15 лют.), на жаль, з істотнымі пропускамі, па віне публікатара, у лісце М. Сяднёва.

цела пабачыць будынак тае самае турмы (цяпер там месціцца псіхіятрычны шпіталь), на падворку якой летнім грымотным ранкам 1941-га да зняволенага, асуджанага на смерць вязня Сяднёва прыйшло раптоўнае вызбаўленне. Цудам уратаваны ад расстрэлу нявольнік, як пазней сам успамінаў, падаўся ігуменскім шляхам пехатой на радзіму, на Магілёўшчыну... Праўда, спадар Масей тады не падахвоціўся на прапанову, магчыма, і не зусім тактоўную з майго боку. А вось дзвюма сваімі кнігамі адарыў, пасведчыўшы ўзрушлівымі аўтографамі нашу духовую ўзаемнасць.

Пазней наспела другая патрэба патурбаваць мілага суродзіча на далёкім амерыканскім беразе. І прычынай таму — іншы паэт, публіцыст Яўген Маланюк (1887—1968) — яскравая постаць ва ўкраінскай эміграцыі, а цяпер высока ўзнаная ў духова-культурным жыцці братняй Украіны. Між іншым, яго востра палемічны артыкул «Маларасійства», тыпалагічна як жа крэўны беларускай пракавечнай хваробе «западноруссизма», друкаваўся ў «Скарынічы» (1993, вып. 2; у перакладзе на беларускую В. Рагойшы). Захапляла мяне абок высока сімвалічнай эстэтыкі грамадзянская прыўзнятасць, нацыянальна-балесны, не раз выбуховы пафас гэтага творцы, «украінскага Іераміі» — у спавядальным прароцтве сугучнага нашаму Янку Купалу. І якім жа нечаканым было маё здзіўленне, калі пад час аднаго з чародных «набегаў» на бясцэнныя засекі БДАМЛіМ, сярод папер М. Сяднёва, пераказаных ім раней на радзіму, на захаванне ў архіве, натрапіў я на кароценькі ліст Маланюка да беларускага паэта. Значыць, падумалася, кантактавалі між сабой, а можа, і глыбей узаемнічалі абодва парнаснікі-выгнаннікі. Разгарнуць бы, абнародаваць, запаліўся тады думкай, гэтую нязнаную, па ўсяму мяркуючы, каштоўную старонку ў летапісе беларуска-ўкраінскага творчага сваяцтва.

А тым часам мой старэйшы калега па інстытуту, вядомы філолаг-украініст Ю. Я. Барабаш, ведаючы і ўсяляк падтрымоўваючы ўва мне «маланюковае» нераўнадушша, заінтрыгаваў аднойчы нечаканай «бібліяграфічнай» падказкай. А менавіта: ва ўкраінскім студэнцкім часопісе, друкаваным у Празе (1924), Яўген Маланюк прыязна адгукнуўся быў на паэтычны зборнік «нейкага беларуса». Спяшаюся ў галоўную Расійскую бібліятэку (былая «Ленінка» — цяпер з год ужо як недаступная, праз аварыйны стан, для наведвальнікаў), замаўляю згаданы часопіс. Троху ўсхваляваны, гартаю старонкі, і ў самым канцы вока засяроджваецца на чаканай назве: 1. Podgórski-Okołów. Białorus. Poezje. Wilno, 1924. «Дивна річ, — заварожваюць ужо першыя словы рэцэнзента, — книжка прекрасних поезій, писаних польскою мовою... повна журби і смутку за Білоруссю, повна чистой еміграньської нудги й чисто емигранського болю». І цытаванае ўслед двухрадкоўе нібы зрокава пасведчвае тую самую журбу і чысціню «беларускага паэта... польскай культуры»:

O ty, daleko, ty niezastąpiona,
Zielona moja ziemia białoruska...

Спробы мае адшукаць у Маскве, Мінску, Пецярбургу (былі таксама запыты ў Вільню, Варшаву) аказаліся марнымі. Заўважаны Я. Маланюком зборнік Падгурскага-Аколува дасюль мне не знаны, таму цяжка меркаваць пра значнасць яшчэ аднае нашае страты на айчынным паэтычным палетку, якую кранальна суперажываў рэцэнзент: «Поэт чужою мовою так до болю прекрасно, до болю міцно співае про «równin twoich łona»..., про те, що йому «droższy ponad Akropol — na słońcu drżący biały Kopyl» (хаця рызыкоўнае, знарочыста рыфмаванае проціпастаўленне сціплага беларускага мястэчка легендарным Афінам мяне, папраўдзе, не вельмі ўзрушвала, хутчэй насцярожвала). Тут больш істотным было надзіва трапнае і спачувальнае пранікненне ўкраінскага творцы ў пакручастыя лёсы блізкароднаснай культуры.

Адсюль тэма «майго Маланюка», выяўлення яго больш глыбокіх і трывалых повязяў з беларушчынай стала яшчэ адным маім даследчым клопатам, цалкам аддацца якому перашкаджалі іншыя службовыя праблемы ды, па шчырасці, штодзённая мітульга. Не дадаў «пашуковага» імпэту і пісьмовы запыт да сп. Вітаўта Кіпеля наконт магчымых «Маланюковых» слядоў у фондах Беларускага інстытута культуры і мастацтва ў Нью-Ёрка, адкуль ласкава паведамілі пра адсутнасць якіх кольвечы, звязаных з гэтай фігурай, матэрыялаў. Заставалася адзіная — першая і апошняя — надзея: Сяднёў!

Спадару Масею і паверыў я свой неспакой у прывітальнай паштоўцы напярэдадні Новага — 2000 — года, новага сталецця. Водгук-ліст з Глен-Коў у Маскву надышоў як на ўнушальную адлегласць адносна хутка (з Мінска лісты ідуць, калі не «паўзуць», здараецца, куды марудней). Дзве староначкі машынапісу, у палову аркуша, праўленага ў некалькіх месцах знаёмай, але, відаць было, няўпэўненай, аслабелай рукой. Зноў жа тая самая сяднёўская ласка, мудрасць, шчырасць і ледзь улоўная, стрымана-сумнаватая смяшынка — запомненая пры сустрэчах з яго жывога абаяльнага аблічча. Чытаў я, прашэптваў пра сябе светланосныя радкі з цёплым узрушэннем і... з нейкім неадчэпным шчымліва-трывожным прадчуваннем...

Таго ж дня падзякаваў яму ў адказ ды з лістом разам запакаваў бандэроллю дзве свае кніжачкі — «Жывом!», «Будам жыць!». На пошце адрасаваная за акіян пасылачка заважыла на ладнаваты грош; патрэбнае сумы ў кішэнях не знайшлося. Але лагодная паглядам жанчынка-паштарка, з-за акенца спачувальна зірнуўшы на разгубленага кліента, адразу прапанавала выйсце: пашлём, маўляў, не авія, а «малой скоростью». Што ж, згадзіўся, спакайнеючы: праз месяц які даплыве. «Доплывет! — салідарна ў адказ усміхнуліся жаночыя вусны. — Никуда не денется». Магчыма, «даплыў» той пакет да месца прызначэння. Толькі адрасат ужо не ўгледзеў — ні ліста, ні кніжак. У хуткім часе з Мінска, ад Віталя Скалабана даведаўся: Масей Сяднёў адышоў у іншы свет.

Жаданне пакойнага дачакацца працы пра Яўгена Маланюка ва ўкраінска-беларускім дыялогу цяпер успрымаецца як запавет — для мяне, для

калег-беларусістаў, украіністаў. Тым болей што пачатковы, па высокай мерцы чырвоны радок мяркуемай працы ўжо створаны — апошнім лістом светлай памяці беларускага Паэта.

Ніжэй прапануюцца чытачу абодва — Масея Сяднёва і мой, у адказе, лісты.

Аляксей Каўка

«Дарагі, вельмі паважаны Спадар Аляксей.

У маё хворасьці Вашае сьвяточнае слова было найлепшым лекам для мяне. Стылістычна і рытмічна ў сукупнасьці яно набыло цудадзейную сілу. Дык шчыра-шчыра дзякую. У маіх «праведных клопатах» гэта тое, што яшчэ трымае мяне. Як доўга?

Зычу Вам у Новым годзе, у новым сталецьці шчасьця і посьпеху, здароўя і сілы напісаць яшчэ адну асаблівую [...] кнігу пра народ наш паспаліты..

Пытаеце пра Яўгена Маланюка, ці ведаў яго асабіста. Вашае пытаньне ўзбўдзіла ў мяне шырокую тэму маіх украінскіх сувязяў. Насьветліць гэтую тэму, як хацелася б, няма змогі, дык спынюся тут на найбольш зыркіх момантах.

Рэгенсбург. Лягер для перамешчаных асобаў (ДП лягер). Антон Адамовіч просіць мяне пачытаць новыя вершы на сустрэчы з адным вялікім украінскім паэтам. Ён цікавіцца беларускай паэзіяй. Глядзі не падкачай. Пытаюся, хто ён такі. Скажу, дык ты яшчэ спужаесься. Знаёмства адбылося — Яўген Маланюк просіць мяне пачытаць свае вершы. Я сыпаў і сыпаў, задаволены, што госьць слухае ўважліва. Па сканчэньні Маланюка зацікавілі мае радкі: «Патушыла полымя ў паэце холаднасьць няўмольная ўладык». Маланюк і Адамовіч пачалі разьвіваць тэму «полымя» і «халоднасьці», а я, задаволены, з цікавасьцю слухаў масьцітых асобаў. Дык гэта была мая першая сустрэча з Маланюком. Было яшчэ дзьве пад час зьездаў МУРу (Містэцкі украінскі рух). На адным з гэтых зьездаў у Аўсбургу былі гасьцьмі Адамовіч, Арсеньнева і я. Удзельнікі былі прыемна ўражаныя выступленьнем Адамовіча, палавіну якога ён гаварыў па-ўкраінску. На гэтым зьездзе я пазнаёміўся з крытыкам Юрыем Шэрахам. Паэтамі Ярам Славутычам, Леанідам Палтавай, Леанідам Ліманом, Ганнай Чэрынь, Верэтэнчанка, Карпенкам-Карый, Осьмачкам (дарэчы, гэты апошні прачытаў на памяць на зьездзе санэты М. Багдановіча) і іншымі. Пачалося беларуска-ўкраінскае супрацоўніцтва ў галіне перакладніцтва. Шмат маіх вершаў па-ўкраінску было зьмешчана ў роўзных украінскіх выданьнях. Стараўся і я: напрыклад, у Канадзе (Эдмантон) выйшла кніжка Я. Славутыча «Выбранае» ў маім перакладзе, з маім уступным словам. Не заставаўся ў даўгу і Я. Славутыч: з перакладаў бел[арускіх] паэтаў на ўкр[аінскую]

мову ён маніўся выдаць анталогію беларускай паэзіі па-ўкраінску. У Рэгенсбургу ў часопісе «Рiднэ слово» быў зьмешчаны мой «Цень Янкі Купалы» ў перакладзе Л. Палтавы. У перакладзе Карпэнко-Карый выйшла мая рэч «Смерць музыкі».

У садружнасці з Л. Палтавай і інш[ымі] укр[аінскімі] паэтамі абкалясіў лагеры, дзе знаходзіліся ўкраінцы і беларусы (у Нямеччыне, у Аўстрыі). Напрыклад, у Гановэры пасьля майго выступленьня камэндант лагеру, прафэсар (ня памятаю), каб дагадзіць мне, сказаў — толькі моваю Шаўчэнкі можна выказаць пачуцці ад маёй паэзіі. Доўга гаварыў, да зморанасьці, аб украінска-беларускіх узаемінах.

Назад да Маланюка. Пісямцо Я. Маланюка, пра якое Вы згадваеце, выкліканае ад чытаньня Маланюком майго «Галубінага сэрца». Там гаворыцца між усяго іншага, як галубок, склаўшы крыльле, падаў долу. Адсюль жаданьне Маланюка, каб не складваў сваіх крылаў. У гэтым «Сэрцы» шмат мяне самога.

Дык гэтулькі, дарагі Аляксей, пра Вашае пытаньне адносна Маланюка. Пісаў як папала, выбачайце. Не зьвяртайце ўвагі на мае памылкі і на мой выклад.

Яшчэ раз шчасьця, здароўя. Хацеў бы дачакацца Вашай працы пра Маланюка ў украінска-беларускім кантэксьце.

Усяго добрага

28.12.2000 *М. Сяднёў».*

«19 студз. 2001 г.

Даражэнькі Масей Ларыёнавіч.

Сёння Дзень хрышчэння Гасподняга — Вадохрышча, як звыклася ў нас казаць. Толькі што вярнуўся дахаты з бутлем свянцонае вады, напоўненым з бруістага ручая, што пульсуе ў расколіне, з глыбіняў, між тымі самымі Холмами Крылатскими, дзе цяпер жыву. Калісьці Іван Грозны (Жахлівы), рушыўшы з сваім абозам на Лівонскую вайну, меў у гэтым месцы першы ад Крамля прыпын, тутака ж, вярнуўшыся з паходу, на памятку аб сваёй перамозе (спапялёным Полацку таксама...) загадаў закласці царкву Ражства Прасвятой Багародзіцы. Пазней Пётра I фундаваў узвядзенне на гэтым жа месцы цаглянага храма, які толькі нядаўна вярнулі вернікам і пачалі аднаўляць. Дык вось за вадой мусеў адстаяць з гадзіны дзве, а праціснуцца ў цэркаўку праз густы, расцягнуты на колькісот метраў тлум сілоў ня стала. Але падняўся ў сваю кватэру, на 11 паверх, трошку прасвятлелым, душэўна злагоджаным, з тым таемным, малітоўным настроем, калі і маўчыцца хораша, і слова шчырае само набягае на вусны. Прызнаюся: у спомненым храме з прычын зразумелых пакуль не дайшло і магчыма не дойдзе да маёй споведзі, хоць грахі ў сабе цягаць неадпушча-

нымі што раз цяжэй, нязносней. У Менску ж, колькі ні наведваюся, ніяк не дапасьці беларускае службы. І святая, інтымная справа міжволі набывае адзнакі нейкае знарочытасці, якогась мерапрыемства — нядобра! Як жа быць, спадару Масею?

Гэта ж Вашае мілае лісцянятка разварушыла, расчуліла мяне — хоць спавядайся. Калі дойдзе да «Маланюка», згадкі бясцэнныя Вашыя скарыстаюцца цалкам. На «асаблівую кнігу», да якое ласкава мяне падбіваеце, ужо не манюся, амаль выпетрыліся глузды, усохлі пачуцці. Можа, сёе-тое з тых мрояў і боляў «асаблівых» адклалася ў дасылаемых Вам кніжачках. Першая з іх («Жывом!») стракаціць процьмай тэхнічных памылак — прабачце. На Антона Адамовіча таксама завёў творчае «дасье», нядаўна здаў у друк артыкул пра ягоную канцэпцыю беларускага гісторыка-літаратурнага працэсу. Увогуле лічу гэтую постаць выключнай у нашай творчай спадчыне, нацыянальнай думцы. Калі б, шаноўны пане Масею, захацелі колькі драбніц падаць пра гэтую неардынарную асобу... Але я, мабыць, надужываю Вашаю ласкай. Галоўнае — дзякуй Вам агромісты за нязвыкла чалавечы і боскі водгук на маё запытанне.

Шчасці Вам Божа.

А. Каўка».

Алесь КАРЛЮКЕВІЧ
Андрэй КАСТУСЁНАК

ІГУМЕНСКАЯ ЭНЦЫКЛАПЕДЫЯ

Памяць: Гіст.-дакум. хроніка Чэрвеньскага р-на. — Мн.: БЕЛТА, 2000. — 623 с.; іл.

У шэрагу гісторыка-дакументальных хронік раёнаў, якія размешчаны на тэрыторыі колішняга Ігуменскага павета, чэрвеньская «Памяць» — першая ластаўка. Ні Пухавіцкі, ні Уздзенскі, ні Асіповіцкі, ні Бярэзінскі раёны яшчэ не маюць уласных «энцыклапедый». Акалічнасць істотная. Астатнім ёсць на што арыентавацца яшчэ і таму, што ў значнай ступені матэрыялы згаданых раёнаў дакастрычніцкага часу маюць самае непасрэднае дачыненне да Ігумена (Чэрвеня), да Ігуменскага павета.

Па традыцыі хроніку адкрываюць звесткі па археалагічнай даўніне раёна. Прыемна, што ўкладальнікі не абышлі ўвагай артыкул, які ў свой час быў надрукаваны ў часопісе «Наш край» і прысвечаны гарадзішчу ля вёскі Іванічы на беразе ракі Волма. Следам ідзе артыкул вядомага вучонага В. Насевіча — «Чэрвеньшчына ў X—XIII ст.». Варта заўважыць, што

звесткі, пададзеныя ім, досыць лаканічныя. Але ж і час, заўважце, з найцяжэйшых для даследавання. Тым болей калі мець на ўвазе вузкарэгіянальны кантэкст, тэрыторыю, якая фактычна не згадвалася ні ў якіх летапісах. В. Насевіч не спакушаецца агульнымі карцінамі, якія б у аднолькавай ступені маглі расказваць і пра Чэрвеньскі край, і пра Смалявіцкі, і нават пра Бялыніцкі ці Хоцімскі. Гэты ж гісторык асвятляе і далейшую гісторыю Чэрвеньшчыны — «У складзе Вялікага княства Літоўскага і Рэчы Паспалітай». Вось тут ужо і крыніц хапае, і тэкст выглядае своеасаблівай захаплялльнай міні-манаграфіяй пра край у XIV—XVIII стагоддзях. Месцамі даследчык выходзіць за межы сучаснай Чэрвеньшчыны, але агаворвае гэтую акалічнасць: «Паўднёва-ўсходняя частка Чэрвеньшчыны адносілася да Свіслацкай воласці, вылучанай са складу аднайменнага княства. Яе мяжу можна правесці крыху на поўнач ад лініі вёсак Вялікая Ганута — Горкі — Пальчык, адкуль яна цягнулася ў прылеглыя часткі сучасных Пухавіцкага, Асіповіцкага і Бярэзінскага раёнаў і далей за раку Бярэзіну. Пасля скасавання Свіслацкага княства гэта воласць на доўгі час перайшла ў рукі вялікіх князёў, якія прызначалі сюды сваіх намеснікаў». Дарэчы, В. Насевіч пазначае і адну істотную загадку. Значную вядомасць у гісторыі Ігуменшчыні мае Бакштанская воласць. Альбо — воласць Бакшты. Чытаем у В. Насевіча: «Месцазнаходжанне яе цэнтра невядомае. Калі тут і было паселішча з назвай Бакшты, то яно знікла вельмі рана, не пазней XVI ст. Абшар гэтай воласці ахопліваў, апрача захаду Чэрвеньскага, значную частку тэрыторыі суседняга Пухавіцкага раёна». Задача для краязнаўцаў — знайсці. І пошук бы найперш весці пухавіцкім краязнаўцам. Якраз такія сілы ў Пухавіцкім раёне ёсць. У Мар'інай Горцы — Аляксандр Пранові́ч, Браніслаў Зубкоўскі, Барыс Муха. У Гарэльцы — Сяргей Сіпач. У Тальцы — Наталля Ільініч. У Дукоры — Васіль Свістун. У Суціне — Леанід Доўнар. Патрапіла б ім толькі на вочы «Памяць. Чэрвеньскі раён»... Між іншым, узнікае заканамернае пытанне: чаму б невялікую частку тыража (10—20 асобнікаў) рэгіянальнай «Памяці» не адпраўляць у асноўныя бібліятэкі суседніх раёнаў?..

Прадстаўнічай з'яўляецца чэрвеньская гісторыка-дакументальная хроніка і ў плане выкарыстання, адкрыцця архіўных матэрыялаў. У большай ступені яны друкуюцца ўпершыню.

З многімі артыкуламі ў «Памяці» выступаюць і краязнаўцы, дырэктар Чэрвеньскага раённага краязнаўчага музея Ганна Аўласенка, а таксама Вячаслаў Мысліцкі, Анатоль Фурык, Уладзімір Дарагуж. Пра праваслаўныя цэрквы на Ігуменшчыне расказвае Ф. Крыванос, гісторык выдавецкага аддзела Беларускага Экзархата. У яго артыкуле, у прыватнасці, уражвае такі фактаграфічны радок: «Згодна ведамасці за 1845 год Ігуменская добрапрыстойнасць уключыла 107 цэркваў». Дзе зараз іх шукаць — праваслаўныя ігуменскія цэрквы?! Хутчэй за ўсё — толькі на пажоўклай архіў-

най паперы. Многія культавыя пабудовы ўжо нават зніклі з памяці людской. Пік знішчэння-раструшчвання прыйшоўся, канешне ж, на 1920—1930-я гады. Астатняе даруйнавана было яшчэ і полымем Другой сусветнай і пазнейшым процірэлігійным змагарствам. Сустракаючы такія радкі-факты, якраз і задумваецеся над тым, як што знішчалася. Мо і на Чэрвеньшчыне так, як адбілася ў мастацкай, паэтычнай памяці Алеся Пісьмянкова:

Яна маўчала без званоў.
Казалі, звон зняў Іваноў.
Я добра помню Іванова,
Згасаў, як свечка, ён і сох.
Я чуў:
«Яго карае Бог...»
Шкада было мне Іванова.
Наш ганаровы піянер
Не проста быў пенсіянер:
Лічы, герой — былы камбед...
Дагэтуль помніць сельсавет:
«Царква — вось корань нашых бед!
Багоў мы пусцім
на распыл...»
І звон ляцеў на шэры пыл —
Жах у вачах здзіўлёных стыў.
....
Яе прыгадваю я зноў:
Яна маўчала без званоў.
Там быў прытулак кажаноў.
Памёр даўно ўжо Іваноў.
Даўно ў магіле святары,
І толькі часам дзяк стары
Пасе на цвінтары казу
Ды ўспамінае праз слязу:
«Вячэрні звон, вячэрні звон,
Як многа дум наводзіць ён».

Падаючы ў «Памяці» біяграфіі землякоў, укладальнікі, калі справа датычыць часін ранейшага адміністрацыйнага дзялення, не абмяжоўваюцца Чэрвеньшчынай. Раздзел «Яны нарадзіліся на Ігуменшчыне» адкрывае жыццяпіс мастака Апалінарыя Гараўскага (Бярэзінскі раён). Далей — расповяды пра славутага гісторыка Аляксандра Ельскага, скульптара Казіміра Ельскага, кампазітара Міхала Ельскага (усе нарадзіліся ў Дудзічах Пухавіцкага раёна), гісторыка, педагога Аляксандра Здановіча (радзіма — вёска Белькавічы таксама Пухавіцкага раёна).

Чэрвеньскай «Памяццю» могуць карыстацца і ў Пухавіцкім, і ў Бярэзінскім, і Уздзенскім раёнах Міншчыны. Гэта датычыцца і выкарыстаных архіўных матэрыялаў, і спісаў рэпрэсаваных, і значнага раздзела, прысвечанага тэме Вялікай Айчыннай вайны. Чэрвеньцы пераконваюць: яны па-ранейшаму знаходзяцца ў эпіцэнтры сацыяльнага, грамадскага, палітычнага жыцця краіны.

Яшчэ адзін плюс чэрвеньскай «Памяці». Укладальнікі, грамадская камісія (а ў яе ўвайшоў і рэдактар чэрвеньскай раённай газеты Аляксандр Бушэнка) досыць уважліва паставіліся да публікацыі падборкі паведамленняў з раённай газеты «Калектывіст» (цяпер яна мае назву «Раённы веснік»), якая працуе на агульны гістарычны фон, выразна ілюструе пэўныя храналагічныя адрэзкі. І ўсё ж. Агульнае станоўчае ўражанне ад гэтага ўнушальнага тома не здымае неабходнасці ў некаторых удакладненнях. Прыкладам, царкоўная унія на Беларусі афіцыйна была скасавана ў 1839 годзе (на старонцы 53 пададзены 1834 г.). Выклікае пытанні і неадназначнасць подпісу пад фотаздымкам з раённае выставы 1999 года «Русь—Індыя» (с. 563). Пра якую Русь гаворка — Кіеўскую, Літоўскую, Вялікую? Ці гэткім, відавочна адвольным, назовам прадстаўлена краіна-дзяржава Беларусь?

Найбольшая частка кніжнае плошчы адведзена найноўшаму, асабліва паслякастрычніцкаму (1917), часу, што наогул характэрна для падобных выданняў у іншых раёнах. Аднак і ў паказе савецкае эпохі вельмі сціпла адлюстравана культуратворчая, нацыянальна-адраджэнская тэматыка. Цалкам абыдзена беларусізацыя 20-х гадоў — агульнадзяржаўная падзея, якая адбілася выразнай пячаткай і на грамадскім жыцці тагачаснае Чэрвеньшчыны. Паказальны ў гэтых адносінах творчы плён знакамітага ігуменца Міколы Касяровіча, аднаго з заснавальнікаў, арганізатараў краязнаўчага руху, беларускіх школ у раёне. А быў жа ён далёка не адзіным мясцовым падзвіжнікам беларушчыны. Не застаецца незаўважанай, кранаючы іншыя вядомыя імёны, і наступная акалічнасць. Пад факсіміле тытула «Краёвага слоўніка Чэрвеньшчыны» Мікалая Шатэрніка (с. 127) чамусці не згадана аб дароўным аўтографе на ім, тытуле, Браніслава Эпімаха-Шыпілы, дарэчы, і рэдактара гэтага выдання. Нібы драбніца. Але ж ужо адно імя славутага асветніка, духоўнага настаўніка Янкі Купалы ў дадзеным кантэксце толькі б пашырыла і абагаціла культурную прастору раёна. Тым болей што Чэрвеньская «хроніка» не перанасычана фігурамі ўсебеларускага значэння. Нават у адносінах тых, хто так ці іначай адзначыўся на ростанях гэтага горада і раёна — Якуб Колас, Аркадзь Смоліч, Фелікс Стацкевіч, паэтыпакутнікі Алесь Салавей, Тодар Лебяда (П. Ф. Шырокаў; між іншым, працаваў на пачатку 1960-х у чэрвеньскай райгазеце «Уперад»), а яшчэ раней, у XIX ст., — Аляксандр Незабытоўскі, Войслаў Савіч-Заблоцкі, Янка Лучына (І. Неслухоўскі). Або — Напалеон Орда, славуты пясняр-жывапісец

беларускіх краявідаў. Пэўна абагаціла б кнігу прозвішча мастака пад гравюрай, а дакладней, лінагравюрай сядзібы Манюшкаў у в. Убель (с. 111), з уласнаручным подпісам аўтара: «Дом, у якім нарадзіўся Станіслаў Манюшка 5 мая 1819 г. Памёр у Варшаве 4 чэрвеня 1872 г., меў 52 гады». Не менш уражліва выглядала б і другая работа гэтага ж майстра (пры недастковасці ілюстрацыйнага матэрыяла дасавецкіх часоў) — касцёла і місіянерскага кляштара ў Смілавічах. Тым болей што ад колішняе фацэтнае забудовы-помніка беларускае готыкі і барока — нашчадкам засталіся адно рэшткі падмурка.

Выказаныя намі меркаванні, мабыць, не будуць залішнімі, калі вартасць лакальнае, рэгіянальнае мінуўшчыны ўзважваць на трывалых шалях агульнанацыянальнае гісторыі і культуры. Што, па вялікім рахунку, і вызначае прываблівасць краязнаўчых выданняў — для сучасных і, трэба спадзявацца, наступных пакаленняў чытачоў.

Галоўнае ж, чэрвеньская «Памяць» адбылася, калі можна так сказаць. Але гісторыя раёна не супыняецца. Значыць — і кніга будзе з працягам.

ВЕРШЫ НАШАГА ЧАСУ

ВЫПРАБАВАННЕ НА ТРЫВУЧАСЦЬ

Вершы нашага, інакш — беларускага, непрамінальнага часу. Наколькі скрозь востра актуальнай была і ёсць справа нацыянальнага самазахавання, грамадзянскага самасцвярджэння белых русічаў. Гэтай скразной — пякучай і гаючай ідэяй быць, застацца сабой, у шырокі свет імкнучыся, пэўне, і роднящца між сабой творы прапануемай ніжэй паэтычнай падборкі.

Праблема быцця і тоеснасці чалавека ў паэзіі сягае намнога вышэй і далей ад штодзённага, аднастайнага быту. Яе неўтаймаваная стыхія хвалюецца, спавядаецца, пратэстуе, узрываецца, урэшце, накіпелым болем сораму і гневу. І не абавязкова, каб ад свяшчэннага выбуху дрыжэла наваколле, звінелі, трэскаліся шыбы ў вокнах. Дастаткова гарачага ўзрушэння паэтавага пакутлівага сэрца, каб ад хваляў яго глыбіннага выбуху ўскалыхнуўся чуйны радар чытацкай душы. Тут ужо не «выцісканне па кроплі», але бязлітаснае ачышчэнне праведным агнём усяго рабскага, халопскага ў прыцярпелым, «абыціхлым» (ад «абы ціха», «абы вайны не было») нявольніку. Зноў жа, праблема не толькі, не выключна беларуская, хоць і прадстаўлена на гэтых старонках перадусім нашымі айчыннымі майстрамі слова. Але падобнай трагічна-прасветнай парадаксальнасцю бясконцага чалавечага імкнення да лепшага перагукваюца з імі пякучыя, высока сімвалічныя строфы польскага і ўкраінскага паэтаў К. Тэтмаера, Я. Маланюка. Прадстаўляем іхнія тэксты ў арыгінале, разлічваючы, па-першае, на абазнанасць «двуязычнага» беларуса таксама ў другіх, абок рускай, блізкасуседніх мовах. Па-другое, хацелася б прывабіць прафесійную ўвагу да гэтых вершаў беларускіх перакладчыкаў. Майго ж аматарскага імпэту хапіла ўсяго на некалькі тэтмаераўскіх радкоў:

І гневам апякло наскрозь
Яго натхнёны сон дасюль.
«Ў жыцці, — ускрыкнуў, — маю досць
І толькі з жыцця маю нуль!»

І вандроўніку біў у скронь
Гарачай хваляй сухавей:
Ідзі далей... далей... далей.

Значыць — трываць, ісці, не спыняцца.

Асобна некалькі меркаванняў адносна верша «За ўсе краі, за ўсе народы свету...». Ад пэўнага часу не пакідае мяне вярэдлівая спакуса за прозвішчам аўтара У. Дубоўкі паставіць пытальнік. Нікольki пры тым не пасягаючы, не памяншаючы довады даследчыкаў на гэты конт (У. Міхнюк, Дз. Давідоўскі ды інш.). І ўсё ж — ці Дубоўкаў гэта твор? Факт, што адпаведны машынапісны тэкст верша быў зыдэнтыфікаваны з машынкай прадстаўніцтва БССР у Маскве, дзе працаваў паэт, штосьь нам падказвае, але пытання канчаткова не даказвае, не развязвае. Згаданая машынапісная тэхніка магла быць выкарыстана дзеля размнажэнняў чыйгосьці ўжо існуючага тэкста. Далей. У справе Дубоўкі з следчага працэсу па так званым «Саюзе вызвалення Беларусі» сярод розных абвінавачанняў, прад'яўленых падследнаму, згаданы верш, мяркуючы паводле пратаколаў допыту, наогул не ўпамінаецца — гэткі-то аргумент на карысць «контррэвалюцыйнасці» абвінавачанага! Ці выпадкова? Пытанні-сумненні можна доўжыць.

Але ёсць другая творчая постаць, якая, паводле маіх прадчуванняў (пакуль толькі прадчуванняў) прэтэндуе, не з меншым правам, на аўтарства гэтага надзвычай моцнага, цяпер кажучы, эпахальнага твора беларускай паэзіі — Янка Купала. Не рызыкую пакуль ні налягаць, ні развіваць прапануемае дапушчэнне. Абмяжуюся агульным меркаваннем: лексіка-стылістычная, вобразна-выяўленчая фактура твора, пякуча-балесная, як жа знаёмая нацыянальная самаіронія, нарэшце, незвычайны, непаўторны сваёй самаахвярнай моцай лірыка-эпічны размах і ўздым — усё разам узятае даволі адчувальна нагадвае творчую манеру, уключна з унікальным грамадзянскім (так і просіцца на вусны — Купалавым) пафасам іншага, адрознага ад Дубоўкавага, стылю і настрою аўтара. Магчыма, таго самага, які прыкладна ў тым самым часе часткова і быў выплеснуў перад чытачом пякельную горыч з глыбіняў свайго паэтычнага, нясцерпна агністага вулкана:

Нявольніцтва, жабрацтва так нас з'ела
І так нам высмактала з сэрца сок,
Што нат у вочы глянуць, плюнуць смела
Не смеем, стоптаныя на пясок...

(Янка Купала. Перад будучыняй)

Словам, пытанне ёсць і яно пастаўлена.

Аляксей Каўка

Уладзімір ДУБОЎКА

* * *

За ўсе краі, за ўсе народы свету,
І што былі, і прыйдуць што пасля,
Аздобленае горкім, цьмяным цветам,
Зазнаць нам гора лёс благі паслаў.

Скараліся і моўчкі ўсё прымалі.
Самохаць, можа, прыйдзе лепшы час.
Як ліцьцінку на поплаве качалі,
І зневажалі чужаніцы нас.

Калёнія праз некалькі сталецьцяў,
Наедак ненажорным груганом...
Я прысягаю — праклянуць нас дзеці...
За апяшаласць нашу нам праклён.

На плечы ганьбы мы прынялі многа:
Нявольніцтва, жабрацтва навакол.
Слязьмі сясьцёр чужынцам мыем ногі,
Заместа песень — стогны бедакоў.

Прыціх наш край: ад гутарак аскома...
Прыціх наш край: маўчаць, усе маўчаць.
Свабодай карыстаюцца сачкомы,
Каб тых, хто мысліць, у астрог саджаць.

Дакуль чакаць і варажыць павінны?
Пакуль раса не выесць вочы нам...
З усіх бакоў над нашаю краінай
Сплялася несусветная мана.

На нашым карку торг спраўляе смела
Масква з Варшавай, й з Рыгай і Літвой,
І наша змучанае катам цела
Штогодна новай кроіцца мяжой.

Масква сусвету вушы прашумела
Пра самавызначэнне аж да зор.
Смаленск дзе? Невель? Гомель дзе падзела?
Стварыла Гомельскі ганебны калідор.

Мы цацкай нейкай для чужынцаў сталі,
Пасмешышчам для свету усяго,
Як быццам мала ў нашай волі сталі,
Як быццам ў сэрцах нашых згас агонь.

Браты мае! Даволі ашуканства.
Гасьцей дахаты выправіць пара.
З лазы заплаканай спляцём ім кайстры
Для нарабаванага у нас дабра.

Сьляды іх гідкія пяском пасыпем,
Пясочкам сьветленькім пасыпем іх,
Каб гэтай шумы, акупантаў-злыдняў
Апошні водгук прагучаў і сціх.

А не, дык надарма усё, жыццё надарма,
Лажыся ў яму сам, народзе мой!
Пакуль ты сам не будзеш гаспадарыць, —
Не развітаешся з жабрацкай калітой.

Друкуецца паводле час.: Беларуская культура (Вільня). 1927. № 1.

З-ЗА КРАТАЎ

...А вясна ідзе на Беларусі,
Апранае у страі прасторы,
Прамяністасьць жменяю цярусіць
І зь лясамі ветліва гаворыць.

А вясна спаткае вас прыхільна,
Пушча-бор цымбальна прывітае, —
Забруіцца ў сінім небасхіле
Песьня жаўранкава залатая.

Праз дарогу шмат пяройдзе рэчак,
І Дняпро зь Бярэзінай праскочыць.
З ласкай ціхай хвалі ўсьлед зашэпчаць,
З ласкай ціхай лягуць на пясочак...

Я на росстань не скажу нічога,
Я вясну за кратамі спаткаю...
Усьміхнуся вершам на дарогу:
Доля нашая такая...

Друкуецца паводле час.: Сакавік. 1947. № 1.

Анатоль **ВЯРЦІНСКІ**

ПРА ДАРАВАННЕ

Ян Павел II 12 сакавіка... у саборы св. Пятра ўрачыста папрасіў прабачэння ў людзей і пакаяўся за ўсе грахі каталіцкай царквы перад чалавецтвам...

Папа рымскі
просіць даравання.
Папа ўкленчыць
каля ўкрыжавання,
Згадвае Ісусаў
Запавет...
Слухае і бачыць
цэлы свет.
Чуе, пэўна,
і мая краіна.
Боль кальнуў маю
душу
раўніва,
Калі я пачуў тую імшу.
Устрывожыў боль
маю душу.
Хто і як:
з амбона ці на пляцы,
Галаву схіліўшы пры распяцці,
На вачах сусвету усяго, —
Да народа звернецца майго?
Ды прамовіць у глыбокай скрусе:
«Выбачайце, людзі Беларусі!
Бачыць Бог і Сын Яго Ісус,
Просім даравання,
беларус!
Просім даравання
за ўсе беды,
За падман і крыўды,
што ты зведаў,
За знявагі, здзекі і разбой,
што ўчынілі злыдні над табой».
Мы ці дачакаемся такога?

Калі не — то на якога Бога
Можам спадзявацца мы тады?
Можа, толькі на сябе, браты!
Папа рымскі просіць даравання,
Папа ўкленчыць каля ўкрыжавання.
Промень міласэрнасці
не згас...
Хто папросіць даравання ў нас?
І калі надыдзе гэты час?

26 сакавіка 2001 г. Пасля Дня Волі

Верш прачытаны аўтарам на ўрачыстасці каля помніка Янку Купалу 7 ліпеня, пад час III з'езда Згуртавання беларусаў свету «Бацькаўшчына» і тады ж ласкава перададзены сп. А. Вярцінскім для «Скарыніча».

Ніл ГІЛЕВІЧ

АБЫ

З гісторыі плямён і народаў

У эпоху Барацьбы,
На этапе Хамства,
Людзі племені Абы
Утварылі ханства.

Што за племя і чаму
Мела назву гэту?
А таму, што Бог яму
Не дадаў імпэту.

Не для бойкі ці гульбы,
А для годнай дзеі.
З гіблай звычкаю «абы»
Людзі там мадзелі.

Абы-што любілі піць,
Абы-чым карміцца,
Абы-як дзяцей вучыць,
Абы-дзе маліцца.

І прышэльцаў-чужакоў
Хоць якіх любілі, —
Абы добра кулаком
Ім у зубы білі.

Абы тут жа цалаваць
Той кулак давалі.
Абы ў душы напляваць
Ім не забывалі.

Незвычайны быў народ!
Дзіўнае жыхарства!
І аднак жа Бог бярог:
Утварылі ханства!

Годзе скаргаў і журбы!
Кінем лёсу выклік!..
Толькі што ж, калі Абы
Да «абы» прывыклі:

Абы ціха, абы з рук,
Абы дзень да ночы…
І аднойчы ханства — фук!
Фукнула аднойчы.

Знікла — як і не было! —
Пад крылом сумежным.
І ў гісторыю ўвайшло
Анекдотам смешным.

1997, кастрычнік

Друкуецца паводле: Збор твораў: У 6 т. Мн., 2001. Т. 3. С. 122—123.

Валянціна КОЎТУН

СВАБОДА

Свабода, ты не знацьмеш кратаў,
Хоць кроў твая плыве з нажа.

Быў Божы Сын на крыж узняты —
Нас распінаюць з-за крыжа!
Але пад небам хмарна-сінім,
Варожай зграі супрацiў,
Усе мы — з роду Еўфрасінні
І ўсе да вечнасці ўзляцім!
Сябрыны гордае сумоўе,
У сэрцы — боль, у горле — крык…
Ўпіваецца ў народ двухмоўе —
Змяі раздвоены язык.
Але пад небам хмарна-сінім
Варожай зграі супраціў —
На роднай мове,
з Еўфрасінняй,
У вечнае, сябры, ўзляцім!
Свабода, ты не знацьмеш кратаў,
Хоць кроў твая плыве з нажа.
Быў Божы Сын на крыж узняты,
Нас распінаюць з-за крыжа.

Верш упершыню прадэкламаваны аўтарам на вечарыне беларускай дыяспары Масквы ў Цэнтральным Доме літаратараў 8 чэрвеня 2001 г. Свой аўтограф сп. Валянціна ласкава падпісала «для «Скарыніча-5».

Віктар ШНІП

БАЛАДА ВЯРТАННЯ БАГДАНОВІЧА

Максім Багдановіч... Максім.
Самотны, нібы пілігрым,
Які хоць вярнуўся дамоў,
Ды толькі свой дом не знайшоў.
Як нельга магіл адшукаць,
Дзе рыцары нашы ляжаць...
Максім Багдановіч... Максім,
Мы разам з табою ляцім
Да зорак, што светла гараць
У небе, куды не глядзяць
Савецкія людзі з вакон,
Счарнелых, нібыта з ікон...

Максім Багдановіч... Максім,
Жыццё сёння наша, як дым,
З якога не бачна жыцця,
Нібыта не бачна лісця
На дрэвах, што ссохлі вясной,
Калі развітацца з табой
Нам дадзена лёсам было...
Але не прапала святло,
Якое ты нам запаліў
На гэтай балотнай зямлі,
Дзе мы тут спрадвеку былі
І будзем, як гэты прастор,
Як гэта імкненне да зор.
Максім Багдановіч... Максім...

Друкуецца паводле газ.: Літаратура і мастацтва. 2001. 31 жн.

Мікола КУПРЭЕЎ

ВЯРТАННЕ АБЛУДНЫХ СЫНОЎ
(1772—1992)

Ноч. Кацярынінскі шлях. Рагачоўскі мост.
Пад былою Цыганскай дарогай, наўпрост
нясе думную плойму вады Дняпро
між лугам Вікоўскім, Збароўскай гарой.

Двое на мосце. Золатам Млечны — па дне.
Парожні мяшок з Калымы залатой на спіне.
Крымскія стэпы страсае з падэшваў другі —
пыл пахне вінам, і травой маладой — берагі.
«Тихо дома у нас, хорошо... т-твою мать»...

У хаце ля моста сівыя габрэі не спяць.
Ля берага ў цёплым тумане,
па цёплай вадзе
нехта трэці аднекуль кудысьці брыдзе.
«Эй, вы, наверху! Помогите, не доберусь...
Я из Минска». — «Куда?» — «В Беларусь».

Мост рагачоўскі рагоча,
ракоча вада да дна.

Трэці пад мостам самотна стаіць давідна, —
мрояцца здані ў тумане: немец,
расеец і лях...

Узыходзіць вада Караткевіча
на Кацярынінскі шлях, —
світае. На ганку сівыя габрэі стаяць —
беларусаў аблудных выйшлі страчаць.
За гарою пытае крывіцкая Друць:
«А хто там ідзе?» Адказаў іудзей:
«Беларусы»...

Брыдуць
дзвесце дваццаць расейскіх гадоў
Кацярынінскім шляхам у Збароў і Вікоў.
Над імі тры чорныя птушкі крычаць...

Габрэі пад небам славянскім маўчаць.

Друкуецца паводле кн.: М. Купрэеў. Правінцыйныя фантазіі. Мн., 1995.

Леанід ГАЛУБОВІЧ

ДАВЕДКА ПРА КУПАЛУ

Так,
часта сустракаўся я з Купалам
Апошнім часам,
і невыпадкова,
Бо на абсягах нашае Айчыны
Людзей тутэйшых выдае іх дух
Балотны,
і лясная мройнасць,
І вечнае пытанне: ДЗЕ АЙЧЫЗНА
МАЯ?
І тлумная самота
У высахлых і выстылых вачах...
«Нічога ў вас не выйдзе, —
ён казаў, —
СЯК-ТАК ваш ЦЯГНЕЦЦА
НА СВЕЦЕ ВЕК,

А я ПАМРУ, ТО БУДУ СПАЦЬ,
ЯК ПАН,
І СНІЦЬ, ШТО Я
ТУТЭЙШЫ ЧАЛАВЕК!
Бо ЎСЁ САЮЗЫ ў вас, УСЁ АПЕКУНЫ,
СЫНЫ ПАВЫРАСЛІ, НА ЛЕС,
вунь, ГЛЯДЗЯ,
Але ЦІ ПОМНЯЦЬ яны
ПЕСНЮ МАТКІ?
ВАРШАВА ПАНСКАЯ
І ЦАРСКАЯ МАСКВА
Яшчэ спагоняць з вас аброк за волю,
Ды і ЖЫДЫ, ПАНЫ УСЁГА СВЕТУ
Не сплоцяць доўг.
Дарма ад іх чакаць...
А СЕРП І МОЛАТ,
што калісь НА ПАМЯЦЬ
НАМ ДАРАВАЛА ДОЛЯ,
Заменіць вам, мажліва, на Пагоню,
Ўсё тая ж доля,
але то — не воля...»
...Аднак апошнім разам
Мы ўжо ў Маскве сустрэліся з Купалам,
У тым гатэлі і на тым паверсе,
На той пляцоўцы —
высахлы, бязлікі —
Сказаў ён мне, высільваючы словы:
«Я ЗНОЎ ЗАСНУЎШУЮ
БЫЛО ЖАЛЕЙКУ
БЯРУ І ПРОБУЮ Ў ЁЙ ГАЛАСОЎ:
Ды не хапае СВЕТЛЫХ,
ЗВОНКІХ ДУМАК-СЛОЎ,
Не йдзе ўжо ГЛАДКА
ПЕСНЯ-ДАБРАДЗЕЙКА...
Не йдзе, не йдзе, хоць плач...
ПРЫСТАЎ Я ЖЫЦЬ
НА БЕЛЫМ СВЕЦЕ...
А — вы, што ж — вы, лапцюжнікі, рабы,
Што ж — вы?!!»
І тут я не стрываў,
І выказаў яму,
і — паміж намі,

Як лёсу дно, а можа, — паратунак,
Заззяў
            глыбокі
лесвічны
                пралёт.
....
Таму — пакіньце спрэчкі і здагадкі
І не шукайце ўрэшце вінаватых...
Я!
   Толькі я — апошнім быў з жывых,
Хто вёў размову з мёртвым...

Друкуецца паводле: Апошнія вершы Леаніда Галубовіча. Полацак, 2000

Міхась СКОБЛА

БУДАМ!

Усім хрыстапрадаўцам і прыблудам
няма чаго пра лёс наш варажыць.
Мы ў Доме нашым гаспадарыць — будам,
спяваць, кахаць і калыхаць мы — будам
і будам мы з усім ласкавым людам
па-беларуску у сябрыне жыць!

2 кастрычніка 1999 г.
у Менску на вул. Кальварыйскай

Надпіс аўтара на кнізе «Дзярэчынскі дыярыюш» (1999), падараванай укладальніку «Скарыніча».

Kazimierz TETMAJER-PRZERWA

WĘDROWIEC

Wędrowiec szedł przez pusty świat,
znużony wielce, głodny był;
wtem ujrzał w dali śliczny sad,
doszedł więc doń, dobywszy sił;

gałęzie jabłek, śliw i grusz,
zgięte nad ziemią wiszą tuż,
lecz mór na wszystkie drzewa padł,
i owoc robaczywy był...

I wędrowcowi ponad skroń
zaświszczał wiatr, mówiący doń:
idź dalej... dalej... dalej!..

I streszny, wsciekły słońca żar
począł wędrowca prażyć z nieb,
i duch w nim od pragnienia marł,
a wody kropli nie miał step —
wtem ujrzał palm zielony iść,
ale nie znalazł wodnych czar,
tylko wyschniętej studni sklep...

I wedrowcowi ponad skroń
zaświszczał wiatr, mówiący doń:
idź dalej... dalej... dalej!..

Wsparty o swój wędrowny kij
jął się więc martwą pustką wlec
i wołał niebu: dalej drwij!
ą z trudu pot rou począł ciec —
wtem ciemnych dębów dostrzegł las
i pobiegł doń odpocząć raz,
Lecz les był cały pełen żmij,
nie można było na mchu lec...

I wedrowcowi ponad skroń
zaświszczał wiątr, mówiący doń:
idź dalej... dalej... dalej!..

I spotkal śród obłędnych dróg
w bluszczach stojący zdoby kiosk
i wszedł sandały zezućz nóg,
we śnie zapomnieć mąk i trosk —
aliści w futer skryta błam
cudna dziewczyna spała tam
i żadzy w nim się pożar wzmógł
i objął ją — lecz to był wosk...

I wedrowcowi ponad skroń
zaświszczał wiatr, mówiący doń:
idź dalej... dalej... dalej!..

Szędł i wrzeszęzący ujrzał tłum,
nad tłumem krzyż i na nim człek —
więc pięścią czyniąc sobie rum,
retować męczennika biegł,
lecz ów, co się w męczarni wił,
to zapłacony kuglarz był —
i śmiechu go otoczył szum,
czym bohaterski w błocie legł!..

I wedrowcowi ponad skroń
zaświszczał wiatr, mówiący doń:
idź dalej... dalej... dalej!..

I zbiegly się doń fale rzesz,
jako do morza ze wszech stron,
wołając: «Z serc nam jutrznię krzesz!
Z dusz naszych zorzy ulej dzwon!
Ponura nas owłada noc!
Tyś nasz wskrzesiciel! zbawca! wódz!..»
Ów sen mu przerwał rykiem zwierz,
bo tylko w śnie tak marzył on...

I wedrowcowi ponad skroń
zaświszczał wiatr, mówiący doń:
idź dalej... dalej... dalej!..

I gniew mu ogniem strzelil tam
z natchnionych jeszcze ze snu lic:
«Wszystko więc — krzyknął — w życiu mam
i tylko w życiu nie mam nic!
Wchodzi mi w rękę każdy skarb,
tylko ten skarb jest złudą farb!
Wszystko osiągam, wszystko znam
i tylko nigdy nie mam nic!»

I wedrowcowi ponad skroń
zaświszczał wiatr, mówiący doń:
idź dalej... dalej... dalej...

Евген **МАЛАНЮК**

ФОРМУЛА

Болить? Пече? — Нічого: було гірше.
Згадай лишень: Мазепа і Куліш.
Хай полум'ям гудуть скажені вірші
І кожна рима — як свячений ніж.
Ще все тремтиш. Ще не зрослося й досі...
О, цей непевний, цей ранений крок!
А навкруги така твереза осінь,
А десь шепочуть: вістник і пророк.
І в закутку гіркі рядки, як ліки,
Совітський раб ковтає крадькома —
І крила виростають у каліки,
І рветься сон непевного владики,
І ось — тверда — захитується тьма.
Ні-ні. Міцнись. Хай тягне сум додолу —
Крилатий дух напружуєтся ввись.
Дай краплю крови кожному глаголу.
Молись. Чини. Міцнися і кріпись.

Сяргей **ЗАКОННІКАЎ**

ЖЫВУ Я ТУТ...

Жыву я тут,
дзе пуп Еўропы,
дзе праз яго шляхі прайшлі,
дзе продкі,
каб не збіўся з тропу,
стаўлялі меткі на зямлі.

Яны свой гарт сцвярджалі ў працы:
яснелі ў прыцемку гадоў
радзімкі замкаў і палацаў,
вяснушкі паркаў і садоў.

Плыў то трывожны, то вясёлы
спеў медзі
і будзіў дамы.

Званіцы цэркваў і касцёлаў
вяшчалі —
ёсць на свеце мы!

Хоць смерць не раз народ касіла,
ды зноў жыцця спяліўся плён...
Але прад д'ябальскаю сілай
пустой маны не ўстояў ён.

Наш свет,
святой крывёй абмыты,
з'іначылі на свой капыл:
прыблуды,
рогат дынаміту
і — аж да зорак — даўкі пыл...

Стаю я тут,
дзе пуп Еўропы,
між рэштkaў слаўнай даўніны.
Люд паспаліты збіўся з тропу,
на прывід моляцца званы.

Зямлю,
дзе продак жыў і сеяў
і марыў пра сапраўдны рай,
гайня прадажных фарысеяў
кляйміць таўром — «заштатны край».

Пакуль народ мой памяць лапіў,
хацеў зрабіць на волю крок,
яго ўжо зноў абулі ў лапці
і апранулі ў армячок.

* * *

Час бясчасся міне —
будзе каму спавядацца:
тым, хто жыў, як у сне,
тым,
        хто спяшаў прадацца.

Шэрых дзён лістапад
мужнасці не зацярушыць.
Скончыцца заняпад,
выйдуць на волю душы.

Выйдуць, каб разумець
важнае ў хвілі таропкай.
Нават хіжая смерць
тут не паставіць кропку.

Тым, хто нішчыў люцей,
праведны суд учыняць
вочы іхніх дзяцей,
вочы вечнай Айчыны.

Час бясчасся міне —
будзе каму спавядацца...
Лёгка знішчыць мяне,
праўду забіць — не ўдасца!

Друкуецца паводле газ.: Народная воля. 2002. 6 сак.

ЗМЕСТ

ШЛЯХАМ СКАРЫНЫ

З ТАГО, ШТО ПОМНІЦЦА

НАШ МІКОЛА КАСПЯРОВІЧ

НЕЗАБЫТЫЯ ТЭКСТЫ

З АРХІЎНЫХ ПАЛІЦ

КАБ НЕ СПАЗНІЦЦА...

ВЕРШЫ НАШАГА ЧАСУ

НАШЫ ДОБРАЗЫЧЛІЎЦЫ

Беласток, Польшча:	Антон Мірановіч
Брэст, Беларусь:	Надзея Андрэйкавец, Аляксандр Вабішчэвіч
Блонь, Беларусь:	Алесь Прановіч (Пухавіцкі раённы краязнаўчы музей)
Бранск, Расія:	Андрэй Котлярчук, Сяргей Міхальчанка
Браслаў, Беларусь:	Кастусь Шыдлоўскі
Варшава:	Янка Заброцкі (Цэнтр славянскай кнігі і прэсы), Юрый Туронак
Вільнюс:	Хведар Нюнька, Павал Саўчанка, Сяргей Шупа
Віцебск, Беларусь:	Людміла Хмяльніцкая
Вроцлаў, Польшча:	Браніслаў Пасерб
Гданьск, Польшча:	Лена Глагоўская
Гомель, Беларусь:	Валянціна Лебедзева, Іван Штэйнер
Гродна, Беларусь:	Ігар Жук, Андрэй Майсяёнак, Юрась Пацюпа, Аляксей Пяткевіч
Кіеў:	Віктар Дудко, Юрый Мыцык
Лондан:	а. Аляксандр Надсан (Беларуская бібліятэка і музей імя Францішка Скарыны)
Люблін, Польшча:	Рышард Радзік
Ляхавічы, Беларусь:	Алесь Скалабан, Міхась Турыянскі
Магілёў, Беларусь:	Ігар Марзалюк, Ігар Пушкін
Маладзечна, Беларусь:	Міхась Казлоўскі
Масква:	Аляксандр Антух, Васіль Астаповіч, Софія Астроўская, Алеся Бабарэка, Таццяна і Юрый Валодчанкавы, Валерый Голуб, Андрэй Грынкевіч, Алесь Драянкоў, Аляксандр Ліберман (Дзяржаўная публічная гістарычная бібліятэка Расійскай Федэрацыі), Таіса Мішчанка, Антось Сабалеўскі, Аляксандр Улашчык, Міхал Шкялёнак

Мінск:	Ірына Багдановіч, Рыгор Барадулін, Валянціна Валодчанкава, Нона Васілеўская, Генадзь Вінярскі, Анатоль Вярцінскі, Радзім Гарэцкі, Леанід Галубовіч, Валерый Герасімаў, Алеся Гесь, Ніл Гілевіч, Жана Дапкюнас (Літаратурны музей Янкі Купалы), Галіна Епімашка, Сяргей Законнікаў, Ганна Запартыка (Беларускі дзяржаўны архіў-музей літаратуры і мастацтва), Ірына Зварыка, Алесь Карлюкевіч, Андрэй Кіштымаў, Уладзімір Конан, Валянціна Коўтун, Анатоль Кудравец, Яўген Лецка, Наталля Мазоўка, Алена Макоўская, Адам Мальдзіс, Мікола Мацюх, Уладзімір Міхнюк, Міхась Мушынскі, Лідзія Савік, Генадзь Сагановіч, Янка Саламевіч, Вячаслаў Селяменеў (Нацыянальны архіў Рэспублікі Беларусь), Аляксей Скалабан, Міхась Скобла, Уладзімір Снапкоўскі, Галіна Сяргеева, Любоў Уладыкоўская-Канаплянік, Кастусь Цвірка, Таццяна Шамякіна, Ірына Шаўлякова, Міхась Шумейка, Язэп Янушкевіч
Нью-Ёрк, ЗША:	Зора і Вітаўт Кіпелі, Лявон Юрэвіч
Ольштын, Польшча:	Базыль Белаказовіч
Прага:	Сяржук Сокалаў-Воюш
Санкт-Пецярбург, Расія:	Галіна Гарэцкая, Мікола Нікалаеў, Марыся Ткачэнка
Смаленск, Расія:	Мікалай Ількевіч
Тураў, Беларусь:	Кацярына Папова
Чэлябінск, Расія:	Валянціна Данілава
Чэрвень, Беларусь:	Ганна Аўласенка (Чэрвеньскі гісторыка-краязнаўчы музей), Генадзь Галіеўскі, Валянціна Ладуцька

Навуковае выданне

Скарыніч

Літаратурна-мастацкі гадавік
Выпуск 5

Рэдактар *Н. Давыдзенка*
Карэктар *Н. Аляксеева*
Набор і вёрстка *Л. Ваўчок*
Адказны за выпуск *Г. Вінярскі*

Падпісана да друку 27.05.2002. Фармат 84x108 $^1/_{32}$. Папера афсетная.
Гарнітура Times New Roman. Ум. друк. арк. 12,18. Ул.-выд. арк. 12,69.
Тыраж 200 экз. Зак. 873.

МГА «Беларускі кнігазбор».
220034, Мінск, вул. Фрунзе, 5.
Ліцэнзія ЛВ № 105 ад 31.12.1997 г.

Надрукавана з арыгінал-макета заказчыка
ў друкарні ІПП «Ходр» БелТІЗ.
220004, г. Мінск, вул. Вызвалення, 9.
ЛП № 91 ад 15.08.2000 г.